

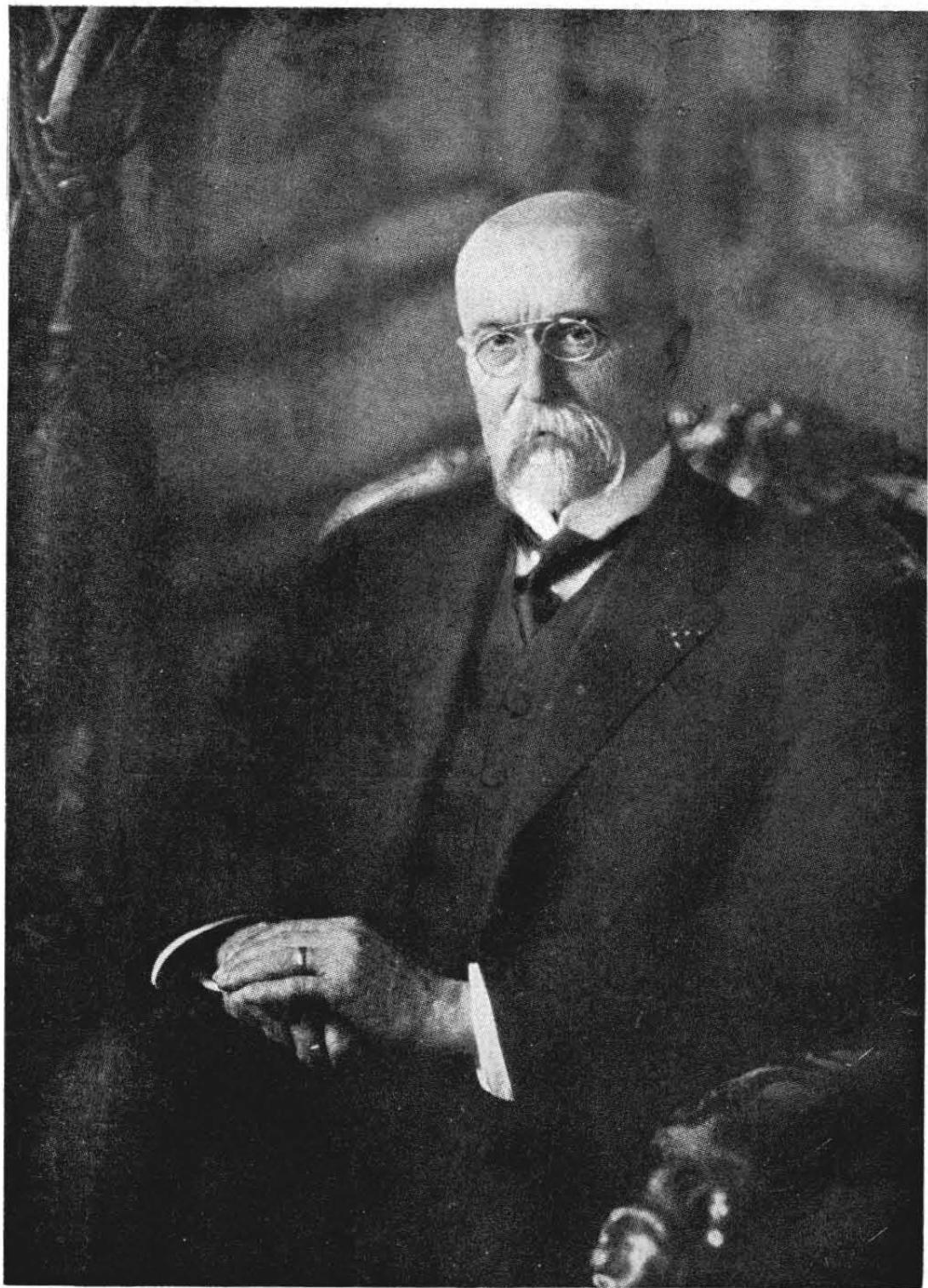
МАРІЯ ОМЕЛЬЧЕНКОВА

Т. Г. МАСАРИК

ВИДАВНИЦТВО
«ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКА КНИГА»
ВИПУСК 6.
ПРАГА 1931.

T. Г. MACAPUK

F. G. Masenbach.

МАРІЯ ОМЕЛЬЧЕНКОВА

Т. Г. МАСАРИК
(1850 – 1930).

ВИДАВНИЦТВО
«ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКА КНИГА»
ВИПУСК 6.
ПРАГА 1931.

Всі права застерігаються.

Друкарня «Legiografie», Praha-Vršovice 665.

Друковано 1.000 примірників.

*ПРИСВЯЧУЮ
НАШІЙ МОЛОДІ.*

ПЕРЕДМОВА.

Ця праця повстала не з якоїнебудь нагоди, але це природній вислід моїх студій життя і творчости Т. Г. Масарика.

Ім'я Масарика притягло мою увагу ще в 1909—10. р. р., коли в часописах «Речь» та «Биржевые Ведомости» я з захопленням читала як посол-професор Масарик сміливо боронив південних слав'ян проти австрійської влади. Тоді вже мене дивувала його відвага, його щире слав'янофільство.

Потім ім'я це призабулося, так аж до 1916. р., коли це в Петербурзі мої знайомі чехи очікували приїзду Масарика, покладаючи на нього великі надії; тоді я читала чеські газети та Масарикові статті.

Потім вибухла революція, почалася наша визвольна боротьба на Кубані, моя в ній активна участь, потім праця організації соціальної опіки, і вся увага була звернена лише на краєві інтереси. А проте політична боротьба — з червоними з одного боку, а з другого — з білими — змушувала стежити за світовою політикою, за змаганнями інших народів; і знова ім'я Масарика, як проводиря такого близького нам чеського народу, а далі вже, як першого його президента, притягло мою увагу. Героїчна епопея чеських легіонерів, міркування деяких наших політиків про можливу, навіть, їх поміч нам у нашій боротьбі за волю — все це знова зосередило увагу на імені Масарика. Тоді знов пригадалися ті відомості про історію й побут чеського народа, що їх придбала я не стільки

на Високих Жіночих Курсах у Петербурзі, чи з «Babičku» Божени Немцової, чи з лекцій слав'яноznавства, як із безпосередніх взаємин із чехами: живучи в родині чеха Вацлава Коваржика, мені постійно приходилося зустрічатися з іншими чехами — з п. Йосипом Ваврохом, тепер уже генералом, учасником першої «České družiny», з. п. Міхаликом, Главою та інш. Іх оповідання про Золоту Прагу, про любу їм батьківщину дали мені більше, ніж студії чехознавства на «В. Ж. К.».

В боротьбі за визволення рідного краю не ми перемогли, а наш ворог. Ми ж опинилися за кордоном, і, природньо, в тій Золотій Празі, осередку слав'янства, яку ми вже добре знали, не бачивши її.

1920. рік, рік 70.-річного ювілею Масарика — це рік моого приїзду до Праги.

У вітринах книгарень було повно портретів та книжок про Масарика. І перша чеська книга, що її я набула, була «Dr. František Soukup, Syn dělníka vitézget nad Habsburky». Прочитавши цю книжку, зацікавилася я й деякими творами Масарика.

Як колишня соціальна працівниця, вважала конечним простудіювати соціальну опіку в Ч. С. Р. Під кермою проф. Бржетіслава Фовстки, відомого чеського соціолога, почала я студії соціальної опіки, а також студії соціології, й почала відвідувати виклади по філософії та соціології та брати участь у соціологічному семінарі на Карловому Університеті. Яке б питання, яку б проблему проф. Фовстка не зачипав у своїх викладах або в семінарі, завше він звертав увагу слухачів на

думку Масарика про це, а це вже вимагало глибших і систематичних студій творчості Масарика.

І ось так уже з 1923. р. призбиралося в мене чимало матеріалу, що був вислідом студій не тільки творчості Масарика, але й літератури про нього.

В 1925. р. 6. III. я виголосила реферат: «Масарик як соціолог» на святочній академії в Подебрадах, яку влаштували українські жінки на пошану 75. річного ювілею президента Масарика. 11. III. т. р. цей реферат із додатком «та його погляди на жінку» прочитала на зборах Українського Жіночого Союзу в Празі.

В 1926. р. я примістила статтю «Масарик та його погляд на жіноче питання» в «Жіночий Долі»; та на цю ж тему з'явилася моя стаття в словінському часописі «Ženski Svet» (1928. р.); а в 1929. р. примістила я в «Українському Вістнику» статтю «Президент-робітник».

В 1930. р. я виголосила реферат на ювілейному святі, що його влаштували з приводу 80. річного ювілею президента Масарика Український Соціологічний Інститут та Т-во Українських Письменників та Журналістів у Празі. Цей реферат надруковано в Науковому збірнику У. С. І.

Студіюючи життя Масарика, я відразу ж відчула брак, навіть у чеській літературі, монографічної праці про нього — праці, яка подавала б читачеві розвиток духа цього велетня сучасної доби. Спочатку я користувалася працею д-ра Яроміра Долежала (I—II. т. т.), в якій автор подав бібліографію головних Масарикових праць. Пізніше допомогла мені тритомова праця д-ра Яна

Гербена, але, на жаль, автор не подав ніодного джерела, що ними він користався. І взагалі Масарикова бібліографія була неповна. Прийшлося мені впрост взятися за читання всіх творів Масарика й вишукувати все, що про нього написано. Велику поміч нашла я в Масариковому збірникові, що почав виходити в 1924. р. під редакцією Василя Шкраха.

І в українській літературі маються книжки про Масарика, але всі вони присвячені студіям окремих питань у творчості Масарика: доцент Бочковський розбирає національне та українське питання у Масарика, проф. Ярема — Масарика як філософа, а М. Шаповал — Масарика як соціолога; всі ці праці, природньо, не можуть дати нам суцільного духовного образу Масарика.

В 1930. р. вийшов I. том задуманої великої чотирехтомової праці проф. д-ра Зд. Недлого. Автор у цьому томі своєї соціологічної праці подає читачеві розвиток Масарикового духа, але лише до одержання докторату.

І ось іще в 1928. р. повстала в мене думка написати монографію про Масарика з наведенням при викладі найдокладнішої бібліографії, щоб ця моя праця могла полегчити українському читачеві монографічне студіювання взагалі творчости Масарика.

Сам Масарик каже, що для політичного виховання дуже корисно читати життєписи великих людей, а зокрема видатних політиків.

Масарик, як головний чинник ув останній визвольній боротьбі за незалежність чеського народу, є найщасливішим прикладом політичного діяча,

що ще за свого життя досягнув здійснення всіх своїх ідеалів і замірів. Крім того Масарик може служити яскравим взірцем культурного і політичного борця, що збагнув вимоги своєї доби, а також і те, якими методами треба було працювати культурно і політично, щоб, врешті, досягнути політичної, історичної, мрії свого народу.

Беручи сама активну участь у визвольній боротьбі своєї Батьківщини, бачила я й бачу тепер велику жертвеність і відвагу нашої молоді, що боролася й бореться за кращу долю Українського Народу, але, на жаль, не мали ми свого Масарика, що беріг би нашу молодь, уникав би зайвих жертв та збагнув би методи і шляхи яких вимагає сучасна доба.

Присвячуємо свою працю Нашій Молоді, бо реалізація всіх наших ідеалів, за які наложили головою вже міліони дітей Українського Народа, прийде наслідком методичної жертвенної праці нашого молодого покоління.

Прага, 23 січня 1931. р.

Марія Омельченкова.

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

Видавництво проектувало видати книгу «Т. Г. Масарик» у ювілейному році 80-ліття президента Масарика. Але довелося її видати аж на рік пізніше. Причина цього запізнення — брак коштів у В-ва. Не одержуючи ніяких субвенцій, В-во одоказане лише на жертвенну працю невеликої кількості своїх членів та моральну підтримку прихильників В-ва.

Видавництво проектувало видати, в одному томі, «Т. Г. Масарик та жіноче питання». Випускаючи книгу «Т. Г. Масарик», В-во має надію «Жіноче питання» видати окремою книжкою.

В-во вважає своїм приємним обов'язком висловити глибоку подяку всім тим, хто, матеріально чи морально, спричинився до видання цієї книжки, а саме:

Міністерству Закордонних Справ і Міністерству Шкільництва та Народної Освіти Ч. С. Р.

Паням: д-р К. Червенковій, ред. М. Грдлічковій, сен. Фр. Пламінковій, сен. О. Кисілевській, П. Тимофієвій, Т. Кравчуковій, Б. Франтовій, О. Морголовій, О. Дучимінській, М. Строссовій, К. Антоновичевій.

Панам: д-р. Ф. Спішекові, проф. Й. Урбанові, сен. Фр. Совкупові, д-р. Ржігові, д-р. З. Віртові, А. Матулові, дир. В. Шкрахові, пос. І. Гуснаєві, дир. Ф. Прохазкові, дир. Я. Коржинекові, поету В. Вашкові, проф. В. Короліву-Старому, Б. Калінові, Л. Фойглеві, проф. Л. Білецькому, д-р. Б. Гом-

зинові, М. Павлічукові, вахмістрові Ф. Шалолові, В. Зайцеві, М. Кравчукові, д-р. Ф. Гавелкові.

Крім того, В-во щиро дякує за позичені клиші: В-ву «Čin» (ч. ч. кліш: 5, 6, 7, 9, 10, 12, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 32, 33, 34), В-ву «Národní osvobození» (ч. ч. клиш: 13, 39, 40, 43, 44, 45), В-ву «ÚDKN» Svěceného (ч. ч. кліш: 4, 16, 17, 30).

З глибокою пошаною

B-vo «Чесько-Українська Книга».

Т. Г. МАСАРИК.

«Велич людини треба бачити не тільки в її успіху, але й у її великих принципах та в незломній вірності цим принципам».

T. G. Masaryk, «Cas», 1890. 29. III., ст. 197.

Дитячий вік Т. Г. Масарика.

Томаш Масарик народився 7. березня 1850. р. в Годоніні на Мораві. Його батько, Йосип Масарик, був візником на цісарському господарстві, а з походження словак із Копчан; мати — Терезія, з роду Кропачкових із Густопечі на Мораві, була ганачка (ганаки — мешканці Гани — моравани). Ця частина Морави була тоді знімчена, мати Масарика вчилася в німецькій школі, балакала з дітьми німецькою мовою й тільки геть пізніше, коли діти вже ходили до школи, навчилася по чеському, а проте й до кінця свого життя молилася з німецького молитовника. Батьки Масарикові були католики. Дуже побожна мати його, як іцира католичка, була проти жидів, хоч і була дуже розумна й, як на свій час і стан, розвинена жінка. Масарик так говорить про своїх батьків: «Мати мала на мене більший уплів, як батько, що був здібний, але простий чоловік, голова в

домі була мамуся»... — «Мати була розумна та мудра, бачила досить світу, пробувала їй у «найліпшому суспільстві», хоча тільки служницею: була за куховарку в панів у Годоніні, і вони її любили та їй пізніше все в тяжких випадках зверталися до неї за порадою та поміччю. З того її побуту між панами залишилася в неї туга, щоб хоч діти дісталися на вищий щабель суспільної драбини, бо сама вона таки добре зазнала тої біди та зліднів, що в них жили служниці та працівні люде. Тимто вона їй дуже хотіла, щоб із нас, дітей, вийшли пани — їй це її заслуга, що я дістався до науки». «Мати була побожна, любила ходити до церкви, але не мала на те часу, бо багато працювала для родини... замісць церкви молилася дома з молитовника. В цій книжці було повно образків, пам'ятаю образ замученого Христа в кривавому поті, цей образок вона над усе любила. Та їй я любив на нього дивитись».

«Батько як народився невільником, так невільником і залишився. Поруч із матір'ю він мало мав на мене позитивного впливу. З природи був здібний, але до школи не ходив. У Копчанах навчився трохи читати в одної старої жінки, вдови по воякові, що їй громада доручила була щю справу, бо школи там не було, за трохи того читання діти мусіли копати їй бараболю».

Батько Масариків був справжній селянин. Як людина проста, постійно жив серед природи, особливо як почав господарювати. Знав природу і, спостерігаючи її явища, добре розумів їх. — «Досі пам'ятаю, як раз якось він приніс додому за пазухою малого зайчика, що його знайшов... та тоді

нам так живо, докладно та цікаво розповів про ціле життя зайців». «Невчений був сам, але нам дозволяв учитися, та не стидався сам учитися разом ізі мною, розуміється, те навчання, як і все, розумів він із утилітарного боку — чи приносить воно що людині... Голос матері все був горою, батько її слухався, навіть як і не погоджувався з нею».¹⁾

Дослідники Масарикового життя кажуть, що Йосип Масарик був свідомий словак, людина високої чесності, тому то тяжко жилося йому серед «панської челяді й урядовців», що не дуже то чесно поводились із панським добром. А що Йосип Масарик не тягнув руку за ними, то урядовці з цісарських дібр ганяли його з господарства на господарство».²⁾

Коли малому Томашеві не було ще й року (1851), батьки його мусіли переїхати з Годоніна до Мутеніц, де 1852. р. народився їм син Мартин. 1853. р. Масарики знову повернули до Годоніна, і тут 1854. р. народився третій син Людвік.

Масарик так згадує про своїх братів: «Ми три брати дуже любили один одного, але мое відношення до кожного з них було інше. Мартина я не тілько любив, але якось і шанував, був він мілий, щирий, без фальші, невиможний. Над наймолодшим Людвіком я командував, був у мене у побігеньках... На Мартина досі згадую, як на ідеального хлопця». (К. С., Hovory s Masarykem, ст. 16).

---

¹⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, I., ст. 12—14.

²⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk (1910), ст. 31.

Vypravování Jos. Kopeckého. (Janáček).

1856. р. в Годоніні почав Томаш ходити до школи, але цього самого року батька його послали на господарство в Чейковіце, а 1858. р. до Чейч, де він пробув лише рік, а потім знову повернувся до Чейковіц, де і пробув аж до 1862. р. За той час Томаш закінчив тут уже без перешкод початкову школу.

Мандрівне життя батьків дало малому Томашеві багато ріжноманітних вражінь, навчило його спостерігати нові місцевості, нових людей, нові умови життя. Кожне село, кожне містечко мало свої окремі характеристичні риси: словацька мова дуже ріжниться від моравської говірки і чеської мови; давні, непорушні звичаї, навіть дрібниці одягу теж одрізнялися між собою, ї, можливо, чи не все це з дитячих років спонукало малого Томаша більш горнутися до словаків.

Край, де довелося Томашеві Масарикові проживати дитинні й молодечі роки свого життя, впливув на широту й реалізм його поглядів. Півдenna частина Морави, щоежеже зі Словаччиною, це найнижча й найтепліша закутина її. Рівний широкий степ, де-не-де вкритий невеличкими горбами, понад 200 т. заввишки, відкриває перед глядачем широкий обрій, там можнадалеко сягнути оком по країні, а попорозкидані, порівнюючи, далеко одне від одного села, широкі пасовища й ниви між ними ще збільшують враження широкого простору. І хоч річка Морава, що повільно тут котить свої хвилі, на весні й виходить із берегів та розливається широко від Годоніна аж по Бржецлаву, а проте ця місцевість не багниста, а навпаки, влітку, тут земля переси-

хас, трава вигорас й лише де-не-де зеленіють ліси, гаї та горби, вкриті виноградом, що тут добре дозріває.

Широкий степ, попорозкидані по пасовищах отари овець, золоті ниви, тепло підсоння, великі, як на Мораву, села (до 2000 мешканців), млини-вітряки, що простягають над селами свої крила, — все це пригадує нам наші чорноморські та кубанські степи, а виноградники з китицями чорного й рожевого винограду та невеликі лимани й озерця ще більше зближають цю частину Морави з дорогою нашою батьківчиною.

Великі незаселені простори, ще навіть і на початку XIX. століття, можна пояснити тим, що ця країна довго була тереном воєн. Так, починаючи від війни Юрія з Подебрад і кінчаючи Куруцькою Раковція, країну цю плюндровано й вилюднено. Вона має свою історію, свої історичні пам'ятки, хоч і нема романтики, а проте, є тут куди зробити добру далеку прогульку, ген-далеко роздивитися по країні, і, блукаючи широким степом, де не треба стежити за небезпеками туристики, можна й замислитися глибоко над ріжними життєвими питаннями, якщо до того ще людина має допитливий розум та нахил до роздумування. Масарик так говорить про вплив рівнини на нього: «Ту далеку рівнину бачу й сьогодні перед собою та міркую собі, чи не тому, що ті дитячі вражіння залишилися й по сьогодні, я так люблю рівнину, гори мені подобаються тільки здалека, але не люблю жити в них, межигір'я мене гнітить, там за-мало видко сонечка».³⁾)

---

³⁾ К. С., Hovory s T. G. Masarykem, I., ст. 11—12.

Свої дитячі роки Томаш прожив серед селянських дітей, а що це були діти двох країн — Морави та Словаччини, то ріжниця в їх звичаях, традиціях й мові спричинювалася до того, що між двома селами, навіть між двома кутками того самого села, які мали не тільки ріжні назвиська, але й ріжніх мешканців — мораван і словаків, — часто повставали навіть криваві бійки. Діти й собі брали в них участь, і хлопчик Томаш завжди був у словацьких лавах, та хоч не носив словацького народнього одягу, то проте завжди мав при собі кривий словацький ніж, що ним він добре владів.⁴⁾

Якім було дитинство Масарика, найліпше довідуємося з його спогадів: «Мої найстарші спогади... це такі собі вривкові образки... Одного разу — тоді було мені, здається, три роки — я бачив в Годоніні сполосленого коня. Летів він вулицею, все від нього втікало, тільки якась дитина впала йому під ноги, та кінь перескочив через неї, і дитині нічого не сталося. Це мені запало в голову».⁵⁾

Вже тоді, малим хлопчиком, Масарик спостеріг, що кінь — тварина, а відчув, що треба перескочити через ту малу невинну дитину. Його дитячий вік був повен радощів і турбот селянського хлопчика. «Такий хлопчик на селі має багато праці: гай, гай!» з любов'ю згадує він... «Тільки нерерахуйте: мусить уміти свистіти губами, крізь зуби, на один палець, на два й у п'ястук; потім

⁴⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk (1910), ст. 7.

President mezi svými 1924, ст. 25, 34.

⁵⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, I., ст. 11.

на два способи лускати пальцями. Мусить уміти робити ріжні викрутаси: стояти на голові, ходити на руках та крутитися колесом, та добре втікати, це головне... Далі мусить уміти стріляти з лука, кидати зі швигалки, добре ціляти каменем, їздити верхи, вміти вилізти на кожне дерево, ловити рибу та жучки, плавати, розкладати багаття в лісі, ковзатися, санкуватися, ходити на дібах, та ще багато дечого»...⁶⁾

Тут згадує Масарик усі забавки, що хлоці дітьми самі робили з усього того, що щедро дає природа на полі, в лісі, й на городі. «А на це все має хлопчик за шеляга «kudlu» (кишенькового ножа), це — ідеал над усі ідеали». Для дітей було багато ріжних гулянок, понад дворі на свіжому повітрі. «Цілком не пацифістично гралися ми й у вояків, власне, в війну. Я бував за комandanта, а син директора господарства за начальника жандармів і, розуміється, коли можна було, то я давав йому прочуханки»... «Розуміється, поза тим усім, селянський хлопчик мусить насамперед допомагати матері в хатнім господарстві, а потім і батькові на полі. Як живуть дівчата на селі, того я з власного досвіду не знаю, бо ми, хлоці, не мали нічого спільногого з дівчатами, жили цілком окремо».⁷⁾ Одного разу мати Масарикова пішла на свято до іншого міста та взяла з собою й восьмилітнього Томаша. Там гостювали вони в родині, де була дівчинка — одноліток його. «Два дні ми пробули там, і ми, діти, разом ігралися від ранку

⁶⁾ Ibidem, ст. 18—19.

⁷⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 20.

до вечора. Коли ж я повернув до дому, то дуже тужив за нею»...⁸⁾ З такою любов'ю згадує Масарик свої дитячі роки. Але бували й сумні вражіння — це його спостереження соціальної неправедливості, панського знущання над простим людом і приниження їх духу та несвідомість цих людей.

«Коли мій батько мусів просити дозволу в панів, щоб я міг учитися в реальній школі, та коли я бачив, як деякі урядовці суворо поводилися з моїм батьком — то це були мої перші соціальні вражіння. Часто я міркував собі, як би то відплатитись їм, та зробити так, щоб я їх попобив. Коли пани приїздили на полювання, то залишали в нас у хаті кожухи; тоді мене дуже кортіло якнебудь хоч на тих кожухах помститися. Після полювання, коли пани їли в лісі, в лісничівці, то слуги кидали недойдки людям, а люде за них бились. Одного разу їм щось кинули, ще були, мабуть, макарони. Люде не знали, що воно таке, й казали на них «глисти», але людям то було байдуже — бились за них, як звірі. Такі річі мені вбилися в тямки»...⁹⁾

Найліпший образок із дитинства селянського хлопчика в Масарикових спогадах — це «Рік на селі». Яскравими та соковитими барвами змалював він там усі чотири пори року. «Як багато вражень має на селі дитина! Зима: ходить Миколай

---

⁸⁾ Ibidem, ст. 20.

⁹⁾ Ibidem, ст. 14—15.

Slovenské vzpomienky. (Dr. Jaromír Doležal, II., ст. 20).

President mezi svými, ст. 24.

із чортом, чорт — дуже впливова особа. Як я був уже професором, то грав для дітей св. Миколая».¹⁰⁾

А далі — Різдво, Колядки... Найкраще було — дерти пірря... Зійдеться з двацятого людей — що то балачок було. Ми, діти, штовхали, щипали одне одного, щоб не поснути та не прогавити якої страшної казки. А потім роздавали пироги, блини»...

«Ледви прийде весна — перша річ — скинути черевики, іноді ще й лід, а ми вже бігаємо босі. Великдень був для мене в Годоніні найбільше свято, тому що там, коло Божого Гробу, стояли два драгуни з шабляками, з них я не зводив своїх очей. Або ж пожежа на селі, це теж для хлопців свято. Як тільки ми хлопці у школі зачуємо дзвін та згуки сурми, миттю вилітаємо на вулицю вікнами, а дівчата дверима».

«Прийдуть вояки на село — теж подія. Іноді приїздять комедіянти, за їх прикладом і ми хлопці ходили собі краєм муру, навіть вилазили на дах церкви, як би хто впав — амінь, але не впав ні один. Осінь — це розводити багаття, збирати виноград, варити повила. Найбільше нас вабило красти виноград, мабуть тому, що вартові були з рушницями, а перед вели завжди ті хлопці, що в них

---

¹⁰⁾ Про це розповідає і М. Гебауерова: «На Миколая ми бували в Масариків, і професор нас обділяв подарунками. Бачу його, як сьогодні, як увіходить він до кімнати, де ми, високий, стрункий у білому, довгому аж до землі убранні, але не подібний до Миколая. Непокрита голова, власне, його обличчя сміється до нас уже від дверей. На оберемку повно дарунків для нас усіх... Коли нас обділяв ними, то для кожного з нас мав жартівливу приказку»... (M. Gebauerová, Rodinné vzpomínky, ст. 279).

були власні виноградники. Не дарма кажуть: «чуже смакує». «Розуміється, не встиг я прийти додому, як уже наші знали, де я був. Батько намочить бувало бичівку, щоб ліпше при «відплаті» прилипала, та мати все кару припиняла. Коли ж приходили до школи сторожі та скаржилися на нас, то мусіли ми лягати на лавку, а вчитель та пан-отець одміряли нам двадцять п'ять»...

«Як на селі красно та багато рік поділила природа й релігія! Ціле життя на селі більш обрядове, ніж у місті. Неділя теж дає обрядовий ритм життю, я й до сьогодні святкую неділю».¹¹⁾)

Юнацтво Масарика.

Вже в початковій школі Т. Масарик виявив свої великі здібності, і вчителі порадили батькам oddati сина до середньої школи, щоб потім дати далі до вчительської семінарії. В 1861. р. батьки Масарика з дозволу «панаства» послали Томаша до низької німецької реальної школи в Густопечі, де він і пробув два роки (1861—1863). Батьки ж його в 1862—64. рр. знову жили в Годоніні, й тому Т. Масарик в 1863. р. повернув до батьків до Годоніна, бо до вчительської семінарії можна було вступити зі скінченням 16. р. життя.

В 1864. р. Т. Масарик ходив у Годоніні до школи; там він допомагав учителеві навчати дітей, а сам учився музики, багато читав та думав над прочитаним. Але батькам здалося задовго чекати, поки синові можна буде піти до вчитель-

---

¹¹⁾ К. С., Hovory s T. G. Masarykem, I., ст. 32—36.

ської семинарії, тим то вони й вирішили вивчити його на слюсарського майстра. Мати повезла сина до Відня, де за допомогою своїх колишніх господарів (вона до подружжя з Масариком служила й у Відні) віддала Томаша до слюсаря, де курс науки тривав чотири роки.

Розвиненому та на свої роки дуже серйозному хлопчикові зовсім не до смаку було виконувати обов'язки учня тих часів: помагати жінці майстра в хатнім господарстві, спати в одному ліжку з іншими учнями, й замісць вчитися рукомесла — стояти біля міха, або нарешті — механічно відливати підковки до чобіт. Однаке все це Томаш терпляче зносив, а вночі, коли його товариші спали, перечитував він свої улюблені книжки, що їх привіз був із дому.

У свято Томаш не брав участі в розвагах своїх товаришів, а ходив оглядати Віденські крамниці з книжками. Читав назви книжок та міркував собі: «що то написано в тих книжках?» Але одного разу один із його товаришів украв йому його духове добро та продав; тоді Томаш утік із Відня до дому. «Мабуть, я ще довше був би видержав, але один співучень украв мені мої книжки, що я їх привіз із реальної школи та завжди по іраці читав. Коли ж я їх утратив, то мені стало так сумно, що я втік додому, до Чейч. Зокрема тяжко мені було без атлясу, бо з ним що-вечора я мандрував цілим світом»¹²⁾)

---

¹²⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 53; Dr. Jaromír Doležal, 80 let T. G. Masaryka, 1929, ст. 20.

Běh života (Doležal II.), ст. 3.

Listy filologické, 1929, ст. 149.

Тоді батьки дали Томаша на nauку до коваль-
майстра Бенеша. Родини Масариків і Бенешів
жили під спільним дахом і приятелювали між со-
бою, а тим то Томаш не мусів виконувати в Бе-
неша хатньої праці, як решта учнів, і щиро від-
дався своїму навчанню. Одного разу побачив
Томаша, коли той ішов із відрами по воду до
криниці «Жофка», колишній його вчитель Лю-
вік, пізнав його, пожалів мабуть, що такий тала-
новитий хлопчик так тяжко працює. Людвік пі-
шов до Масарикової матері, почав докоряти їй, що
занедбує свого сина, та порадив oddати його до
школи, що нею завідував Людвіків батько, де
Томаш бувби міг стати вчительським практикан-
том. Батьки послухали Людвікової поради, й Ма-
сарик став учительським практикантом у Чейко-
віцах.

Сам Масарик про свою nauку ковальського ре-
месла згадує з приємністю, з неї він виніс ко-
ристь і для себе: «Я сам вдячний за те, що вчився
ремесла» — казав Масарик дітям у день 10-річчя
чеської самостійності.¹³⁾ «Що ж, ковальське реме-
сло мені подобалось. Це праця, що вимагає сили та
швидкости, — при ній не можна багато балакати:
залізо не сміє прохолонути... Праця ця гарна, ко-
валь біля вогню та ковадла владар твердої маси.
Коли я був уже гімназистом, то поворотом із Берна
здивував сільського ковала, коли з одного нагрі-
вання заліза зробив гвіздок. Не знаю, чи не від
праці молотком маю ці пальці на правій руці такі
покривлені? Ще в вісімдесят восьмому році, коли

---

¹³⁾ President Masaryk k desátému výročí republiky, ст. 35.

я був у Ясній Поляні, Толстой задивився був на мої руки та запитав мене, чи не був я коли робітником?»¹⁴⁾

В чайковіцькій школі Масарикові дуже подобалося, бо Людвікову родину він пізнав іще був трилітнім хлопчиком за свого побуту в Мутеніцах; тоді він діставав од Людвікова молодшого брата, Методія, олівці та шматочки паперу, що їх у себе дома не мав. Разом із Т. Масариком у чайковіцькій школі був на практиці Штанцль; вони жили разом і вчилися французької мови та гри на скрипку, в чому їм допомагав капелян Сатора. Вчительські практиканти (*Učitelský mladenec*) платні не діставали, й лише, з удачности за добру науку дітей, батьки приносили їм страву та ще за співи під час божої служби та інших релігійних одправ діставали вони якийсь шеляг. Праці ж було багато, й тому Штанцль незабаром залишив ту невдачу роботу, так що ввесь тягар праці ліг на рамена молодого Масарика. Але Масарик ті роки свого життя теж ізгадує з приємністю: «Мій дім — це був той край коло Годоніна.... але мій власний дитячий дім — були Чайковіце». ¹⁵⁾ Тут, у Чайковіцах, коли ще сам учився в школі, виконував він обов'язки міністранта *) при пан-отці Саторі й дуже полюбив його, а коли став учительським практикантом, то між ними зав'язалось, як це не дивно, бо Сатора був уже старша людина, приятельство. «Був я міністрантом у нашого капеляна, пан-отця Франца,

---

¹⁴⁾ К. Щ., Новогу з Т. Г. Масарукем, I., ст. 53—54.

¹⁵⁾ Ibidem, ст. 12.

*) Міністрант — хлопчик, що послуговує при службі божій священикові.

що звався Сатора, і я його попросту любив, мені в ньому дуже подобалося, що він мав той білий «коларик»*) і ту чорну «клерику»**) з круглими гудзиками від шиї аж до ніг, яка йому була дуже до лиця. Коли я йому міністрував, мені здавалося, що пан-отець Франтішек сам пан-біг, а я його янгол, це було моє найбільше щастя».¹⁶)

Отець Сатора був свідомий чех, а соціально співчував із пригніченим бідним людом, був проти панства й тому довго-довго залишався на посаді капеляна. Це була дуже здібна людина, але в душі його точилася боротьба: як священик — був він аскет і віруючий, але при тім був гарний, поставний, чорнявий, і «жінки липли» до нього, як мухи». Ходили чутки, що він мав діти, і нелегко було йому нести свій гріх, сумління його мучило¹⁷⁾.

Т. Масарик уже тоді почав спостерігати протиріччя між католицькою догмою й життям католицького духовництва. — «Той пан-отець Сатора був незвичайна людина, така роздвоєна, типовий собі словак із Боршіц біля Угорського Градіща. Інколи був фанатик, а іноді здавалося, що його гризе сумління, і ні в церковної, ні в світської влади не був він добре записаний. Якось я чув, як жінки шепталися між собою про пан-отця Франца та пані ректорову, що, мовляв, вона вскочила в халепу; я не розумів цього, та ламав

*) Коларик — білий комірець у католицького пан-отця.

**) Клерика — священицька ряса.

¹⁶) K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 24.

¹⁷) Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk (1910), ст. 10.
Slovenské vzpomienky (Doležal, II.), ст. 21.

собі голову, що то може значити. А пан-отець Франц мав одної неділі проповідь на тему, що і священик не вільний од гріха, і що люди мають брати приклад не з його життя, але з Христа, з слів Христових, яким він їх навчає. Була це ніби громадська сповідь, я тоді цього не розумів, але та проповідь мене дуже вразила, чому, мовляв, люди мають брати приклад не з його життя. Тільки коли я став дорослою людиною й задивлявся на минуле, на себе в дитинстві, тоді зрозумів я це та й інші речі».¹⁸⁾

Ще в Чайковіцах, в початковій школі, Масарик прочитав у старому календарі, що існують, крім католицької, ще й інші віри. — «Я не припускав тоді й не міг собі уявити, що може бути якось інша віра. В Чайковіцах ув одному старому календарі знайшов я про Росію, було там і про православну церкву, й ви не можете собі уявити, який я був схвилюваний, що й інша віра, не лише наша, має собі своїх аскетів, святих та чудеса. Мені тоді дуже імпонувало, що католиків усє ж більше, ніж православних та протестантів, але й хвилювало мене порівняння, що магометанів та поган іще більше. Чув я також, що в недалеких Клобовках є протестанти, гельвіти; пішов я туди в розвідини, закрався до евангелицької молитовні, маючи великий страх, що провалюся, що за мою провину вб'є мене грім, але нічого не сталося. Голі мури, катедра замісць віттаря, поважність та простота, все це зробило на мене таке

---

¹⁸⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, I., ст. 24.
Inteligence a náboženství ст. 105.

вражіння, що я ледви міг дихати».¹⁹⁾ — «Дивувало мене, що католики вважали протестантів за більш освічених, за порядних та господарніших, і мені крутилося в мізку, чому це так? Або я міркував — чому це кажуть «держиться, як гельвіцька віра». Тих загадок тоді не міг я розгадати, але протестантизм далі мене хвилював та якось дратував».²⁰⁾

В Чайковіцах, коли Масарик був учительським практикантом, йому до рук дісталася книга з колишньої єзуїтської бібліотеки «Vogel friss oder stirb» — протилютерська полеміка католиків із протестантами, — їй він зацікавився цією книжкою. Латинські цитати, що густо рясніли на кожній сторінці, утруднювали йому розуміння змісту, тим то він почав учитися латинської мови; до цього його спонукало ще й те, що при службі божій він погано висловлював латинські слова, не розуміючи їх, і це його дуже хвилювало. Сатора дав йому латинсько-словацько-мадярсько-німецький словник, Масарик вивчився всіх слів на пам'ять, відміни слів навчився від Сатори, прислухаючись, як той вимовляє латинські слова при богослужбі та при розмовах із ним, бо Сатора балакав тоді до Масарика тільки латинською мовою. Бачучи великі здібності Масарика, Сатора порадив йому вступити до гімназії і вчитися далі. І Масарик залишив думку бути вчителем та склав іспит у Стражніці за першу гімназіальну клясу.

Під час своєї дворічної практики в школі зазнав Масарик деяких неприємностей од вікарія в

---

¹⁹⁾ Ibid, ст. 25.

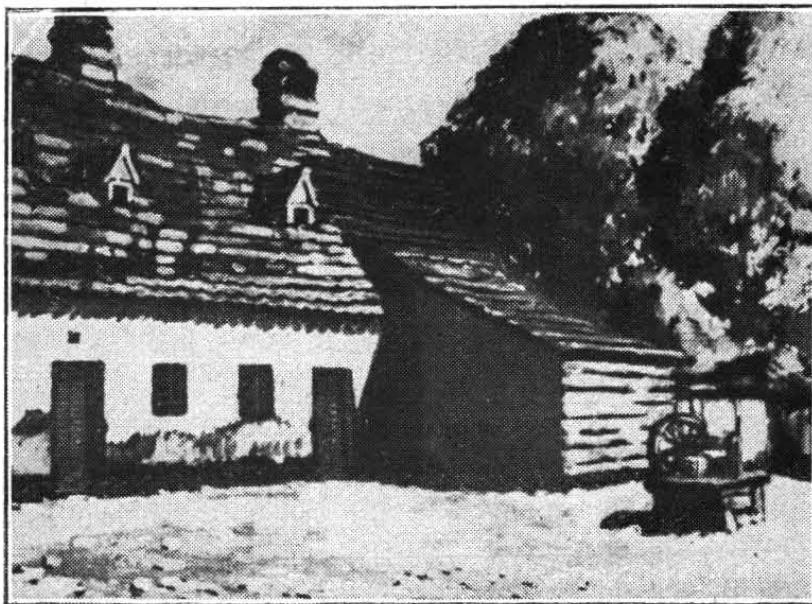
²⁰⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 26.

1. Терезія Масарикова.
Масарикові батьки.

2. Йосип Масарик.
Масарикові батьки.

3. Дім у Годоніні, де народився президент
Масарик.

5. Хатки в Митненцах, у середині першого ряду хатина, де живи
Масарикові батьки в 1851—1853. рр.

6. Дім у Годоніні, де жили Масарикові батьки
в 1854—1856. рр.

Годоніні, який узагалі не дуже то добре ставився до нього, як до приятеля Сатори; а коли Масарик у школі сказав дітям, що не сонце ходить довкола землі, а земля обертається довкола сонця, то вікарій, дізнавшися через побожних жінок про таку «єресь», переказав Саторою, щоб Масарик не проповідував такої науки у школі. «Громадянам Чайковіц не має діла до того, чи сонце ходить довкола землі, чи земля довкола сонця», сказав вікарій.²¹⁾

Але селяни, батьки учнів, більш розумні, почувши, що молодий учитель дістав догану від вікарія, а це саме було під час ярмарку, прийшли до школи й підбадьорили Масарика: «Пане вчителю, добре нашим дітям оповідасте, тільки не зважайте на наших баб, що вони говорять, учіть далі наші діти, як учили» — і кожний поклав молодому вчителеві на п'яніно трохи грошей.²²⁾

T. G. Масарик у середній школі.

В 1865. році вступив Масарик до другої кляси німецької гімназії в Берні на Мораві (чеської тоді не було) й заняв одразу перше місце між учнями. Старший віком од своїх товаришів, більш розвинений, серйозний, а головно — самостійний, він дуже ріжлився від решти гімназистів, хоч завжди був для них у всьому добрий і веселий товариш.

В Берні перші роки жив він у шевця в одній кімнаті разом із іншими шістьома учнями.

---

²¹⁾ Dr. Fr. Soukup, T. G. Masaryk, 1930, ст. 48—49.

²²⁾ Dr. Jaromír Doležal, Masarykova cesta životem, ст. 8.

Коли їхав до Берна, то мати дала синові лише перину та два хліби, і поки не дістав лекцій у приватних родин, мало що не голодував».²³⁾

Хоч Масарик і йшов першим учнем у клясі, але школа не вичерпувала всієї його великої енергії й видатних здібностей. Маючи вільний час, він почав ще пильно студіювати чеську мову, літературу, а далі й польську мову. Його захопила польська революція 1863. р., бо польській справі всі часописи присвячували тоді багато місця. В Берні познайомився з поляками, що були інтерновані на Мораві, один поляк-учень вступив до третьої гімназіальної кляси, і Масарик став його репетитором. Тоді ж Масарик почав багато читати із німецької літератури. Він захоплювався Лесінгом, Гете, Іммерманом, зокрема мав на нього великий вплив останнього «Münchhausen», трохи згодом зацікавився Шекспіром. Вже тоді Масарика спокусила літературна творчість; він писав вірші й навіть написав роман. «Перший якийсь роман зачав я писати в гімназії в Берні. Тоді вже я сам себе прогодовував, удержував у школі свого брата, був найстарший у клясі, мав конфлікти з канторами й зазнав уже кохання... Коротко кажучи, я думав, що я вже маю бозна який досвід, і тому почав писати роман зі свого життя. Коли вже був написав декілька розділів, прочитав я їх своїм товаришам на березі річки перед купанням; розуміється, хлопці хотіли швидше купатися, нетерплячились але я не перестав, доки не прочитав усього. Тоді мені один із них, такий собі га-

²³⁾ Dr. Fr. Soukup, *Syn dělníka vítězem nad Habsburgky*, v Praze, 1920, ст. 19.

нак, сказав: «Томашу, нічого дурнішого, як живу, я ще не чув». Тоді я роман свій спалив. З віршами я попробував ще раніше, коли був у тих двох клясах реальної школи в Годоніні. Там я писав вірші до одної дівчини, що з нею грав у театрі. Мусіли це бути жахливі річі, бо я не мав аніjakісінького розуміння про ритм та форму. Хлопці гімназисти з мене собі глузували, й тоді я вперше зрозумів, що таке гуманітарна освіта. Тішило б мене, коли б я оце тепер побачив свої тодішні вірші. Потім, у Берні мені дісталася до рук Сушілова поетика, й тоді, за її вказівками, я спробував писати вірші на всякі форми, навіть на індійські. Перегодом я це залишив, одначе література все вабила мене до себе ціле мое життя».²⁴⁾

В 1866. році, під час війни з прусаками, Масарик із іншими своїми товаришами, чехами, хотіли вступити до війська. Та тільки найстарший із них і справді став вояком-добровільцем. Коли в Берні позамикали школи, то Масарик зі своїм товаришем Франтішком пішов додому — до Чейч — пішки. Тоді саме прусаки перемогли Австріяків під Градцем Кральовим, і австрійське військо відступало Моравою на Угорщину. Скрізь було повно страху: казали, що прусаки ловлять молодих хлопців та забирають із собою до війська. Масарик боявся цього й радився зі своїм старшим товаришем Франтішком, чи не ліпше б було вписатися до австрійського війська. Саме тоді через Чейч проходила колона фуражирів; старшина

---

²⁴⁾ K. Č., Novory s T. G. Masarykem, ст. 69—70.

запитав про шлях на Годонін. Масарик згодився сам провести їх, і із Франтішком пішов із ними. Коли ось так Масарик вів фуражирів на Голіч, їх наздогнала прусська розвідка, й між австрійцами та прусаками зчинився бій. Щоб ліпше бачити це, він, Франтішек, один жид та ще один словак сховалися на цвінтарі й заглядали зпоза муру. До цвінтаря під'їхав старшина з порубаним обличчям. Масарик запросив його на цвінтар, але словак послав Масарика до першої хати, щоб там із ліжка стягнув простирадло, а сам із жидом повів старшину вслід за Масариком. — «Я взяв у хаті простирадло, почепив його на гак та намочив у криниці, але намокле простирадло було дуже тяжке, тоді я міцно сперся коліном об цямрину, щоб простирадло витягнути, при цьому о гвіздок я розірвав м'ясо над коліном, але був такий схвилюваний, що відразу того не помітив. Коли ми обмили й перев'язали старшину та зняли з нього одяг, що його взяв собі жид, тоді тільки я відчув рану. Я хотів утікати далі, але годі було; мене взяли на один із військових возів, що від'їздили. Перев'язали мені рану лише в Прешпурку на військовому перев'язовому пункті. Потім ми з Франтішком пішли до Копчан, до моєї рідні. Там я дізнався, що жида зрадив той старшинський одяг, так що прусаки полонили й жида, й того раненого старшину».²⁶⁾

В Берні почали в Масарика пробуджуватися більше яскравіше національні та соціальні по-

---

²⁶⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, I., ст. 67—68.
Curriculum vitae (Doležal II.), ст. 15.

чуття. Правда, ще під Саториним упливом уже прокинулася була в нього народня й соціальна свідомість, хоч зародні останньої вже були в нього, як, прикладом, ненависть до панів, ще в дитини: коли Гейсек, урядовець ціарського господарства, покарав його батька, то восьмилітній Томаш од злости й несили з болем затяг зуби й, ледви здергуючи гіркі слізози, думав, як би то помститися за батька. Берно було німецьке лише в вищих верствах, робітництво ж було чеське, виявило свою національну й соціальну свідомість ще в першій половині XIX. століття, під час боротьби Гавлічка проти австрійської влади та за революції 1848. року. В 60. роках у Берні виходили чеські часописи: «Моравська Орліце» («Moravská orlice»), «Глас» («Hlas») та гумористична «Оса», відбувались і робітничі зібрання, що їх улаштовувала «Католицька єднота» («Katolická jednota»), що неділі для пропаганди католицького соціалізму. Масарик, що жив у шевця, разом із ним одвідував ті зібрання. — «То був початок мого соціалізму» — каже Масарик. Хоч він себе в той час і не вважав за національно-свідомого, а проте став він на чолі гімназистів проти німців. — «Тоді я мав перші конфлікти, як чех».²⁶⁾ — «Учитель латинської та грецької мови, чех Станек, як у гімназії був директором теж чех Коцоврек, підписував своє прізвище за чеським правописом: Stanek; коли ж потім директором став німець, він зачав підписуватись на німецький лад: «Staniek». Це мене розлютило. Одного разу, коли він мене

²⁶⁾ Ibid., ст. 61.

Listy filologické, 1929, ст. 149.

питав, я написав олівцем на вилозі книжки: Станіек = Станек. Він забрав у мене книгу з рукі, розуміється, було погано!»²⁷).

До гімназії прибув новий професор грецької й латинської мови, професор Ферстер, запеклий німець, він грецькі слова вимовляв на німецький лад, наприклад, *Cojs, rajthajn* і вимагав такої ж самої вимови від учнів. Масарик звернув на це його увагу, а коли Ферстер далі робив своє, Масарик почав латинські слова вимовляти на чеський лад, це виглядало дуже дивно, але Масарик не піддавався, а чехи-гімназисти пішли за ним. Зроблено професорський суд; Масарика покарано, але все скінчилося добре. Взагалі в Масарика часто бували конфлікти з професурою. Так, одного разу на годині проф. Ганачека, Масарикові впав ув очі соняшний промінь, і він мимоволі скривився. Професор запитав: — «Ви чому смієтесь, Масарiku?» — «Я не сміюсь, пане професоре!» — відповів він. Професор наполягав на своєму, що Масарик сміявся. Тоді Масарик устав, ввічливо, але твердо заявив обуреному професорові, що не достойно поважного чоловіка й педагога твердити те, що не є правда, аби тільки обвинуватити учня у брехні, та ще коли до того не має підстав. — «Мене полоскотав соняшний промінь, я скривив обличчя, але не сміявся. Ваш висновок, пане професоре, в логіці зветься помилковим висновком».²⁸)

Це було неможливо, щоб у класі учень робив зауваги професорові, і з того знову були для Ма-

---

²⁷) K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, I., ст. 60.

²⁸) Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk (1910), ст. 16.

сарика погані наслідки. Прийшло й до сутички з директором. Одного разу Масарик попід вікнами гімназії курив цигарку з якоїсь рослини, що її в часописах захвалювали як лік на прочищування легенів. Директор покликав його і почав йому докоряти, що він курить, а це, мовляв, учањем гімназії заборонено, та ще він робить це на очах усіх професорів і учнів, щоб давати останнім поганий приклад. Масарик одповів, що він не курив і показав директорові Кріхенбаурові, завзятому німцеві, що то був лік на легені, і довів йому логічно, що коли людина скривиться від соняшного променя, то це ще не значить, що вона сміється, а таксамо — як хто курить рослину-лік, то це ще не значить, що курить тютюн.²⁸⁾ Всі ці сутички проходили Масарикові досить щасливо, бо був він перший і зразковий учень. Ось у шостій класі, перестав він вірити в конечну потребу сповідатися, а що ніколи не йшов на компроміси зі своїми переконаннями, то й заявив пан-отцеві Прохазці, що він не піде до сповіді. — «Прохазка був поважна і благородна людина, він зрозумів, що в молодого хлопця повстала суперечність між розумом і вірою й що цього не можна лікувати дисциплінарними засобами. Він почав частіше сходитися з Масариком і укріпляти його в католицькій вірі. Приходив до його помешкання, розпитувався про ціле Масарикове життя, чи не зіпсувало його часом, так зване, небажане оточення, однаке не знаходив нічого підозрілого, щоб треба було усунути, навпаки, що-раз більше пересвідчу-

---

²⁸⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk (1910), ст. 17.

вався в тому, про що давно вже зінав, що Масарик щирий, чесний і правдомовний учень. За навернення свого доброго учня відправляв служби божі та прохав Масарика, щоб він і собі благав Духа святого, але все це було даремно. Масарик не був атеїст, він вірив у Бога й був навіть побожний, а проте з погляду католицької церкви був — ере-тик. Нарешті, його приклікав директор і почав переконувати, що сповідь — це формальність, що він мусить її виконувати, поки вчиться в гімна-зії, коли ж стане самостійним, то хай робить, як хоче. Він сам, директор, мовляв, може й не вірить у всі ті попівські «штуки», але, як урядовець, виконує все. Масарик на це відповів: — «Хто робить проти своїх переконань, той негідник». Ди-ректор посинів і кинувся на Масарика, щоб його вдарити, але ж Масарик — гарячий словак — од-скочив, схопив од печі коцюбу і став проти ди-ректора. — «Не важтеся!» По тій сцені, що ли-шилася таємницею між директором та учнем, ди-ректор уже вважав за неможливе тримати далі в гімназії учня, що завжди ставить опір. Тім більш, що в національних справах усі чеські учні йшли за Масариком: висловлювали латинські та грецькі слова на чеський лад, але щоб і в релігійній ді-лянці вони пішли б за ним та й собі відкинули сповідь, ні, цього вже було б забагато, й тому Ма-сарикові натякнули, щоб він собі шукав щастя де-інде. Таким чином ще перед року 1869. Масарик одійшов до академічної гімназії в Відні. Так опи-сує цей випадок д-р Іван Гербен.³⁰⁾

---

³⁰⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk (1910), ст. 17—18.

Але сам Масарик не так про це говорить: — «Чому я пішов із Берна? Ну, власне, через кохання». Ще в п'ятій класі Т. Масарик закохався в швагрову своєї господині, дівчину майже свою ровесницю. Він серіозно думав із нею одружитися, бо почував себе вже дорослою й самостійною людиною. Цьому спротивились її батьки, не дозволяли на їх зустрічі, тому вони мусіли бачитися потайки на вулицях, тощо. Про це довідалися й у гімназії. — «Приклікав мене директор і почав ганити моє кохання, буцім то я робив щось, що сором. Мене це так образило, що я стратив над собою владу, й коли директор приклікав на поміч шкільного сторожа, я схопив кощобу і крикнув, що не дозволю, щоб ми з дівчиною зносили таку кривду. За це я дістав оте *«consilium abeundi»* за опір; більшого мені нічого не зробили, бо й директор таки відчував, що не мав на те права».³¹⁾ Безумовно, головна причина звільнення Масарика з німецької гімназії в Берні була в тому, що він робив опір німецьким професорам та стояв на чолі чехів-гімназистів.

Про це писав і сам Масарик в січні 1877. р. Леандрові Чехові (Див. «Listy filolog., 1929, ст. 143).

1869. року Масарик за допомогою директора поліції міста Берна Лемонера, що його сина він учив, виїхав разом із родиною Лемонера до Відня (бо Лемонера призначили на поліцмайстра до Відня) та вступив там, за протекцією таки Лемонера, до 6. класи (серед шкільного року це було нелегко) академічної гімназії. Родина Лемонера

---

³¹⁾ К. С., Hovory s T. G. Masarykem, I., ст. 70—71.

дуже шанувала Масарика, як виховника та репетитора. Батьки йому не могли посилати грошей, і тільки іноді, на феріях, діставав дещо від пан-отця Сатори, на дрібні видатки, що були в Масарика дуже скромні: заплатити вступне на танці, на аматорську виставу, бо Масарик не курив і лише зрідка пив вино в компанії товаришів, та незабаром і це залишив. Про своє репетиторство в Берні Масарик згадує так: — «Навчав я хлопця одного залізничного урядовця, там мені платили два золотих місячно, а в неділю давали обід, та я з'їв би таких три обіди. Потім учив доньку пекаря, тут не платили нічого, зате я міг брати хліба, скільки міг з'їсти. Але були це дуже добре люди, їх ми були приятелями. Я був перший учень у класі, тому поручили мене за репетитора до родини поліційного директора Лемонера, а це був найбільший пан у Берні. Пізніше я діставав у них, крім платні, щоденно страву, і тому міг утримувати й свого брата на студіях».³²⁾

Про свій побут у Берні взагалі Масарик згадує з приємністю: «В Берні мені дуже подобалося, бо тут я дістався до книжок; розуміється, в німецькій гімназії мені попадали до рук тільки німецькі та католицькі книжки, але це мені не вадило, напаки, я тоді, як і в Чайковіцах, католицьку літературу попросту таки ковтав. Мені подобалось місіонарство, пропаганда віри, і головне непохитність у вірі та мучеництво, і я був цілком захоплений. Хоч не було тут чеських книжок, зате були чеські народні пісні. — «Ми, чехи-хлопці, в

---

³²⁾ К. С., Новогу с Т. Г. Masarykem, I., ст. 57.

гімназії сходилися та співали пісень, хто яку зінав, а якої не вміли, то записували. Ще й сьогодні деяку *) згадаю».³³⁾

Одного разу Масарик пішки, як завше, повертався з дому до Берна й ніс із собою щось із 20 пампушок. На фінансовім уряді під Берном урядовець хотів був узяти від нього податок за ці пампушки, та він сів собі біля будки урядовця та з допомогою своїх товаришів всі пампушки з'їв: — «грошей я не мав, а пампушок було шкода... та той суворий урядовець і собі посмакував».³⁴⁾

Коли Масарик перейшов до Відня, то залишився тим самим Масариком, що ним був і в Берні — визначним учнем, самостійним у своїх поглядах і поведінці, тільки що тут у Відні в нього зміцнілося національне почуття, та ще далі відійшов від католицизму, більш свідомо почав роздумувати над проблемами філософії й теології. Коли Ватикан проголосив догму про непомильність папи, то Масарик заявив своїму священикові, що він не визнає цієї догми, відмовився ходити до церкви й проголосив себе старокатоликом; а що влада вимагала, щоб учні ходили до церкви, то він заявив, що ходитиме до православного храму.

Про це Масарик говорить в іншому місті так: «Хоч віра моя в догмати була порушена ще раніше,

---

*) Президент Т. Г. Масарик дуже любить пісню: «Тече вода, тече...» Чехи називають цю пісню «президентова пісня». *O. M.*

³³⁾ Ibid., ст. 63.

T. G. Masaryk, K. Havlíček, ст. 1.

³⁴⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 64.

але я не почував потреби вийти з католицької віри. Тільки проголошення догми про непомильність папи зломало надломленку галузку» (Návštěvou u prof. Masaryka, Katol. listy, 1902, č. 27).

Під цю добу Масарик спостеріг, що школа, її методи навчання та знання, що їх набували там учні, зовсім не відповідають потребам життя, і він почав навіть не так справно відвідувати гімназію, пробуваючи ввесь вільний од приватних лекцій час у бібліотеках. Він бував навіть і на університетських викладах, особливо ж на викладах чеської мови та літератури, а до проф. чеської мови А. Шембери навідувавсь до його дому. Масарик духовно значно ріс, дарма що його нотатки з поведінки й з деяких предметів були вже не такі добрі. Нарешті, 1872. р. склав він іспит зрілости, матуральне свідоцтво, можна сказати, було тільки-тільки що задовільне. Вважаємо за конче-потрібне навести тут слова Масарика про школу, слова, що показують, як він на підставі власного спостереження, під час своїх студій, зрозумів, що шкільництво вимагає доскональної реформи. — «При виховуванні хлопців бракує нам вироблювання в них самостійності та чесності. Бути самостійним мене примусило те, що я з самого дитинства сам заробляв собі на шматок хліба, живучи далеко від батьків, сам мусів дбати за себе, мусів сам розплутувати ріжні замотані ситуації... Наше ціле виховання не веде до відваги. Кожний дбає, щоб забезпечити собі посаду в уряді»... «Середня школа, здебільша, дидактична, вона тільки навчає, не виховує. Хлопець підлягає впливам, що в них учитель або зовсім нічого не тяжить, або

що їх не помічає». «В нас молодий хлопець мусить засвоїти собі багато предметів, без огляду на те, чи цікавлять вони його, чи ні. Але як поводитися з людьми, як реагувати на різні впливи життя, цього його не вчать... Знання без зацікавлення мертві. Школа мусить привчати учнів до точності й методичності, мусить привчати їх спостерігати»... «Треба так учити, щоб самі учні могли спостерігати природу й життя, самі вміли вирішувати й розв'язувати «завдання» й «завданнячка», що їх зустрічають у житті»...³⁵⁾ «Багато молоді по скінченні середньої школи так радісно віддає, що вже має позад себе ті 7—8 шкільних років, але ж в якій тяжкій атмосфері проходять ці найкращі роки, і для багатьох школа була якоюсь отрутою, а вчителі тиранами.. Коли ж школа такий тягар, то слабі навчаються в ній тільки страху, а витриваліші — революції»... Тому Масарик, коли згодом говорив про кризу інтелігенції, висловив думку, що мусимо доходити до коріння, тобто, до школи.³⁶⁾ Справді, стара школа виховувала лише майбутніх урядовців, і то, австрійських урядовців. Нова ж школа мусить мати інші завдання. При демократизмі не треба, мовляв, дбати, щоб із хлопця виходив собі пан, де-факто, якийсь писар для уряду, бо селянин, ремесник, робітник, часто більші пани, ніж той інтелігент; кожний із нас пан, коли він на своєму місці, коли він справжня людина. Все це торкається й дівчат».³⁷⁾

³⁵⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 81—83.

³⁶⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 83.

³⁷⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 84.

Тому Масарик завжди доводить, що не треба шкодувати грошей на школи...

T. Г. Масарик — студент університету.

1872. року вступив Масарик на історично-філологічний факультет віденського університету. Зпочатку він не мав ясно визначеного наміру готоватися до якоїсь певної кар'єри; хоч, що правда, ще гімназистом він мріяв про орієнタルну академію, про те, щоб бути дипломатом. — «Над тим, чим я буду, багато я не роздумував, ще гімназистом у Відні я мріяв бути дипломатом, мріяв піти до орієнタルної академії, і для того ходив на практичні курси арабської мови. Коли ж я довідався, що до орієнタルної академії приймають тільки шляхтичів, то я це залишив. Міркую, що під дипломатією я уявляв собі більш мандрівку по далеких землях, бо завжди любив мандрувати, навіть хоч по мапі. Я й сьогодні люблю мапи, та завжди мене цікавила статистика про те, де й які умови життя. Коли я в гімназії складав матуру, то професор географії задав мені питання з національної та релігійної статистики Угорщини, та я з того більше за нього знав. Професора й інспектора це так зацікавило, що вони пріплющили очі на мої слабі знання з тих предметів, що мене не цікавили».³⁸⁾

Дехто спитає: чому саме Масарик пішов на віденський університет, а не на празький? Та просто тому, що Відень він уже знав, як джерело

---

³⁸⁾ К. С., Новогу з Т. Г. Masarykem, ст. 73—74.

заробітку, а Прагу він зінав тільки з книжок. Взагалі про Прагу він уперше чув іще в народній школі. — «Про Прагу вперше я довідався з книжки — «Спадщина малих»; там оповідалося, як якась мандрівна родина їде візком до Праги, та яка та Прага гарна»... «Для словаків із моого краю під ту добу існувало лише одне місто — Відень. До Відня від нас ходили на науку та на заробітки».³⁹⁾

«Вперше був я в Відні ще слюсарчуком, а вдруге, вже гімназистом у Берні, під час ферій пішов я до Відня пішки, але обидва рази, власне, я відтіля втік, бо там мені здалося дуже сумно. За свого побуту вже в зрілішому віці до цього міста звик я тим більше, що в ньому знайшов можливість дістати освіту й заробіток»... «Відень мав для моого духовного розвитку велике значіння, я прожив там майже дванадцять років, од 1869. по 1882. р., а один рік (1876—77) пробув у Лейпцигу».⁴⁰⁾

Хоч Відень і мав на Масарика великий уплив, бо тут він ознайомився з найкращими творами німецької культури, але все це для нього було якесь чуже. — «У своїх зацікавленнях я був цілком ізольований».

Зпочатку на першому семестрі Масарик пильно студіював класичну філологію — і настілько добре володів грецькою й латинською мовами, що всіх класиків і авторів середньовіччя читав увірігиналах. Тодіж він студіював і санскрит і за-

---

³⁹⁾ Ibidem, ст. 30.

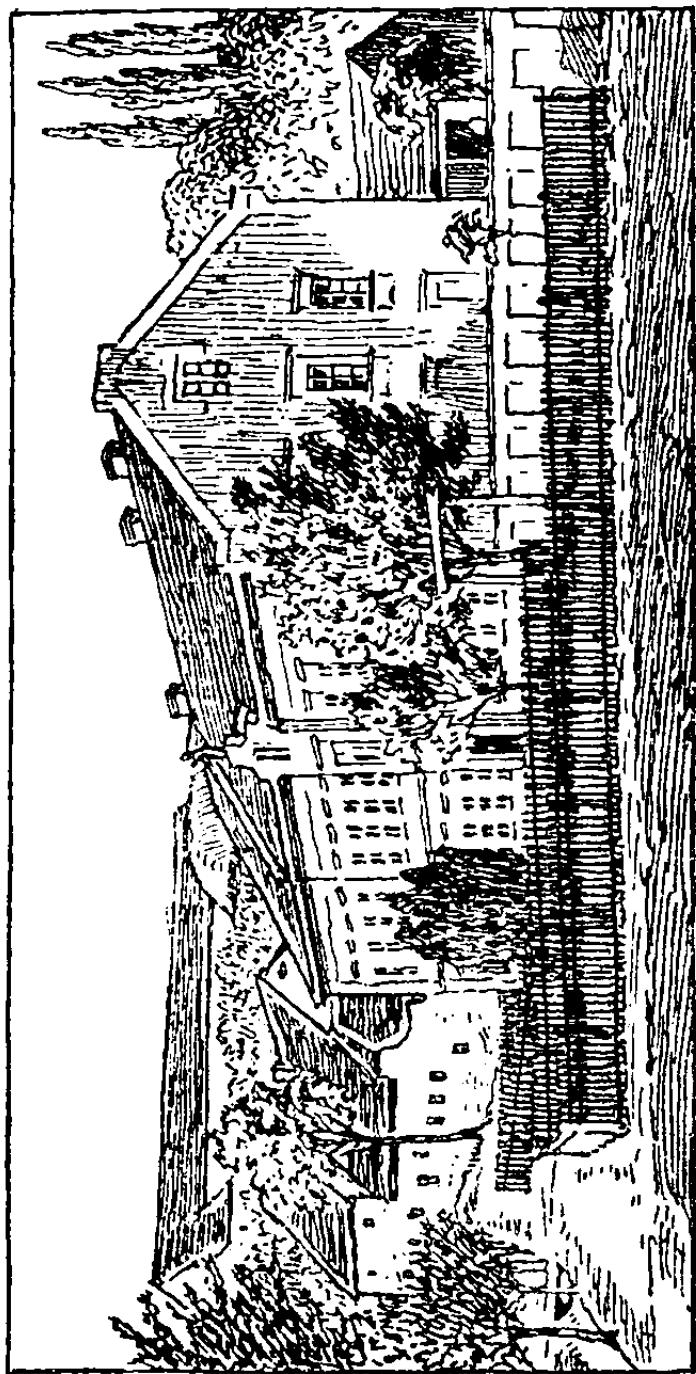
⁴⁰⁾ Ibidem, ст. 72.

хоплювався новою європейською літературою, яку теж читав ув орігіналах. Коли читаєш спогади Масарика про шкільні роки його життя, то дивуєшся, як багато він читав, як цікавився проявами цілого культурного життя, як усе спостерігав, і як ніщо не лишалося поза його полем зору. А найголовніше він умів читати; міркував над прочитаним, книжки, що побували в нього, мали його власноручні помітки. — «Ціле своє життя силкувався я, окрім чеської та слав'янських літератур, збагнути й інші письменства, а тим і культури: грецьку, римську, німецьку, французьку, англійську, американську, італійську, скандинавську та еспанську, хоч останні притягали мене менше. Пробував я оцінювати, органічно синтезувати все це, й гадаю, що всі ці впливи я досить згармоніював із нашого національного становища. Міркую, що рішаючого й формівного впливу всі ці поети й філософи на мене не мали, але мало його саме життя — моє власне життя й життя нашого народу».⁴¹⁾

Розчарувавшись у клясичній філології, що не дає змоги охопити життя в широкому розумінні цього слова, Масарик у 1873. р. заходився пильно студіювати філософію; він звернувся до професора Ціммермана, щоб порадив йому, як глибше пізнати філософію. Ціммерман йому порадив прочитати історію філософії, й коли який філософ йому припаде найбільше до душі, то щоб його добре пристудіював. Масарик про свої студії філології й філософії каже так: — «Я історію філософії й

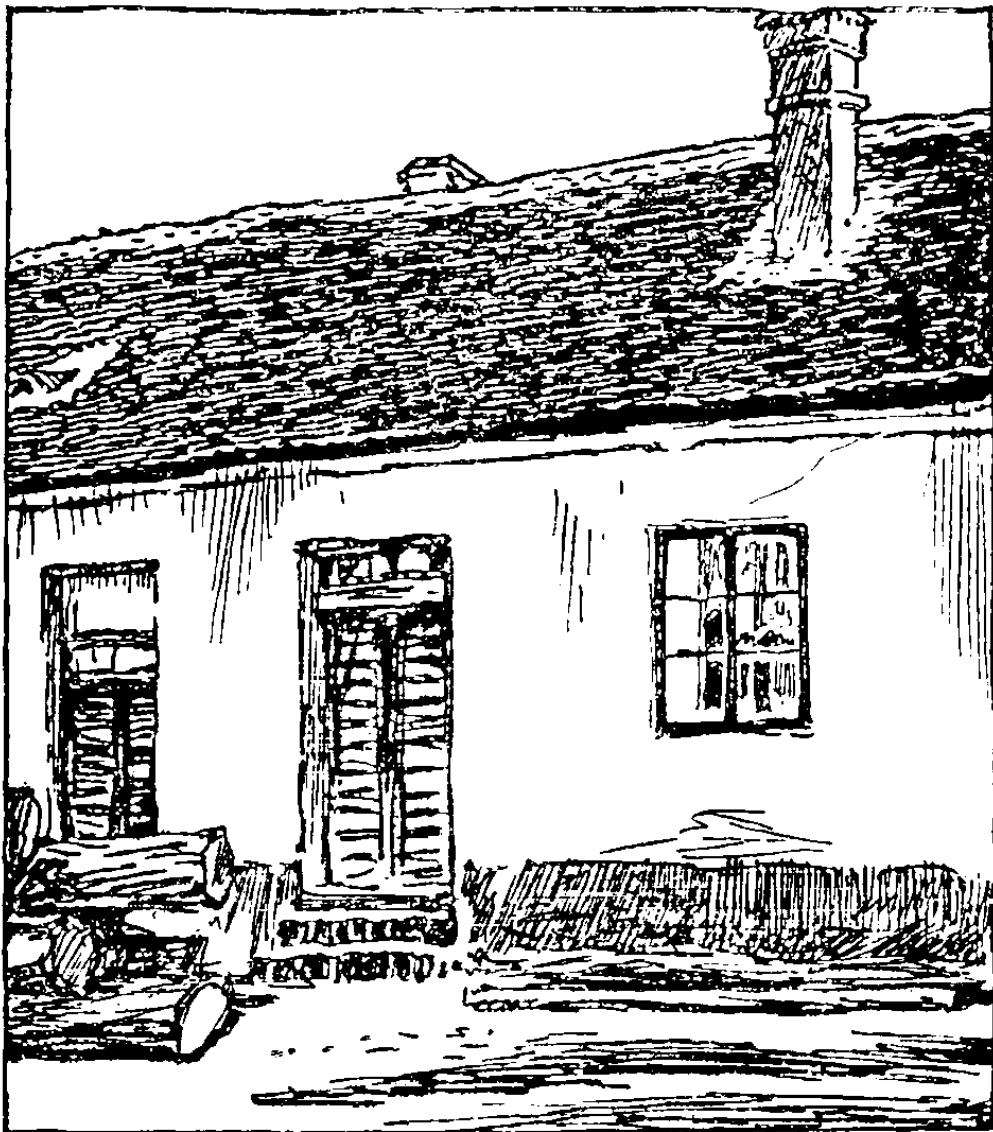
⁴¹⁾ К. С., Новогу з Т. Г. Масарукем, ст. 96.

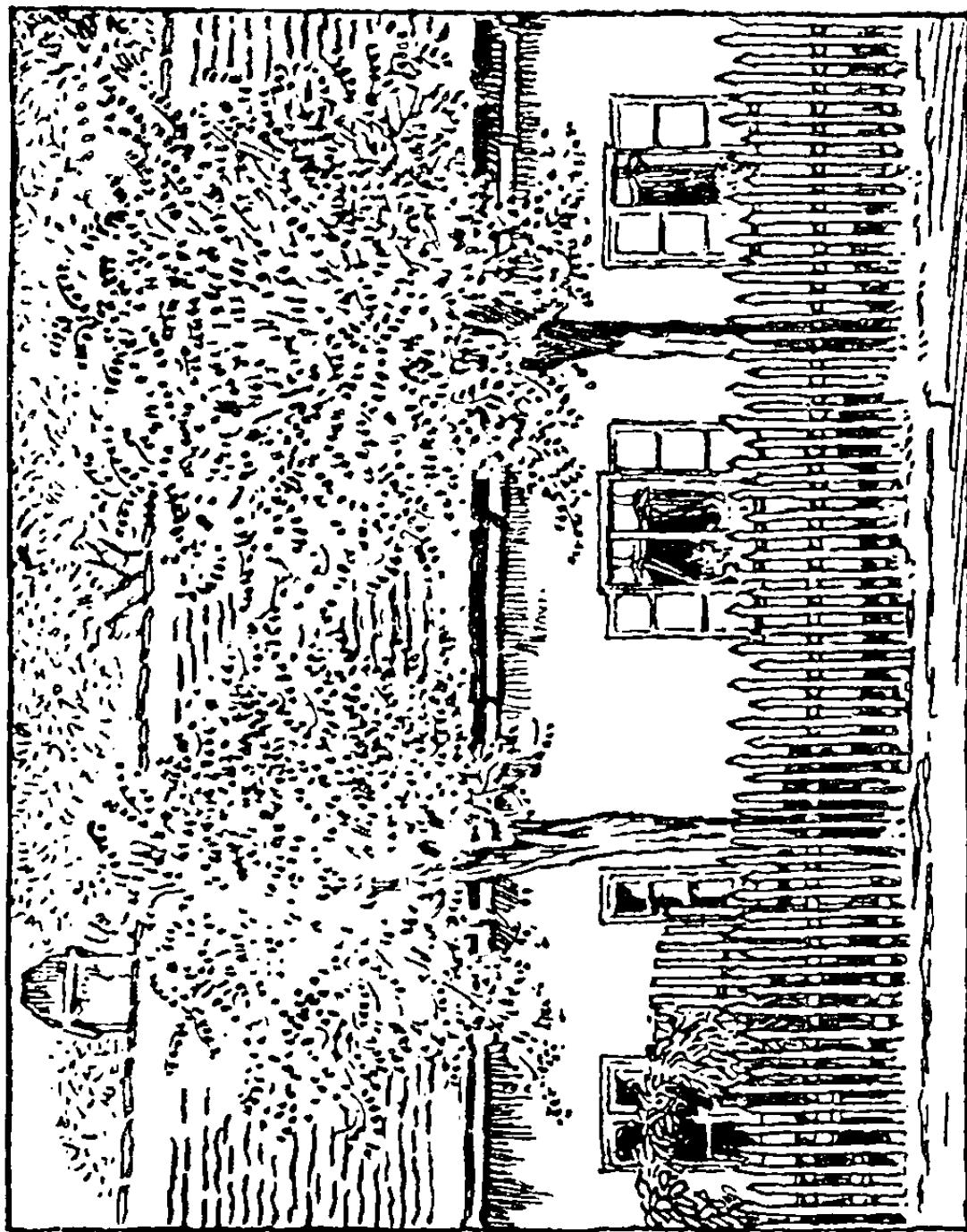
7. Шкola в Чейковицах, до якої ходив Масарик.

8. Масарик — тринадцятирічним хлопцем.

9. Дім на цісарському господарстві в Чайковицях,
де жили Масарикові батьки.

10. Къзия на чиновнико му господарствї в Чайї, де си всѧ Масарик
на кояд в 1864—1865. р. р.

деяких філософів прочитав уже в гімназії; найбільше припав мені до серця Платон, і платоніком залишився я на ціле життя, тому то я й записався на грецьку й латинську мову, щоб мати спромогу читати свого Платона та ще й інших грецьких та латинських авторів. Професор Вален викладав нам аж чотири години тижнево цілий семестер Катуля. Я ж цілого Катуля прочитав за одним присідом, а той професор собі викладає та викладає: кільки то є Катулевих рукописів, якими словами вони ріжняться один од одного, та що який кантор про це написав, а який кантор ігнорант. Тоді саме вмер мій брат Мартин (заступився на військовій службі й захорів на тиф), тоді також відкрито в Відні світову виставу — і всі ті враження знеохотили мене до класичної філології, але не до грецьких і латинських авторів».

— «Потім разом із філологією я студіював природознавчі науки й анатомію. Мене цікавила модерна, як на той час, фізіологічна психологія. Я кажу, що професором, власне, я не хотів бути, мене цікавило не навчати інших, але самому щось довідатись та чогось навчитись. Як про це каже Аристотель на початку своєї Метафізики: «природа людини — дбати про знання»... «Справді, надзвичайна насолода щось пізнати, про щось довідатися та довідуватися постійно про щось нове. Незацікавленість, байдужість гірша від невідомості».

— «Як та зацікавленість фактами й лише фактами римується з тим моїм платонізмом? Добродію, цілком добре! Я не тільки хочу знати факти,

але й хочу довідатись, який вони мають зміст і на що вказують, а з тим ми вже й у метафізиці».⁴²⁾

Вже в студенських роках Масарик ураз із науками природознавчими, економічними, теологією та наукою державного будівництва зацікавився й соціологією; він заглибився в неї, щоб пізнати, як будується суспільство, щоб зрозуміти його духову конструкцію та спосіб, як його перебудувати.

Віддаючися так пильно своїм студіям, читанню світової літератури, заробляючи на шматок хліба й, навіть, допомагаючи з того своїм батькам, що з 1870. по 1882. р. р. жили в м. Клобовки, недалеко від Берна, Масарик віддавався і громадській праці. Як у Берні в гімназії, Масарик і в Відні став на чолі чеського студенства. Ще гімназистом віденської гімназії він уже пробував зійтися з академічною громадою. — «Як гімназист, я не міг бути її членом, але з її управою вмовився, що зголосуся до неї як філософ, бо два останні роки гімназії ще донедавна звалися «філософічні класи», або коротко — «філософія». За деякий час один із членів тої управи, пригадавши собі ту «філософію», виступив проти мене, що, мовляв, я не маю права бути членом товариства; за хлопцем була правда, а мене знову провчили. Кожна брехня має короткі ноги і *fraus ria*».⁴³⁾ Але коли Масарик став дійсним студентом університету, то вже з правом увійшов до чеської академічної громади й увесь свій вільний час присвятив праці серед студенства. Він був навіть три семестри голо-

⁴²⁾ К. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 74—75.

⁴³⁾ К. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 73.

вою громади. Академічна громада (Akademický spolek), що існувала з 1868. р., не мала своєї власної домівки й аж до 1872. року ледви животіла. «Життя й рух у громаді й поза громадою цілком зникли. Ситуація ще більше погіршала через моральний занепад».⁴⁴⁾

Масарик, що вже згуртував коло себе до того часу декілька співробітників, подбав насамперед про власну хату для громади. Недалеко від університету найняте помешкання, де й приміщено читальню для студентів, салю для зборів, та зорганізували гуртки: ораторсько-літературний та музичний, а потім, коли Масарика в 1875. р. обрано за голову, створено додатково ще такі гуртки: правничий, стенографічний, гурток російської мови та інші. А що в Відні не було всеслав'янського студентського гуртка, то чеська академічна громада стала осердком і всього слав'янського студенства в Відні.

Як ми сказали, Масарик мав невеликий гурток співробітників-приятелів, що допомагали йому в його культурно-національній праці. Чому між студентами в Масарика було мало приятелів? Та тому, що «Масарикове ярмо», мабуть, не дуже було солодке)... «Його гурток не міг бути аби який, міг складатися лише з серйозних поважних людей, що не займались поговорами».⁴⁵⁾

Масарик спричинився й до того, що студентство свою культурно-національну діяльність пе-

---

⁴⁴⁾ Masarykův almanach, 1925, ст. 11.

⁴⁵⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk (1910), ст. 24.
J. Všetečka, Masarykův sborník, 1910, ст. 242.

ренесло й до ширших верств суспільства; почало влаштовувати виклади в околицях Відня для чеських робітників, а кінець-кінцем, навіть, і в віденській аристократичній «Беседі». За своїх студентських років, за тогочасним звичаєм, Масарик прибрав собі ім'я «Властіміл» («той, що кохає свою батьківщину»). В 1873. р. він сам мав декілька викладів у громаді з поля історії філософії, та на тему «філософія Гартмана». З його ініціативи в 1874. р. влаштовано свята з нагоди 50-річного ювілею видання Колярової «Slavy Dсera», столітнього ювілею основання катедри чеської мови на віденському університеті і 25-річного ювілею діяльності чеського професора на віденському університеті Альойса Войтєха Шембери. Про діяльність Масарика за його студентських часів наведемо коротенький витяг з його власних слів: «Чеське життя в Відні зосереджувалось у робітничих громадах, у «Беседі» і в «Академічній Громаді». В останній були, здебільша, моравани, деякі пражжани були мені мені до вподоби. Три семестри був я головою Академічної Громади, — чому? Ну, хтось же мусить головувати, а я мав трошки грошей — і майже всі я залишив у тій Громаді, коли там чогось потрібували; складати гроші — це мені ніколи не спадало на думку». Товариші Масарикові так згадують про його діяльність в А. Г.: «Дня 3. травня 1875. р. зійшлося 40 членів Академічної Громади в Відні... Слухачеві філософії Томашеві Масарикові тоді доручено одповідальний уряд голови. Справді, тяжке завдання бути головою такої своєрідної соціальної установи, що тут повстала та

згуртовувала студентів, oddalених од рідного краю, людей, що їх свідомість, через студіювання ріжних галузів знання, була така різноманітна».⁴⁶⁾ «Масарикова діяльність проявляється в ріжних реформах, що з ними зустрічаємося насамперед у бібліотеці».⁴⁷⁾ «Крім того Масарик улаштував окрему кімнату для студій, де можна було працювати, користуючися підручниками від 7. год. ранку до 7. год. вечора. Справді, збудувавши таку робітню, Масарик створив у громаді робітню наукової праці».⁴⁸⁾

«Тоді зорганізували ми свято Алойса Войтеха Шембери, того, що написав історію чеської літератури та був лектором чеської мови на віденському університеті».⁴⁹⁾

Про ріжні впливи на себе за тих часів Масарик каже таке: «За моїх студентських віденських років мав на мене найбільший уплів, як учитель і людина, філософ Франц Брентано; я відвідував його часто в його хаті, бо зв'язаний своїм приватним учителюванням, на його виклади, що відбувалися по обіді, я не міг ходити. Франц Брентано був католицький священик, але вийшов із церкви, бо не погоджувався з ватиканським концилем та догою непомильності. Той конциль був для мене неначе удар каменя... Для мене професор Бретано був незвичайно корисний тим, що звернув нашу увагу на потребу методи, досліду, а, мабуть, найбільше тим, що давав приклад, як треба забира-

---

⁴⁶⁾ Masarykův Almanach, 1925, ст. 7.

⁴⁷⁾ Ibidem, ст. 14.

⁴⁸⁾ Ibidem, ст. 15.

⁴⁹⁾ К. Щ., Новогу с Т. Г. Masarykem, ст. 104.

тися до критики філософів і їх науки. Особливо він мав «на оці» Канта. Через Брентана я пізнав філософів Штумпфа й Марті. — Загалом Брентано мав великий уплів на інтелігентних учнів».⁵⁰⁾

Свої студентські роки Масариків гурток закінчив окремим обрядом. Коли Масарик склав 1876. р. докторат філософії, зібрав у липні своїх найближчих приятелів на гулянку й там дав кожному учасникові коротенький статут майбутньої громади, що її думав було закласти. — «Був то чистий аркуш паперу з Беконовим гаслом: «знаття це сила» та з чеським гаслом: «правдою до права». Учасники гулянки підписали на тих листах кожний таку обіцянку: «зобов'язуюся прибути дня першого вересня 1890. р. в 12. год. на місце, що його я й мої приятелі визначили, а саме — університет у Відні. Бо ж я хочу своїм приятелям оповісти про своє життя й подати коротеньку справу, що я зробив, чого досягнув, або що змагався досягнути в нашему девізі «знаття, це сила» та «правдою до права». Смерть та хорoba звільняють мене від цього обов'язку. 9. липня 1876. р.»⁵¹⁾ Цей інтимний гурток Масарикових приятелів не виконав тої романтичної обіцянки, яка, як узагалі, все романтичне, може, чи не була єдиним випадком романтики в житті самого проводиря гуртка.

---

⁵⁰⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 97.

J. Král, První období Masarykovy tvorby filosofické a prostředí vídeňské, (Masarykův almanach, 1925, ст. 69—78).

⁵¹⁾ Dr. Jaromír Doležal, Masarykova cesta životem, ст. 26.

Шлях до наукової праці.

В 1876. р. Масарик, написавши дисертацію на тему: «Das Wesen der Seele bei Plato», зробив докторат. Перші літературні свої виступи Масарик починає теж 1876. р., тоді як починаються його зносини і з чеськими літератами в Чехії. Першій спробі помістити свою працю в «Освєті»*) не пощастило: — «До «Моравської Орлиці» (Moravské Orlice), написав я політичні завваги про активну політику та ще якісь статті що й післав їх Вацлавові Влчкові до «Освєти»; одна була про Шопенгауера, а друга не пам'ятаю вже про що. Влчек їх не надрукував, гадаю тому, що моя чеська мова була кострубата, повна русизмів, я саме тоді студіював російську літературу, але коли пізніше я проживав у Влчка, то він мені сказав, що статті про Шопенгауера не надрукував тому, що про Шопенгауера писав Тірш*)...⁵²)

Хоч Відень і мав великий уплив на Масарика, але він його не любив, чим більше він пізнавав і розумів дух Відня, то Відень для нього огиднішав, і негарними барвами малює він Австрію: — «Австрія, подібно як Франція, в'являє сумний образ недоконаности та безвірря, — духової хороби, — що навіть найшляхотнішим душам не дає зможи досягнути гармонійного витвору характеру. Таким

*) «Osvěta» — журнал, виходив у Празі під редакцією Вацлава Влчка. *O. M.*

*) Тірш, що користався великою повагою чеського суспільства, захоплювався Шопенгауером, а Масарик навпаки, критикував пессимізм. *O. M.*

⁵²) K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 105.

тіном є австрійський поет Ленав... Сьогодні всяку розумову й моральну енергію відбирають національні суперечки, але правдивого морального та суцільного витвору громадського життя ніхто не розуміє... Коли б я хотів нашу духову атмосферу, що в ній живемо, означити одним словом, я назував би її бюрократичним католицизмом або індиферентизмом». Це — характеристика Відня тільки з одного боку, з 1879. року.⁵³⁾

Зробивши докторат, Масарик забажав вибратися на чужину й перевести в життя свої мрії про мандрівку по світі. Міністерство освіти, як це звичайно буває, видавало стипендії молодим докторам для наукових подорожей. Масарик і собі попросив стипендії, й йому довелося представитись одному високому урядовцеві з міністерства. Той дуже здивувався, пощо філософові мандрувати? Він розумів, що це корисна річ для медиків, природознавців і т. д., які бажають на чужині побачити наукові кабінети, лябораторії, але що хочуть там бачити філософи? «Філософію можна студіювати і тут — із книжок». Масарик на це сказав: — «Так порадьте мені ті книжки, що я їх міг би купити». Але не це була причина, що йому відмовлено. Масарик у розмові з цим урядовцем, титулуючи, понизив його ранг. — «Таких філософів, що не знають різниці між Sektionschef-ом та Stationschef-ом ми в Австрії не потребуємо».⁵⁴⁾ Та проте Масарик 1876. року восени виїхав за кордон — тут допомогло йому його стано-

---

⁵³⁾ T. G. Masaryk, Sebevražda (I вид.), ст. 270—71—72.

⁵⁴⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I, (1926), ст. 34.

вище репетитора. В тому часі Масарик мав най-ліпший зарібок у родини директора англійсько-австрійського банку Шлезінгера, що його двох синів він виховував. Родина Шлезінгера довіряла йому своїх синів і тоді, коли Масарик одізджав улітку до своїх батьків до Клобовків. — «Віденський студент був у нас, як у дома. За декілька ферій Альфред Шлезінгер навчився трохи чеської мови, не виявляв жадної віденської бундючності та був напім милим товаришем. Відношення між виховником та вихованцем було як між ріднею. Згодом Масарикові довірили й молодшого брата — Макса».⁵⁵⁾ Масарик так каже про цю родину: — «Там мав я, нарешті, сто золотих що-місяця, крім цілого утримання, а це вже було аж за-багато. В оточенні тієї родини та їх добрих знайомих я добре пізнав, як живуть багаті люди: нещасливі ті люди, бо ті велиki гроsh ізоляють їх од решти людей, немов мур, і часто бувають причиною ріжних дурощів та зіпсованості».⁵⁶⁾ Коли Масарик став доктором, а його учень Альфред Шлезінгер із визначенням склав матуру, то Шлезінгер-батько послав свого сина на університет до Ляйпцига і з ним поїхав і його вчитель-виховник. У Ляйпцигу Масарик увійшов у кола видатніших німецьких учених: він працював у психологічному семинарі й у лабораторії проф. Вундта, ходив до фізика й філософа Густава Фехнера, що був подібний до Христа: — «Йду до Христа» — казав Масарик, йдучи до нього.⁵⁷⁾

⁵⁵⁾ Ibidem, ст. 23.

⁵⁶⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 76.

⁵⁷⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 34.

Побут у Ляйпцигу мав для Масарика велике значіння: його наукові погляди значно поширилися, і практично він зазнайомився з методами наукової праці. Тут таки він мав змогу поглибити свої студії над релігійним питанням. — «На університеті я займався філософією та теологією, студіював протестантизм, яким він проявляється в землі протестантській та освіченій. Пам'ятаю, що у Ляйпцигові навіть написав статтю про поступ, що з неї фахівець зможе довідатись, як у релігійній справі я поступав і дозрівав. Ця справа була для мене тоді ще не цілком ясна й остаточно вирішена. Листувався і з віденськими товаришами. В Ляйпцигу були тоді й чеські філологи, що там підготовлялися до праці в Росії, був там зорганізований і російський семинар, здається, й інтернат, де студенти вчилися російської мови, а рівночасно студіювали філологію, з деякими з них я й познайомився». «Ходив я й до чеської громади, що її члени були, здебільша, робітники».⁵⁸⁾ Масарик завжди близько стояв до бідного працівного люду, він, піднесши освітою високо над тим людом, завжди dbav піднести його інтелектуальний рівень, бо добре знов, що лише освічена, свідома людина найде способи скинути з себе гніт та не дозволить себе експлоатувати.

У Ляйпцигу він познайомився й з лужицькими сербами, та почав студіювати й цей народ: «Насамперед на Пехові, німецькому перекладчикові Пипіна-Спасовича, спостерігав я, як із лужичана стає німець, та що ще слав'янського в лу-

---

⁵⁸⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, I., ст. 106.

жичанах залишилося... Пізніше, вже з Праги, їздив я до Будишина та робив далі свої спостереження».⁵⁹⁾

З цього ми бачимо, що ті глибокі й правдиві думки Масарика про національне питання повстали не тільки з його наукових теоретичних студій, а також із спостережень не лише над власним народом, але й над іншими народами.

Тут Масарик зацікавився й Чермаковими працями про гіпнотизм та й собі почав докладніше студіювати гіпнотизм, щоб науково збити шарлатанство спіритистів. Повернувшись до дому, робив у Клобовках досліди над звірятами й людьми, але скоро це залишив, бо люди почали казати, що він наводить «чорну неміч». «Тоді в Ляйпцигу я займався й спіритизмом, а передтим у Відні багато читав про всі галузі окультизму. В Ляйпцигу я попав між спіритистів і міг їх спостерігати, Тоді, гадаю, спіритизмом займався й фізик Цольнер»... «Всеж не мушу твердити, що ні явища спіритизму, ні окультизму мене не зловили. Є деякі з'явища, яких ми не розуміємо. Але, мій боже, що ми власне розуміємо?»...⁶⁰⁾ Не дарма Масарик, як це пізніше довідуємося, вірить в дні які мали велике значіння в його житті.⁶¹⁾

З цих слів Масарика видно, що він завжди силкувався більше довідатися, більше пізнати, до всього дійти власним розумом, власним спостере-

---

⁵⁹⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 107.

⁶⁰⁾ Ibidem, ст. 107.

Т. G. Masaryk, O hypnotismu, ст. 17. (1880).

⁶¹⁾ Světová revoluce, ст. 445.

женням, ѹ те, що здавалося йому корисним для життя, для науки, для суспільства. те він брав — решту ж, визнавши за невідповідну до своїх переконань, до своїх завдань, — рішуче відкидав. І Масарик був такий не тільки в науці, але й у всіх виявах свого життя. Це відноситься й до його кохання. Масарик, хоч відразу й захоплювався предметом своєї любові, але ж аналізував свої почуття, тим то й не робив помилкових кроків, а що найголовніше — ставився до симпатичної йому дівчини з повагою, дивився на неї чистими очима. Вперше він закохався, як вже сказано, в Берні, в п'ятій клясі;*) про свої почуття до тої дівчини він таке каже: «Це було перше мое кохання, чисте кохання... З того часу я багато думав про кохання, примусив мене до того власний досвід та те, що спостерігав я довкола себе, а головне — література, що в такій великій мірі зосереджує увагу на коханні».⁶²⁾ ...«Я тому не мав часу багато думати про нестриманість молоді, що я вже від 14. року мусів сам себе утримувати, та ѹ ніякої кризи пубертизму я не пережив. Перше молоде кохання — це не нестриманість, не розпуста, бо я вірю в чисту молодість»...⁶³⁾

Коли Масарик був гімназистом у Відні, то одного разу під час свого побуту на феріях у батьків, у Густопечі, познайомився в родині чеського капельника з панночкою з Чехії, що гостювала в цій родині. «Мене зацікавила вона вже тим, що

*) Дивись конфлікт Масарика з директором, ст. 24—25.

⁶²⁾ К. Щ., Hovorу s T. G. Masarykem, ст. 71.

⁶³⁾ Ibidem, ст. 77.

Zdeněk Nejedlý, T. G. Masaryk, I., ст. 190.

була це перша чешка з королівства, яку я пізнав. Була вона освічена та національно свідома. Я з нею листувався, а потім вона приїхала до Відня, де жив її брат-урядовець, в нього гостювала. Брат був дивак, позичав у мене гроші, й за це лишав мене насамоті зі своєю сестрою... Це мені дуже не подобалося, хоч я й знав, що це не вона спричинялася до того, але я перестав у них бувати і припинив знайомство».⁶⁴⁾)

Коли батьки Масарика жили в Клобовках, то він, гімназист на феріях, на одній забаві (а Масарик був добрий танцюра) багато танцював із однією дівчиною й, здалося йому, що закохався в неї; він зараз же написав їй і освідчився, та вже її разраховував, коли б вони могли побратися. «Але ледви я послав їй свого листа, як уже відчув, що зробив величезну дурницю. Та з того нічого не вийшло».⁶⁵⁾) Та не так воно було, коли Масарик у Лейпцигу познайомився зі своєю майбутньою дружиною, з Шарлотою Гаррігівною з Америки. «В Лейпцигу, це було влітку 1877. р., я пережив подію, що мала рішаюче значіння для цілого моого життя, для цілого моого духовного розвою, — це було мое знайомство з Шарлотою Гаррігівною».⁶⁶⁾)

Масарик мешкав у Лейпцигу зі своїм вихованцем Альфредом Шлезінгером у пансіоні пані Гойрінгової. Того самого року родина Гойрінгів че-

---

⁶⁴⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 77—78.

⁶⁵⁾ Ibidem, ст. 78.

⁶⁶⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 108.

Jakub Všetečka, Vzpomínky. T. G. Masarykoví k sedesátým narozeninám. Druhé vydání, 1930, ст. 333.

кала своєї знайомої панночки Шарлоти Гаррігівни, американки, що два роки передтим жила в них, студіючи музику на консерваторії. Родини Гаррігів і Гойрінгів приятелювали, й тому в родині Гойрінгів багато було розмов і оповідань про панночку з Америки. Шарлота Гаррігівна була донька Рудольфа Петра Гарріга, директора асекураційного банку в Нью-Йорку. Мати її, Шарлота, з роду Вітінгів, походила з Шікаґа. Шарлота Гаррігівна народилась у Брукліні біля Нью-Йорку в 1850. р., так що була ровесниця Масарикова. Прадіди пані Масарикової з батькового боку були з роду французьких емігрантів гугенотів, з боку матері — зі старого роду пуританів, перших піонерів-емігрантів, що переселилися до Західної Америки.⁶⁷⁾ Походження пані Масарикової вже саме говорить про її незвичайність, бо нащадки таких енергійних людей, як її прадіди (взагалі емігрують люди сильні духом, здібні, сміливі, що не бояться боротися з новими незнаними перешкодами в житті, що не бояться взагалі нового, невідомого), — бувають люди незвичайні. Масарик ще не бачив молодої американки, а вже зацікавився нею так, що в день її приїзду стояв біля вікна пансіонату, щоб її побачити. Шарлота була красуня й, мабуть, не тільки своїми видатними духовими властивостями, про які так багато він чув від родини Гойрінгів, але й свою красотою зробила відразу величезне враження на молодого Масарика. Шарлота Гаррігівна навчала свою при-

⁶⁷⁾ Milada Veselá, Charlej G. Masaryková, ст. 5.
Arnošt Kraus, Rodina Garrigue. Masarykův sborník, I., ст. 193—201; 368.

ятельку, доньку власниці пансіонату, англійської мови, їй Масарик попросив і собі дозволу брати участь у читанні англійських авторів разом із панночками. — «Читали ми англійські книжки, деякі вірші, а головне — «Історію англійської цивілізації» Бокля. Тоді ми познайомилися близше».⁶⁸⁾

Раз якось родина Гойрінгів, панна Шарлота та Масарик зі своїм вихованцем були на прогульні за містом, «біля тих колишніх слав'янських сіл під Липськом, що ще й на Коляра робили враження; там переїздили ми човном річку, човен наскочив на берег, і пані Гойрінгова впала в воду. Була вона, сердега, дуже гладка й була б утопилася, коли б я не скочив був за нею до води та не витяг її». ⁶⁹⁾ Цей випадок ще більше зблизив Масарика з панною Шарлотою, бо Масарик простирався і, за порадою лікаря, мусів деякий час залишатися в кімнаті та не ходив на виклади. Після «Історії цивілізації Бокля» вони прочитали, на пропозицію Масарика, книжку Міля Стюарта «Про підлеглість жінок». З дискусій над цією книжкою молоді люди, мабуть, не тільки зрозуміли взаємні глибокі симпатії, але й побачили одне в одного багато спільното. Шарлота за деякий час виїхала з Ляйпцига до своїх приятельок (між іншими, тоді найліпшою її приятелькою була українка Кирпотіна). «Коли вона від'їхала, то я остаточно зрозумів своє відношення до неї й написав їй листа, де пропонував їй з'єднатися на

---

⁶⁸⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 109.

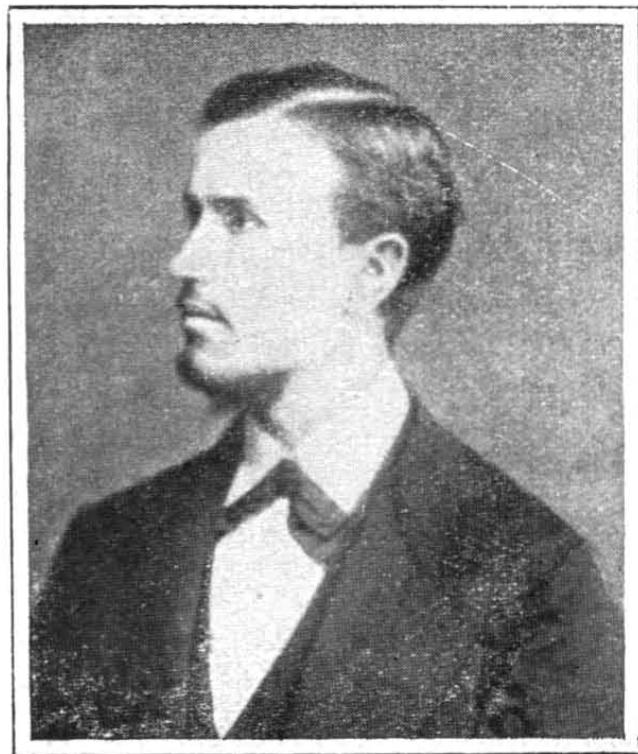
⁶⁹⁾ Ibidem, ст. 109.

ціле життя. Відповідь була невиразна, я тоді зараз таки поїхав до неї — мав грошей тільки на четверту клясу — й там ми добалакалися».⁷⁰⁾ На гулянці в Ельгерсбергі 13. червня 1877. р., в товаристві своїх близьких приятелів, Масарик і Шарлота оповістили про свої заручини, після чого дівчина повернула до Америки, щоб підготовитися до недалекого шлюбу, а Масарик залишився і далі в Ліпську на студіях. В цей час він писав Зденці Шемберівні та свому приятелеві проф. Вшетечкові листи, повні почувань кохання до своєї майбутньої дружини, яку він змальовував у найкращих барвах. Хоч з листів і вів турботами, що Масарик не має постійного матеріального забезпечення, щоб утримати родину, але він вірив, що досягне в майбутньому можливості скромно утримувати свою дружину.

При кінці 1877. року доктор Масарик повернув до Відня, де став суплентом у гімназії, працюючи над габілітаційною працею про самогубство. Це була не випадкова тема: над проблемою самогубства він задумавувся ще дитиною, коли одного разу на цісарському господарстві у стайні повісився був слуга. «Мені показували ворота де він висів, і я так боявся, з таким жахом дивився на те місце, що вже більш не переступав порога тієї стайні. Мені здавалося жахливим і незрозумілим, як може хтось відібрati собi життя! Справди, тільки подумайте, відібрati собi життя! Це щось таке неприродне». «Думка про неприродність самогубства жила постійно в моїй голові,

---

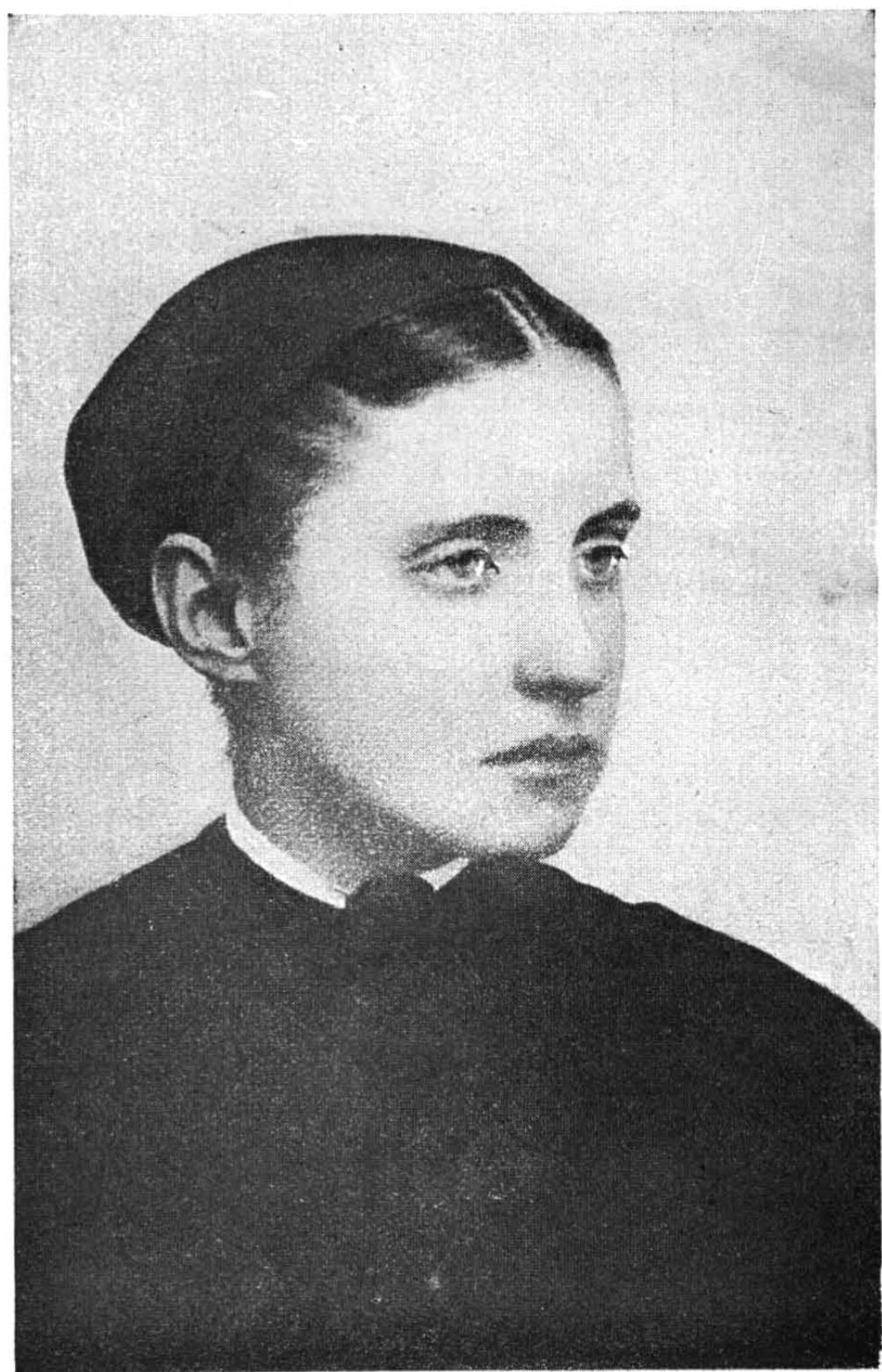
⁷⁰⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 109—110.

11. Масарик у 23. р. р. свого життя
(1873).

12. Частина панського двора в Клобовках — дім де жили Масарикові батьки
в 1870—1872. р. р.

13. Шарлота Гаррітівна.

14., 15. Проф. Т. Т. Macapu-
capuk i nati III. Macapu-
noga.

16. Macарук на трибуни під час робітничого віча на Гавлічковій площі в Празі.

особливо, коли пізніше я прочитав книжку про людей, що далі жили в найжахливіших ситуаціях, наприклад: одного ченця поховали у склепінні, але він був живий, та лише у глибокому сні. Коли він там прокинувся, то мусів був або чекати, щоб його визволив новий похорон, або скінчiti самоубством. І він жив двадцять років під землею, живився комахами, що попадали туди крізь віконце та злизував вогкість із мурів та трун»... «Моя праця про самогубство це відповідь на ті дитячі й пізніші досвіди».⁷¹⁾ На цьому тлі зродилася його праця «Самогубство». Ще студентом останнього семестру віденського університету, Масарик мав виклад у Слав'янській Беседі про «Самогубство», отже, він це питання досліджував давно. Але Масарикова габілітаційна праця була перервана: «Одного разу я дістав телеграму від пана Гарріга, що Шарлота впала з воза й дуже поранилася, мене прохали, щоб я приїхав. Коли я підготовився до подорожі, дістав від Шарлоти листа, що їй уже не так зле, і щоб я не відриявся від праці. Але я був неспокійний і таки у 1878. р. виїхав пароплавом «Гердер» через Гамбург та Гавр до Америки. Тоді подорож із Гамбурга до Америки тривала 12—14 днів, але наша плавба була ще зокрема бурхлива, й тому вона тяглася 17 днів... Одної ночі, коли я лежав у себе в кабіні, почув я сильний удар, і до кабіни полилася вода. Я поміркував собі, що вже потопаємо, але дивно, тоді, як інші подорожні жахалися, кричали, молились, я лежав собі нерухомо та чекав, що буде... А тимчасом це тільки тріснув котел із

⁷¹⁾ К. С., Новогу з Т. Г. Masarykem, ст. 29—30.

питною водою. Шарлоту я застав майже у повному здоровлі».⁷²⁾

Приїхавши до Америки, Масарик роздумував, чи не залишитися в Америці та не найти собі якоєсь роботи, — бо головний свій заробіток у Відні, приватне вчителювання, за цей час він утратив, — чи ж може таки повернутися до Відня й знову повести боротьбу за шматок хліба та далі пробивати собі шлях до що-раз вищої освіти та до наукової праці. «Але я таки вирішив, що повернуся й докінчу свою габілітаційну працю. Тому я просив пана Гарріга, щоб дав нам грошей на три роки, до того часу, доки я зможу сам утримати родину. Пан Гарріг був старий «вікінг» та американець, в Америці ж для всіх самозрозуміле, що коли людина одружується, то їй може утримувати свою родину сам, і тому відмовив наперед у допомозі, яку, навіть,уважав за віно. Однаке все ж дав нам три тисячі марок та купив квітки на дорогу»⁷³⁾

В Америці Масарик пробув 14 днів, і 15. березня 1878. р. відбулося Масарикове весілля з Шарлотою Гаррігівною. Відтоді Масарик до свого ім'я прилучив прізвище своєї дружини Гарріг (за американським звичаєм). Молоді від'їхали до Відня. На поворотній подорожі відвідали Ляйпциг та ті місця, де пережили свою першу зустріч, своє кохання, де їх душі злилися в одну.

Тим часом проф. Вшетечка, приятель Масарика, підготовив для молодих мале помешкання у Відні, на Сальмгассе, ч. 10, з одної кімнати та

⁷²⁾ К. С., Новогу з Т. Г. Masarykem, ст. 110.

⁷³⁾ Ibidem, ст. 111.

сіней, де молоді Масарики прожили перші свої щасливі роки. Пані Масарикова стала свому чоловікові справжньою помічницею, приятелькою, що не тільки ціле життя допомагала йому, але й давала надхнення для всієї його праці. Вона навчилася добре по-чеськи, полюбила народного чоловіка, та не сліпою любов'ю, але простудіювавши як слід його культуру. В початках, правда, в родині чути було ще німецьку мову, а коли прийшли діти та почали підростати, то ще поруч із чеською мовою, панувала в домі й англійська.

Пані Масарикова була людина дуже гарного характеру, лагідна, спокійна, доброго серця, хоч назверх видавалась і холодною. Ще дівчиною вона була дуже начитана, «мала добру голову, ліпшу, ніж я», каже сам Масарик, «любила математику». Ціле життя тужила за точним знанням, але це не шкодило її чутливості. Вона була глибоко релігійна, вірила в безсмертність. З етичного боку не мала ані зерна того морального анархізму, що так поширений в Європі... Через те саме була послідовна й певна в політиці та в питаннях соціальних, вона була попросту безкомпромісова й абсолютно правдива. Її безкомпромісівість та правдивість мали на мене великий виховничий уплив... У Липську, при наших дебатах, я пізнав глибину її душі й поглядів, її поети були ті самі, що й мої — Шекспір, Гете, але вона дивилася на них глибше, ніж я, та змогла корегувати Гете Шекспіром. Була дуже музикальна».⁷⁴⁾)

У Відні пані Масарикова у своєму маленькому куточку при скромних та ще не постійних

⁷⁴⁾ К. С., Novogu s T. G. Masarykem, ст. 112—113.

заробітках свого друга, зуміла після широкого американського життя в достатках, приладнатися до нових життєвих умов. У своїм господарстві робила все сама, щадила, але ж створила для чоловіка затишок, давала здорову, дешеву страву, а головне — Масарик знаходив завжди в родині відпочинок та розумну пораду. Батьки Масарика приняли молоду невістку, як рідну доньку, стара Масаричка полюбила паню Гарріг-Масарикову; ці дві жінки знайшли одна в одної багато спільногого, їх шляхотні душі між собою гармоніювали. Масарик із дружиною що-літа бував у батьків у Клобовках.

За жінкою Масарик не дістав віна, але в Відні, та навіть у рідному краю, ходили чутки, що він одружився з дочкою міліонера; тим то в Відні приходили до нього директори двох банків та пропонували йому вкласти гроші до їх банків. А в Клобовках з'явилася делегація від цілого повіту, щоб Масарик збудував залізницю від Клобовк до Густопечі. «Я мав щоденні турботи про хліб, а одначе ходили до мене банкири, та пропонували свої послуги через мої американські міліони, що я їх неначе б то взяв за жінкою. Іронія долі, але було в цьому й досить гумору: так, один Клобовський громадянин прийшов до нас та довго чогось мнявся, щось «досліджував», як ми казали, аж нарешті «з нього вилізло», що він прийшов подивитися на мою жінку, бо він іще, мовляв, не бачив чорношкірих»...⁷⁵⁾

⁷⁵⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 115. M. Veselá, Charlej G. Masaryková, ст. 13.

Dr. Ferd. Císař, Trochu pleonazmu o vzácných návštěvách, Českoslovenští evangelíci T. G. Masarykovi, 1930, ст. 40.

В 1878. р. влітку в Клобовках Масарик захорів на тиф і видужав лише наслідком дбайливого догляду своєї дружини. Але ж через недугу спізнився з поворотом до Відня, й тим знову тепер втратив усі свої приватні лекції, так до молодого подружжя заглянула біда. Тоді один його молодий приятель, німець, позичив йому грошей 5.000 корон, щоб він міг спокійно та швидческінчiti свою габілітаційну працю. Масарик 8. XI. 1878. року віддав свою працю під назвою: «Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der Gegenwart, eine Monographie mit einleitenden Bemerkungen über Soziologie und Statistik». Її 1881. року видало ви-во Конегена в Відні під заголовком: «Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der modernen Zivilisation» — її лише по 23 роках вийшла вона в Празі в Ляйхтера чеською мовою під назвою: «Sebevražda».

Ця праця Масарика викликала великий подив не тільки в тих професорів, що її рецензували (Брентано, Ціммерман та Гомперс), але взагалі в науковому світі. Це була новина в науці, праця самостійна, добре обґрунтована. Головні думки її такі: самогубство, як явище соціальне, є неприродне явище, бо знищення життя взагалі річ нерозумна й неморальна, а самогубство її поготів. Автор використав літературу, статистичні дані, подав класифікацію причин самогубства, зазначив упливи: космічні, біологічні, соціальні, фізичні, духові й т. д., перелічив способи самогубства, з'ясував самогубство, як процес історичний, указав на вплив культури й освіти на самогубство, на ролю релігії в цьому явищі, накреслив

якими способами можна усунути причини цього лиха, як підпомогти людству, щоб це соціальне зло направити. Людина зв'язана тисячами ниток зі своїм не тільки найближчим оточенням, але й із дальшим: залежна від законів природи, вона, однаке, не є сліпі знаряддя природніх сил. Проти назверхніх сил людина має внутрішню силу: психічну цілість, свідомість, що аперцепує на зверхній світ на основі своїх, її властивих, законів. Ми самі вишукуємо такі засоби, що відповідають нашим цілям, ми маємо вибір, згідно з нашим характером, що ми самі виробили в собі. Тимто ніхто не може відповісти за свою слабу волю менше, ніж за недоскональну логічну операцію, її волю треба в собі виховувати так само, як і розум. Як кожне зло, так і модерне самогубство можна усунути розумовою працею. Щоб усунути причини самогубства зі суспільного життя, треба так будувати суспільство, щоб кожний новий утвір був послідовним розвоєвим ступнем попередніх культурних ступнів, щоб само суспільство кращало, ставало «людяним людством» у ліпшому розумінні цього слова.

Цікаві тут уже Масарикові погляди на релігійність, бо релігія й релігійність два різні поняття. Досліди показували, що люди справді релігійні не кінчають самогубством. Людина ж, що стратила релігійність, що не має певного світогляду, що не вірить у безсмертність, у вічність, тратить смак до життя, стає пессимістом.

Масарик наводить слова Токвілля: «Коли релігійні погляди в якогось народа захитано, то нема сумніву, що цей нарід треба з усіх сил за-

охочувати до освіти, бо коли навіть освічений, але скептичний народ являє з себе сумний образ, то нема нічого жахливішого, як народу несвідомого, неосвіченого, грубого та невіруючого».

«Самогубство» було відповіддю й на ті течії в тогочасній філософії, й на суспільну думку, що панували серед європейської інтелігенції: «життя таке погане, що жити немає рації», «найновіший напрямок суспільної думки виявляла пессимістична філософія та численні наслідувачі цього модерного будизму».⁷⁶⁾

Треба знову відшукати природні взаємовідносини з природою, каже Масарик, треба примирити ірраціональну основу життя з розумом, примирити науку з вірою, щоб перемогти пессимізм та нахил до самогубства. Той, що спас світ після римського занепаду, «не був ні політик, ні економіст, ні соціаліст, ані демагог». «Христос у епоху великих заворушень був далекий од політики, але як легко було б йому опанувати уми при помочі ріжних політичних махінацій. Однаке він вимагав тільки поліпшення характеру, поглиблення почуттів. Він хотів одного: щоб людина стала добра. От хто викупив світ»⁷⁷⁾) Од нас самих залежить, щоб направити те соціальне зло — самогубство. «Люди мусять насамперед поздоровшати фізично й морально. Мусимо звикнути слухати профілактичних правил, що їх приписує модерна наука. Наука подає нам засоби, як охоронитись од шкідливих упливів природи, та вчить як улаштувати для

---

⁷⁶⁾ T. G. Masaryk, Sebevražda, ст. 287.

⁷⁷⁾ T. G. Masaryk, Sebevražda, ст. 331.

власної й загальної користі ті умови життя, про які сказано в цій праці... Чому ми так не влаштовуємо собі життя? Тому, що не хочемо»⁷⁸⁾

Сам Масарик ціле своє життя виховував цілі покоління молоді, вів боротьбу з усім злим, слабим та шкідливим, із усім тим, що спиняло чеське відродження, відродження людини.

22. березня 1879. р. Масарик виголосив габілітаційний виклад на тему: «Генеза науки Платона про анамнезу». Комісія приняла виклад, а за декілька днів міністер освіти півершив Масарика доцентом фільософії на віденському університеті. Та матеріальний стан Масарика від того не поліпшився, як доцент, він не отримував платні і знова мусів був заробляти на життя приватними лекціями.

1878. рік був для Масарика важний іще й тому, що він покинув католицьку церкву й перейшов на протестанську віру. Під час свого побуту влітку в Клобовках він часто зустрічався з пастором доктором Фердинандом Цісаржем, що був дуже начитаний, знав англійську мову й був людиною великої моральності. Масарик турбувався тим, у якій вірі йому виховувати майбутні діти, бо пані Масарикова була унітаристка, т. б., член такої протестантської церкви, що не визнавала Христа за бога, а виступ із католицької церкви загрожував Масарикові недопущенням до професури, тим то він, навіть, думав було стати пастором, щоб виховувати людей. Та пастор Цісарж одмовляв його від такого кроку, бо, мовляв,

---

⁷⁸⁾ Ibidem, ст. 330.

«як професор ви зможете впливати на цілий народ, а як чеський пастор навряд чи навіть на членів власної парохії. За сучасних обставин навіть ляїк може пропагувати християнські ідеї ліпше від духовного пастиря, що робить це із обовязку». Масарик пастором не став, та проте перейшов на протестанство, приняв його до чеської братської церкви пастор Оскар Опоченскі у присутності двох найстарших братів.⁷⁹⁾)

3. травня 1879. р. народилась Масарикам у Відні донька Аліса. Хоч тоді в Масариковій родині були не дуже великі достатки, але молоде подружжя жило щасливо. «Пані Масарикова розумно приспособилася до нових вузших, порівнюючи з Америкою, умов життя, всі домашні праці виконувала сама, заощаджувала, в усьому була дуже скромна, так що малого заробітку її чоловіка цілком вистарчало».⁸⁰⁾ Сам Масарик не стидався, за американським звичаєм, варити кашку для дитини, що-неділі можна було його бачити з дружиною, як він ніс мале своє дитятко до Пратеру.⁸¹⁾)

В 1880. р. народився їм син Герберт. Багато треба було зусиль, щоб удержати родину. Масарик міг би був дістати катедру на черновецькому

⁷⁹⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 41.

Řeč presidenta Masaryka při promoci na doktora Husovy čsl. evang. fakulty bohoslovecké 24. května 1923. Česko-slovenští evangelíci T. G. Masarykovi. 1930, ст. 7; F. Bednář, Masaryk a náš církevní život, ст. 14; Oskar Opočenský, Přestup, ст. 181.

⁸⁰⁾ M. Veselá, Charlej G. Masaryková, ст. 13.

⁸¹⁾ Dr. Jaromír Doležal, Masarykova cesta životem, ст. 30.

університеті, але хотів залишитися в Відні, де його виклади приваблювали все, дарма що не обов'язкові, силу слухачів. Він зорганізував приватні виклади з філософії і для широкої публіки, а на чайних вечірках, що їх улаштовувало в себе дома молоде подружжя для Масарикових слухачів, жваво дебатували на ті теми, які зачіпав на своїх університетських викладах Масарик, та на теми, що панували в сучасній літературі, мистецтві й науці. З близьких Масарикових друзів бували в нього, з чехів: Вшетечка, Йозеф Пеніжек та інші, з німців: студенти Бек, що згодом став видатним ученим, та Флеш, син фабриканта з Берна, завше задумливий, маломовний, що дуже любив Масарика, але в 1884. році скінчив своє життя в Берліні самогубством, записавши заповітом увесь свій маєток Масарикові. І хоч Масарик поділився грошима з Флешевою ріднею, то проте припало йому 62.000 золотих, які він і вжив на допомогу студентам, бідним людям, та на культурні цілі.

Масарик не забував і віденської Академічної Громади: на прохання управи з 26. квітня 1880. року він виголосив у «Слав'янській Беседі» виклад на тему «Гіпнотизм». Тоді в Відні магнетизер Гансен давав сеанси в театрі, й цілий Віденський захоплювався гіпнотизмом. Масарик у своїму викладі з'ясував суть гіпнотизму з наукового боку, позбавивши його елементів чудодійності та забобонності. Рукопис свого викладу переслав він до друку видавцеві Урбанкові в Празі, але той його повернув авторові. Тоді Масарик переслав його професорові Гостінському, що разом

із істориком проф. Голлем видавав у Празі в Отта «Збірки викладів та розвідок» («Sbírky přednášek a rozgrau»), і тут цю працю надруковано. Праця зробила гарне враження на читачів, так що на неї звернув свою увагу професор Квічала, посол до віденського парламенту, представник чеських професорів у «Чеському Клубі». Саме тоді «Чеський посольський клуб» вів переговори з владою Тафе про поділ празького університету на чеський і німецький, виринула потреба професури для чеського університету. На Масарика звернув увагу і член посольського чеського клубу Вурм, родом із Клобовк, що добре знав Масарика. Квічала, порозумівшись з Вурмом, запросив Масарика до Праги.

— «Нерадо, власне, йшов я до Праги, але polentem fata trahunt... Мій перехід із Відня до Праги був для мене новою кризою, що її переживав я у Відні. Боявся я «невеличкості» Праги, був людям невідомий та й для народного життя чужий, хоч і виступав уже як чеський письменничок»...⁸²⁾

Так Масарик у 1882. році став професором філософії на празькому чеському університеті. «Але в дійсності я був би був більш радий катедрі соціології, та таких не було в Австрії, хоч соціологія й була вже визнана за науку у Франції, Англії, Америці, Італії, але фахівці в Німеччині та Австрії не хотіли про неї й чути».⁸³⁾

⁸²⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 117—18.

Jakub Všetečka, Vzpomínky. Sborník, T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám. Druhé vydání, 1930, ст. 335.

⁸³⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 116.

Проф. Масарик у Празі й його наукова діяльність у роках 80—90.

Масарик мав 16. жовтня 1882. року у Празі перший свій виклад на чеському університеті на тему: «Теорія ймовірності та Юмів скептицизм», що вийшла, роком пізніше, друком у Отта. Про цей виклад каже Гербен ось що: «Філософа Юма наш загал не знав, і була ця тема незвичайна... Виклад для рівня студентів філософії того часу був за тяжкий, мало хто міг похвалитися, що зrozумів тему. Слухачі дивувалися лише філософічному мисленню Масарика».⁸⁴⁾)

Але коли Масарик почав свої постійні виклади, то враження від них було інше: він захоплював слухачів, примушував їх міркувати над тими питаннями, що їх зачепав у викладах; він привчав студентів ставити йому запитання, опонувати професорові, самим дошукуватися правди в науці, нічого не приймати на віру, але коли вже «дізнаєшся правди, то міцно держатися її, твердо її захищати». Міністерство в Відні, назначуючи Масарика до Праги, думало, що Масарик внесе заспокоення до чеського університету, але воно помилилось.Сталось саме навпаки: «Масарик прийшов до гнилої води без відливу та збурив її, прочистив. Така, коротко сказавши, була його перша діяльність у Празі».⁸⁵⁾)

---

⁸⁴⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 50—51.

⁸⁵⁾ Dr. Jaromír Doležal, Masarykova cesta životem, ст. 33.

Václav Vondrák, Docent Masaryk a naše první česká universita. Masarykův almanach. 1925, ст. 41.

Ще перед одходом із віденського університету до Праги Масарик у квітні 1882. року мав виклад у Відні на великому зібранні чеських студентів про організацію чеського університету у Празі; на цьому викладі він висловив свої погляди на університет. «Масарик говорив гарно, слухачі згоджувалися з його пропозиціями; але коли почав говорити про організацію університету на зразок народніх університетів ув Америці, приступніх для широких верстов суспільства, зазначуючи, що саме такий університет, на його думку, потрібний чеському народові, то насکочив на відсіч із боку слухачів. Тоді Масарик покликався на Грецію, де не було, мовляв, шкіл, подібних до сучасних, але проте греки дали так багато визначеного в таких науках, як філософія, астрономія та математика».⁸⁶⁾

Ці погляди про потребу широкої освіти для народу залишалися в Масарика ціле його життя, і реалізації їх він присвятив не лише свої слова, але й працю. І по своєму приході до Праги він із празького університету, де з боку професури панував індиферентизм до духового життя та розвитку студенства, де професори, здебільша, задовольнялися лише добрими відповідями студентів на іспитах (із підручників), зумів зробити той вільний, приступний широким верствам, університет, про який він викладав у Відні 1881. р.*)

⁸⁶⁾ Ibidem, ст. 31.

Václav Vondrák, Docent Masaryk a naše první česká universita, ст. 40.

*) В ті часи вже була можливість записуватися вільно-слушачами на чеський університет, а в сучасний мент ав-

77 Який панував, так би мовити, «академічний бюрократизм» у чеському університеті, що проти нього теж боровся Масарик, показує такий приклад: — «Філософічна Єдність» улаштовувала виклади; на одному з них мав виклад проф. Дурдік про п'ятьох найвидатніших філософів XIX ст. Під час дискусії Масарик завважив, що Дурдік поминув Конта, й узагалі де в чому не погодився з Дурдіком. Це так образило проф. Дурдіка, що він перестав ходити на виклади «Філософічної Єдності» і, крім того, написав у журналі «Квіт» статтю: «П'ять найславніших імен у літературі XIX. віку»; в статті, не подаючи Масарикового імені, Дурдік назвав його американцем, що не дуже то розуміється на літературі й філософії, та вжив на адресу Масарика декілько неслушних висловів.

Виклади проф. Масарика на університеті «Практичної філософії», де він частенько звертався до своїх слухачів зі запитаннями: — «Як ви, пане колего, про це думаете?» — робили на студенство — вже самою методою втягати слухачів у дискусію з професором — велике вражіння; незабаром слухачі всіх факультетів, навіть медичного й техніки, почали ходити на його виклади.

Але в початках його професорської праці щиріх прихильників, як колись, за часів університетських студій, товаришів було в нього таки

торці цих рядків не раз приходилося зустрічатися на Карловому університеті з ріжними урядовцями, робітниками, що були слухачи соціологічного семінара проф. д-ра Фустки.. (О. М.)

мало. «Коли проф. Масарик 1882. року прийшов на чеський університет, зібрався коло нього, зпочатку, не дуже то великий гурт слухачів. Нас причаровував його геніальний дух і його назверхній вигляд та його благородна, в найкращому розумінні цього слова, аристократична поведінка. Часто я дивувався, чому це не відразу пішло за Масариком усе студентство університету. Я думав собі, що потрібно особливих якостей, щоб його зrozуміти та йти за ним. Я собі говорив: І за Христом йшла зпочатку лише купка тих, хто його зрозумів. Але ми, що йшли в університеті в перших лавах за своїм «майстром», ми залишилися йому вірні та відані на ціле життя».⁸⁷⁾ Слухати приходили всі, але вірних, відданих було мало, як це пізніше виявило життя.

Почавши виклади на чеському університеті, проф. Масарик не обмежувався дискусіями зі своїми слухачами під час викладів, але й старався з більш талановитими, а це йому було видко, бо він був од природи добрий психолог, нав'язати тісніші звязки. Він почав, як і у Відні, запрошувати до себе до хати студентів на склянку чаю, щоб під час дебат близче з ними познайомитися. «Був я між першими слухачами та вчасниками семінару проф. Масарика. Одного дня нашов я на своєму писальному столі листівку від свого майстра: — «Прошу вас на завтра на вечір до нас. Прошу прийти о 7. годині. З привітом Т. Г. Масарик». Збирався в нього цілком інтимний невеликий гурток із семінара та декілька видатні-

---

⁸⁷⁾ Prof. Dr. Břetislav Foustka, Vyšší národ, ч. III, ст. 81.

ших осіб з чеського суспільства».⁸⁸⁾ Так по 40. роках згадує про свої перші враження проф. Фовстка, бувший слухач проф. Масарика.

Вацлав Тіле, бувший слухач проф. Масарика, теж з глибокою любов'ю згадує свого вчителя, що запалював живий вогонь у душах своїх слухачів та що «не хотів бути вчителем, що наливає свою науку учням, але Масарик хотів бути старшим приятелем, що власним своїм досвідом помагає своєму молодшому товаришові в добі його тяжкого бурливого духовного кvasу».⁸⁹⁾ І справді, з тої спадщини, що її має тепер чеський народ і що була наслідком професорської діяльності Масарика, ми бачимо, що не був він тільки вченим професором, але й великим педагогом-виховником; володіючи добре словом, він умів підійти до психології молоді, захопити своїм предметом її увагу, викликати нові думки, примусити задуматися над тими питаннями, що їх порушував на своїх викладах. Головно ж, він упливав своїм прикладом, — бо сам точно виконував свої обов'язки вчителя-виховника, який поклав собі за мету: «формувати людину, її душу, т. б., виховати нову людину, — свідомого, широко освіченого, чесного, працьовитого громадянина-патріота.

Слідкуючи за життям Масарика від його дитячого віку, ми бачимо, що його уваги нічого не уникло: він спостерігав життя в усій його повноті й ріжноманітності, в усіх його проявах негативних і позитивних, він умів те життя оціню-

⁸⁸⁾ Vyšší národ, ч. III, ст. 81.

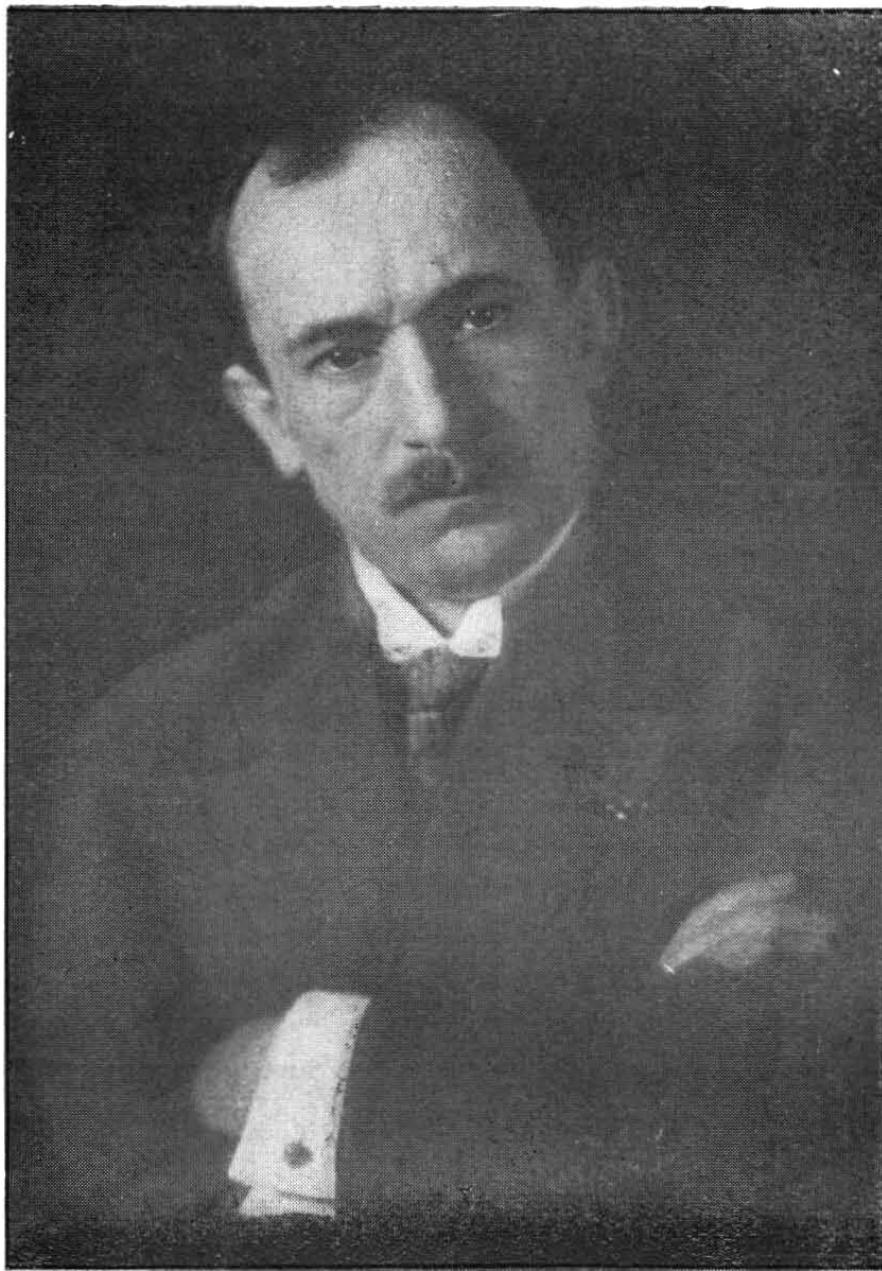
⁸⁹⁾ «Venkov», 7. března 1920.

17. Macaruk promovlje na peredviborchiyu zibrannu (malionok I. Glasinu).

18. Масарик у 60 р. свого юсиття. Портрет праці мисця Швабіньського.

19. Др. Едвард Бенеш, міністер закордонних
справ Ч. С. Р.

20. † Генерал Мілан Штефанік.

вати з філософічного погляду, тим то його виклади практичної філософії були повні життєвого інтересу. На викладах він подавав своїм слухачам науку життя, підготовлював їх до боротьби, як треба самим кувати свою долю. Він одразу відчув, яке відстале взагалі, було тогочасне чеське суспільство, що всі свої сили витрачало на національну, й то поверхову, боротьбу з німцями, не звертаючи уваги на застій у науці, на упадок моралі, тому то він зі своїми викладами та працями пішов просто до народу, і таким чином зробився вчителем — з початку пражан, а згодом і цілого чеського народу.

Перший його виклад перед широким громадянством відбувся 15. листопаду 1882. року в студентській громаді ім. Юнгмана, що запросила його виголосити виклад на користь т-ва. Виклад одбувся в салі техніки на тему: «Бляйз Паскаль, його життя й філософія». Яке враження зробив цей виклад на працьку публіку, довідуємося з таких слів д-ра Гербена — «Тілько років, а я маю нестерте враження. Саля була повна по береги. Хоч виклад і тривав півтори години, та проте увага слухачів була від початку й до кінця однаково глибока».⁹⁰⁾ Були тут не тільки студенти філософії, що розуміли тему, але було й багато звичайної публіки, що може вперше чула про того філософа, одначе увага не спадала, що свідчить про хист промовця, про його розуміння своєї авдиторії. В цьому викладі Масарик, здебільша,

---

⁹⁰⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 53.

торкався релігії та релігійності, з'ясовував боротьбу розуму з вірою, науки з оманою. Душа Паскаля, що прагнула правди, не могла визволитися з ланцюгів звичайного життя, але міцний дух Паскаля іноді не витримував тягару своєго завдання, і він тоді кров'ю серця писав: «ліпше стати звіриною, без чуття, несвідомим, байдужим». Іноді знов у розпуці, як людина, що кінчає життя самогубством, Паскаль кидається в обрядову релігію, молитва для нього, як отрута, й він доводить, що «серце має докази, а не розум»... «Хто вірить у Бога, може бути вічно щасливий, як має правду, а невір, хоч її немає, нічого не втрачає, бо атеїст і правдою нічого не досягне!»... Масарик закінчив свій виклад питанням: «Кого ми маємо та можемо любити більше: Паскаля, чи Юма, Платона чи Аристотеля? Я про себе можу сказати, що іноді волію того, а іноді другого. Життя людини таке, що часом душа запалюється й тоді шукає спокою у краях надземних, іноді тішиться зі звичайного земного життя та в ньому знаходить своє задоволення. Чи не можна б оснувати філософію частинно на науці Паскаля, частинно на науці Юма, що відповідала б і почуттям і розумові»...⁹¹⁾)

«Виклад цей викликав величезне вражіння у всіх слухачів, між якими було багато звичайної публики: думки Масарика запалювали слухачів та розігрівали й самого Масарика. Останнє слово викладу було наче сповідь. Я мав вражіння, що

---

⁹¹⁾ T. G. Masaryk, »Blaise Pascal, jeho život a filosofie, ст. 37.

Масарик цим викладом проголошував війну. Кому й чому? Чомусь, чого не було можливості ще назвати. Чомусь завмерлому та застиглому в нашому чеському житті, затхлому та зіпсованому повітря. Чомусь, що боялося сміло та правдиво балакати, що боялося й мислити по-чеськи. Того разу Прага вперше почула прилюдно й ім'я Гуса, і про чеську реформацію з боку релігійного, а не фрази». ⁹²⁾ Цим викладом почалися узагалі виклади для студентів і широкої публики, що ними виховував Масарик свій народ.

Розвідка про Паскаля вийшла 1883. р. в видавництві Отта окремою книжкою під тою самою назвою, що й виклад. Того ж самого року проф. Масарик помістив доволі велику рецензію на праці Ернеста Ренана, в «Історичному Збірнику» (*Sborník historický*), а саме: 1) «Ернест Ренан про національність» (Ernest Renan o národnosti); 2) «Е. Ренан про юдівство» (E. Renan o židovství jako plemenu a náboženství), і 3) «Е. Ренан про науку в ісламізму» (E. Renan o vědě v islamismu).

Про першу працю Масарик висловився, що Ренан, як філософ, мисленник і історик релігії — міг торкатися питання національності, але воно більше належить до соціології. Праця цікава й повчальна, каже Масарик, але Ренан не ясно висловлюється, що таке народ, нація, плем'я. Проте все ж таки Масарик цілком погоджується з Ренаном, що національність мусить виявлятись у високих змаганнях до створення своєї культури; що ідеї й почуття є дійсними, конечними чинниками суспільного життя, але мова, фізіологічні

⁹²⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 53.

племінні властивості і т. д. ще не творять національності.

Щодо Ренанової праці про жидівство, то всупереч загального погляду, що буцім жиди цілком, зберігши свою релігію, залишилися чистим та непорушеним плем'ям, Ренан висловлює думку, що вони тільки в початках своєї історії були чистою нацією й, певно, трималися своєї віри. Жиди ж сучасної доби мають уже багато в собі чужої крові — не семітської, як і інші народи; жидівська релігія тільки в початках була їх національною релігією, тепер вона не є для них виразом національності, дарма що ця релігія в собі замкнена. Ренан не визнає і окремого жидівського типу. Жиди відокремлюються тому, що живуть, не зі своєї вини, іншим життям. І магометани різняться між собою: ті, що приняли християнство, мають цілком різний характер від тих, що залишилися у магометанстві. Масарик насамперед збиває аргументи, що жидівський монотеїзм став світовою релігією, жидівський монотеїзм не є тотожний із християнським монотеїзмом, жидівська та християнська релігії — цілком різні. Жиди не є помішані з іншими народами, як, напр., европейські народі. — «Ренан все це доводить немов на те, щоб задовольнити жидів. Але, щоб припинити ненависть між жидами та християнами, треба, навпаки, добре простудіювати характеристичні риси, пізнати свої хиби, направити їх, тільки ширим пізнанням жидівського питання можна вилікувати цю суспільну хоробу — ненависть до жидів. Як хоче хорий видужати, не сміє затаювати перед лікарем своєї хороби».

В третій рецензії Масарик розбирає працю Ренана, в якій він говорить, про вплив ісламізму на розвиток середньовічної науки та філософії. Ісламізм, хоч і мав своїх учених у VIII.—XII. ст. (медицина, логіка, геометрія), але пізніше чистий ісламізм спинив науку тому, що основою його є догма, яка має в собі абсолютизм; а релігія — це найтяжчі пута, які людство несе. Деякі християнські релігії теж спинали свободу мислення, але ніодна з такими поганими наслідками, як ісламізм. Наука є душа кожного суспільства, бо наука є розум. «Наука перемогла силу. Наука часом помилляється, але сама направляє свої помилки, й Ренан вірить, що врешті наука служитиме тільки поступові, якщо тільки шануватиметься людину та свободу».⁹³⁾)

Тоді в Чехії було вже доволі часописів, журналів, але бракувало ще спеціально науково-критичного, з оглядом чужої наукової літератури, і Масарик, бажаючи внести більше критики, ширше освітити потребу створення чеської науки й подати огляд із усіх ділянок знання, рішився видавати такий журнал. При чому в нього була думка скупчiti при журналі гурток молодих учених, що вили б у «цвіле багно» нової чистої води. І ось 15./Х. 1883. року вийшло перше число літературно-наукового журналу «Athenaeum», що його редактував проф. Масарик, а видавав Отто. Не був це грубий, великий журнал, але зміст його був і широкий і глибокий.

---

⁹³⁾ Sborník historický, ч. I. 1883, ст. 1) 36—42, 2) 120—127, 3) 288—290.

Мета його була «своїми замітками, розправами та критикою допомогати при студіях і чеської, й чужої науки, та подавати, як-найповніше, образ наукового розвитку». Журнал обіцяв пильно стежити за поступом науки й зазначати, як і в чому саме йдуть наперед теологія, право, науки про державу, медицина, філософія, технічні науки та інші.⁹⁴⁾ До співпраці запросив Масарик старих і молодих, надійних ученіх, фахівців із усіх ділянок знання: Майкснера, Зейдлера, Вавру, Прейса, Брафа та інш. Для себе взяв філософію, психологію, політику, релігійні питання, історію культури, соціологію, етику та естетику. Як бачимо, багато ділянок, і тільки він із його енергією, з його широкою начитаністю, з його невтомною працею міг виконати ввесь цей програм. Він мав великі публіцистичні й журналістичні здібності, вмів пробуджувати думку, кидати нові думки, нові ідеї, вказувати на вади й хиби та подавати способи, як їх уникати. Статті його й замітки були недовгі, але яскраві, виховничі. «Оглядом книг у своїй і в чужій мові він завжди, як Гербен каже, майже вказував пальцем, де ми маємо хиби».⁹⁵⁾

«Було це 10 тоненьких невеличкіх зшитків, та невеличкі були, як знаємо, й ті книжки, що робили революцію. Кожного нового зшитка очікувано з напруженням, бо «Athenaeum» був, як їжак».⁹⁶⁾ Сам Масарик так говорить про свій жур-

---

⁹⁴⁾ Athenaeum, ročník I., 1883, č. 1.

⁹⁵⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 54.

⁹⁶⁾ Ibidem, ст. 55.

нал: «З приїздом до Праги, коли я пізнав недостачу критики та літератури, хопився я в «Атенеум-і» за дрібну, критичну працю та вживав свого журналу, так би мовити, як мисленкової помпи».⁹⁷) (Приладу для висмоктування думки). Своїми критичними статтями журнал повів уперту боротьбу з буденщикою, з хибами в науці й літературі, спонукував підвищувати рівень красного письменства, подавав ініціативу до творчості та в ньому вперше піднесено потребу організації другого чеського університету, та звернено увагу на конечність відкрити Чеську Академію Наук і Мистецтв, бо «не можна поступати в науці, творити культурні цінності без академії, вогнища цих цінностей, контролі наукової діяльності».⁹⁸)

Правда, чехи діждалися другого університету аж тільки за своєї самостійності, але Академію Наук допоміг заснувати патріот-магнат Главка.

«Атенеум» був щомісячник (два літні місяці не виходив), а Масарик мав охоту й енергію працювати не лише для одного наукового журналу, тому свої статті містив і в інших виданнях. Так, 1884. р. з'явилось декілька його статей у журналі «Люмір» (*«Lumír»*) на тему: «Про студії поетичних творів» (*«O studiu děl basnických»*). Це соціологічна студія, як треба читати поетичні твори, щоб і справді їх розуміти, щоб винести з того читання справжню користь.

Того самого року закінчив він і ще одну працю:

---

⁹⁷) K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, ст. 117.

⁹⁸) Athenaeum, ч. IV. 1885, červen.

«Теорія історії на засадах Т. Г. Бокля». Це критика перших п'ятьох глав «Історії цивілізації Бокля». Викликав її дуже недосконалий чеський переклад Бокля. Масарик не міг знести хиб перекладу й зараз же постарається подати в дійсному світлі погляди цього вченого.

Саме тоді виникла в Масарика й думка видавати чеський науковий словник. Хоч чехи і мали вже свою наукову енциклопедію — Рі́грову, та життя вимагало нової. Масарик підібрав співпрацівників, піднайшов видавця, Отта (що й тепер багато видає наукових книг), і розробив був уже навіть на кілька років плян цієї важливої для кожного культурного народу, праці. Але тимчасом зайдли події, що припинили цю його працю, а власне зчинився був, так званий, «рукописний бій». Масарик одмовився від обов'язків головного редактора словника, бо під час боротьби за правдивість рукописів, ім'я його зробилося одіозним. Але працю таки продовжували, й так із'явився «Оттів Науковий Словник», що за ним залишилася назва «Масариків Науковий Словник». Проте, що Масарик його не редактував, рукописи, через які розпочався бій, були там зазначені, як історичні документи.

Хоч у Празі чеський університет існував од 1882. р., але студенти й далі вчились із німецьких книжок, ніхто з професорів і не думав видавати чеські підручники. Масарик перший дав приклад, що можна та треба видавати чеські підручники з тих предметів, що їх викладають на університеті. В 1885. р. з'явилася нова на той час наукова праця Масарика: «Основи конкретної логіки» (*Zá-*

kladové konkretní logiky (Třídění a soustava věd) v Praze 1885.). В цій своїй праці Масарик сконкретизував та зісистематизував свої виклади та той програм праці, який виконували під його редакцією співробітники «Athenaeum-a» — ріжні спеціялісти, що вели там огляд наукових праць із усіх ділянок знання. В цьому підручнику Масарик подав і класифікацію наукових дисциплін, їх характеристику й методи. Свою класифікацію наук він збудував, що правда, на класифікації Огюста Конта, але вніс і зміни: а саме, у схему основних наукових дисциплін вніс психологію, що її Конт був одкінув, не визнаючи її, як науку суб'єктивну, за самостійну дисципліну. Масарик доводить, що кожна наука, крім об'єкту, т. б., предмету, залежна ще й од об'єкту, від людського пізнання, й тимто психологія, як наука про душовий світ людини-об'єкту, має право бути самостійною науковою дисципліною. Пізніше, у другій своїй науковій праці, Масарик з'ясовує, як він прийшов до конкретної логіки: «Класифікація Платона привела мене до пізніших класифікацій наук; отже, поступово дістався я аж до Конта. Найшовши в нього визначення соціології як науки, почав я розуміти, що цілковитою класифікацією, цілковитим з'ясованням спеціальних наук буде визначений точніше і обсяг філософії. Так виникли: Основи конкретної логіки».⁹⁹⁾ Таблиця наук у Огюста Конта така: I.-Математика, II.-Астрономія, III.-Фізика, IV.-Хемія, V.-Біологія, VI.-Соціологія, як основні царини знання. А Масарик в «О. К. Л.» установив таку класифікацію:

⁹⁹⁾ Naše doba, г. VIII., с. 1. «Rukověť sociologie», ст. 2.

I.-Математика, II.-Механіка (до неї зараховував фізику й хемію), III.-Біологія, IV.-Психологія й соціологія, V.-Наука про мову, VI.-Естетика і VII.-Логіка. Отже, проф. Масарик у своїй схемі визнає сім основних дисциплін знання. Згодом він змінив цю схему й розійшовся з класифікацією Конта.

«Кожна класифікація наук є більш штучна, ніж природня. Основне правило для класифікації, щоб той, хто її переводить, як найліпше знати свої предмети... Кожний вчений цілком суб'єктивним способом доходить од знання до науки не тільки логічно, але збільшості психологічно, тому тяжко знайти добрий поділ наук, яких уже так багато».^{99*})

В «О. К. Л.» Масарик зазначив і близькість чеської ідеології до науково обґрунтованого філософічного світогляду.

Ця праця є оригінальна філософічна система, її рівночасно своєрідний науковий світогляд Масарика: його реалізм та протиставлення до історизму в народному світогляді чехів. Масарик убачає величезну небезпеку для народної свідомості захоплюватись історизмом та не добавати за ним сучасного життя, що вимагає активності. Тут він іде за Карлом Гавлічком Боровським. — «Находжу тут, як майже в усьому в Гавлічка, підтвердження для своїх поглядів».¹⁰⁰⁾)

---

99) Základové konkretné logiky, ст. 12—13. Ця книжка, більш оброблена й поширена, вийшла її німецькою мовою: «Versuch einer konkreten Logik. Klassifikation und Organisation der Wissenschaften», 1886.

¹⁰⁰⁾ T. G. Masaryk, Karel Havlíček, ст. 440.

— «Я не придержуся історизму, тобто, не держуся предків-будителів некритично та механічно. Повторю, душа наша не тільки склад думок наших предків та попередників, але в нас самих живе те, що й у них жило».¹⁰¹⁾

Автім проти історизму Масарик висловлювався і в інших працях: «Не хочемо й не сміємо назад до минулого, але мусимо йти напрямком і за духом нашої реформації. Мусимо знову бути хоч не першими, та принаймні межи першими».¹⁰²⁾ Або «людина, що дивиться на все тілько з історичного погляду, легко стає людиною вагавою, виникає т. званий історичний дилетантізм... Перебільшений історизм є або нестале новаторство, або консерватизм, або реакціонерство».¹⁰³⁾

Масарикова Логіка не знайшла ні в широких, ні в наукових колах зрозуміння, бо думки Масарика, як реаліста, та класифікація наукових дисциплін виходили цілком новими для них. Масарик і сам визнавав свої помилки і прогріхи в ній, але, як і завше, він своїми думками бажав викликати дискусію, критику, штовхнути людей до думання, та тим рухати чеську наукову думку наперед. Його гасло було: «іти вперед, не рухатися назад»...¹⁰⁴⁾ Треба звертатися і до минулого, щоб студіювати його, і на підставі історичного досвіду йти «все вперед».

Уже в той час Масарик звернув увагу на робітників, на потребу для ремесників фахової освіти

¹⁰¹⁾ Ibidem, ст. 507.

¹⁰²⁾ Americké přednášky, (1929), ст. 107.

¹⁰³⁾ T. G. Masaryk, Student a politika (1923), ст. 25.

¹⁰⁴⁾ Mistr Jan Hus a česká reformace, ст. 23.

і написав до німецького часопису Політик (Politik) статтю «Mehr Gewerbebildung» (про конечну потребу для народу широкої фахової освіти). Масарик узагалі прагнув дати свому народові як-найбільше знання, і сам придержується ціле життя своєго гасла «Знання це сила». Тільки через систематичну науку можна досягнути кращих умов життя, тільки наука з'ясовує нам правдиво минуле й фактичний стан сучасного, треба пізнати справжнє, не романтичне життя, щоб знати, як і надалі працювати. Тому він звернувся до д-ра Грегра, тодішнього редактора «Народніх Лістів» (Národní listy),*) із пропозицією завести в цьому часописі популярно-науковий додаток. Грегр згодився, в додатку почали працювати під редакцією Масарика «атенці», як називало чеське суспільство співробітників «Атенеум-а».

В 1885. р. мали святкувати в Чехії ювілей заведення християнської віри, і чехи підготовлялися до святкування його в місті Велеграді на Мораві, де св. Методій охрестив Болеслава. Сподівалися, що буде багато гостей од слав'янських народів, але австрійська влада не бажала собі з'їзду слав'ян, і тому саме майже на передодні свята «обсунулись» там старовинні мури, і свято під покривкою «небезпеки» заборонено. Велике обурення було тоді між чехами-патріотами, але ніхто не подав ініціативи, щоб якось інакше вшанувати й одсвяткувати цей день. Масарик, що не

---

*) «Народні Лісти» за тих часів був найліпший щоденник, розходився по цілій Чехії й мав уплів на суспільну думку.

любив великих слів, а тільки діло, — «запропонував заснувати т-во для видавання писемних пам'яток релігійного розвитку чеського народу і сам перший склав на це 1000 зол., д-р Йосип Кайзл (посол) 100 зол., а Любош Єржабек, пізніше провідник старочехів (патріотична партія. *M. O.*) лише 10 зол.¹⁰⁵) Але це т-во не утворилось, бо наступив найтяжчий період у житті проф. Масарика, роки боротьби за правду, за вільну думку, за право вільної критики — боротьба майже одного проти цілого народу.

Масарик у своїх наукових працях, у своїх викладах, у журналістиці пропагував реалізм; він мав своїх послідовників і прихильників, але їх було небагато; були це майже все молоді вчені, або студентство. Чеські ж наукові кола старшої генерації не розуміли Масарика й почали проти нього боротьбу в самому університеті, — зпочатку ця боротьба була глуха, невиразна. Вела цю боротьбу консервативна більшість професури — проти професора-новатора, що не тільки на своїх викладах подавав нові думки, але й свою поведінкою дуже відрізнявся од старших професорів — так: «У Дурдіка студентам було вже наказано, як мають мислити і в що вірити».¹⁰⁶) Ці професори вважали тільки себе за справжніх патріотів, вони осужували реалізм Масарика, гудили його, як безбожника, часто навіть перекру-

---

¹⁰⁵) Dr. Jaromír Doležal, *Masarykova cesta životem*, ст. 41.

Josef Pešek, *Masarykův podnět k vydání památek náboženského vývoje. T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám* (1930), ст. 149—154.

¹⁰⁶) Dr. Jaromír Doležal, 80 let T. G. Masaryka, ст. 56.

чували його думки, а наслідки того були такі, що йшли й доноси до Відня, наче б то Масарик йде проти влади, псує студентство і т. п. Все це ще більше загострилося, а де в кого викликало й ненависть до новатора науки, коли Масарик почав так званий «рукописний бій». Поступова чеська інтелігенція, здебільша, була під упливом філософії Канта; так чеські філософи Чада, Крейчі, Дртіна були позитивісти, а під їх упливом була прогресивна інтелігенція, що хоч і не згоджувалася з реалізмом Масарика, але все ж співчувала йому в його змаганнях, у його праці піднести на висший ступінь чеське культурне життя. Ця інтелігенція не тілько не перешкоджала в його праці, але й підтримувала Масарика, в найтяжчі хвилі його життя.

«Рукописний бій».

1817. року Вацлав Ганка знайшов у Дворі Кралево, в архіві, старий рукопис, де були епічні й ліричні вірші з IX.—X. ст., писані старочеською мовою, про славне минуле чеського народу. 1818. року невідома особа знайшла в Зеленій Горі ще один такий рукопис — уривок поеми про Лібушу, славну доньку легендарного чеського короля. Цей рукопис хтось переслав Вацлавові Ганці, що був тоді бібліотекарем новозаснованого чеського музею у Празі. А що в цих рукописах мова йшла про славне минуле чеського народу, про його культурний розвій уже в IX.—X. ст., коли німці ще були дикунами і таким чимось похвалитися не могли, що, в добі чеської національної бо-

ротьби, дуже підбадьорувало чеський народ. Важко було повірити, що пам'ятки ці з таких давніх часів, проте чеський народ щиро повірив у правдивість цих старих пам'яток. Всі їх шанували, пишалися ними, писали про них у шкільних підручниках, навіть великий чеський історик Палацький використав їх, як історичні джерела, пишучи про старовинне чеське право, бо Двур Країлов і Зелену Гору вважали все за осередки старої чеської культури. Вже тоді, коли опубліковано ці два рукописи, повстав сумнів щодо їх достовірності та навіть сам батько слав'янської філології Добровський скептично відносився до правдивости цих рукописів. А далі й відомий славіст Шафарик і собі висловив сумнів — писав російському вченому М. Погодінові, що треба обережно ставитися до правдивости цих рукописів, бо вже траплялися випадки фальшування подібних старих пам'яток. Деякі й німецькі вчені висловлювали свій сумнів, та все це якось замовчано. 1877. року справу правдивости рукописів підніс і проф. Войтех Шембера, що був лектором чеської мови на віденському університеті, він показував Масарикові і членам свого гуртка свою наукову розвідку, де він доводив фальшивість рукописів. І Масариків приятель Вшетечка мав вклад у віденській Чеській Академічній Громаді у шкільному році 1875./76. на тему: «Рукопис Кладовський»; проф. середньої школи Антонін Вашата теж писав (1879. р.) про фальшованість цих рукописів. Але чехам в часах національної боротьби з німцями, коли ті доводили, що слав'яне прийшли пізніше за них до Європи, а не визнавав

і цілий науковий світ, було дуже корисно мати нібито писемні докази своєї старовинної культури тої доби, коли «німці їли ще жолуді».¹⁰⁷⁾ Ці рукописи підтверджували культурність чехів, вони підвищували їх в очах світа.

I Павло Шафарик свою знаменитою працею про слав'ян «Слав'янська старовина» (Slovanské starožitnosti) мав на увазі довести німцям і всьому світові, що слав'яне не «зайди» в Європі, а що вони по виході з Азії, як і інші народи, поселились у Європі не пізніше за німців.

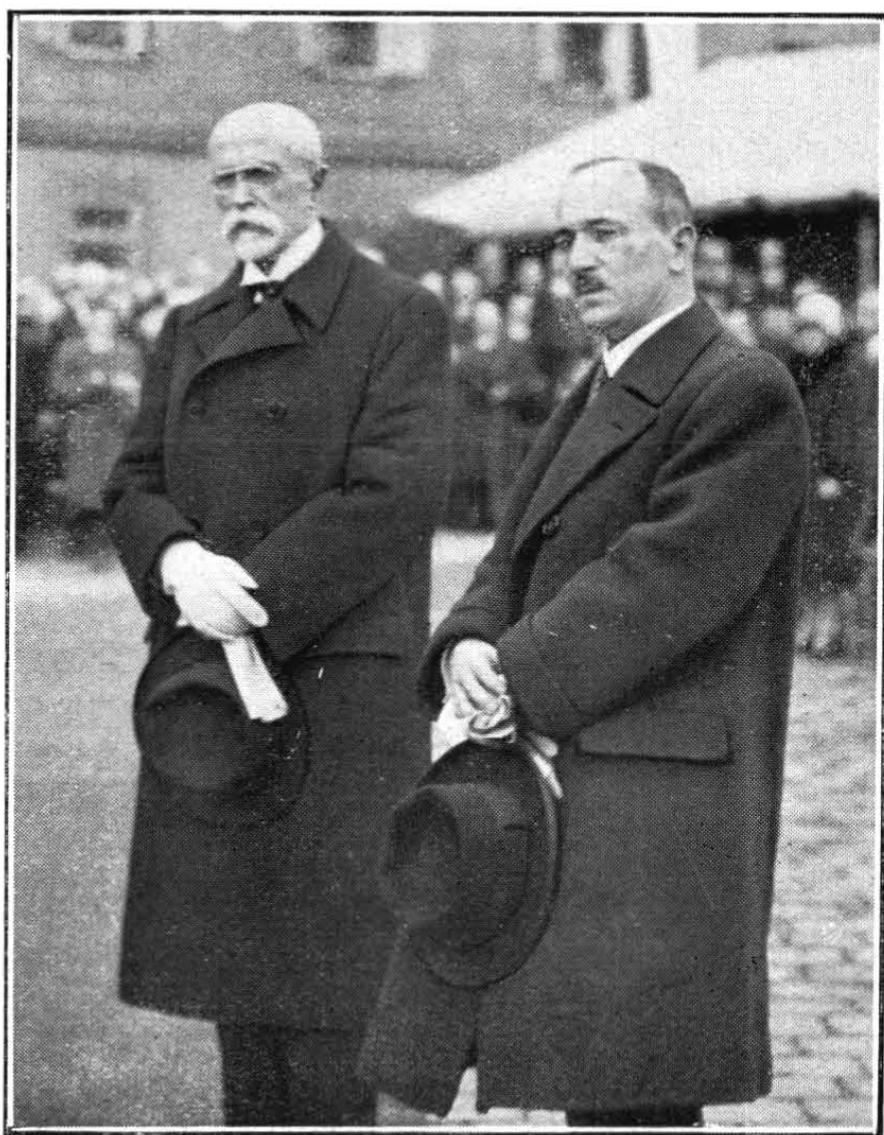
Такий був настрій у чеському народі, коли вдарив грім — «треба розв'язати врешті питання, чи правдиві ж, чи фальшиві ці, такі цінні для чехів пам'ятки».

Причина цього була ось яка: д-р Ян Гебауер, професор чеського університету, на пропозицію відомого славіста проф. Лескіна написав про ці рукописи статтю до німецької загальної енциклопедії «Ersch-Gruber-a», де висловив сумнів щодо їх правдивості. В «Народніх Новинах» — празький проф. Гатала, словак, написав критику, а власне лайку, на статтю д-ра Гебауера, доводячи, що не можна навіть чіпати цього питання з мотивів патріотичних, й, нарешті, назвав Гебауера зрадником свого народу. Тоді Масарик звернувся до проф. Гебауера з листом і запропонував йому заняться докладним розслідом цих рукописів, і в

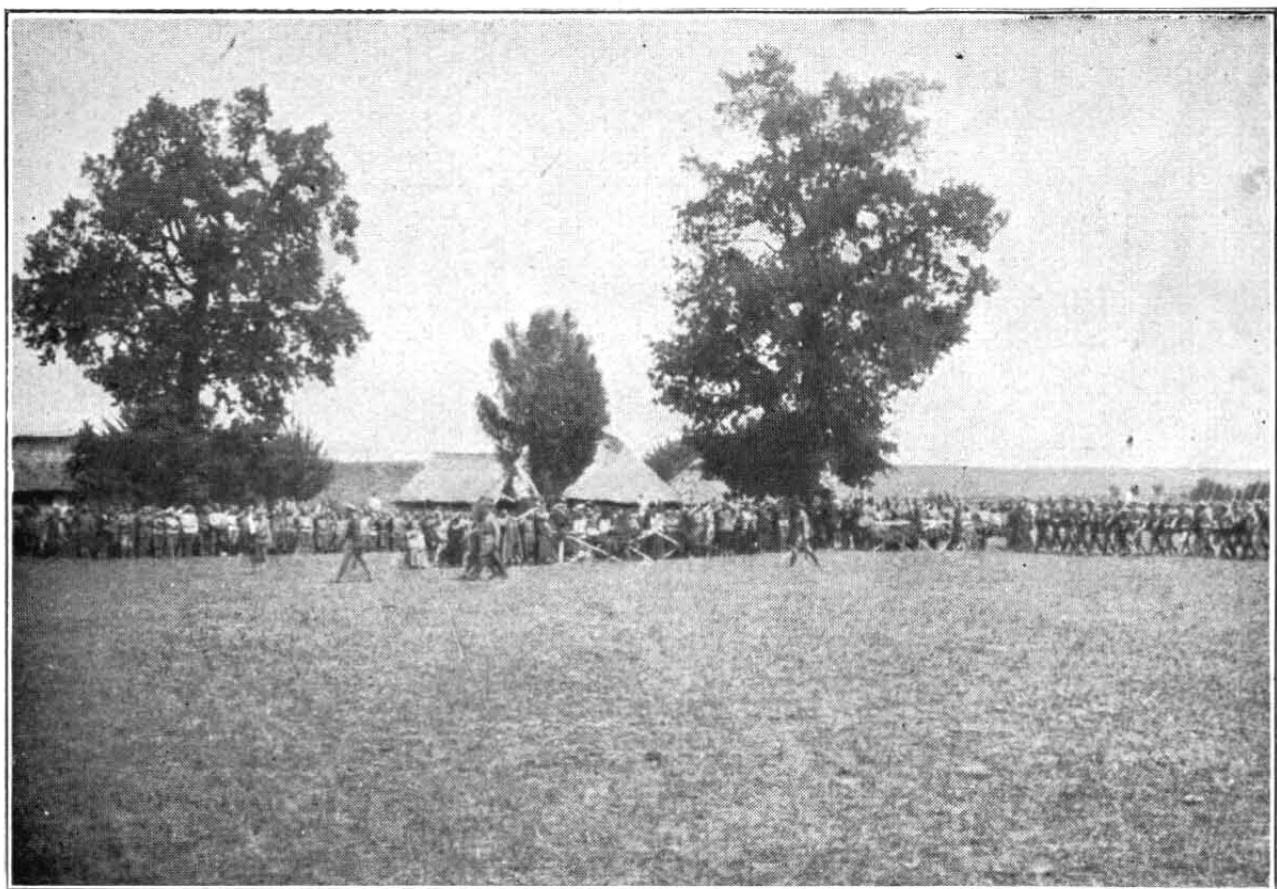
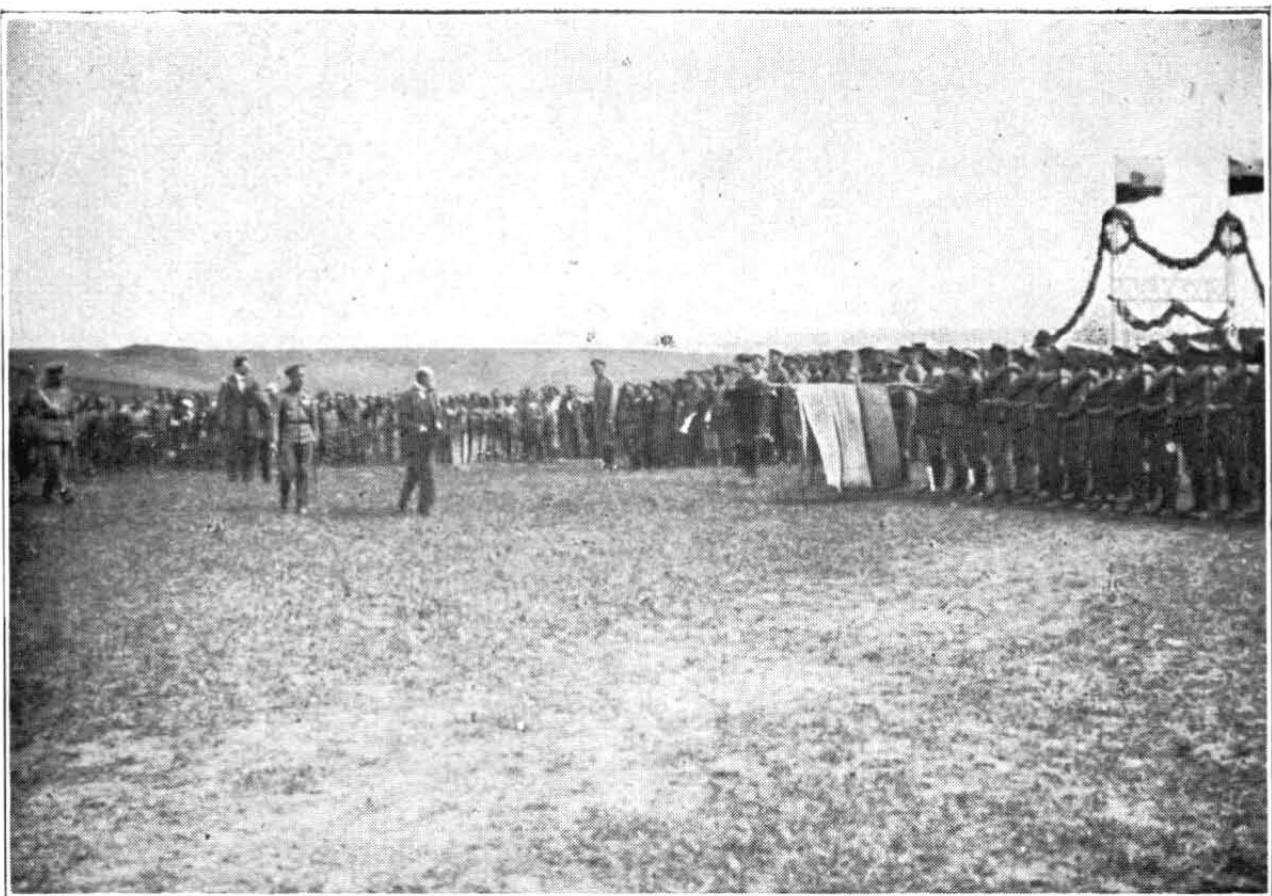
---

¹⁰⁷⁾ Dr. Jaromír Doležal, Masarykova cesta životem, ст. 37.

Та не тільки чехи захоплювалися цими піснями, вони мали довгий час уплів у всіх слав'ян, між іншим багато з них перекладено й на українську мову (М. Шашкевич, Вагилевич, Руданський).

21. Т. І. Масарик та др. Е. Бенеш.

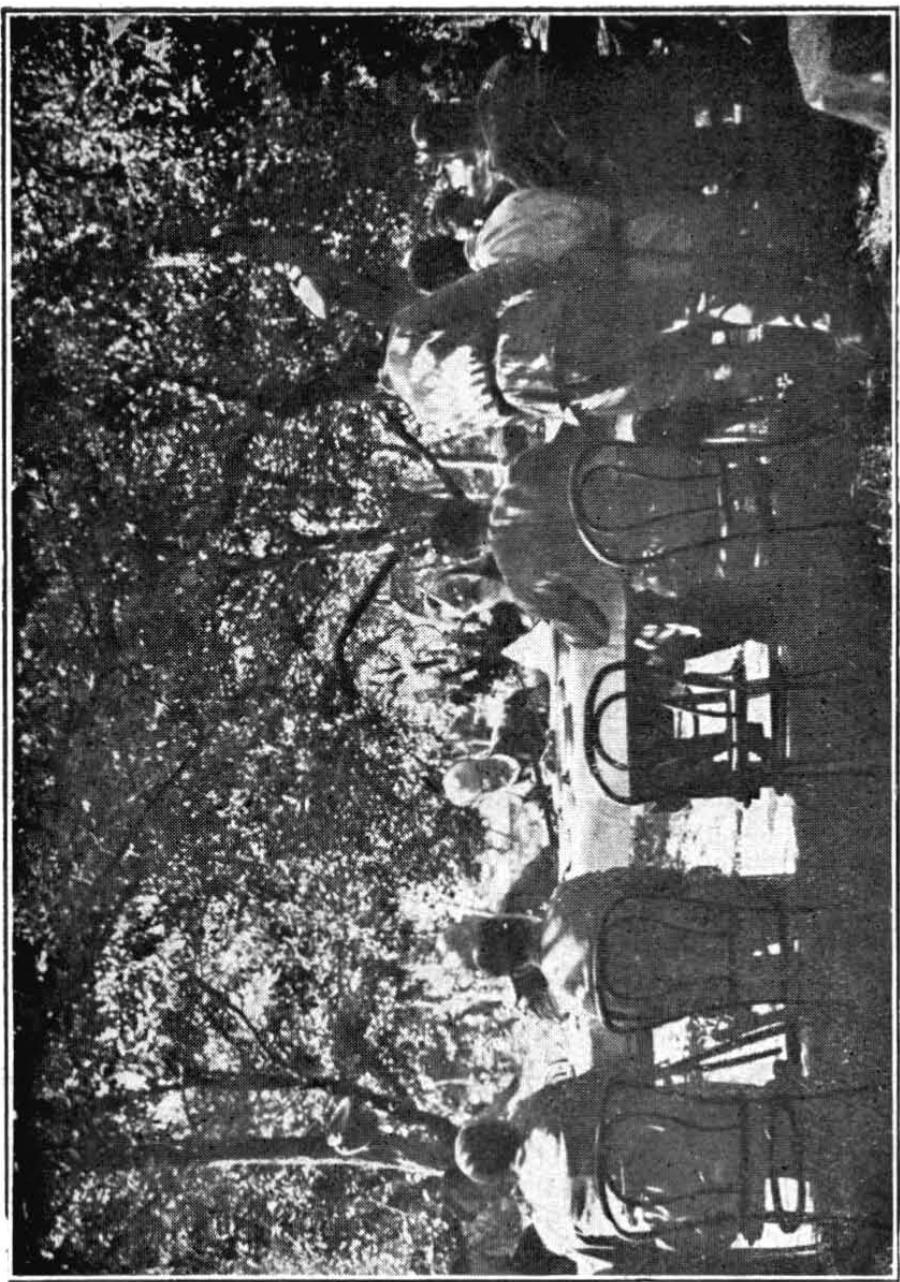

22., 23. Чеськословацьке військо (добровольці) вітає Масарика в Березні на Україні, в серпні 1917. р.

24. Масарик промовляє до чеськословачького
війська в Березній 1917. р.

25. Macaruk за обідом у Березії.

«Атенеум-і» 15. II. 1886. р. з'явилася Гебауерова стаття: «Потреба дальнього досліду Кралеворського та Зеленогорського рукописів»; там само надруковано і листа Масарика, редактора «Атенеум-а», до д-ра Гебауера, де він пропонує Гебауерові на сторінках «Атенеум-а» містити результати своїх розслідів рукописів та покінчити з цією хатньою справою, що шкодить чеському народові. «Не треба боятися, що з нас сміятиметься чужина. На жаль! Але сподівайтесь, що сміятимуться тільки нерозумні, так само, як і в нас, тільки нерозумні захищають рукописи без належної критики... Ми навіть у себе дома чуємо сумніви щодо правдивости цих наших старих пам'яток у досить поважних мужів, що радо б ці пам'ятки захищали та захоронили для народу... І ці мужі, що мають очі, щоб бачити, а розум, щоб мислити, — чи ж вони зрадники народу? Не розумію, щоб народня честь, як це дехто твердить, вимагала захищати правдивість рукописів. Народня честь вимагає захищати правду, принаймні, хоч би дізнатись правди, більш нічого. Більше морально та відважно визнати свою помилку, ніж захищати, дарма що цілий народуважає її за правду».¹⁰⁸⁾ Хто прочитав Масарикова листа, той або зжахнувся, або почав уважати його за найгіршого зрадника, що віддає на глум свій народ цілому світові. Д-р Ян Гербен, що написав найліпший життєпис Масарика, описує, яке враження зробив цей лист і стаття д-ра Гебауера хочби на д-ра Грегора, редактора «Народних Лістів»: — «Що скажете, панове», звернувся він через тиждень по

¹⁰⁸⁾ *Athenaeum*, III., 1886, ст. 164—165.

виході лютневого числа «Атенеум-а» до всіх членів редакції, «тим професорам? Прочитав оце я в «Атенеум-і», мусимо проти цього виступати. Той Гебауер не має жадних доказів, ці всі речі вже сто раз були спростовані. Він же сам каже, що не знає старочеської мови. Вимислив собі якусь формальну старочеську граматику. А той Масарик? він неначе той швець, що поверне з Відня по науці (підкреслення *M. O.*) на село, так там усі йому дурні. Вся його вченість — це та хвалена німецька наука. Читав я «Основи Конкретної Логіки», це, кажуть, правдивий орган філософії? Це ж усе тільки переклад з німецького, і людина з цього дісталася б тільки кольки. Обидва вони грають у руку, як фальшиві картярі, що раніше підмішали карти. Я їм дамся в знаки!»¹¹⁰⁾ Як видно, д-р Грегр не розумів цього питання ні як учений, ні як публіцист, але як патріот мислив, що треба всіма силами боротися з таким «зрадництвом». І справді, добре дався він у знаки, як редактор, та не так Гебауерові, як проф. Масарикові.

Редактор «Освіти» Вацлав Влчек і собі напосівся на Масарика й на тих, хто науково доводив фальшивість рукописів. Противники Гебауера й Масарика, не можучи науково збити «зрадників», винесли це наукове питання на суд празького громадянства, а далі й цілого народу, бо до цього приєдналася вся чеська преса. Щоб доказати правдивість рукописів, звернулися до ріжних установ, товариств, де шляхом голосування ствер-

---

¹⁰⁹⁾ Dr. Fr. Soukup, Syn dělníka vítězem na Habsburgy, ст. 38.

джували правдивість рукописів і ганьбили — «зрадників», що посміли торкнутися «народної святині». Посипались що-найганебніші статті, де Масарика й його співробітників порівнювано з Шекспірівським Клавдієм, що малими краплями вливав отруту до вуха сонного Гамлета; писали, що «зрадники» вкрали у своєго народу найліпші культурні скарби, що вони, немов гієни, пообгризали та понівечили кісти найславетніших та найліпших патріотів чеських і т. п.. Проф. Гебауер аж захорів нервово й навіть зліг у ліжко. Проф. Масарик відвідував його, підбадьорував, подаючи сам своїм веселим та бадьорим настроєм гарний приклад, та оживляв його підупалого духа. Положення ж Масарика було дуже тяжке: 14 професорів чеського університету подало до сенату протест, що ніби то проф. Масарик образив проф. Гатталу (не зважаючи на те, що проф. Гатала назавав бестіальними Масарикові статті), і професорська рада висловила Масарикові догану. В бою за рукописи проф. Масарика обкідувано закидами, що нарушували не тільки його наукову репутацію, але й його особисту честь, навіть його діти були позбавлені охорони»...¹¹⁰)

Поміж громадянством почали кружляти чутки, що Гебауера й Масарика підплатили міліоновою сумою вільні мулярі (масони), щоб підготовили народові таку тяжку ганьбу. Масариків брат Людвік мав велику винарню, де сходилися молоді журналісти й узагалі літерати. Одного разу про ці міліонові хабарі розмовляв гурт гостей, до яких непомітно підійшов якийсь пан, саме тоді, як

¹¹⁰) Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 76.

власник «Чорного Пивовару» («Černý pivovar»), Ф. Напрстек дивувався, що, мовляв, із тими грошима ті люде будуть робити?... «Що зробить з тими грошима Гебауер, — я не знаю», вмішався до розмови цей незнайомий пан. «Але про Масарика я вже чув, що він зі своєю частиною зробить; кажуть, що ці гроші він витратить на гуманні цілі, що хоче в Празі збудувати новий дім для божевільних і купує під нього місце — «Чорний Пивовар»; це сказавши, він і пішов собі. Аж тоді гості догадалися, що це був Масарик.¹¹¹)

У цій боротьбі за правду в Масарика проявився той сміливий дух, коли він іще хлопчиком ставав по боці словаків у бійках із мораванами, та безкомпромісість, що її виявив він у Берні в релігійному питанні, та коли він із коцюбою в руках ставав ув обороні своєї дівчини, яку кохав; той дух провідника невеликого студенського кружка, що розійшовся по світі з гаслом: «знаття — це сила», — «захищай правду».

«Масарик вояк від природи, вояк духа, вояк за правду та справедливість».*)

А яка ж була велика віра в правдивість цих рукописів, свідчить те, що фундатор чеської Академії Наук, видатний патріот Йосип Главка, залишив окремий фонд, з якого мав дістати на городу той, хто б науково довів достовірність старих пам'яток, що стали причиною «рукописного бою», але цей фонд і досі лежить непорушно, бо не знайшлося нікого, хто б хоча спробував це зробити.

¹¹¹) M. Gebaurová, Rod. vzp., ст. 281—82.

*) Tusag o Masarykovi, Právo lidu, 6-III. 1930.

Як у Відні був у Масарика хоч невеличкий гурток послідовників, людей сильних духом, так і в Празі в його «Атенеум-і» співробітничали найвидатніші молоді вчені, поступовці та молоді ідеалісти, що виховувались уже три роки Масарикового професорування на його думках. Всі вони від有价值но твердили, що треба захищати правду навіть і там, де це неприємно й цілому народові; й сміло ставали на захист цієї правди. Притягнено до дослідів над рукописами всяких фахівців: філологів, істориків, палеографів та інших, навіть і хеміків. Масарик і собі написав декілька наукових розвідок, що багато спричинилися до установлення правди. У квітні 1886. р. в «Атенеум-і» з'явилася стаття: «Причинки до естетичного досліду Р. К-го та Р. З-го» (*Příspěvky k aesthet. rozboru R. Kho a R. Zho*). В цій праці проф. Масарик доводив, що поетичні твори рукописів не є старочеські, а новіші, що їх склав якийсь один автор, а не декілька, як говорили, що вірші поперероблювано з нової чеської мови, що в віршах є германізми, а їх не повинно бути в старочеській мові IX.—X. ст. В липні т. р. в «Атенеум-і» надруковано його другу дуже обґрунтовану розвідку: «Нарис соціологічного досліду Р. З-го та Р. К-го». До цього часу всі захисники правдивости рукописів, навіть фахівці, твердили, що форми життя, правові форми, що їх подавали рукописи, не були знані в чеській літературі до 1817. року. Масарик довів у своїй соціологічній розвідці, що в рукописах подано чеське соціальне та громадське життя зовсім неправдиво, бо — на підставі пізніших соціологічних дослідів, — чеське суспільство IX.—X. ст. не могло

мати таких форм життя, як ізмальовано це в рукописах. Інші дослідники винайшли в чеській літературі до 1817. р. вірші, речення, правові форми — рівнобіжні до тих, що зустрічаються й в рукописах. Таким чином міт про старовинні культурні пам'ятки чеського народу знищено, а Масарик наочно довів, як шкідливо впливає на витвір народного характеру сліпе захоплення історизмом.

«Рукописна суперечка своїми висновками виявила всю непослідовність, неправдивість, фальш і обману, що досі таїлися в нашому погляді на історичний розвиток нашого народу... Масарикові студії про чеське відродження стали вихідним пунктом при опрацюванні найновішої чеської історії».*) «Сьогодні рукописний бій належить історії. Залишилися лише велика його користь, впливові висновки: національні, наукові, культурні й моральні, що їх значіння розуміємо й цінимо більш і більш».^{**})

В цьому бою Масарик виборов собі волю слова в науці, право на вільну критику й на виклади поза мурами університету. Під час цього бою він виявив величезну моральну силу та здібність творця й організатора нової політичної партії, що згодом згуртувалася біля нього. Тоді в Чехії були дві головні політично-національні партії: старочеська й молодо-чеська; в бою за рукописи вони

---

*) Jindřich Vančura, Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu, ст. 156, 174, (T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám). Prof. Dr. J. Vančura, Podněty, ст. 212, (Českoslov. evangelíci T. G. Masarykovi).

**) Josef Hanuš, Masaryk a boj o rukopisy, ст. 237, (T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám).

виступили спільним фронтом проти Масарика, дарма, що звичайно ворогували між собою. Але рукописний бій повалив обидві ці партії. Та проте боротьба не припинилась. Проти Масарика та його щомісячника «Атенеум-а» була вся преса, майже вся чеська інтелігенція, майже ввесь академічний персонал. За те молоді послідовники Масарика, що співчували йому й його науковим співробітникам, почали серед суспільства ширити правду про рукописи — та суспільство вороже поставилося й до тих молодих ентузіастів; їх виганяли з каварень, із гостинниць та ресторанів, на вулиці плювали на них, лаяли їх, навіть доходило до бійок між молоддю. Тоді молоді — «атенці» — почали, що-тижня збіратися тайно та міркувати, як допомогти своїм старшим «атенцям». Про це дізналися «Народні Лісти», і зараз же пустили наклеп, що «у Празі зорганізувалося т-во «Мафія» (в Італії так називають спілки злодіїв та вбивників).¹¹²⁾ Але ж та «Мафія» — це були енергійні хлопці, «задираки», як вони самі себе називали, й вони вирішили зорганізувати новий часопис на підмогу «Атенеум-ові»: почали збирати по крейцару на пресовий фонд. Стараннями Ярослава Влчка, Йокля, та Таборського (тепер це найвидатніші чеські мужі) зібрано 120 зол., і 20. XII. 1886. р. вийшло вже перше число нового часопису — «Час». Все це робилося без відома проф. Масарика, але ж Масарикові гасла «до всього ставитися критично; нікому не вірити без-

---

¹¹²⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 77; Dr. Fr. Soukup, T. G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a president státu, ст. 63.

підставно; переконаний у правдивості, твердо борони ту правду до останніх сил і т. д.» — були вказівками у праці редактора «Часу» д-ра Гербена й його співробітників. Редакція й адміністрація часопису містилася в помешканні д-ра Гербена. Закладаючи «Час», молодь думала, що зможе випустити лише одне число. «Для нас була справа в тому, щоб вибити вікна «Народнім Лістам», тобто, хоч одним числом підпомогти «Атенеум-ові», дати «Народнім Лістам» добру відсіч». Так «Час» почав виходити що-два тижні. Але ж перше число «Часу» так «підперло» Масарика, що його «виолучили з чеського народу». Спричинилася до того стаття «Двоє наших питань», що її приписували Масарикові, а в дійсності ж цю статтю написав Т. Г. Шауер, що критикував у ній культурне й національне «недокрів'я» чеського народу. І Масарик був незадоволений цим числом, вважаючи за нетакт уміщати в першому числі часопису таку дражливу статтю. Патріоти-націоналісти напосілися на Масарика страшними лайками. В. Влчек, в домі якого він із родиною мешкав, виповів йому помешкання.*). В «Народних Лістах» з'явилася 19. II. 1887. р. стаття Фердинанда Шульца: «Філософи самогубства» (Filosofové samovraždy), де автор гідкими словами, що їх тільки-тільки могла допустити цензура, страшно лаяв часопис «Час» і Масарика за статтю «Наши два питання», яку вважав за нарис національного самогубства. «Після цього нарису ми зараз же вгадали, хто додає святого духа новому часопи-

*). А у Масарикових уже було в цей час троє дітей — до 14 вересня 1886. р. народився їм син Ян.

сові. Це ті самі пророки, що прийшли з Відня до Праги будувати нову науку»... Автор називає філософію Масарика філософією самогубства, каже, що з вини Масарика скінчив самогубством божевільний (натяк на студента Флеша. *O. M.*), але чеський народ, мовляв, сильніший, ніж думав собі автор, він не піде на той шлях, він радше вижене зі свого лона такого філософа. «Досить уже нам його наукової праці, хай собі шукає іншого народу»... «Йди від нас ік бісовому батькові, наганий зраднику та прилучися зі своїм оцупком сумнівої душі та зі своєю моральною мізерією, до кого хочеш, тільки не відважуйся більш уживати нашої святої мови та каляти її своїм підлим духом та отруйним подихом. Іди, прилучися до ворога нашого, якому служиш, позабудь, що ти народився від чеської матері, що ти ходив чеською землею, ми тебе відлучаємо від нашого народного тіла, як гидку болячку».¹¹³⁾)

Після цього за Масариком і його послідовниками встановилася назва «нігілісти», й мало було смілих, щоб прилюдно признавалися до їх гуртка. Навіть такі письменники, як Гейдуک та Елішка Красногорська були проти Масарика. 25. березня 1887. року в одному з найліпших ілюстрованих журналів — у «Золотій Празі» (*Zlatá Praha*) з'явилися вірші Гейдука: «Піонерам винародовлювання», де автор ганьбить Масарика... «Я вірю, вас не народила чеська мати, а почварна змія, що злом палає, що над нашою головою крилами

---

¹¹³⁾ Národní Listy, 19 února 1887. «Filosofové samovraždy».

лопоче, вона ще раз-у-раз прагне чеської крові в данину... Геть, наволоче, геть!»¹¹⁴⁾)

Яке ж несправедливе було чеське суспільство до Масарика! Як ненавиділи його ті патріоти, що свій патріотизм виявляли в боротьбі за мову (а самі потихеньку окрадали німецькі підручники), в ношенні відзнак із чеськими барвами на сурдуті та взагалі в назверхньому дріб'язковому націоналізмі. Всі були певні, що Масарик був основником «Часу», що він написав статтю, а межи тим він в той час був у Росії, гостив у письменника Толстого.

Правда, пізніше узяв участь у дальшій праці ведення «Часу» «бо й без того мені приписують цей часопис» — казав він. Першою статтею Масарика була критика твору «Ексуланти» (Exulanti), поета Врхліцького, де Масарик каже, що «справжній націоналізм. справжній патріотизм мусить проявитись у тому, щоб наслідувати дух чеських братів».

Масарик багато дописував до «Часу» — а коли навіть і не пісав, то все ж мав великий уплів на напрямок, бо всі співробітники, а головне редактор Гербен, так і ловили кожну думку Масарика. Пізніше Масарик написав до «Часу» «Про реалізм у нас» (O realismu u nás). Це була відповідь на обвинувачення «частистів» та «масариківців» у народньому нігілізмі, в тому, що вони нищать націю. Тоді то в чеському суспільстві з'явилося уперше інше слово: «реалізм», і співробітників «Часу» почали називати реалістами. Перший, що

---

¹¹⁴⁾ Zlatá Praha, 1887, 25. března.

із «частистів-масариківців» зняв назву «ніглісти» й назвав їх «реалістами», був Франтішек Паздірек, родом мораванин, член старочеської консервативної партії, але людина дуже справедлива, що безсторонньо дивився на суть речей, одвідував «частистів», бачив їх ширу працю, активність, дійсний патріотизм і тому поважав їх.*)

Редакція, закладаючи «Час», гадала, що матеріальних засобів їй стане на 1—2 числа; не надіялася на співчуття широкого громадянства й міркувала, що 1. числом і кінчиться її діяльність. Але громадянство поволеньки почало підтримувати, й тираж збільшувався. «Час» два роки виходив як двотижневик, а вже від 1890. р. став тижневиком. В 1889. р. проф. Масарик, Резек, д-р Кайзл та д-р Крамарж зорганізували колегію для видавання часопису, зібрали 5000 золотих (найбільшу частину дав д-р Крамарж) та вирішили перебрати «Час» від д-ра Гербена. «Це т-во перемінило «Час» на тижневик, при чому я», каже д-р Гербен, «залишився редактором із платнею 70 золотих місячно та з обов'язком мати редакцію й адміністрацію у своєму помешканні». 1900. р. «Час» став щоденником. Він одіграв велику роль в політичному вихованні чеського народу, у вкорінюванні справжнього патріотизму. В «Часі» брали участь Альберт, Сейдлер, Резек та взагалі та молодь, що її називали «Мафія» (самі себе вони називали «Unterhaus» ув одміну від старших, що купчилися біля «Атенеума», й що їх молодь називала «Oberhaus»). Молоді «ма-

---

*) Фр. Паздірек видавав часопис «Slawische Warte».

фіяне» вели в «Часі» кінцевий відділ «Мішанина» (Směs), що був страхіттям для громадянства, тому то всі «Час» читали з кінця.¹¹⁵⁾

Який вплив мав «Час» на своїх постійних читачів, свідчить один із громадян-провінціалів: «Коли в повітовій управі опинилися чотири поступовці, що три з них були передплатниками «Часу», то зникли в повітовому господарстві різні ненормальні з'явища».*)

В 1887. році, в розгарі бою, Масарик одіхав до Росії. Він і його дружина дуже цікавилися російським проповідником нової християнської науки — Толстим, і Масарик вирішив особисто познайомитися з великим російським письменником та філософом. Масарик, як уже знаємо, ще студентом, цікавився російською літературою, читав російських авторів ув оригіналі, захоплювався Росією. Але студії над Гавлічком показали йому Росію з іншого боку — негативного, тим то він вирішив на власні очі піznати її, подивитись, яка вона в дійсності. І справді, за три рази, (вдруге був року 1888., а втретє 1910. р.), він добре таки пізнав Росію, пізнав хиби й російської інтелігенції, й народу. Поважаючи російську культуру й російський народ, Масарик таки негативно поставився до царизму. «Уперше приїхав я до Росії 1887. р., щоб побачити Льва Ніколаєвича Толстого, поговорити з ним про його науку «не противитися злу» та про його аналізу війни. Багато

¹¹⁵⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 86.

*) V. Petrželka, Jaký vliv měl na mne Masaryk, ст. 184, (Českoslovenští evangelíci T. G. Masarykovi).

днів провели ми в дискусіях».¹¹⁶⁾ Потім бував Масарик у Толстого крім 1887, ще в 1888. та 1910. рр. «Коли ми були там уперше, Толстой переживав добу свого «шевства». Того разу він сам шив собі чоботи. Пам'ятаю, з яким самодоволенням викладав він пані Кошелльовій, що його чоботи коштують лише два рублі, а шевцеві він мусів би був заплатити сім»¹¹⁷⁾ (В цьому місці ми добачаємо трохи іронії на адресу Толстого. *O. M.*).

Вразило Масарика й те, що Толстой у брудному одязі бачив якесь спрошення, якусь окрему перевагу та доводив Масарикові, що справжні християни є й мають бути вошиві... Масарик, навпаки, наводив англійське прислів'я: «чистота є божська» (Cleanliness is godliness). Щодо «непротивлення злу», то Масарик, коли балачка зайшла про війну, сказав, що треба боронитись, якщо на нас збройно нападають, але самому нападати не слід. Толстой назвав це компромісом; коли ж Масарик запитав, чи ж Толстой не допускає у своєму житті компромісів, то той одповів: «допускаю, допускаю»... Обидва вони мали однакові погляди на Канта; за те Толстому подобався й Шопенгауер та його наука про силу волі, Масарикові ж зовсім не подобався пессимізм Шопенгауера. «Почував я до Толстого особисту глибоку прихильність і любив я його, дуже-дуже любив, хоч і не міг із ним погоджуватися. Легче приятелювати з тими людьми, з якими стоїмо за-одно. Мене життя вчило інакше, ніж його. Дуже ба-

---

¹¹⁶⁾ Masarykovy projevy a řeči, II., ст. 30.

¹¹⁷⁾ Čas, 1910, 22/XI., In memoriam.

гато міркував я над його розумінням життя й, нарешті, 1888. року я практично спробував у Росії жити на «толстівський» зразок, хотів перевідчитися, чи практика підтвердила б мої погляди й досвід. Ні, не підтвердила!»¹¹⁸⁾

За ці такі неспокійні роки Масарик виготовив до друку «Slovanské studie, I., Slovjanofilství Ivana Vasiljeviče Kirějevského». Ця праця була результатом викладів із 1885. р. в Мистецькій Бесіді (Umělecké besedě), що притягли до себе увагу громадянства. Масарик так розробив цілий план цих, своїх студій, щоб подати читачам, як ідеї «слав'янства» виявлялись у літературах слав'янських народів. «Коли ми при кожній нагоді співаємо: «Гей, слав'яне!», коли ми постійно маємо на устах «слав'янство», то потрібно, щоб ми, принаймні, щось знали про те слав'янство»... Масарик задумував подати відомості про ідеї «слав'янства» сперше в російській літературі, далі в польській, а ще пізніше в літературах інших слав'ян, та рівнобіжно розглянути й літератури європейські. Але життя поставило перед ним нові завдання, і пляну цього Масарик не здійснив. Ця риса характеру — захоплюватися актуальними питаннями — є риса природня словакам і вона в Масарика проявляється поруч із реалізмом, що він у себе виховував.

«Насамперед простудіємо російську літературу, бо ж росіяни найбільше та найдосконалініше в цій галузі працювали... і польська література подає багато цікавого. Інші слав'яне мають,

---

¹¹⁸⁾ Čas, 22/XI., In memoriam.

порівнюючи, мало. Дуже важливі для слав'янського питання погляди німців, і ми до них будемо пильно прислухатися. Нарешті, вислухаємо англійців і французів»...¹¹⁹⁾

«Ці слав'янські студії мають своїм завданням пояснити чеське питання, зрозуміти, по змозі, яке завдання має наш народ та якими шляхами ми найліпше та найпевніше дійдемо до кінцевої мети». «Наш слав'янський програм — це одна з найважливіших сторінок нашого чеського програму».¹²⁰⁾ В цій студії Масарик доводить, що росіяни-слав'янофіли вбачають спасення не тільки цілого слав'янства, але й цілого людства, у православії, вірять у велике майбутнє Росії, протиставлять її Західній Європі. Світогляд російського народу, у своїй основі, моральний, релігійний — без політичної орієнтації. Але чеський народ повинен шукати опори в гуситстві та в «Чеськобратській Єдності». Масарик, що сам критично ставився до захоплення чеського народу історизмом, аналізує роздвоеність душі чеського народу, що від гуситства й науки чеських братів повернув до католицизма. Чехи, мовляв, уважаючи реформаторський рух за свою головну освітницьку працю, вбачають у ньому вияв чеського духа. Чехи ж думали, що справжній націоналізм полягає в тому, щоб бачити у своїй історії лише героїчні та позитивні сторінки, а критику та глибші студії над часами чеського занепаду вважали за непатріотизм. Масарик доводить, що кожний осві-

---

¹¹⁹⁾ T. G. Masaryk, Slovanské studie, ст. 1.

¹²⁰⁾ Naše doba, I., ст. 481.

ченій та свідомий чех, коли хоче зрозуміти історичний розвій свого народа, природно поставить собі неминуче питання: а як треба дивитися на стару добу, а зокрема на гусову добу та чеського братства, та які ідеї й питання тієї доби сполучилися з ідеями і змаганнями сучасної? Всі чеські поети, письменники, мистці, всі політики зверталися до XV.—XVI. ст. і в подіях та вчинках тої доби бачили велич чеського народу; але ж небагато є чехів, що справді глибоко пережили у своїому нутрі цю добу і сполучили її духовий зміст із тим, чим чеський народ живе тепер. Здебільшого, люди люблять лише те, що «обожають», і тому не розуміють, що можна любити й те, що ми в суті холодно критикуємо. Справжня, тривала любов, основана — на пізнаванні, а не на захоплюванні. Можна любити свій народ і тоді, коли пізнаємо його хиби. Визнати та засудити власні помилки, хиби — ще не значить — уважати чуже за ліпше. Навіть потрібний такий чуттєвий контраст, треба бачити свої хиби а ліпші риси в чужих, але не треба жити ненавистю до чужого, бо любов, що повстає з ненависті, що живиться ненавистю — неблагородна.

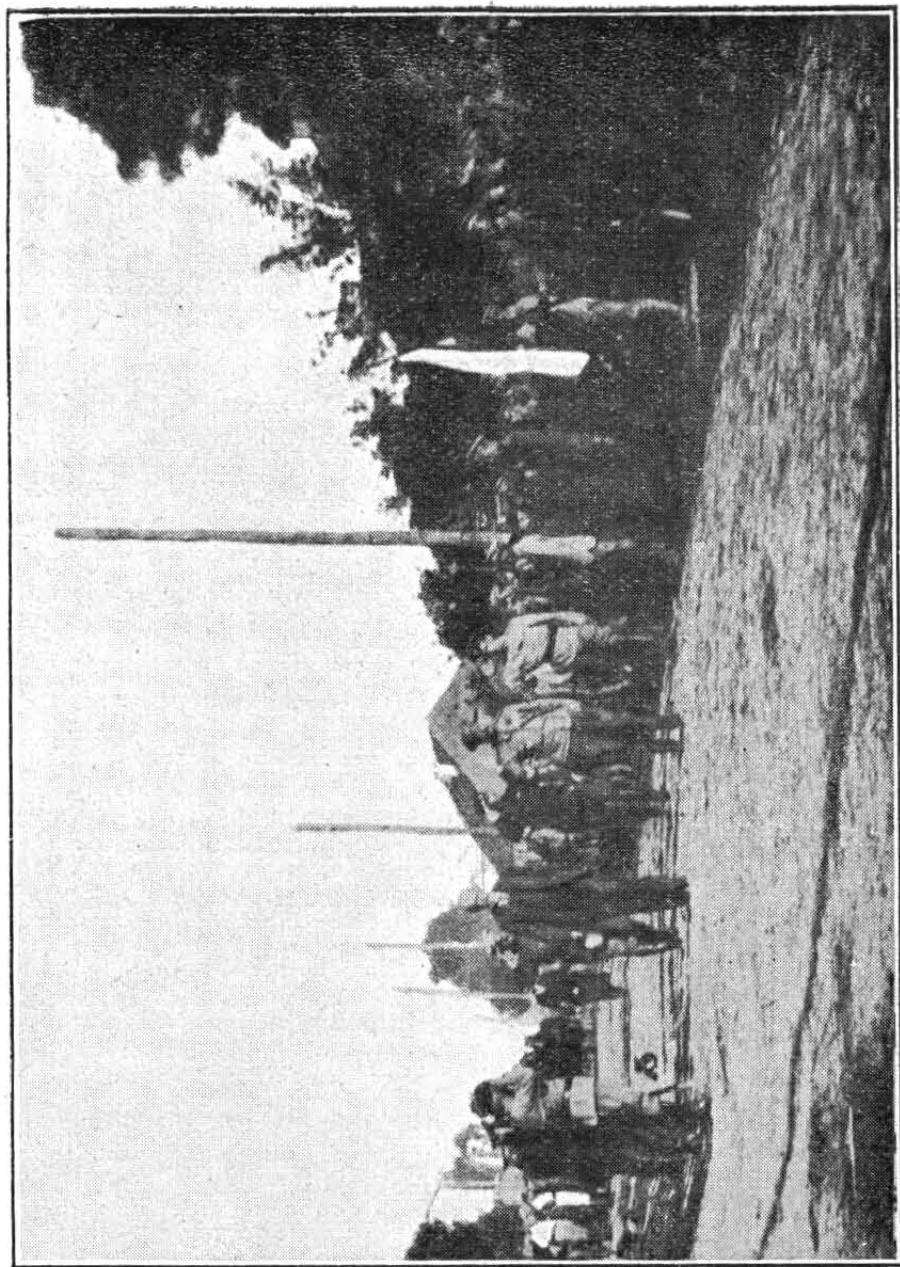
«Слав'янофільство Кирієвського — це є спроба витворити філософічний світогляд зі становища православія.*.) «Кирієвський вважає православіє як дар Промислу Божого, не визнаючи, що нова філософія розвинулася на основах старої філософії, яка й підготовила ґрунт для нової етики. Кирієвський вважає релігію за основу цілої освіти

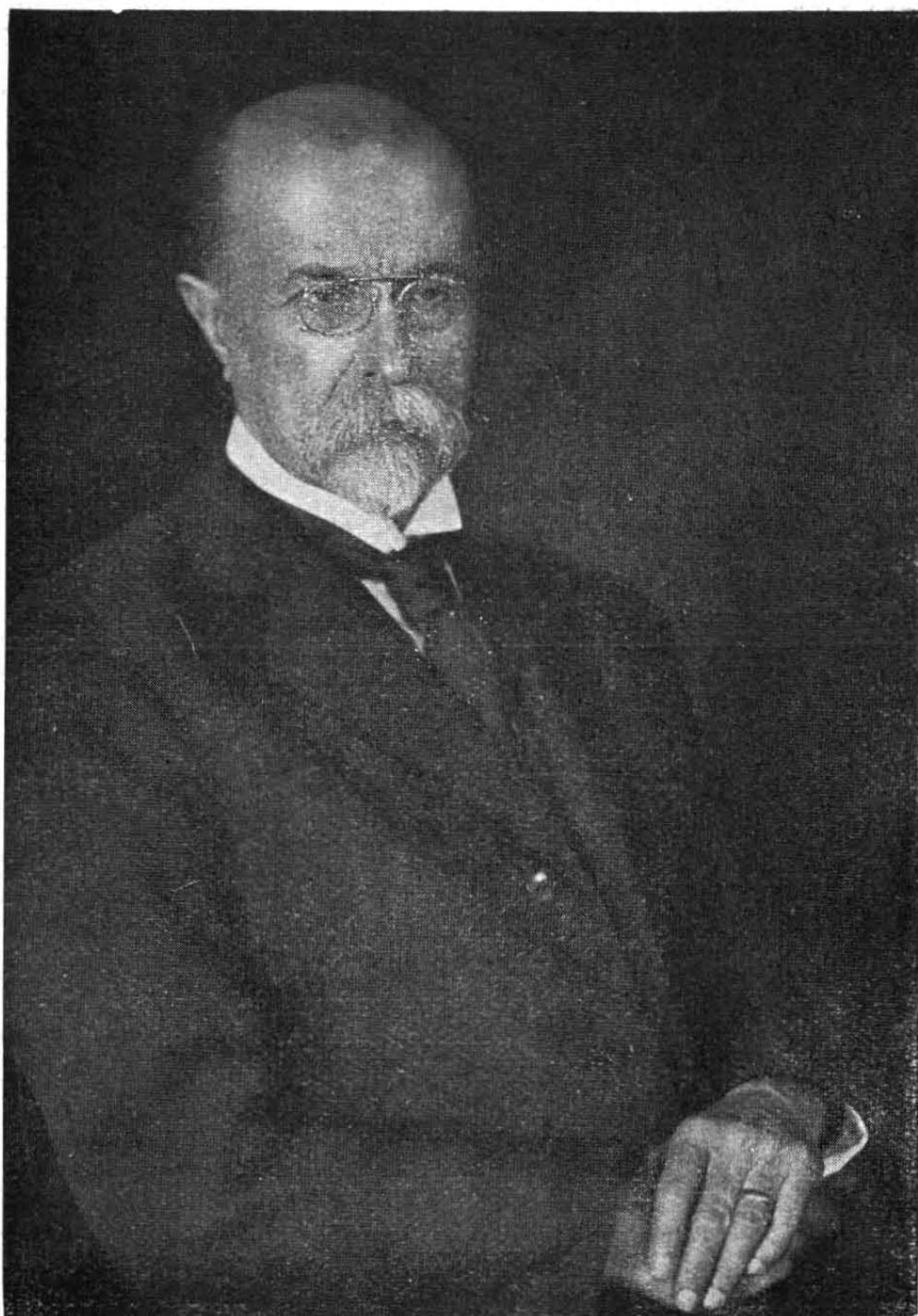
*.) Slovanské studiè, ст. 24, 110.

26. Масарик та його співпрацівники на Україні, в Березній. Крайній з лівої сторони Др. Макса, а крайній з правої — небіжчик Юрий Клецанда.

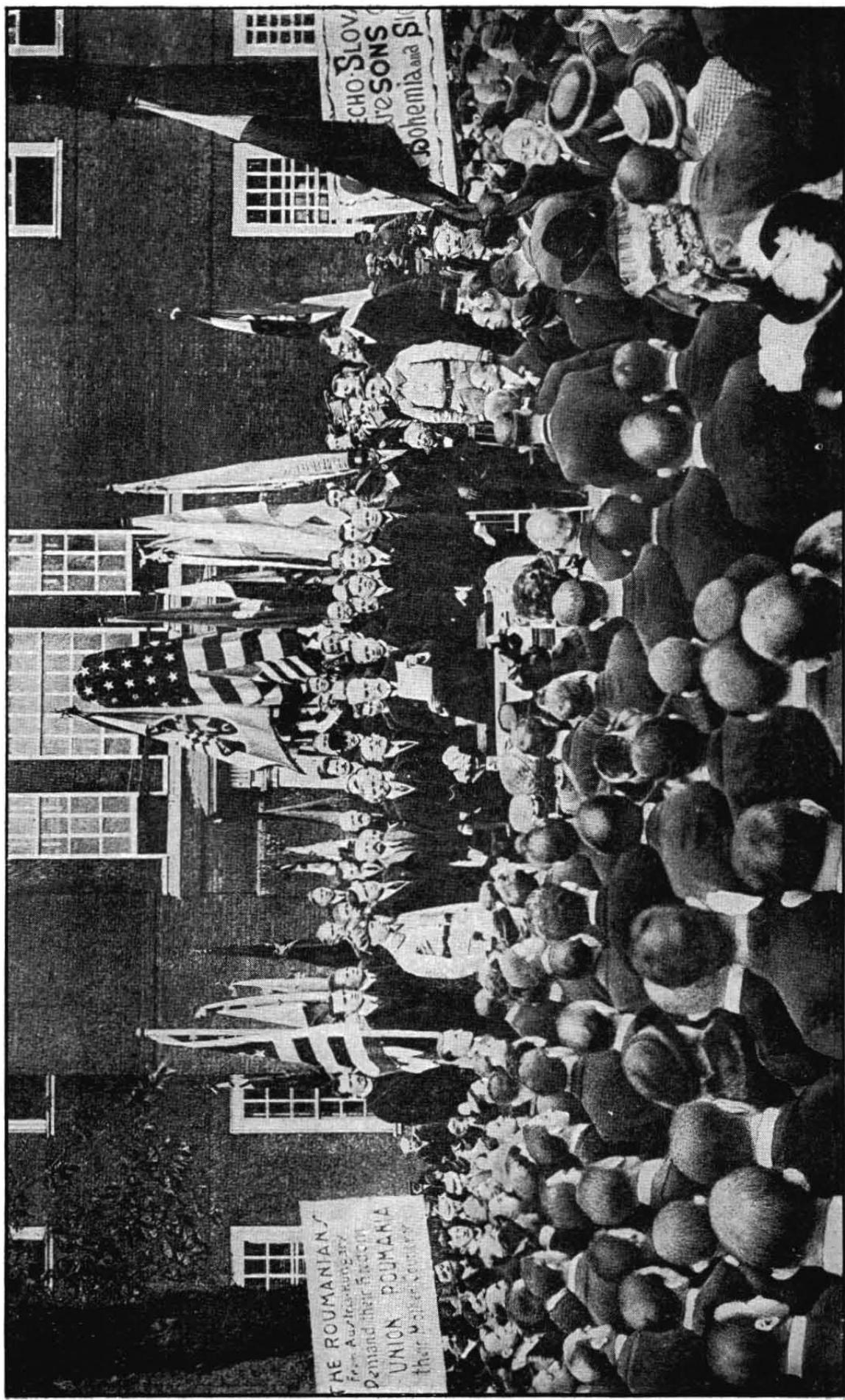
27. Прощання з військом у Полонному, в серпні 1917. р

28. Т. Г. Масарик.

29. Чехословаки вітають Масарика в Чікагу, 5. V. 1918. р.

30. Масарик на конгресі поневолених народів перед історичним, Будинком Незалежності, у Філадельфії, 26. X. 1918. р. проголошує самостійність Чеськословачького народу, а також однадцять інших пригноблених народів Середньої Європи.

й визнає три культурні типи: римсько-романський, протестантсько-германський й православно-слав'янський»...*) «Нас, чехів, і західних слав'ян ледви, ледви не зараховує до німецької національності»...**) «Чеське братство було більш національним, ніж православіє для росіян».†) «Протестантизм для Київського, як цілковита негація, сам собою доспів послідовно до негації самого себе і православіє мусить протиставитись позитивному ворогу — Риму й перемогти його. Російська філософія мусить спасти людство»...††)

Вже в цій своїй праці подав Масарик нарис тих національних та релігійних проблем, що їх ізгодом глибше й ширше розвинув в інших своїх працях.

Слав'янські студії вийшли друком 1889. р.

Початок політичної діяльності Масарика.

Під час «рукописного бою» чеське суспільство поділилося, як ми бачили, на два табори. В одному — Масарик і поступовці, невеличкий гурток, глибоко розуміли, що неможливо будувати прийдешнє свого народу на мітах, на легендах, бо чеський народ має справді славну історичну добу, (гуситизм), що залишила глибокий слід у всесвітній історії та викликала ідеї, що

*) Ibid., ст. 109.

**) Ibid., ст. 67.

†) Ibid., ст. 47.

††) Ibid., ст. 110.

ними живе й житиме ввесь світ — гуманість і демократизм. Цю групу, як ми згадували раніше, назвали ніглістами, а з легкої руки Фр. Паздрека — реалістами. У другому таборі був увесь чеський народ на чолі з клерикалами та націоналістами; національні партії — старочеська й молодочеська в суті не відповідали політичним вимогам доби. Молодочехи (на чолі з д-ром Грегром), як більш революційні, властивували демонстрації німцям. Старочехи ж (д-р Рігер) іноді стояли за порозуміння з німцями, бо вважали, що вони не можуть одразу добути від влади всіх національних прав (як цілком самостійної частини Австрії, або принаймні широкої автономії), тим то і треба йти на компроміси. В парляменті вони об'єднувались у чеському посольському клубі, дома ж страшенно ворогували межи собою й вели завзяту агітацію за посольські мандати.

Масарик добре бачив хиткість політики цих обох партій, передбачав їх упадок і вважав, що конче треба зорганізувати поступову національну партію, що не обмежувалася б хатньою політикою, а зробила б чеську політику світовою. В «рукописному бою» перемогли сильні характери, підтримували його люде високоосвічені, поступові, щирі патріоти з широким світоглядом, що могли б стати проводирями нової політичної партії, але було їх мало. Треба було підготовити широкий ґрунт, треба було, щоб ця партія стала народною — треба було підготовити більше таких людей, що зрозуміли б ідеї дійсного патріотизму та поширювали б ті ідеї у народі. Тому Масарик звернув особливу вагу на рух серед поступового

студентства. Це були, властиво, або його колишні, або тодішні слухачі, що щиро, свідомо бажали втілити в життя ідеї свого вчителя. Але серед студентства були й такі, що несвідомо переняли його ідеї, й навіть не вважали себе за «масариківців», тоді ж як на ділі були під Масариковим упливом.¹²¹⁾

Студентство вирішило видавати свій журнал, і редакція звернулася до Масарика з проханням написати до нього статтю. В 1889. р. вийшло перше число «Часопису чеського студентства» (*Sopis českého studentstva*), але стаття Масарика, на його бажання, з'явилася лише у другому числі; Масарик, із тактичних міркувань, не хотів, щоб більшість студентства думала, що це орган «масариківців». Ця стаття вийшла під заголовком: «Про завдання чеського студентства», (*O úkolech českého studentstva*) з моттом — «Благенъ, кто съ молоду быль молодъ» (Пушкінъ*).¹²²⁾

«Головне завдання студентської молоді — це освіта й підготовання до життя. Під освітою я передусім розумію фахові студії. Гадаю, їй само по собі зрозуміле, що інтелігентний юнак у галузі, що їй сам собі вибрав, мусить як-найбільше вчитися. Але, крім свого фаху, кожний дбайливий юнак буде старатися здобути й загальну освіту, на-

¹²¹⁾ Edvard Beneš, *Masarykův vliv na naší mladou generaci*. (T. G. Masaryk k 60. narozeninám, II. вид. 1930).

^{*}) Ця стаття передрукована в книзі «Наша сучасна криза» (*Naše nynější krize*), з цієї книжки ми й цитуємо. O. M.

¹²²⁾ *Naše nynější krize*, v Praze, 1895. O úkolech českého studentstva, ст. 123.

приклад, правник, медик, або технік могли б пройти історію літератури, не тільки чеської але й чужої, світової взагалі».¹²³⁾

Для кожного фахівця конче потрібна філософічна освіта і знання чужих мов. «Я пересвідчився, що учень, який скінчив середню чеську школу, та вихований лише на чеській літературі, не має такого світогляду, як той, що вже в середній школі черпав своє знання з якоїнебудь світової літератури. Юнак, що може черпати те, що його цікавить із безкрайого чужого світу, неодмінно матиме значно ширший обрій, бо запас великих ідей примушує людину думати». ¹²⁴⁾ Хай студентська молодь цікавиться й бере участь у політиці, але так, як слід це інтелігенції — річево. Вона мусить студіювати історичні й політичні проблеми, але мусить їх і обмірковувати, бо не треба вірити, що іщає бог дає... Треба читати побіч своїх і чужі часописи, щоб слідкувати за світовою політикою. Політика сучасної доби — це праця, а не балаканіна... Однаке політична діяльність — це ще не найголовніша діяльність для свого народу й людства. «Не політика вирішує долю народів — рішують про неї почування та ідеї, а саме ті, що повстають не в парляментах, а в головах та серцях одиниць, не тільки тих, що їх був прославив світ, але й тих, що живуть у скромних хатах, тяжко працюючи. Почуття та ідеї розповсюджуються, народжуються нові, й ці нові ідеї виховують нові й нові покоління. Іноді

---

¹²³⁾ Ibid., ст. 123—24.

¹²⁴⁾ Ibid., ст. 125.

ж видатні політики-практики цим почуттям і ідеям дають політичний вираз і напрямок. Тим то і треба дбати, щоб наша освіта служила високим, моральним ідеалам, а тоді вже видатні політики цим високим ідеалам нададуть практично-політичний вираз»...¹²⁵⁾ «Скрізь, на кожному становищі можна добре працювати для свого народу, ліпше, ніж на трибуні промовця». «Студент найліпше працює для свого народу, коли сумлінно підготовлюється для своєї майбутньої праці — це й є народня праця». «У нас народність зробилася поняттям чисто абстрактним, схолястичним... Добрий чех — це той, хто морально та розумно працює... Всі ж ми становимо народ. Старе просте правило — не брєши! — навчає тисячу разів більше, ніж усі бомбастичні промови про батьківщину та народ... Хто не брєше, хто не відмовляється ради користі від свого переконання, хто не підхліблюється ні особам, ні масам, хто не лицемірить — це золоті мужі — вони принесуть користь народові».*¹²⁶⁾ «Народ — це не абстракція, що її кожний із природного егоїзму творить для себе, згідно зі своїм поглядом, але — ти, він, я, ми всі — народ, і любити цей народ означає любити саме тебе, кого я знаю, про кого знаю, що його гнітить... Коли не можу любити тебе, то не люблю й народу, а тільки найменшу частинку народу — себе. Коли ж вважаю за народ своїх близьких, то завжди цілком

¹²⁵⁾ Naše nynější krise, ст. 123.

*) Підкresлення наше. O. M.

¹²⁶⁾ Ibid., ст. 132.

ясно розумію, що маю робити, тоді моя любов до народу чинна... Чеський студент мусить цікавитися соціальними питаннями, не тільки економічними, але й моральними, взагалі всіма... Поліпшення чеського життя прийде не з віденського парламенту, його направить наше внутрішнє життя, тобто, ми мусимо вдосконалитися — я, ти, ми всі»...¹²⁷⁾ Чеський студент мусить упливати й на село; він має там не лише відпочивати, але й сам од себе ширити ідеї... Тільки ж які?... Припустимо, що наше суспільство цікавиться майбутньою академією, або вже існуючими науковими й літературними товариствами. Припустимо, що наше студентство глибше відчуває й розуміє, яку має wagу для нас усіх другий університет (на Мораві), припустимо, що наше студентство має живий інтерес до нашого мистецтва, то хіба ж не треба ширити всі ці інтереси серед цілого народу? А як би впливало все це на село? Коли хто чого захоче досягнути, то не буде вагатися, кому та як своє бажання висловити... (своїм послам, щоб підносили ці справи в парламенті. *O. M.*).

Не менший обов'язок молоді — дбати про добру розвагу та про своє здоров'я. Тут Масарик подає практичні поради щодо організації розумних забав, спорту, ріжних культурно-просвітніх т-в. Щоб цей програм перевести в життя, потрібна всестудентська академічна організація, організація фахового студентства і праця студентства в різних політичних партіях, щоб молодь могла придивлятися до праці в партії, практично знайоми-

---

¹²⁷⁾ Naše nynější krise, ст. 132.

тися з її напрямком — і коли він одповідає чи-їм переконанням, то бути й надалі вже певним членом тої партії; так можна уникнути переходу з партії до партії. Але головне — «треба пізнати себе самого, усвідомити собі свої помилки, не шу-кати причини свого неуспіху в інших, лише са-мопізнання спонукує людей характерних до праці й поступу».¹²⁸⁾

В цій статті Масарик, кажучи правду, зма-лював самого себе, той програм студентської діяль-ності, що він його, сам студентом, переводив у життя. І в цій статті він подав національно-полі-тичний програм для майбутніх політичних і куль-турних діячів народу. Коли 1889. р. під упливом Масарика розпочався був поступовий рух серед чеського студентства й коли Масарик разом із Кайзлем та Крамаржем стали власником «Часу», і в ньому оголошено 1. XI. 1890. р. «Проект на-роднього програму»¹²⁹⁾, тобто, «Час» яскраво ого-лосив своє політичне credo — то цей момент та статтю «Завдання чеського студентства» ми й вва-жаємо за початок політичної діяльності Маса-рика.

В 1889. р. Масарик почав робити свої перші конкретні кроки в напрямі безпосереднього впли-ву на політичну діяльність чехів у парламенті. Він зпочатку не думав домагатися для себе по-сольського мандату, а хотів через своїх однодум-ців, що мали кандидувати, оздоровити хоч ту по-літичну партію, до якої б він із ними ввійшов.

---

¹²⁸⁾ Naše nynější krise, ст. 136.

¹²⁹⁾ Čas, č. 44, 1890. Návrh programu lidového.

Тому, коли в 1889. р. д-р Рігер за посередництвом Фр. Наздірека почав переговори з Масариком, Масарик побував у Рігера, і намічено точки співпраці. Масарик зробив добре враження на Рігера: «проф. Масарик дуже гарна людина», казав він Наздірекові; до згоди не дійшло, дарма що часопис старочехів «На парті» (*Na stráži*) вже 9. I. 1889. р. так писав про об'єднання з Масариком: «зі становища національного це нас тішить, але з партійного становища, нам це шкодить».¹³⁰⁾ В старочеській партії перемогли ті, що не могли й чути про Масарика.

Відбулися вибори до парламенту й принесли велику поразку для старочехів, — виграли молодочехи. Провідник молодочехів др- Грегр — людина широких поглядів — міркував, що здобути мандати добре, але треба великої активної праці, щоб виправдати довір'я виборців. А що інтелектуальних сил у партії не так то було й багато, а активність та праця «часистів» була для нього приваблива, він, як і старочехи, побоюючись організації нової політичної партії, з групи реалістів, сам розпочав переговори щодо зєднання з видатною трійцею «часистів» — проф. Масариком, д-ром Кайзлем, та дром Крамаржем.*)

---

¹³⁰⁾ *Na stráži*, 1889, 9. I.

Bedřich Hlaváč, *Myšlenková budova Masarykovy politiky*, ст. 276. (T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám).

*) Під той час між проф. Масариком та д-ром Крамаржем були дуже гарні особисті відносини (доречі, як уже вище сказано, проф. Масарика близькі до нього називали «пастир», а д-ра Крамаржа Масарик, як старший, називав «dítě» — «дитина», що свідчить про великі симпатії).

«Трійця» підписала угоду з молодочехами й увійшла до партії як її ліве реалістичне крило. 26. XI. 1890. р. «Народні Лісти» відкликали свої образи, що ними обкидали «частистів», пояснюючи їх непорозумінням, та дуже вітали вступ до партії «трійці»: «це видатні, освічені й надхнені гарячим патріотизмом особи, що стоять за право та інтереси нашого народу». ¹³¹⁾ Зате співробітники Масарика та його послідовники не дуже то тішилися вступом «трійці» до партії молодочехів. «Багато зі співробітників не пішло за «трійцею» — вони вже тоді пророкували розчарування, інші ж, хоч і йшли, так із затятими зубами». ¹³²⁾ Вибори 1891. р. до віденського парляменту були тріумфом для молодочехів — зі старочехів пройшов лише один, «реалісти» ж усі. Масарика вибрано від пошумавських міст, хоч проти нього й ведено шалену агітацію: пригадали йому тут усе, починаючи з 1882. р. (виклад «Паскаль Бляйз»), і кінчаючи 1891. р., т. б., його статтями в «Часі», «Атенеумі» та інших часописах, бо в 1888.—89. рр. Масарик дописував іще й до «Голосу Народу», (*Hlas národa*), «Чеської Політики» (*Česká politika*) й нім. «Політики» (*Politik*) та інш.

Масарикові закидали, що він у своєму семінарі читав і розбирав зі студентами твори Золі «Крайцерову Сонату» Толстого, читав лекції з соціології, а слово «соціологія» було тоді «постраждані» не тільки для мало освічених, але й для більше культурних осіб, а для австрійської влади й поготів. На денному порядку були постійні до-

¹³¹⁾ Národní listy, 1890, 26/XI.

¹³²⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 80.

носи до Відня, що проф. Масарик не визнає німецької філософії, що він особа неспокійна, що вчить студентів соціології, виступає з докладами перед робітництвом і т. д., через те його так довго і не затверджували на звичайного професора.

У передвиборчій агітації багато помогло Масарикові студентство: «Коли в редакції часопису «Чеського студенства» довідалися, що Масарика можуть не обрати, то зараз же енергійно заходилися коло праці, бо вважали вибір Масарика до парляменту за справу своєї чести. Ант. Гайн із братом Альйосом та Кльофачем заходилися на допомогу Масарикові писати метелики. Найліпший був Кльофачів, і його й надруковано. З тими метеликами їздили вони на виборчу компанію». ¹³³⁾

Коли Масарик, що не любив непродуманого радикалізму, розійшовся був із частиною молоді на цьому тлі, все ж таки він співчував цій молоді. Так, коли, напр., 1893. р. в серпні була демонстрація чеських студентів «Омладіни» (Omladina), багато з них заарештовано, то Масарик відвідував у в'язниці студентів Гайна, Рашина, Сокола, Шкабу та інш., дарма що в той час вони були його противники. Він приносив їм туди книги, проявляв батьківське співчуття до їх долі». ¹³⁴⁾

Вибраний послом Масарик од'їхав до Відня й почав офіційно свою політичну діяльність. Як посол він одразу визначився поміж послами своїми широкими поглядами на політику взагалі

---

¹³³⁾ Dr. Hajn, Národní listy, 7/III. 1920. Václav Klofáč, České slovo, 7/III. 1920. Dr. Jaromír Doležal (1929), ст. 74.

¹³⁴⁾ Doležal (1929), ст. 86.

та своєю суттєвою критикою політики Австрії. Як промовець він завше точно формулював і ясно та конкретно висловлював свої думки, опираючись на наукові дані, переконуючи слухачів логічними аргументами та обґрунтованістю. «Він був посолом 2½ року, але його промови утворили б добрий том. І були це не лише промови, але студії та «essays» у формі промов».¹³⁵⁾ Вже 26. VI. 91. Масарик виступив із промовою про соціальну політику Австрії, де захищав інтереси робітництва; 30. VI. промовляв про недостачу середніх шкіл, про недосконалільність шкільництва взагалі. Цю промову проф. Масарик підпер статистичними даними та поглядами фахівців і поставив 30. X. 91. р. внесення про реформу шкільництва в Австрії на підставі поглядів фахівців. Промовляв проф. Масарик і про потребу студій для жіноцтва: «жінка має великий уплів на родину, громаду, — народ потребує широко освіченої жінки». З приводу цього в Масарика вийшла горяча полеміка з професором Зіссом (Suess), німецьким лібералом, що вважав за єдине поле для жіночої діяльності, яке їй призначила сама природа, — матері й господині. Про поправу шкільництва говорив Масарик так: «треба звернути увагу на вивчення в школах природопису, професії, філософії... плекання рідної мови мусить бути осередком гуманітарної та гуманістичної освіти». «У школі конче потрібна свобода — вона потрібна і для дівчат... Діти мусять більше пробувати серед природи: гри на свіжому повітрі дуже гарно впливають на душу й тіло дитини. При грах учитель

¹³⁵⁾ Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 110.

ліпше пізнає кебету, вдачу, психологію дитини, а це все допоможе йому при навчані». Масарик вимагав для чехів національної школи.

Як не було засідань парляменту, Масарик іздив на віча виборців. Так виступав він 1891. р. з промовою у Страконіцях, де говорив про реальну політику щодо Росії, бо про Росію, мовляв, у Чехії забагато казок та фантазій. Він радив співпрацювати в парляменті з німцями, домагатися там своїх національних людських прав, використовувати віденський парлямент, як громадське форум, де про свої права можна говорити цілому світові.

В парляменті 1892. р. він промовляв за реформу правничого факультету, говорив про конечність заведення на університеті катедри соціології, про потребу другого чеського університету; 25. I. 92. р. висловляв свої погляди на завдання модерного права й держави, про слав'янське право в Австрійській державі, що державну «всесильність» не можна ставити понад усе, як це було в римському праві. «Як за наших днів шириться розуміння людини, так поширюється й поняття держави. Держава вже соціалізується, вона вже тепер не поліційно-абсолютистична держава, а поділяється на велике число індивідів. Як організми з часом диференціювалися, так із поступом доби диференціювалися складовини суспільства, громада й держава стали самостійними індивідами. Сучасна держава має супроти тих самостійних індивідів цілком нові завдання. Вона мусить організувати поділ праці в усіх галузях матеріального й духовного життя... Не повинно бути ріжници між

центральною владою й окремими працівними одиницями в усіх галузях життя, між осередком та одиницями мусить панувати цілковита згода... Держава має великі соціальні завдання. Правники повинні студіювати соціальне питання. Обов'язок держави до всіх своїх народів — «рівне право для всіх». 7. IV. 92. р. при обговорюванні бюджету Масарик вимагав соціальних реформ. «Я бачу мету життєвого змагання народів і людства в витворі благородних та високих ідей. Засіб для цього — мова, без плекання рідної мови не можна досягнути цієї високої мети». Про потребу другого чеського університету, говорив у такому дусі, що мовляв: «університет має бути справжнім огнищем науки, а також і національного патріотичного духа, а наш народ, в історії якого доля університету відограла важну роль, має для своїх високих шкіл такі серце й надіннення, які ледви чи в інших народів найдемо»...

1892. р. допоміг Масарик заснувати в Берні нову партію вільнодумців.

В цьому таки році у Старому Градці Масарик взяв участь у з'їзді слав'янського студентства. І при цьому всьому находив іще час для літературної праці: дописував до «Часу», «Атенеума»; в «Часі», напр., помістив статті про Достоєвського та Коменського. Того самого року Масарика обрано в парламенті до комісії делегатів, і він поїхав до Боснії та Герцоговини (окуповані австрійською владою), щоб там пропустити політичне становище тих земель для свого реферату. У промові з 19. X. 92. р. він гостро засудив зловживання в оккупованих краях, свідчив, що в Боснії пану-

ють середньовічні відносини. Що літа Масарик із родиною виїзджав на село, хоч до батьків на Мораву, хоч до м. Бистрички, на границі зі Словаччиною з метою добре ознайомитися зі словацьким народом та його становищем. Він тут робив виклади, вносив світло в цей занедбаний край. Іще у Празі 1890. р. Масарик покликав був до себе студентів-словаків, поступовців, і поговорив із ними про національно-культурну працю на Словаччині. Там, у Турчанському св. Мартині, національному осередку словаків, йшла вже інтенсивна праця проти денаціоналізації Словаччини з боку мадярів, але в ній не було широкого, свідомого світогляду й не було тісної співпраці з чехами. Старі словаки-діячі, як і чехи, не розуміли Масарика, й тому він вирішив уплинуть на молодь. Чотири молоді словацькі патріоти: Кукучин, Надаші, Сметакій та Вавро Шробар, що ходили на виклади Масарика, вже були під упливом його ідей, і тому легко було з ними договоритися. Для впливу на ширші верстви Словаччини вирішено закласти часопис, місячник (із матеріальною допомогою Масарика), бо Масарик, як соціолог, лінгвіст за кого іншого розумів величезне значіння преси при пропаганді ідеї та в вихованні народу.

1893. р. Масарик виступав у парламенті з промовами проти конфесіональних шкіл та за проведення справедливого закону для недержавних націй.

Того самого року літні ферії проводив він у Бистриці, недалеко від Турчанського св. Мартина. Цього року 1.—2. вересня словаки мали святкувати 100 років із дня народження свого земляка

Коляра, великого борця за національне відродження слав'янства. Свято мало відбутися в Турчанському св. Мартині й у селі Мотовіцах, де народився Коляр (недалеко св. Мартина). Запросини на свято надруковано словацькою, польською, хорватською та російською мовами. Мадярська влада, вважаючи це свято за «міжнародне», заборонила його. Нечисленна молодь зі св. Турчанського Мартина вирішила покласти в Мотовіцах бодай вінки на тому місці, де стояла раніш хата, де народився Коляр; прийшов сюди і Масарик із родиною. Але несподівано з'явилися жандарми і, наставивши ззаду рушниці й багнети, іменем закона наказали розійтися. Громадянство, бачачи «такий переконливий запорядок» мадярської влади, розійшлося, а поліція потоптала вінки. Тоді Масарик ізвернувся до начальника жандармів, що навіть без його наказу відбувся цей інцидент, і рішуче запротестував проти такої несправедливості: «Слаба та держава» — казав він — «де ідеї Коляра «будь людиною» — злочин». Але все це для мадярів було даремно: коли частина людей на чолі з Масариком пішла до гостинниці, щоб у закритому помешканні за спільним обідом згадати «добрим теплим словом» борця за слав'янські й людські ідеї — поліція знов їх розігнала.¹³⁶⁾ Тоді Масарик уже не був послом, він склав був свій мандат і не міг уже рішучіше протестувати. Та й як можна безбройному говорити, коли на тебе намірені багнети?... Та цей ін-

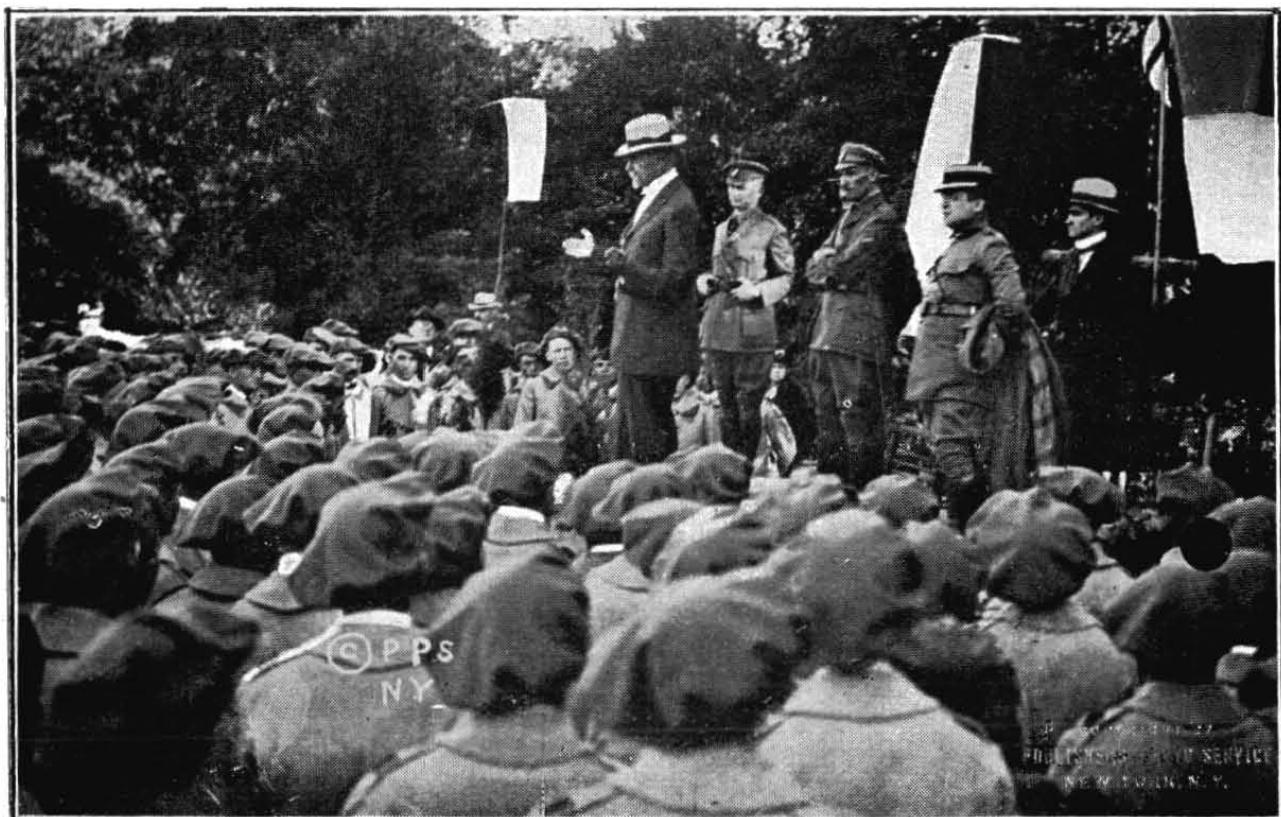
¹³⁶⁾ Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 185.

Michal Bodický, Zo starších i novších zkúšeností, ст. 22. (Českoslovenští evangelíci).

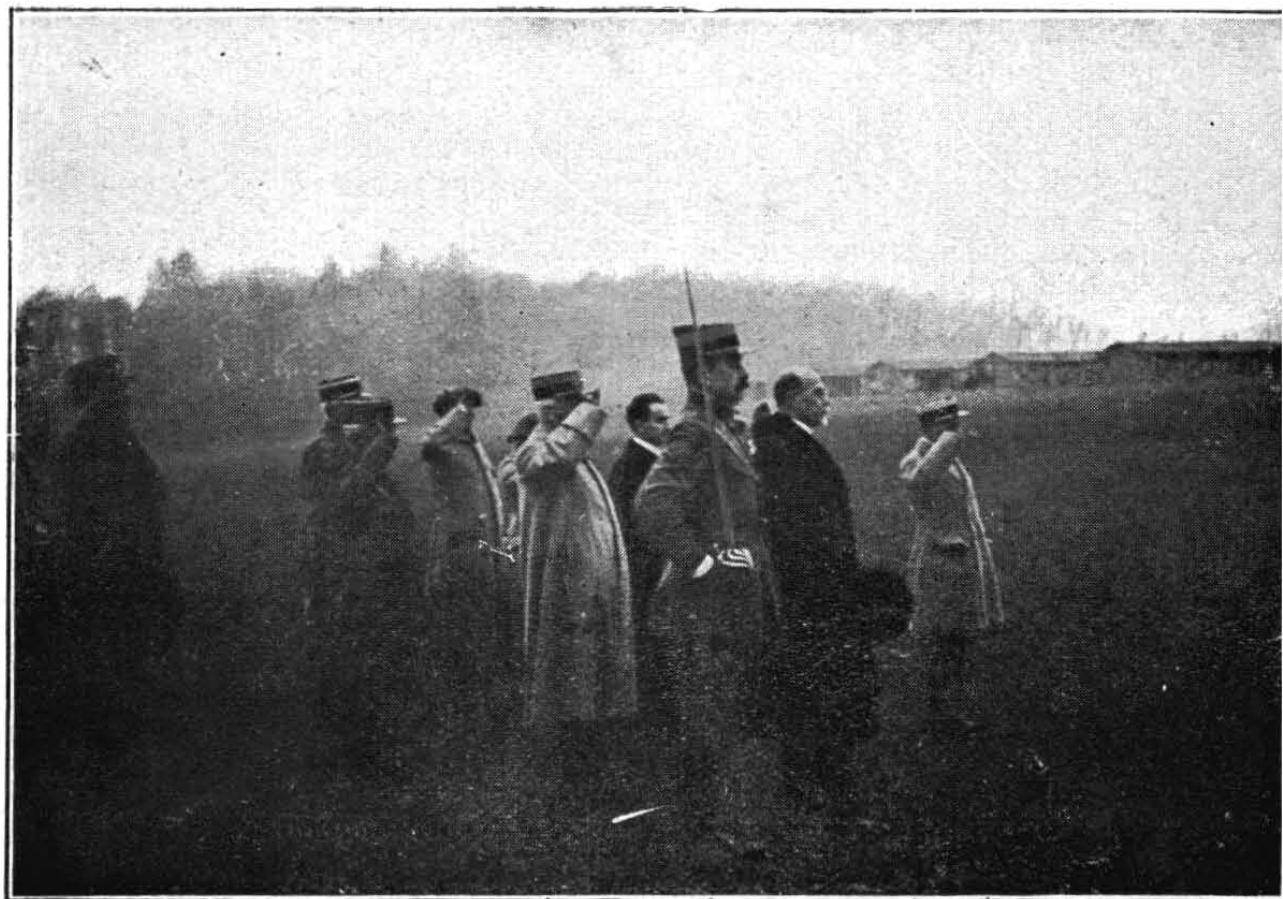
циндент тільки зміцнив сили свідоміших словаків, ще більше піддав їм енергії для національної боротьби, показав їм, що з'єднання з чехами може дати їм допомогу в боротьбі з мадяризацією, і ще дужче зблизив словацьку молодь із Масариком.

Чому ж Масарик, порівнюючи, так швидко закінчив цим разом свою політичну діяльність? Уже під час переговорів із старочехами в 1889. р. і з молодочехами в 1890. р. він добре бачив хитку, помилкову політику цих партій; він навіть не дуже то й одріжняв їх одну від одної, бо називав їх іронічно «старомолодочехи». Та не маючи ще ґрунту для організації власної партії, він мусів був із своїми співробітниками вступити до молодочеської партії, думав «обновити» її. Вступили вони туди як ліве реалістичне крило й надіялися твердо проводити в парламенті свою реалістичну політику, що її вимагало нове культурно-національне відродження чеського народу. Реалісти думали, що зможуть впливати на інших послів, на виборців, і так поширяти свої ідеї. Та не так то воно було легко невеликій жмінці, хоч і дуже здібних людей, зрушити з місця, «поновити» зашкарублі погляди партійних рутинерів і змінити партійну тактику, що вже від літ панувала там. Почалися відразу непорозуміння та виступи нелояльності.

Партія молодочехів зі вступом до неї реалістів поділилася на два крила, — праве — радикальне й ліве — реалістичне. Найзагоріліший сектяр із поміж радикалів Вашатий, що був проти реалістів, їздив із своїми однодумцями по краю з викладами проти тактики реалістів і вимагав од

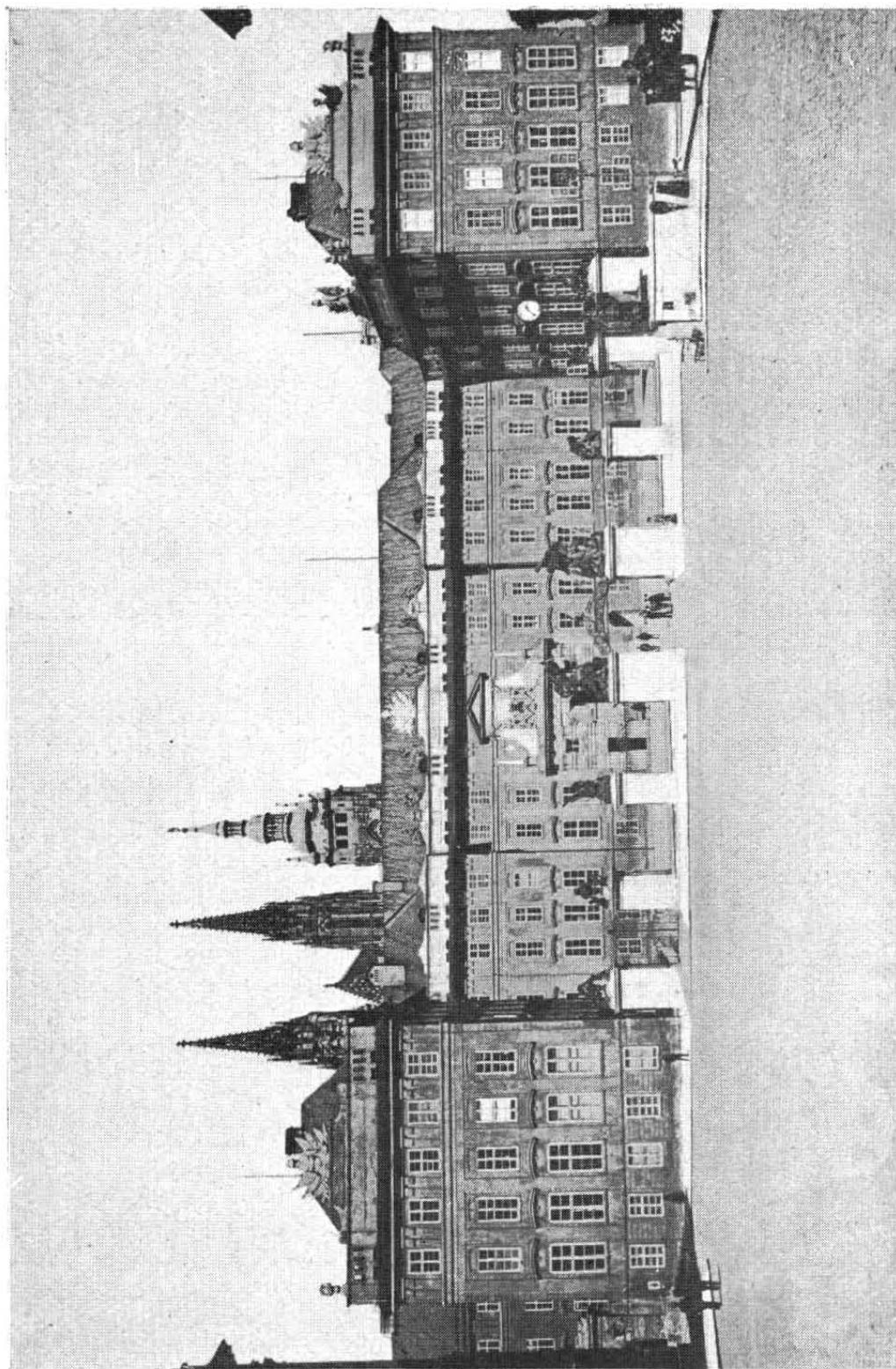
31., 32. Масарик між американськими чехословаками добровольцями у Стамфорді, в червні 1918. р.

33., 34. Президент Масарик між чеськословачькими військами у Франції, Дарнай, 1918. р.

35., 36. Приїзд президента Масарика до Праги, 21. грудня 1918 .р,

37. Празъкий Град, резиденција президента Масарика

виборців постанов, що вони не потребують «фахівців-реалістів». Головна партійна хиба лежала в безпрограмовості та не було в ній дисципліни: кожний посол міг, наприклад, без постанови своєго клубу виголосити промову в парламенті в імені клубу, «постанову партії мало хто вважав для себе за обов'язкову».¹³⁷⁾ Або часто молодочехи виступали з промовами не готуючися до того. Крім цього, радикали робили часто реалістам кривду. Так, наприклад: у бюджетовій комісії працювали разом молодочех Герольд і реаліст д-р Кайзль. — «Д-р Кайзль дуже сильно опрацьовував свої промови й реферував сам більшу частину з того, що припадало на них обох, а Герольд виступав лише з кількома заввагами, щоб не виглядало, що виступає лише один промовець. Але «Народні Лісти» Герольдову промову, нерічеву, друкували великими літерами, а потім уже, петитом, промову Кайзля, як додаток фахівця».¹³⁸⁾ Масарик, що не годився з такою тактикою молодочехів, частенько мав у посольському клубі суперечки із ними, а також із проводиром, д-ром Грегром, що знову нападав на Масарика за проповідь згоди з німцями. Зокрема ж злий був Грегр на нього за промову перед виборцями в м. Страконіцях 23. вересня р. 1891.: Масарик там гостро критикував позицію чеських послів до австрійської влади, погляди їх на закордонну політику Австрії та відносини молодочеських послів до інших політичних партій та німців. В цій промові посол Грегр добачив опортунізм Масарика, зібрав

¹³⁷⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk (1910), ст. 75.

¹³⁸⁾ Ibid., ст. 75.

28. IX. виборців у Празі, не запросивши Масарика, й вимагав засуду його, як голови реалістів і голови лівого крила молодочехів. Саме тоді вмер у Відні Масариків тесть, де він пробував зі своєю донькою проїздом до Праги. Масарика викликано туди телеграмою, й він найшовсь у дуже скрутному становищі: заочний суд політичної партії над ним був для нього небажаний. Та з цієї скрути визволив його проф. Тільшер, що замісць Масарика поїхав ховати Масарикового тестя й допомогти його доньці. Масарик виступив на вічі 28. IX., й більшість молодочеських послів і виборці стали по його боці. Але внутрішнє загострення в відносинах із Грегром од того не притупилося...

1891. р. була у Празі ювілейна виставка. Сподівалися самого цісаря Франца і слав'янських гостей. Командант міста Праги Тун не хотів, щоб пражане знали день і годину приїзду потягів зі слав'янськими гістьми, думаючи, що пражане святочніше зустрінуть їх, ніж цісаря. Взагалі австрійська влада не бажала, щоб чехи вроčисто зустрінули слав'ян — тим то Тун покликав до себе редактора «Народніх Лістів» Грегра і сказав йому, що з дипломатичних міркувань не слід подавати у пресі часу приїзду слав'ян до Праги. Грегр без згоди на це своєї партії обіцяв задоволити цю вимогу Туна, але «Народні Лісти» все ж таки своєї обіцянки не додержали, й д-р Грегр листовно прохав за це вибачення в Туна, що було цілком природно. Та німець Тун використав цей лист, щоб понизити чехів. Коли в 1892. р. він зустрів Масарика в чеському соймі (проф. Масарика 1892. р. обрано й до чеського сейму), сказав йому, що ра-

дикали, тобто, праве крило молодочехів, не такі вже і страшні для влади, бо коли що до чого прийде, вони вміють і низенько їй поклонитися (він навіть рухом руки показав, що й руку поцілюють). Масарик, як то й належалося, передав про це декому зі своєго клубу не тому, щоб понизити Грегра, а щоб попередити, як треба, мовляв, бути обережним із німцями. Та ця справа так просто не покінчилася: старочех д-р Шрамота, щоб підірвати репутацію радикалів, на зібранні старочехів у Берні в липні 1893. р. розповів про цей випадок та ще його прибільшив. В партії молодочехів зчинилася буря; всі чомусь думали, що Шрамота зробив це під упливом Масарика, і на зібранні сеймових і парляментарних послів Масарикові висловили догану. Проф. Масарик помилувся в тім, що Тунових слів не передав офіційно виділові партії, і коли ця справа появилася в часописі «Моравська Орлиця», що подала її неправдиво, то Масарик не написав спростування, й тим не припинив ширення неправдивих чуток. Наслідки цього були не на користь новазі та успіхам партії.¹³⁹) Посольська постанова заболіла Масарика, і він, хоч і почував себе невинним, хоч і виборці висловили йому довір'я, таки зрікся обох посольських мандатів. Спричинилися до цього й декілька делегацій із Праги, від слухачів та од співробітників «Атенеума» й «Часу», що прохали його повернутися до Праги, бо там, мовляв, його дуже потребують. Та ще перед інцидентом із Шрамотою Масарик уже радився зі своїми товаришами реалістами, д-р. Кайзлем і д-р Крамаржем,

¹³⁹) Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk (1910), ст. 77.

чи не ліпше було б йому залишити парлямент і знову повернутися до наукової й журналістичної праці. Таким чином 1893. р. восени він ізнову повернувся до своєї професорської діяльності.*)

Другий період наукової та літературної діяльності Масарика.

Проф. Масарик почав наново свої виклади з практичної філософії на празькому чеському університеті 17. жовтня р. 1893. Коли він з'явився в авдиторії, студенти зустріли його гучними оплесками, на які він одповів кількома словами, що не залякався терору і з радістю повертає до студенства та тішиться, що знову працюватимуть разом.¹⁴⁰) На другому викладі 18. X. студенство знову влаштувало йому бурливу овацію. Але вороги не дрімали. У чеській пресі, ворожій Масарикові, все це перекрутили й писали навпаки — що студентство зустріло Масарика стримано. В відповідь на це на третьому викладі студенти знову привітали свого улюблена вчителя гучними оплесками й «Славою».

Проф. Масарик на своїх викладах, крім практичної філософії, торкався народницької праці чеських каменярів — зокрема ж зупинявся на поглядах Карла Гавлічка Боровського. Тепер уже біля Масарикової катедри скупчилось й багато слав'янського студенства, що студіювало в Празі.

---

*) Професори — посли діставали на час послування відпустку від своєї професорської праці.

¹⁴⁰) Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, I., ст. 171.

Їого побут за літніх ферій на Словаччині зв'язав його зі студентами-словаками, його парламентарні промови в обороні недержавних націй, його студійна делегатська подорож до Боснії та Герцоговини та його промови в обороні цих країн прихилили до нього слав'янське студенство. 1896. р. вступила до празького університету група хорватських і словінських студентів, що мусіли бути виїхати з Загребу. Загребські студенти спалили були мадярський прапор перед пам'ятником бана Єлачіча. Всіх їх видалено з університету, частину заарештовано, а проти всіх них започатковано судовий процес. Тоді хорватські і словінські студенти найшли захист у Празі й тут продовжували своє студії. В Празі вони скупчилися коло Масарика, захопилися його прикладом праці для освіти свого народу й 1897. р. заклали свій часопис «Хорватська думка» (*Hrvatska Misa*). З цього гуртка вийшло багато культурних і політичних ліячів — сербських, хорватських і словінських, що у своїй праці для власного народу йшли за Масариковими думками.

Масарик по поверненні до Праги знову почав інтенсивно працювати, щоб піднести на вищий щабель чеську культуру. Він не задовольнявся лише науковою та професорською діяльністю, а заходився коло журналістичної праці. Цей період журналістичної діяльності Масарика найпродуктивніший. Насамперед Масарик разом із проф. Дртіною та Кайзлем вирішили видавати науковий журнал, бо за політичної діяльності Масарика «Атенеум» якось підупало і завмерло. Ляйхтерове видавництво наукових книг взяло на себе

видання журналу, їй у жовтні 1893. р. вийшов новий місячник «Наша Доба» (*Naše Doba*), назував проф. Дртіна. Редактором був проф. Масарик, а співредакторами: д-р Кайзль та проф. Дртіна. В передовиці первого числа був зазначений програм нового журналу. «Всі ставимо головне питання: котре та яке місце займає наш народ у ряді європейських народів і яке наше становище в розвію людства? Відповідю на це питання хочемо пізнати свою самобутність, хочемо визнати, що маємо свого, хочемо підрахувати, що ми дали іншим та що взяли від інших; хочемо як найліпше усвідомитися та придбати знання, бо мусімо знати, як поступати в своїому розвитку, що маємо і що мусімо робити, куди мусімо йти». «Не вистачить тілько критикувати, хоч би критика й була річева, критика мусить виконати частину неминучої аналітичної праці, а через аналізу служити синтезі»... «В усьому, а головне в основних питаннях хочемо мати не хитку тямку, а ісвінє переконання». «Хочемо бути щирими — цілковито самі собою — проте небудемо нетерплячими до поглядів інших». «Хочемо вести боротьбу проти несерйозності, проти індиференцизму»...¹⁴¹⁾ По стилю їй по тим думкам, що їх висловила редакція, пізнаємо її автора — Масарика. «Нашу Добу» Масарик редактував аж до 1915. р., до свого від'їзду за кордон. В цих річниках журналу вкладені найцінніші Масарикові праці. «Наша Доба» мала великий уплів на чеську науку, мистецтво, на склад і сформовання чеської суспільної думки: там обговорювано рі-

---

¹⁴¹⁾ *Naše doba*, ročník I., ст. 1—3.

чево всі нові наукові думки, громадські питання, особливо релігійне, шкільне й т. п. І до цього часу це один із найліпших загально-наукових журналів у Чехословаччині (не беручи фахових).

Сьогодні, по тридцятьох роках, можна пересвідчитися, як «Наша Доба» виконала програм своїх фундаторів... «Н. Д.» внесла до чеського життя кvas нових думок, моральних і політичних, і в перших же роках принесла в наше мистецтво нові погляди; з увагою стежила за розвитком наукової праці, а зокрема за соціальними науками, і до всіх найважніших явищ нашого народного побуту займала становище, обґрунтоване любов'ю до народа, без шовінізму й сентименталізму... Шукала синтези національності й людянosti»...*)

Перші роки Масарикового життя з поворотом до Праги позначилися видаванням великих обсягом і глибоких змістом наукових праць: 1895. р. вийшло «Чеське питання» (*Česká otázka*), того самого року, як доповнення до неї, — «Наша су-часна криза» (*Naše nynější krise*); 1896. р. «Карель Гавлічек» (*Karel Havlíček. Snahy a tužby politického obrození*); «Соціальне питання» (*Otázka sociální*). Вийшло ще й кілька невеликих студій, що були або результатом викладів у студентських організаціях, або ж це були відбитки журнальних статей: «Ян А. Коменський», (виклад у студ. Т-ві «Славія», 1892. р. 27. III.) «Ян Гус» — 1896. р., «Палацького ідея чеського народу» й німецькою мовою: *Palacky. Idee des böhmischen Volkes* (1899.);

---

*) *Naše Doba*, 1923, I, ст. 1—2.

«Многоженство та одноженство» (Mnohoženství a jednoženství) — 1899. (того самого року вийшла й німецькою мовою, а 1902. р. сербською) та інші. Як бачимо, декілька тисяч сторінок лише в цих працях, а кілько це сторінок написав за цей час Масарик як редактор «Нашої Доби», як співробітник «Часу», та ж іще писав він до нового німецького журналу «Zeit» та до кількох чеських часописів, де подавав критику чужої літератури та освітлював ріжні актуальні питання. «Чеське питання», «Наша теперішня криза», «Соціальне питання» — це поширення й поглиблення низки окремих публіцистичних статтей, що їх Масарик містив у «Нашій Добі». Всі ці питання, всі ці проблеми, що він їх порушив і так глибоко й широко обробив у цих солідних працях, обговорював він у своїх статтях на сторінках журналу, й вони служили темами дискусій для цілої чеської преси. Наприклад: «Напрямки її вимоги доби», «Еклектизм у літературі», «Слав'яне ї ми» й т. п.

«Чеське питання»*) — це філософія історії чеського народу. Ця праця була наслідком не тільки його теоретичних студій над працями й діяльністю чеських каменярів (Добровського, Шафарика, Коляра, Гавлічка, Палацького та інш.), але й підсумком його парламентарної практичної діяльності, хоч, правда, недовгої, але достатньої, щоб ізбегнути політичне становище чеського народу. «У своїй політичній діяльності в парля-

---

*) Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození. Napsal T. G. Masaryk v Praze, nakladem «Času», 1895, str. 246. (Друге видання, 1908 р., ст. 264).

Цитуємо з вид. 1908. р.

менті кермувався я поглядами, що їх тут і висловлюю. Ця студія може служити й за підсумок моєї діяльності та за звідомлення з неї перед громадянством. Мені йшлося і про те, щоб ізрозуміти всі наші суперечки та свари, що на них наше життя за останні роки таке багате, а, головне, я тому все це тут з'ясовую, що цих суперечок та сварок, чисто особистих, було вже за-багато. Мусімо зрозуміти їх, коли не хочемо признатися, що всі ці пілбурювання, хвилювання, вся та незла-года й т. п. не варті того, щоб над ними розводи-тися. Наприклад, я не можу так міркувати навіть щодо своїх найнесправедливіших та найнерічеві-ших противників».¹⁴²⁾

Масарик не тільки філософічно проаналізував тогочасну духову роздвоєність чеського народу, всі напрямки його духового життя, але з'ясував їх безсторонньо, з повагою до своїх противників, бо його засада була: не брати нічого на віру, до всього ставитися критично її не ображати своїх ворогів непристойними словами, або ж поведінкою. Проф. Масарик довів, що головна ідея існу-вання чеського народу — гуманізм, а метода по-прави життя — реформація. Чеський народ має своє славне минуле, коли не залежав він од іншого народу, й тепер треба змагати до того, щоб здобути собі власними силами, власною культурною працею славне майбутнє. Чехи — малий народ, але духовно багато дали світові, і треба под-бати, щоб не тільки духово й морально стояти на-рівні з великими народами, але навіть переви-

---

¹⁴²⁾ Česká otázka, ст. 197.

п'яти їх. Чеський народ не може дорівняти іншим народам кількістю, то треба піднестися культурно, — тільки культурний народ зможе удержанити свою самостійність. «Ніодин свідомий народ не залишиться підлеглим іншому народові».¹⁴³⁾ Тут він наводить слова Коляра: «У світі кожна людина і кожний народ вважається за те, за що себе вважає, але має за щось вважатися».¹⁴⁴⁾ «Ні одна сила цілого світу, хоч би ці сили з'єдналися з цілим пеклом, не вдергить освіченого, благородного та смілого народу в ярмі, в рабстві» і «коли ми перемагали — то це нам давалося всякий раз більше перевагою духа, ніж сили фізичної, а коли, іноді, ми підлягали, то причиною цьому був брак духової чинності, моральної сміlosti та відваги».¹⁴⁵⁾. «Про народи і про власний народ можна міркувати безсторонньо, не треба обожнати власний народ: мені, напр., словаки, тому що я пізнав їх хиби, ані трохи не миліші, як коли б я був цих хиб не пізнав... Я пізнаю хиби інших народів, але ті хиби мене так не печуть, як хиби моого народу, мої хиби... Міркую, що це моральний обов'язок говорити про свій народ і про чужий одверто. Національне ав'урство спирає власний поступ».¹⁴⁶⁾

Цікаві міркування Масарика і про «слов'янський характер». Коли він досліджував національні риси чехів та інших слов'ян, то, порівнюю-

---

¹⁴³⁾ Česká otázka, ст. 97.

¹⁴⁴⁾ Ibid., ст. 169.

¹⁴⁵⁾ Ibidem, ст. 160; Karel Havlíček, ст. 208.

¹⁴⁶⁾ Ibid., ст. 68—69.

ючи ці риси з німецькими, прийшов до висновку, що слав'янська риса — виконувати й найтяжчі завдання, але коли нам хтось накаже. «Вся справа в тому, щоб ми самі собі наказували, а не чужі»...¹⁴⁷⁾ (Підкреслення наше. *O. M.*).

В «Чеському питанні» Масарик подавав і свої погляди на журналістику... «Журналістика — це модерній спосіб розумової праці. Думаємо телеграфічно та стенографічно, с. б., вимагаємо, щоб нам подавали відомості коротко, зрозуміло, але дуже багато. Хочемо пізнати все — велике, мале, важливе й маловартне. Журналіст мусить мати освіту, коли ж її немає, то він є тимчасова машина, правду сказати — негідник. Коли ж він освічений й уважає свого читача за освіченого, так він майстер слова й віртуоз мислення»... «Для чехів», каже Масарик, «журналістика від самого початку мала велике значіння, бо чехи не мали такої багатої літератури, як інші народи, а мали вже видатних журналістів — Гавлічка, Палацького. Для чехів настануть якнайкращі часи, коли журналісти візьмуть собі за зразок для своєї праці Гавлічка».¹⁴⁸⁾

«Наша теперішня криза» вийшла в 1896. р. зараз за «Чеським питанням». «Тут я продовжує далі свої міркування, що їх я подав у «Чеському питанні»... «ними доповнюю його та деякі відділи дещо поширюю»... В цій праці Масарик аналізує причини тогочасної чеської політичної кризи, «а

---

¹⁴⁷⁾ Česká otázka, ст. 64.

¹⁴⁸⁾ Ibidem, ст. 137.

в одночас я визначаю їй формулу те, що, на мою думку, вважаю за основу її наслідок тих наших хатніх суперечок, сварів та колотнеч, що вжеє тривають ось десять літ».¹⁴⁹⁾

За причину тої кризи Масарик уважає занепад старочеської партії, т. б., невідповідний напрямок і систему всієї праці в партії старочехів; а що Масарик уважає партію молодочехів у її суті за послідовницю старочеської, то й криза, на його погляд, неминуча і для цієї партії. Партія старочехів — це перша політична партія за часів відродження чеського народу, її програм був першою спробою всенароднього політичного й культурного програму. Цей програм був будований на праці й міркуваннях чеських каменярів, починаючи від Добровського й кінчаючи Гавлічком та Палацьким. Перші чеські каменярі випрацювали цей усенародній програм, і партія старочехів мала втілювати його в життя. І ця, така хосенна для народу, партія занепадає. Причини того глибокі, історичні, і не лежать вони тільки в особах провідників партії. «Вже в національнім програмі Палацького були хиби: не було певної суцільності: наприклад, 1848. р. Палацький був проти Росії, а в 1867. та 1872. рр. (Palacký, Doslov) уже стояв за з'єднання з Росією — це хитання, певна непідготованість, непевність, і все це виявилося і в програму старочеської партії».¹⁵⁰⁾ «Старочехи не зуміли розвинути національного програму згідно з поступом і вимогами часу, а тому тепер зане-

---

¹⁴⁹⁾ Naše nynější krise, ст. III.

¹⁵⁰⁾ Naše nynější krise, ст. VIII.

падають, бо не продовжували духової праці перших чеських каменярів. Партия нехтувала своєю внутрішньою політикою, звертаючи всю увагу на зовнішню. Йти треба шляхами Гавлічка й Палацького, однаке для цього конче потрібна ревізія офіційного національного програму».¹⁵¹⁾ «Основною ідеєю програму каменярів був гуманізм, а потім уже реформація. Ідея гуманізму визначала її наш освітній програм. В ідеях гуманності сполучили ми наше минуле й наше майбутнє, минуле й поступ. У релігійному, моральному й розумовому змісті ідеї гуманізму нашли ми підвалину для нашого відродження, для наших національних чеських і слав'янських змагань».¹⁵²⁾ «Тому, що чехи більш ніж інші народи зверталися до своєго славного минулого, тому її з'явилася тут небезпека надмірного історизму, наслідком якого вони почали хилитися в бік консерватизму; історизм спричинився до того, що ідеї націоналізму вони звузили. Вже в Коляра й Юнгмана з'явилися були перші зародні лібералізму та індиферентизму в релігійних, філософічних та моральних питаннях. Хоч Гавлічек та Палацький направляли ці хиби, але в партії старочехів і молодочехів уже запанував політичний і господарський лібералізм, а з ним і буржуазний демократизм, що й позначився був переважно в літературі. Соціалізм був більш у теорії. Щоб іти шляхом Палацького та Гавлічка, треба пізнати самих себе,

¹⁵¹⁾ Ibidem, ст. IX.

¹⁵²⁾ Naše nynější krise, ст. X.

треба ліпше пізнати своє минуле, своє місце серед народів і держав, пізнати свої потреби, прагнення, вимоги доби й тільки тоді вже організувати свою тактику»¹⁵³⁾ На думку Масарика, правдивий погляд на життя й на світ можна осягнути вивчаючи і пізнаючи сучасне й минуле, що духово зв'язане з сучасним. Масарик тут признається, що його світогляд — це реалістичний світогляд. «Треба державу розуміти конкретно й реально: народ — держава, а не держава — народ... Народ має багато духових сторінок життя»... «Хоч політична адміністрація держави, що централізує й контролює, має велику вагу й силу, але не сильніша вона за релігійні, освітні, наукові, моральні й узагалі культурні змагання та прагнення. Для суспільства, для народа ці ділянки культурного життя, ці основи його життя важніші за одну його частину — за політичну діяльність».¹⁵⁴⁾

«В сучасну добу всі народні змагання знаходять собі вияв у парламенті. Як хочемо мати до скональний парламент, де творитиметься наша політика, мусімо дбати, щоб наші посли були до сконально політично й гуманітарно освічені. Треба, щоб й увесь народ був свідомий, освічений; треба домагатися для чехів широкої самоуправи, що є і в інтересах і влади, бо народ свідомий, але при-

---

¹⁵³⁾ Ibid., ст. XIII.

¹⁵⁴⁾ Naše nynější krise, ст. XXXIX—XL.

гнічений, одверто або потайки перешкоджатиме чужій для нього владі, а тим спиняється розвиток окремих народів, а з тим і цілої держави. Тим то в парламенті мусить бути річева опозиція, а її має підpirати журналістика. Журналістика, що виховує народ, мусить бути чесна і правдива, без лайки, з річовою дискусією. Не повинно бути абстрактного радикалізму, а також і підхліблювання масам.

І в міжнародній політиці посли мусять добре орієнтуватися, бо, наприклад, надії чехів на Росію — даремні, бо чехи, як католики, з'єдналися б з поляками, а тоді «російські генерали», як каже проф. Ламанський, «зі зброєю в руках подбали би про лад». Масарик доводить, що не тільки внутрішня політика соціалізується, але і світова. Співпраця всіх народів — це світова політика.

«На сьогодні кожний із нас мусить себе вважати за найважнішу частину держави, народу й суспільства; хто політично свідомий — мусить насамперед сам чесно виконувати все те, чого сам вимагає від держави, народу й суспільства. Тільки працею і працею можемо робити справжню новітню політику, світову й унутрішню. Теперішня чеська криза — це не занепад цілого народу, а занепад лише партії старочехів, а що партія молодочехів ішла у своїй політичній діяльності слідами старочехів, то занепадає й вона. Партия молодочехів була поступова і під упливом її та з її лона виринають нові партії, нові напрямки. Нові партії, нові течії мають на меті продовжувати змагання чеських каменярів. Усі бої, всі суперечки за останніх десять літ чеського життя ма-

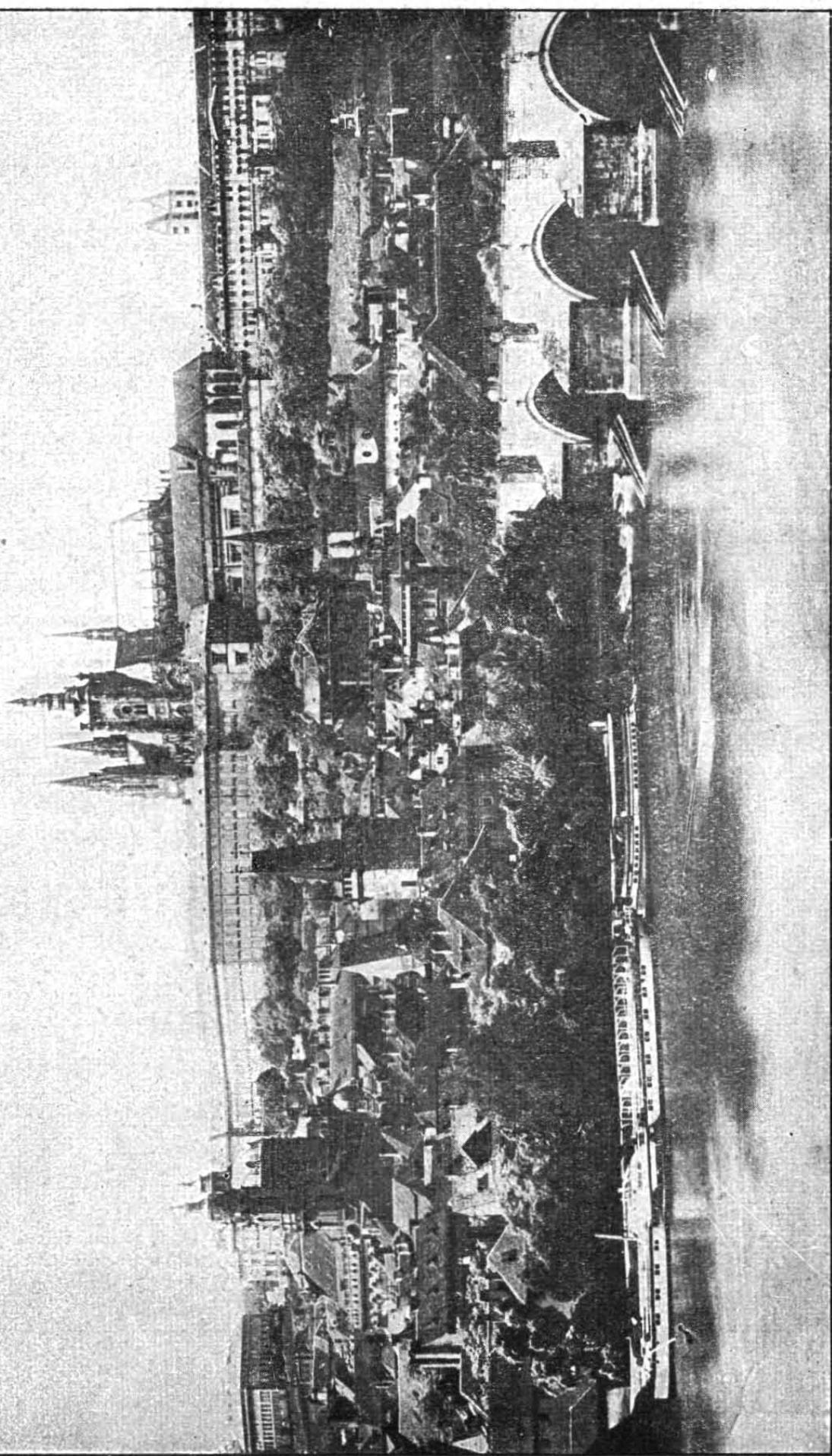
ють і добрі наслідки — дали спробу нової певної організації, поділ праці для свого народ... Стара система зруйнована, тільки сліпий цього не бачить, тому конче треба реорганізувати народ, перевести нову народну організацію на підставі вже вищих основ, якщо не хочемо нашу будучину полищити на призволяще, полищити припадкові та випадковій політиці одиниць. Треба серйозної дискусії... Добре, що ми можемо й хочемо про наші життєві потреби говорити широко, відверто не тільки перед світом, але й перед самими собою. Тільки таким чином народне життя та його інтереси можуть стати світовим життям та світовими інтересами. Наше питання, чеське питання — це або світове питання, або ніяке питання».¹⁵⁵⁾)

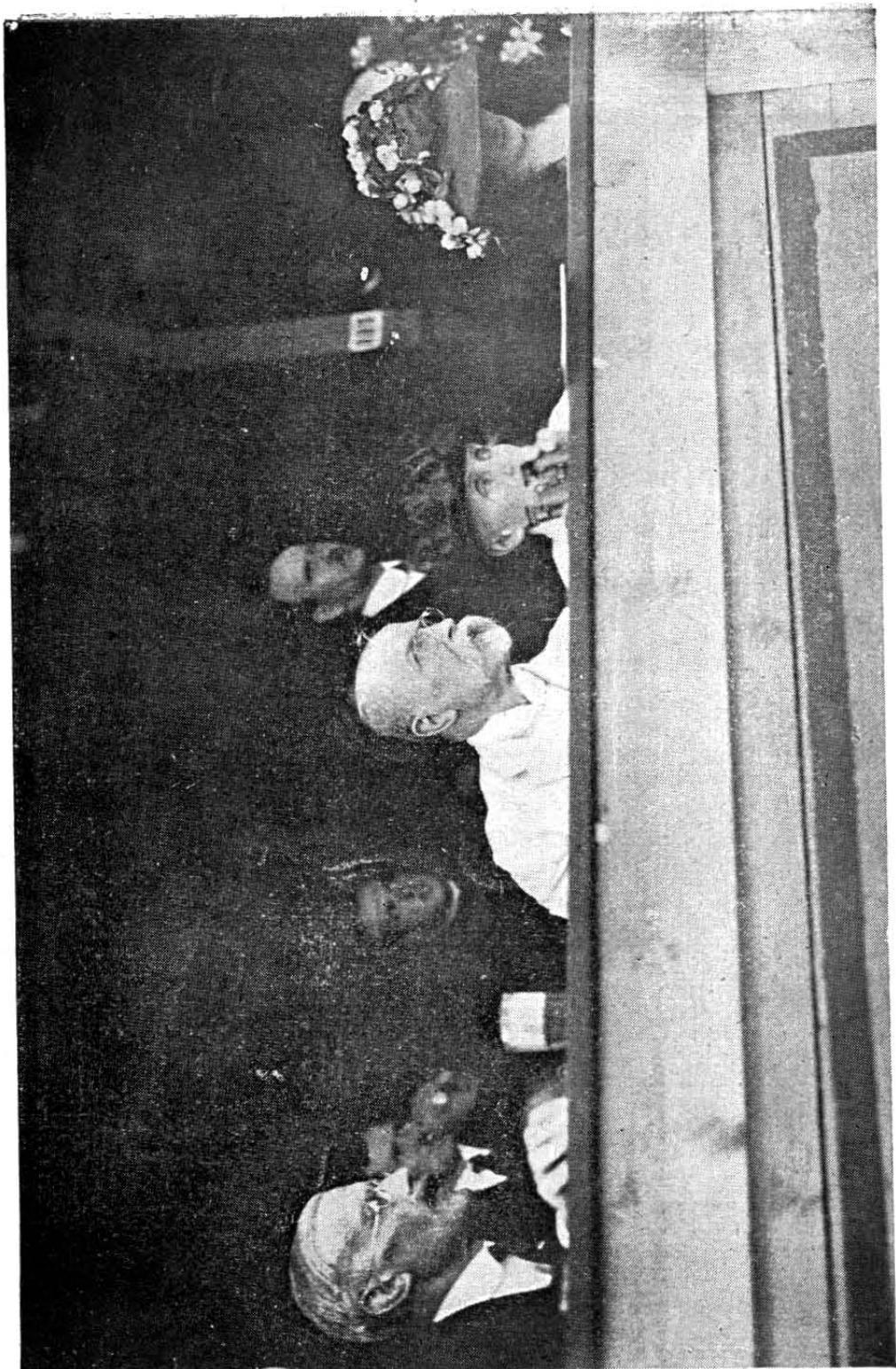
В цій статті Масарик дуже гарно розглядає всі напрямки поступового руху в Чехії, аналізує докладно їх політичний програм і критикує австрійську владу, що спиняє чеський рух, тероризує молодь, робітництво, які в ньому беруть найбільш активну участь. В статті «Перший літературний орган поступового руху» — (*Nové Proudy* — Нові напрямки) Масарик критикує хиткий програм часопису «*Nové Proudy*» (Нові напрямки), мало корисний зміст та непідготованість його для ролі провідника поступової молоді. Він збиває погляди і модерньої літератури на вільне кохання, на полове питання — як потребу фізичну. В статті «Реформація або революція» Масарик одповідає Антонінові Гайнові на його критику

---

¹⁵⁵⁾ *Naše nynější krise*, ст. LXIII—LXIV.

38. Капліс міст і Градчани.

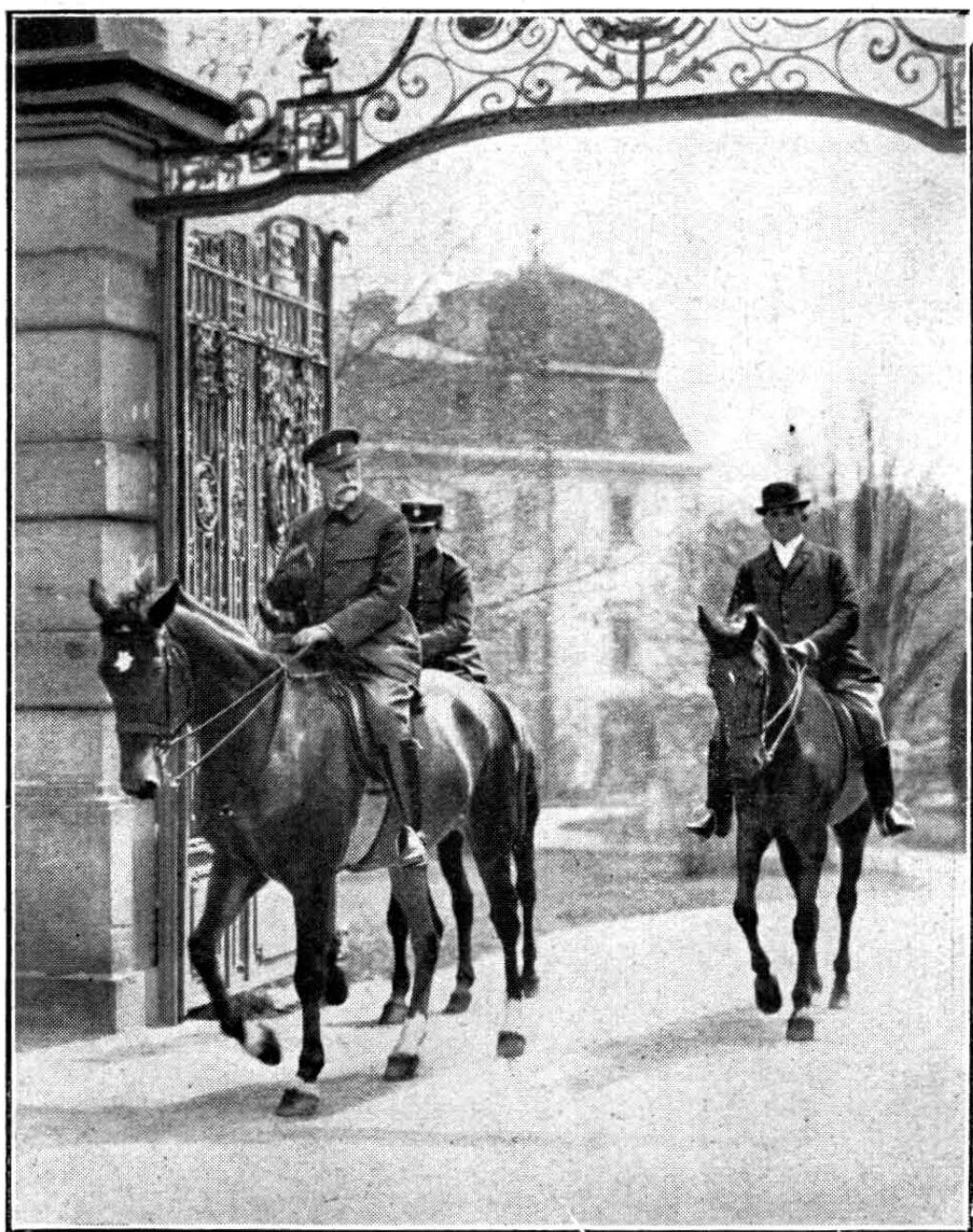

39. Президент Масарик із другом на засіданні чеськословачких соколів, у 1920. р.

40. Президент Масарик із дружиною після по-
дачи голосів при виборах до парламенту, в 1920. р.

41. Президент Масарик у Ланах, літній резиденції.

«Чеського питання». І знову, як і в «Чеському питанні», доводить, що «гуманізм, як ідея — це не тільки основна ідея всіх чеських провідників-мисленників та політиків, але й основна чеська ідея, і що тільки в ній міститься зміст всієї чеської історії».¹⁵⁶⁾

Масарик на підставі головної риси чеського характеру — гуманності — стойть за реформацію в політиці, а не за насилля — революцію. Але коли треба боронити себе, то треба боронитися й за лізом. Він визнає революцію в поглядах, у моралі, алеж «саме насильство служить лише реакції». Тут він покликується на Енгельса, який твердить, що «вороги народа бажали б революції». Треба боронитись, але «залізом боронитися лише тоді, коли вже іншої, не залізної, зброї немає. Праця витривала, мозольна, нам не до вподоби, бо нам більше подобається гра в герояв».¹⁵⁷⁾ Є справжні мученики своєї ідеї, як Гавлічек та інші, але ж треба і справді бути їх послідовниками. Масарик на кінці статті висловлює задоволення, що з нагоди критики Ант. Гайного він і собі міг висловитися дещо ясніше, ніж зробив це у «Чеському питанні».

«З нашими старими противниками дискусія не можлива, бо вони лише вміють галасувати, обвинувачувати в єретицтві, лаятися, а не розуміють, що люде можуть і справді бажати собі з'ясувати основи політики. Вони теж мають свої підстави, але для того, щоб тих людей нищити. Тому

---

¹⁵⁶⁾ Ibidem, ст. 45.

¹⁵⁷⁾ Naše nynější krise, ст. 62.

нам, молодшим, доконче потрібно раніш, аніж прийти до згоди, добре, чесно продискутувати, вияснити всі питання її із задоволенням працювати на користь дальншого поступу».¹⁵⁸⁾)

«Карель Гавлічек» одна з найліпших соціологічних студій, так духа Гавлічка, як і взагалі чеського духа. «У своїх чеських працях я старався злагнути історичний розвиток ідейних напрямків, загальних течій і культурних прагнень, та вказати зв'язок головних явищ чеського життя з європейським життям. Ми мусимо вийти зі своєї духової й політичної ізольованості, а початком цього буде літературна праця, яка покаже наш розвиток, як органічну частину розвитку цілого людства».¹⁵⁹⁾)

Масарик у цій праці подає яскравий образ видатного чеського каменяра, його світогляд, його політичну працю й методи. Як Гавлічків дух розвинувся на основах, що вже були закладені чеськими каменярами, як Добровський, Коляр, Палацький, Рігер; яке значіння мав Гавлічек для чехів на початку політичного відродження й яке матиме в майбутньому чеського народу. Докладно розбирає не тільки праці Гавлічка, але й програми та тактику політичних партій, ество історичного й природного права, що є національність та типи державних устроїв. Ця книга є найліпший підручник для політичного діяча. На основах ми-
нуло політичного життя чехів, яке Масарик рі-

---

¹⁵⁸⁾ Ibid., ст. 122.

¹⁵⁹⁾ Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení. Napsal T. G. Masaryk. 2. vydání opravené a doplněné. V Praze, 1904. Předmluva, ст. 1.

чево критикує, він подає її політичний програму на майбутнє. «Тут маємо всі помилки тодішньої політики послів, а рівнож і вади пізнішої політики та її сучасної».¹⁶⁰⁾

Посли не зрозуміли програму чеських каменярів, що був збудований на закладах гуманності. «Наші каменяри, й сам Палацький та Гавлічек, правильно закладали наш політичний програм на гуманності, і наша сучасна політика мусить бути справді гуманною — мусить соціалізуватися. Але наша політика загрузла в однобокому націоналізмі; наш націоналізм — це лише культ мови; ми забуваємо, що національність мусить бути основана на гуманності».¹⁶¹⁾ «Гавлічек свої життєві сили витратив не тільки на боротьбу проти насильства влади, але ще більше — проти старого націоналізму та радикалізму; сам Гавлічек каже, що «Єдиний і справжній ворог нашої національності — ми самі».¹⁶²⁾ «Гуманний програм — це наш чеський програм... Наше питання — це світове питання».¹⁶³⁾ «Гавлічек вірив у братство народів. Він вірив, що прийде час, коли кулі та бомби поступляться перед виборчими картками».¹⁶⁴⁾ Гавлічек у своїх ідеях був послідовник гуманних і філософічних ідей своїх попередників: Палацького, Коляра, а через них ідей Лесінга, Гердера, Канта, Вольтера, Русо та інш.

¹⁶⁰⁾ Ibid., ст. 87.

¹⁶¹⁾ Ibid., ст. 109, 260, 261.

¹⁶²⁾ Ibid., ст. 242.

¹⁶³⁾ Ibid., ст. 260, 261.

¹⁶⁴⁾ Ibid., ст. 266, 267.

I «Гавлічек стоїть у новій течії європейського мислення та займає в ньому своє властиве певне місце».¹⁶⁵⁾ З ідей гуманності випливає його будова держави: «Держава утримується моральністю й вільним порозумінням громадян».¹⁶⁶⁾ «Історичне право підпорядковуємо природньому праву, т. б., нашим етичним ідеалам соціальної справедливості».¹⁶⁷⁾ Гавлічек не визнавав аристократії племени її національності: «Кожний народ має природне право на розвиток мови й культури».¹⁶⁸⁾ «Народ, як природня цілість, мусів стати основою організації держави... Але коли національна політика переходить у національний іловінізм, то це вже веде до насильства».¹⁶⁹⁾ «А кожний політичний утиск є несправедливий».¹⁷⁰⁾

«Народ сильний духом не підлягає насильству. Нутрішня сила народу полягає в його освіченості та господарській незалежності».¹⁷¹⁾ Тому Гавлічек так дбав про освіту народу, а зокрема про політичну освіту, бо «Народ політично неосвічений, позбавившись абсолютизму, в першому ж запалі свободи знову сам підупадає абсолютизмові».¹⁷²⁾ «Тільки народ чесний, осві-

---

¹⁶⁵⁾ Ibid., ст. 282.

¹⁶⁶⁾ Ibid., ст. 297.

¹⁶⁷⁾ Ibid., ст. 141.

¹⁶⁸⁾ Ibid., ст. 348. Див. ці думки Масарика в «Чеському питанні», ст. 4; Соціальне питання, ст. 505, 506.

¹⁶⁹⁾ Ibid., ст. 350.

¹⁷⁰⁾ Ibid., ст. 451.

¹⁷¹⁾ Ibid., ст. 331.

¹⁷²⁾ Ibid., ст. 189.

чений може мати волю й звязану з нею добру владу. Народ неосвічений, хочби був цілий закрівавлений революціями, не досягне волі й права».¹⁷³⁾

Гавлічкова головна думка була: «Зорганізувати ввесь народ до продуманої та доцільної, всекультурної праці, дати окремим частинам і органам народнього тіла очі, розум, знання, дух — дух єдиний, суцільний, живий».¹⁷⁴⁾ «Гавлічек був попередником політичного реалізму... політика мусить стати певною галуззю науки та мистецства».¹⁷⁵⁾ «Політичним реалізмом досягаємо поступу... Тільки реалістична політика — позитивна... Реакція має свою сталу підпору в слабості розуму й характерів людей. Гавлічек проголосував реальну працю для народу: «Колись мужі вмірали за честь, за благо свого народу; ми ж із тієї ж причини будемо жити та працювати».¹⁷⁶⁾ «В цих словах, каже Масарик, цілий зміст реалістичного гуманізму — позбавитися фізичного й духового насильства».¹⁷⁷⁾

Коли аналізуємо політичну й громадську діяльність Масарика, тоходимо багато спільногоЗ Гавлічком: гуманний програм Гавлічка ліг і в основу політичного програму Масарика — він його доповнив та втілив у життя.

---

¹⁷³⁾ Ibid., ст. 181.

¹⁷⁴⁾ Ibid., ст. 456.

¹⁷⁵⁾ Ibid., ст. 520.

¹⁷⁶⁾ Ibid., ст. 522.

¹⁷⁷⁾ Ibid., ст. 522.

Третя велика соціологічна праця Масарика — «Соціальне питання» — являється їй досьогодні цінною критикою марксизму.

«Соціальне питання — великий факт всієї господарської і соціальної біди, і взагалі біди матеріальної й моральної, що всі ми маємо постійно перед очима, чи дивимося на роскіш багатіїв, чи на нужденість пролетарів... Соціальне питання визначає сьогодні неспокій, незадоволення, тугу і страх, надії й розпуку тисячів і мільйонів... Сьогодні соціальне питання, конкретно й практично, це питання соціалізму, а в наших умовах соціалізм є, головно, марксизм... У цій своїй студії обмежуюся на з'ясуванні соціологічних і філософічних основ марксизму».¹⁷⁸⁾ В своїй праці Масарик, щоб читач ліпше міг пізнати Маркса й Енгельса та зрозуміти критику їх філософії й методів, подає досить подрібні витяги з праць цих філософів і подає солідну бібліографію марксизму.

Теорія Маркса і Енгельса, мовляв, не є цілком нова течія в німецькій філософії; їх філософія — вимога доби в загальному розвиткові філософії взагалі. Масарик подає огляд розвитку німецької філософії в звязку з філософією взагалі та докладно розбирає впливи різних філософів на Маркса й Енгельса. «З німецького гегельянця, вимогами життя, Маркс став французько-англійським позитивистом, що виложив свою філософічну систему в спеціальній народньогосподар-

---

¹⁷⁸⁾ Otázka sociální. Základy marxismu sociologické a filosofické. Napsal T. G. Masaryk. V Praze, 1898, ст. 1.

ській студії».¹⁷⁹⁾ «Історичний матеріалізм Маркса розвинувся в дусі доби й був не так новий, як це здавалося і самому Маркові».¹⁸⁰⁾ «Марксів дух формував Гегель, а свій соціалізм Маркс має від Фоєрбаха».¹⁸¹⁾ «Маркс од Гегельового пантеїзму через Фоєрбаха дійшов до матеріалізму й комунізму».¹⁸²⁾ Масарик подає дефініцію історичного матеріалізму у Маркса й Енгельса та розбірає філософічну систему молодших марксистів — Кавтського, Бакси та інш., і доводить, що марксизм у своїй основі неготовий. «Маркс і Енгельс узагалі в основних питаннях наукової й філософічної систематики не мають критицизму».¹⁸³⁾ «Маркс і Енгельс — це типи матеріалістичного догматизму».¹⁸⁴⁾ Філософія Маркса, а ще більш Енгельса, має характер еклектизму».¹⁸⁵⁾ «Матеріалісти приймають часто причиновий звязок безпідставно й некритично».¹⁸⁶⁾ «Науковий матеріалізм ні психологічно, ні природньо — неможливий».¹⁸⁷⁾ »У Маркса можна найти хіба тільки одну причиновість — господарську». «Марксів матеріалізм наскрізь раціоналістичний, для почувття там нема місця».¹⁸⁸⁾ На думку ж Масарика: «Зміст життя не можна фотографувати, але треба

¹⁷⁹⁾ Ibid., ст. 24.

¹⁸⁰⁾ Ibid., ст. 45.

¹⁸¹⁾ Ibid., ст. 47; 33.

¹⁸²⁾ Ibid., ст. 63.

¹⁸³⁾ Ibid. ст. 73.

¹⁸⁴⁾ Ibid., ст. 74.

¹⁸⁵⁾ Ibid., ст. 98.

¹⁸⁶⁾ Ibid., ст. 140.

¹⁸⁷⁾ Ibid., ст. 144.

¹⁸⁸⁾ Ibid., ст. 158; 97.

їого з'ясувати, обміркувати. Суспільство є усуспільнення свідомих одиниць. Соціологія без психології неможлива».¹⁸⁹⁾

Масарик не визнає Марксового поділу суспільства лише на дві кляси — буржуазію й пролетаріят; та у Маркса навіть поняття капиталістичної й пролетарської кляси не встановлені». ¹⁹⁰⁾ Крім того, в суспільстві існує не тільки бій клясів, але є ще бої національні, релігійні... Маркс визнає комунізм господарський і духовий. А тоді повстає дуже важна проблема — мас та індивідуума, наприклад: «як забезпечити видатному фахівцеві, або геніальному індивідуумові, вплив на суспільну думку мас не тільки в усіх галузях знання, але, головно, в політиці. «Всяка дійсно творча чинність ніколи не виникла в масах». ¹⁹¹⁾ «В теорії реч іде про критичне зрозуміння відносин між суспільним колективом та індивідуумом, а в практиці — про свідоме усуспільнення індивідуумів у гармонічне ціле». ¹⁹²⁾ Масарик докладно розбирає історичні закони, закони поступу й реакції, її доводить, що теорія Маркса однобічна: «Марксова теорія поступу не збагнула цільності справжнього розвитку суспільства». ¹⁹³⁾ «На мою думку, — каже Масарик, — матеріалізм і атеїзм виключають розвиток і поступ у природі й історії». ¹⁹⁴⁾ Як придержувається теорії соціалізму

---

¹⁸⁹⁾ Ibid., ст. 165; 168.

¹⁹⁰⁾ Ibid., ст. 188; 190.

¹⁹¹⁾ Ibid., ст. 208; 211—213.

¹⁹²⁾ Ibid., ст. 219.

¹⁹³⁾ Ibid., ст. 236.

¹⁹⁴⁾ Ibid., ст. 239.

Маркса й Енгельса, то мусить настути доба, коли вже не буде дального поступу, а це не природньо. «Маркс і Енгельс загрузли в своєму позитивізмі й матеріалізмі, проголосивши всі суспільні сили, крім господарської, за ідеологію, за нереальність, за помилки». Масарик визнає велике значення філософічної системи Маркса, але не признає матеріалізму й комунізму. І Платон будував свою державу на комунізмі, але «у Платона комунізм не був кінцевою ціллю, але лише за собом для досягнення мети».¹⁹⁵⁾

«Однак соціалізм має своє постійне походження з очевидних недосконалостей та неморальності в суспільстві, має своє живе походження з щеї великої матеріальності й духової біди величезних мас усіх народів, і цього джерела не зупинить навіть річева критика соціалістичних поглядів. Противники ж соціалізму хай не черпають із кризи марксизму надій для своєї політики».¹⁹⁶⁾ Криза марксизму мусить бути розвязана науково. «Криза марксизму не є питанням політичної партії, але сучасної науки й філософії, та заслуговує серйозного розвязання з боку всіх, для кого розвязання соціального питання є важливим завданням».¹⁹⁷⁾

Шкода, що Масарик, розібравши так досконально марксизм, не подав тут такого ж досконального програму соціальної реформи. Але його погляди на усунення соціальної несправедливості так рясно розкидані по всіх його працях, а

---

¹⁹⁵⁾ Ibid., ст. 380.

¹⁹⁶⁾ Ibid., ст. 698.

¹⁹⁷⁾ Ibid., ст. 701.

зокрема в «Ідеалах гуманності», в працях про релігію, про жіноче питання та інш. Головна думка Масарика скрізь там повторюється: людина людині зможе бути іdealом лише *«Sub specie aeternitatis»*.

Всі ці книжки були на той час не до вподоби чеському суспільству, все це було для нього нове; тоді вже ідеї чеських каменярів лежали облогом, а найголовніше — їх і розуміли тоді інакше; чеське суспільство й не уявляло собі, що можна критично ставитися до думок, до політичної тактики Карла Гавлічка, Рігра, Палацького. Чеське суспільство не збагнуло вимог своєї доби й не відчувало навіть потреби змінити тактику, методи політичної боротьби проти німців.

«Гільснеріада».

Книжки Масарика викопали велику прірву між ним і навіть тими, що йому досі співчували, що його підтримували як культурника чи то в партії молодочехів, чи в партії студентів-поступовців. А довершив все це випадок із жидом Гільснером. Недарма ж усі дослідники Масарикового життя цей короткий період (один рік) називають «Гільснеріада». Дійшло тоді до того, що Масарик залишився майже сам, і найближчі його приятелі були без силі допомогти йому. Був час, що Масарик разом із поетом Махаром (йому, як близькому приятелеві Масарика, теж було під той час тяжко жити) вже пакували свої клунки, щоб виїхати закордон із невдачної батьківщини, і лише моральний підтримці п-ні Масарикової дя-

кус чеське сусільство, що цього не сталося. Причиною до цього став жид Гільснер, досі цілком незнаний Масарикові. Трапилось ось що: 25. березня 1899. р. кілька днів по Великодні знайшли в лісі, що між м. Польною й Малою Вежніцею, труп молодої дівчини Анежки Грузівної; на шиї була глибока рана й на голові кілька менших ран. За свідоцтвом лікарів смерть прийшла наслідком утрати крові. Все промовляло за те, що дівчина стала жертвою вбивства. А що на тому місці, де її знайшли, не було ні сліду крові, а перед убивством її бачили в товаристві молодого жида Гільснера, то виринула думка про ритуальне вбивство. Люди почали говорити, що Анежку Грузівну вбив Гільснер, щоб дістати християнської крові для ритуальних цілей, бо віддавна кружляли серед простого народу чутки, що, мовляв, жиди для своєї «маци» вживають християнської крові. Пригадували ще інші вбивства дівчат та хлопців, зникнення дітей — і все це звязувано з жидами і зокрема з Гільснером. Жидам погрожували погромами. Гільснера заарештовано й оддано під суд. І хоч не було ніодного певного свідчення проти нього, проте Кутногорський суд присяглих 16. IX. 1899. р. засудив Гільснера на смерть. Навіть видатний чеський адвокат д-р Бакса з Морави, заступаючи інтереси вбитої, доводив у своїй промові, що тут було не звичайне, а саме ритуальне вбивство. Бакса казав: «Він хотів убити християнку, невинну дівчину, щоб дістати з неї крові. Тут нема місця для виправдання. Злочин доказаний. Світом біжать чутки, що є люди, які вбивають людей, щоб добувати з них кров.

Річ жахлива й огидна. Людина не хоче навіть цьому вірити, й ми не віrimо цим оповіданням, а проте стоймо перед фактом, що доведений і що його не можна відкинути».

Тогочасна чеська преса, що була, здебільшого, в католицьких руках, і собі піддержувала версю ритуального вбивства. Запанувало загальне обурення проти жидів.

У Празі були вже навіть погроми: «Хоч на суді не було доказано, хто вбив дівчину, але по-вір'я про ритуальне вбивство ширилося празькими вулицями. Розбивали крамниці, ображали жидів, нападали на них — «темна юрба» зберігала християнський характер Праги. І єдиною людиною, що осмілилася гrimнути на шалену юрбу, був проф. філософії Масарик» — згадує д-р Червенківна.¹⁹⁸⁾

Масарик тоді саме користав із літнього відпочинку в Бистриці, досить глухій закутині на кордоні Морави й Словаччини, й якось не звернув був уваги на цей процес. Але колишній його слухач із віденського університету Мінц написав йому листа з питанням, що він, проф. Масарик, думає про ритуальне вбивство. Масарик одповів йому листом, де негативно поставився взагалі до подібних пересудів і забобонів. Цього листа надруковала віденська «Neue Fr. Presse». «Час» і собі промовив за Гільснера. По повороті до Праги Масарик іще написав статтю проти ритуального вбивства взагалі й доводив, що Гільснер не «міг убити дівчину з метою дістати крові на мацу»,

---

¹⁹⁸⁾ Dr. K. Červenková, Můj nejsilnější dojem, T. G. Masaryk a ženy, Praha, 1930, I., ст. 311.

бо тоді вже минули були жидівські святки, хотів примістити цю статтю в «Часі», але д-р Гербен, редактор «Часу», запропонував видати її окремою брошуркою. І дійсно, 6. XI. 1899. р. вийшла брошурка «Потреба перегляду Поленського процесу» (*Nutnost revidovati proces polenský*), але австрійська влада зараз же брошурку сконфіскувала, а Масарика й Гербена притягнено до суду. Йише завдяки інтерпеляції в Відні посла Кронветера її дозволили продавати. У пресі зірвалася буря. Діло прибрало націоналістичного забарвлення. Масарика почали знову називати зрадником, жидівським запроданцем і нацьковували на його студенство, щоб тим унеможливити йому виклади в університеті. Саме тоді Масарик був занедужав; коли він не прийшов на виклад, юрба студентів вдерлася на подвір'я дому, де Масарик жив й почала тут галасувати. (У часописах не тільки подавали адресу проф. Масарика, але добре зазначали де саме його мешкання, які його вікна й т. п.). Тоді пані Масарикова вийшла до студентів і члено запросила їх до хати, якщо вони хочуть бачити свого професора та поговорити з ним. Коли ж і сам недужий появився на балконі, студенти мовччи розійшлися. 14. XI. проф. Масарик, хоч ще й був хорий, але щоб не говорили, що він боягуз, вирішив піти на університет. На подвір'ї Клементінума, де відбувалися його університетські виклади, зібралося понад тисячу студентів — були тут не тільки студенти університету, але й техніки, здебільша студенти першого семестру, що не знали ще Масарика й під упливом преси вирішили «висвистати», т. б., вигнати проф. Масарика.

ка галасом із університету. Та були між юрбою і прихильники, його слухачі, що вирішили оборонити свого улюблена професора. Коли Масарик приїхав фіякром у супроводі своєї дружини—зчивнися страшений галас: дехто гукав: «Слава», хто галасував, що спало на думку. Та Масарик під охороною своїх слухачів таки прорісся крізь цю юрбу й увійшов до своєї автоторії, але й там було повнісенько студентів і за галасом нічого не було чути. Тоді Масарик написав крейдою на таблиці: «Я не побоявся прийти — прошу слова». А що галас не вгавав, він вийшов із автоторії, а юрба студентів кинулася на нього й на його дружину: їх штовхали, смикали за одяг. Спасла їх од побоїв лише охорона професорів Зубатого та Дртіни й купки студентів-слухачів проф. Масарика. А проте, при приїзді і при від'їзді Масарика, на вулиці біля Клементіnuma зібрається невеликий гурт громадян, що проголосили йому «Славу».

Масарикові прихильники — студенти — послали до нього депутацію, що висловила йому співчуття й довір'я. Але цькування по часописах тяглося далі, і на жаль, брали в ньому участь не тільки клерикальні часописи, але й «Народні Лісти», «Чеська Демократія» (*Ceská demokracie*) й інші. 27. XI. студентські демонстрації повторились. Знову на університетському надвір'ї зібрається студентство, що галасувало, стукотіло й, хоча до автоторії попало крикунів небагато, проте Масарик викладати не міг, а тільки написав на таблиці: «В чому ви мене обвинуваєте?» Якийсь студент написав, що проф. Масарик у

тяжку для чеського народу хвилину вносить розбрат, запродався жидам, німцям і т. д. Тоді проф. Масарик написав, що в часописах поміщено брехні, а щодо закидів запроданства, то він захищає правду, а не жида, що він не хоче, щоб чеський народ, народ світових духових провідників — Іуса й Коменського — виявляв некультурність, віру в забобони, і нарепті запропонував уважніше прочитати його брошурку; але галас не припинився. Уже пізніше виявилось, що ніхто й не читав брошурку, і що все те робилося під упливом преси. Налякана професорська рада, та ще, здебільша, ворожа до проф. Масарика, не боронила від тої насили свого товариша, майже ніхто і слова не промовив перед студентством про непристойність такої поведінки. Лише проф. Дртіна на своєму викладі зі слезами на очах плямував студентські виступи, кажучи, що найбільше болить його образа жінці (пані Масариковій) нанесена у храмі культури й науки. Та боронили Масарика ще проф. Зубатий та Голь.

Масарик дістав відпустку й припинив виклади до кінця зімого семестру.

Сенатор д-р Совкуп каже, що в 1899. р. прийшли на Масарика найважчі дні. «Найтяжчі часи настали тоді для Масарика. В цілій історії чеського народу ні одної людини не оплювали були й не поганьбили так, як Масарика... Тоді ми стали біля Масарика, утворивши з наших тіл навколо нього мур, щоб п'ястуки не падали йому на голову».¹⁹⁹⁾ А д-р Клара Червенківна, колишня

¹⁹⁹⁾ Dr. Fr. Soukup, Syn dělníka vítězem nad Habsburky, ст. 44.

Масарикова слухачка, про це так згадує: «Деякі «оборонці правди» почали загрожувати проф. Масарикові, тоді ми зійшлися біля нього, утворили міцну стіну, й проф. Масарик безпечно пройшов між нами».²⁰⁰⁾ 13. лютого відбулася судова розправа проти Масарика, як автора брошурки «Потреба перегляду поленського процесу», та проти Гербена, її видавця. Закидали їм намір уплинуть на присуд суду. Суд засудив проф. Масарика на грошеву кару: 60 корон. Але брошурка вийшла й німецькою мовою (*Die Notwendigkeit der Revision des Polnauer Processes. Wien, 1899*). Таким чином цей процес обговорювали й у чужій пресі, і його ім'я Масарика, як оборонця правди, стало відоме за кордоном.

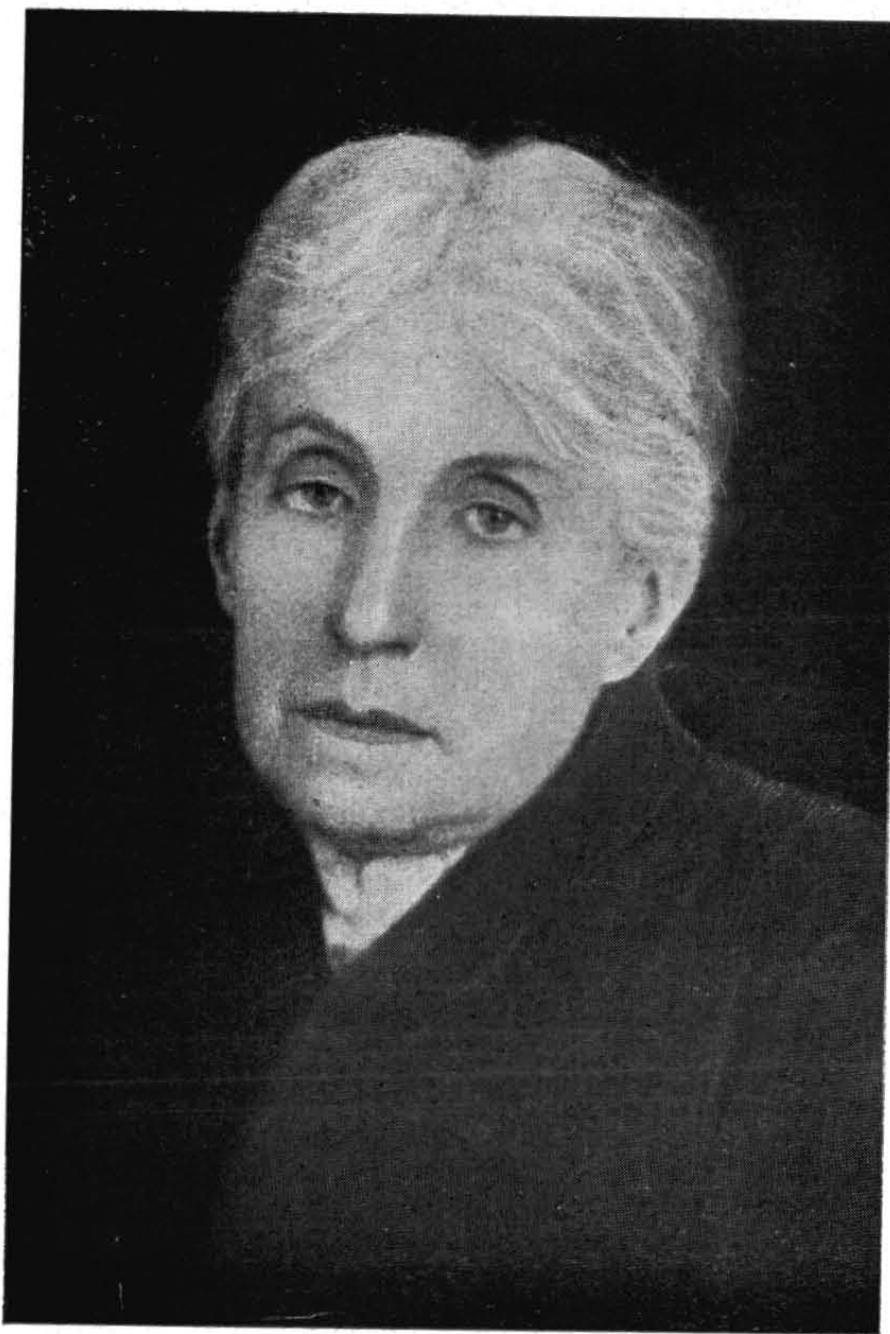
В 1900. р. в Берліні вийшла друга брошурка Масарика «Значіння поленського процесу для ритуального забобону» (*Die Bedeutung des Polnauer Verbrechens für den Ritualglauben. Berlin*), і чеською мовою: «*Význam procesu polenského pro rověru rituelní*». Масарик навіть сам їздив на місце, де було вбивство, робив там досліди та розпитував, кого тільки було можна, про всякі подробиці, щоб довести абсурдність припускати ритуальне вбивство. Студії тої країни дали йому багато матеріялу щодо темних сторінок чеського життя.²⁰¹⁾ Та обурення проти Масарика не втихало.

Заглянувши лише в глибину чеської історії, в повній мірі зрозуміємо, чому саме виникло таке обурення проти Масарика, коли він боронив жи-

---

²⁰⁰⁾ T. G. Masaryk a ženy, ст. 312.

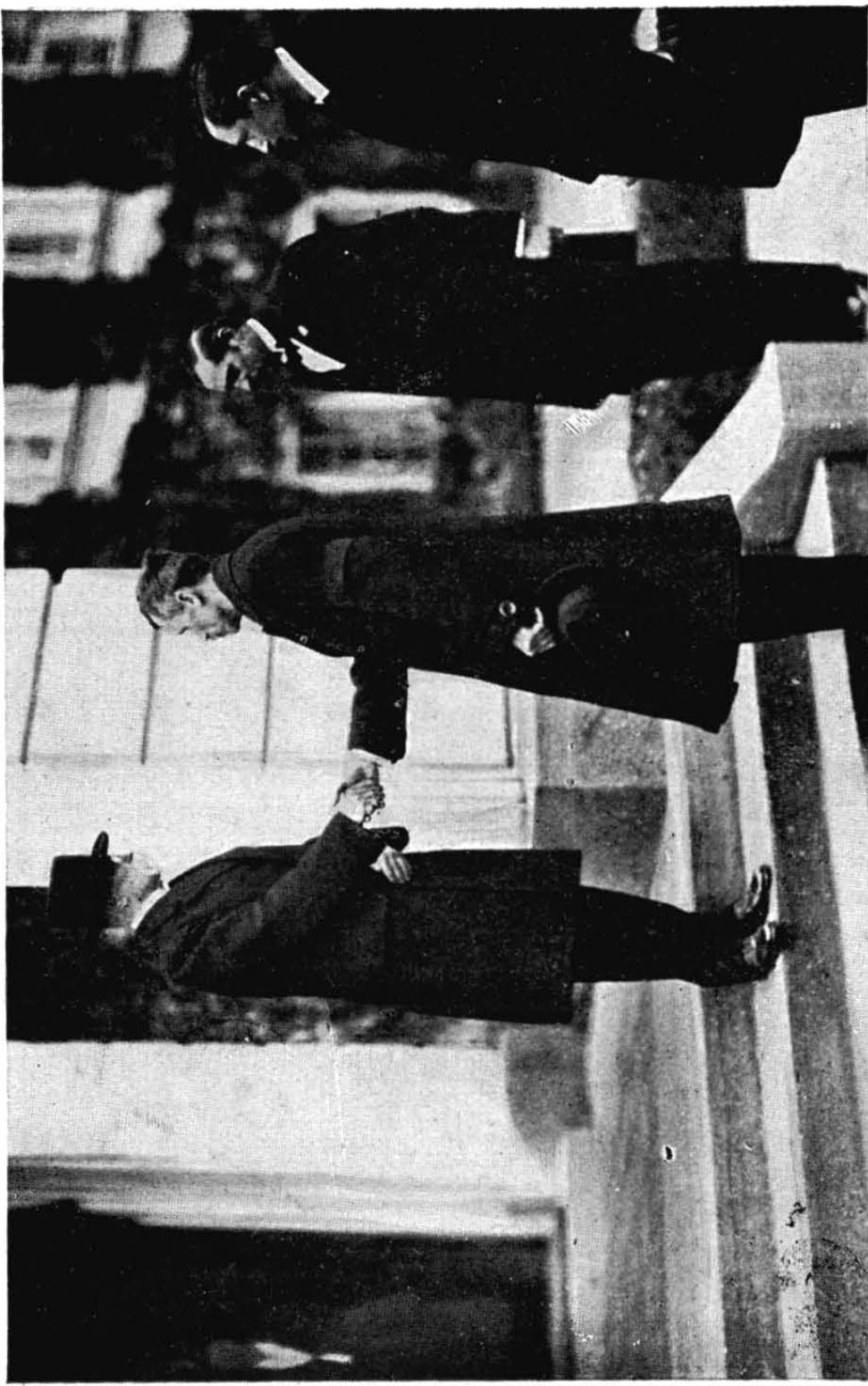
²⁰¹⁾ *Význam procesu polenského*, ст. 78.

42. Пані ІІІ. Масарикова.

43. Погорон пані ІІІ. І. Macарукової.

44. Д-р. Памейдль од імені числ. легіонарів висловлює співчуття П. Президентові
Масарикові з приводу смерти його другини.

45. Погост Войни Бенеї промовляє до легіонарських діней біля могили пані
Ш. І. Масарикової.

да, й побачимо, що, починаючи з давніх часів, жидівське питання було для чехів болючим.

Прага, як найбільший торговельний осередок західних слав'ян, віддавна притягала поруч із іншими народами, й жидів.²⁰²⁾ «Жиди вже від давніх давен жили в Празі», «в частині, що пізніше була названа «Жидівське місто» (*Židovské město*). Вже від 1124. р. мали свою синагогу й свій цвинтар (*hortus Judaeorum*), на якому ховали жидів із усієї Чехії; перевозка тіла до Праги звільнялася від мита.²⁰³⁾ Жиди мали своє самоврядування, своїх «найстарших» (*majores nato Judaei*), мали судові привілеї з р. 1268. Й судились після своїх звичаїв (*judex Judaeorum*), суд відбувався в жидівській школі чи в синагозі. Жиди підлягали безпосередньо королівському коморникові, а пізніше, навіть, самому королеві.²⁰⁴⁾ Празькі жиди були багаті, навіть королі позичали у них гроші. Утиски жидів почались після першого походу хрестоносців. А взагалі загострювалися взаємовідносини межи жидами й християнами на тлі релігійному, соціальному й національному.

Жиди жили в центрі Праги, поруч із християнами. Коли священики при відвідуванні хорих чехів із Св. Дарами проходили коло жидівських домів, то жиди їх ображали, навіть обкидали камінням. Священики підбурювали чехів до помсти. Виникали ексцеси. Дійшло й до погрома за заневаження релігії. Перші хрестоносці пройшли

²⁰²⁾ V. V. Tomek, I., ст. 68.

²⁰³⁾ Ibid., I., ст. 24, 68, 250; II., ст. 231.

²⁰⁴⁾ Ibid., I., ст. 71, 289, 308; II., ст. 307, 515; Zikmund Winter, *Kulturní obraz českých měst*, 1890, ст. 173.

через Прагу й тут, як і всюди, силоміць хрестили жидів, хоч празький єпископ Косма (Cosmas) був проти, бо це не відповідало, мовляв, законам церкви.²⁰⁵⁾ Вихрест жид Якуб, що займав визначну посаду при королі, викинув у свій виходок християнські реліквії, — християне помстилися погромом (1124). Також були скарги, що жиди погано поводилися зі своїми слугами християнами. Події 1124. р. закінчилися тим, що король наложив на жидів контрибуцію — 3.000 фунтів срібла й 100 фунтів золота; на ці гроші викуплено у жидів слуг-християн, що їм заборжилися, й назавше було заборонено християнам служити у жидів.²⁰⁶⁾ Жиди, як більш підприємчиві, мало-помалу забірали до рук торгівлю, ремесла, і празькі міщане-чехи не в силах були з ними конкурувати. Збірка податків (Ungelt) оддавалася на одкуп жидам.²⁰⁷⁾ Давати гроші на проценти було з давних давен «привілей» жидів, бо церква, з релігійних мотивів, заборонила християнам розпозичати гроші на проценти. Жиди брали з чехів великі відсотки: від $43\frac{1}{3}$ аж до 66— $86\frac{2}{3}\%$, і лише протягом упертої боротьби чехів жиди знизили відсотки до $37\frac{1}{3}\%.$ ²⁰⁸⁾ Крім того жиди переховували грабоване, скуповували крадені речі. Під час війни чехів із турками, з прусаками жиди були на послугах у ворога, їх обви-

---

²⁰⁵⁾ Ibid., I., ст. 119.

²⁰⁶⁾ Tomek, I., ст. 119—128; III., ст. 220. Václav Novotný, České dějiny, díl I., č. II., ст. 377.

²⁰⁷⁾ Ibid., I., ст. 300.

²⁰⁸⁾ Ibidem, VIII., ст. 476; Winter, ст. 180.

нували в шпигунстві.²⁰⁹⁾ Все це безумовно викликало ненависть і огиду до жидів. Жидів вважали здібними на все зло, навіть поширювалися чутки, що жиди вбивають християнських дітей й вживають їх кров для своєї маци.²¹⁰⁾

При горожанських війнах жиди були завше на боці великих панів, тому ці війни кінчалися жидівськими погромами. Але жиди знову якось набували багатства й успішно конкурували з невеликими крамарями, з ремісниками, а крім того майже вся дрібна чеська шляхта була заборожена жидам. Відомо, що при кінці XV. в. 40 жидівським найбогатшим родинам була заборожена дрібна шляхта, магнати й навіть сам король. Так що головна причина загострення взаємовідносин межі жидами й чехами — були економічні утиски з боку жидів. Тому майже на кожному сеймі обговорювалося жидівське питання. Напр., посли від Праги, дрібна шляхта й міщене з інших міст Чехії на сеймі в 1494. р. скаржилися на великі жидівські відсотки, на непереможну конкуренцію в торгівлі й ремеслах і просили виселити жидів. Справа закінчилась згодою жидів зменшити відсотки до 20—24½; жидам суворо заборонено приймати під заклад крадені речі.²¹¹⁾

В 1501. р. знову піднято питання про виселення жидів уже з Чехії, Морави й Шлеська, але марно. Та проте була обмежена жидам торгівля: заборонено продавати збіжжя, новий одяг, вироб-

²⁰⁹⁾ Ibid., XI., ст. 213—17; Winter, ст. 190; Arnošt Denis, Čechy po Bílé hoře, ст. 456.

²¹⁰⁾ Winter, ст. 189; Tomek, VIII., ст. 485.

²¹¹⁾ Tomek, VIII., ст. 478.

ки зі шкіри та інш.; заборонено торгівлю по домах, призначено жидам окремий ринок, заборонено жидам лізти на вози до приїжжих селян; наказано жидам ходити лише в своєму національному одязі.²¹²⁾

Та в 1517. р. знову празька громада, з ініціативи крамарів-кожушників та ремісників, постановила виселити жидів. На жидів скаржилися, що вони вивозять за кордон добру, важку чеську золоту й срібну монету, а ввозять чужу, легку. Та жиди залишилися. Тоді 12. IX. 1541. р. знову постановлено на сеймі виселити жидів, був навіть даний їм термін до 11. XI. 1541. р. Жиди невиселилися, кінчилося погромом.²¹³⁾ Жидам було визначено новий термін: до 16. IV 1548. р., дозволено залишитися в Празі п'ятнадцяти жидівським родинам для ліквідації жидівського майна. На цей раз жиди без силі були найти захист у короля й найбільше жидів виїхало до Польщі й Угорщини. Але скоро жиди, підкупом, добилися того, що число родин для ліквідації збільшено до 30, потім до 60, і знову й знову відсувався їм термін виселення.²¹⁴⁾

В 1551. р. вже було багато жидів у Празі; було видано розпорядження, щоб жиди носили на верхньому одязі, на правому боці грудей, жовтій кружок. Рік від року жидів усе збільшувалося, взаємини загострювалися, чехи почували своє без силля, а жиди сміялися, що ті були без-

²¹²⁾ Ibid., VIII., ст. 484; Winter, ст. 178—79.

²¹³⁾ Tomek, XI, ст. 213—17.

²¹⁴⁾ Ibid., ст. 222, 264.

силі. По селах, де жиди були такі ж бідні, як і селяне, таких загострення не було, але в містах прірва межі чехами и жидами росла.

В 1561. р. езуїти примусили жидів відвідувати проповіді езуїтів, «але жиди трималися впірто, більш дивилися на двері, ніж на проповідника, й затикали собі вуха». Виселення жидів відсунуто до 1563. р., бо жиди заплатили королеві Фердинандові великий податок. А в 1622. р. від жидів вимагалося навчання католицької віри, та жиди відкупилися, заплативши ціареві 300,000 толярів.²¹⁵⁾

В 1567. р. ціар Максиміліян залишив жидів у Чехії, підтвердживши всі привілеї; але жидам було заборонено купувати нові domi та приймати приїзжих жидів до своєї громади. Призначенні податки: з дорослих 24 грошів, а з дітей 10 грошів.²¹⁶⁾ В 1602. р. знову староміські пражане прохали короля виселити жидів, але все було марно.²¹⁷⁾ Кількість жидівського населення збільшувалася, і в 1680. р. було в Празі 7,000 жидів, а в 1715. р. було їх уже 11,500.²¹⁸⁾

Під час війни чехів із прусаками в 1744. р. жиди були на боці ворога, навіть були шпигунами. Коли ж прусаки перемогли й пограбували Прагу, то жиди скуповували від них крадене. Марія Тerezія видала 18. XII. 1744. р. декрет: «Про знані нам численні й значні причини жиди

²¹⁵⁾ Ibid., XI, ст. 97, 129, Tomaš V. Bílek, Reformace katolická, v Praze, 1892, ст. 40—41.

²¹⁶⁾ Ibid., XI, ст. 180.

²¹⁷⁾ Ibid., XI, ст. 403.

²¹⁸⁾ Arnošt Denis, Čechy po Bíle hoře, I, ст. 327.

мусяť залишити Прагу до січня 1746. р., а кінцем червня т. р. і ціле королівство». Але жиди мали міжнародний вплив: англійська й голландська влади вплинули на королеву, її жиди залишилися в Чехії; їм було лише обмежено право мешкати в деяких містах; до 1848. р. жидам було заборонено жити аж у 33 містах Чехії.²¹⁹⁾

Число юдівського населення росло, а зокрема в Празі. В 1773. р. був підрахунок населення в Чехії: всього населення було 2,493,878, у Празі — 87,567, із них юдів — 32,064. Цісар Йосип II. заборонив жидам уживати їх мову, діти мусіли ходити до німецької школи, а всі жиди мусіли записуватись до німецької громади. Жиди були знімчені. В 1805. р., щоб запобігти біді в Чехії, австрійська влада знову заборонила жидам торгівлю збіжжям.²²⁰⁾

Під час чеського національного заворушення в 1868. р., коли на чехів сипалися карти за те, що вони себе визнавали чехами, коли понад 700 чехів сиділи по в'язницях — жиди в цю добу активно підтримували австрійську владу.²²¹⁾ Чеське робітництво, хоч поступове й революційне, відчуваючи матеріальний утиск юдів, теж було проти юдів. Чеська молодь по скінченні фахової освіти не могла найти собі праці в рідному краю, бо вся промисловість й майже вся велика торгівля були в руках юдів і німців. І молодь шукала праці на чужині.²²²⁾

---

²¹⁹⁾ Ibid., ст. 456.

²²⁰⁾ Ibid., II, ст. 35.

²²¹⁾ Ibid., II, ст. 481.

²²²⁾ Ibid., II, ст. 570.

Такі були взаємини між чехами й жидами, що, за малим виїмком, були на боці німців, а тому жидів чехи вважали за національного ворога.

Цілком зрозуміло, що всіх, хто б симпатизував жидам, — чехи вважали за зрадників своєму народові, і кожний випадок, де жид скривдив чеха, викликував у чеському суспільстві обурення.

Та Масарик боронив жида тут принципово, боронив скоріше свій народ проти повір'я. Масарик сам був вихований на цих забобонах, проти яких так сміло виступав: «Жидів я боявся, бо вірив, що вони потребують християнської крові, а тому краще обходив за дві вулиці, щоб не йти позаду їх будинки; жидівські діти хотіли зі мною гратися, бо я розумів німецьку мову, але я не хотів. Тільки пізніше з жидами якось я мирився, це було в реальній школі в Густопечі. Одного разу ми йшли на шкільну прогулку до Полавських горбів. Коли ми по обіді в ресторанції гралися та виробляли дурниці, один гімназист жид — десь подівся. Я з цікавости пішов за ним, а він став собі за відчинену браму, кланявся обличчям до мура й молився. Я засоромився, що жид молиться тоді, коли ми граємося. Мені не містилося в голові, що жид може так гаряче молитися, як і ми, та що не забув про молитву навіть під час забави. Я, бачите, ціле життя намагався переконати себе, що не вільно до жидів бути несправедливим. Тому балакали, що я тримаю з жидами. Коли я переміг у собі той національний антисемітізм? Добродію! Почуттям мабуть ніколи, тільки розумом, бо власна мати удержувала мене в ритуальних за-

бобонах».²²³⁾ Про Гільснера, як людину, Масарик висловився так: «Леопольд Гільснер є відомий паскудник, який мусів уже давно бути в домі поправи».²²⁴⁾ І ось, не жида спасаючи, а спасаючи свій народ од ганебних поглядів, од ганебних учинків, що понижували той народ ув очах культурного світа, Масарик тілько зазнав прикостей. І сам він шляхотно признається: «Рівночасно тоді я згадував Леопольда (жида товариша з Густопечі, *O. M.*) за брамою... може тоді усунув я все те негарне, що викликав у мене мій колишній антисемітизм»²²⁵⁾ Отже, багато треба було моральної сили, щоб витерпіти таку зневагу, таке знущання, бачучи навколо себе боягузів, бо небагато було таких, які б у пресі, чи на зібраннях зважились стати в обороні правди, виступити проти юри. Масарик не тільки не зневажував своїх противників, але, навпаки, все це ще їм дарував. Думаємо, що Масарикові було тяжко й боляче, але він не образив нікого. Коли священик із Клобовк Ф. Цікарж запитав його, як це він зносить ті прикости, то Масарик одповів: «А сяк-так, коли йде дощ, то розгортаємо парасольку».²²⁶⁾

Крім прикостей од громади зазнав Масарик і кривди у своїй службі. Куди молодші за нього професори, що менше за нього науково працювали, були давно вже звичайними професорами, — Масарик до 1891. р. не був ще затверджений

---

²²³⁾ K. Č. Hovory s T. G. Masarykem, ст. 26—27.

²²⁴⁾ Význam procesu polenského, ст. 59.

²²⁵⁾ Naš pan Fixl, D-r Jaromír Doležal, II, ст. 39.

²²⁶⁾ D-r Jan Herben, T. G. Masaryk, I, ст. 213.

надзвичайним. Ще в 1886. р. проф. Квічала на зборах філософічного факультету поставив внесення про обрання проф. Масарика звичайним професором, але тоді відбувався саме «рукописний бій», і 11 професорів голосували «за», а 11 — «проти» і міністер освіти не затвердив Масарика, хоч звичайно в таких випадках затверджували. Міністер освіти був би, може, й затвердив Масарика, але він був незадоволений ним особисто. Крім доносів, що так частенько надходили з Праги, причинилася до цього така пригода: якось міністер освіти, роблячи ревізію празького університету, прийшов і на виклад проф. Масарика. Коли він увійшов до авдиторії, Масарик лише йому ввічливо вклонився й продовжував далі свій виклад. Міністер не звик був до такого байдужого приняття — деякі професори низенько й з присмішкою кланялися йому — і отже при нагоді пригадав це Масарикові.²²⁷⁾)

На початку 1891. р. міністерство освіти пригадало собі покривженого професора і просило коменданта міста Праги Туна подати інформації про Масарика. Тун написав до Відня, що хоч Масарик і голова реалістів, але тепер він уже став піоміркований. Затвердили Масарика, але тільки надзвичайним професором, і щойно 20. листопаду 1891. року, коли його обрано на посла. Можливо, що віденська влада тішила себе надією прихилити цим на свій бік революційного професора, однаке перегляд дворічної посольської діяльно-

---

²²⁷⁾ Dr. Jan Herben, Když přišel do Prahy (Českoslovenští evangelíci T. G. Masarykovi), 1930, 73—74.

сти Масарика показує нам, як вона помилілась, бо Масарик був завше в опозиції до австрійської влади, хоч, спочатку, і стояв за співпрацю з поступовими німцями.

Звичайним професором затвердили Масарика щойно в 1897. р.; допомогли йому в цьому, без його відома й бажання, письменник Махар, що служив тоді в Відні в банку, та директор парляментської бібліотеки Ліппнер. «Коли Масарик уже 14 років був надзвичайним професором, виховав цілу низку учнів, написав багато високо-вартісних праць, щойно тоді міністерство освіти, на власний почин, попрохало празького коменданта подати свою думку щодо одноголосної постанови та пропозиції філософічного факультету затвердити проф. Масарика звичайним професором, а пропозиція ця вже чотири роки лежала в міністерстві народної освіти «під сукном». Новий комендант (Gaudenhov) написав про Масарика, що «хоч він і ходить на робітничі зібрання, хоч і вчить студентів соціології, але тепер став уже «спокійний», і висловився за затвердження. Це було 23. V. 1896. року. Про це довідалися клерики, і празький архиєпископ Шинборн, не гаючи часу, безпосередньо повідомив самого цісаря Франца Йосипа, що проф. Масарик багатій, нігіліст, звідник університетської молоді (Масарик на викладах з практичної філософії торкався сексуального питання. *O. M.*), проповідує самогубство й т. п. Коли ж до міністерства надійшло прохання затвердити Масарика звичайним професором, то міністер, що потребував для доповіді цісареві відомостей про Масарика, доручив опра-

цювати меморандум бібліотекареві парляменту Ліппнінерові. Той негайно запросив до себе Машара, й вони обидва за ніч написали гарне меморандум «докладно підперте великою кількістю цитат із Масарикових праць, які доводили, що Масарик не є ані нігіліст, ані безбожник, ані революціонер».²²⁸⁾ Але архієпископ Шинборн і собі не дрімав; він особисто з'явився на авдієнцію до цісаря й хотів був протестувати проти затвердження Масарика, але цісар спинив його словами: «Дякую, я лішче за вас поінформований у цій справі». Так нарешті, 1. I. 1897. р. Масарика затвердили звичайним професором.

Яке несправедливе взагалі було чеське громадянство до Масарика, свідчить найліпше такий факт: Масарик 1900. р. дістав од міністерства додаток до своєї платні 1000 золотих. Такі додатки одержували й інші професори, німецькі й чеські, але яка ж із приводу цього зчинилася у пресі буча; казали, ніби то австрійська влада заплатила йому за захист жидів (навіть забули, що та сама влада сконфіскувала його брошурку, та що вона притягла його й до суду...). Багато зазнав образ проф. Масарик і на провінції, бо він тоді активно працював і поза Прагою — їздив із викладами. Так, напр., 1901. р. в м. Бенешові, біля Праги, коли вже зорганізувалася навколо нього нова політична партія, Масарикові не дали промовити на зібрannі. І може це був один-однієїкій випадок, що він навіть досить різко сказав: «Це може зробити і сполошений бик — розігнати

---

²²⁸⁾ Machar, Třicet roků, ст. 141.

зібрания, але припиніть галас і доказами відповідайте на мої слова».²²⁹⁾

Але даремне клерикали цькували на нього у пресі, на зібраннях, авторитет Масарика все зростав, його невпинна громадська й наукова праця, його публіцистичні статті в «Часі», в «Новій Добі» робили своє. Думки, що їх висловив проф. Масарик, повторювано в усіх часописах, їх обговорювано, знаходились і такі, що визнавали їх за корисні, а були вже й такі, що для них думки Масарика «сьогодні його правда, його ідеї стали вже почуттям, вони стають уже традицією»²³⁰⁾.

Вже в «Нашій сучасній кризі» Масарик підніс думку про організацію нової політичної партії, намічено навіть схематично основи й політичний програм її. Всі прихильники проф. Масарика відчували конечну потребу організації самостійної партії, щоб упливати на політику в віденському парляменті й у празькому краєвому сеймі.

Організація народньої партії.

«Наше національне життя в той час було досить однобічне, було «хоре на аристократизм»... І тільки поширенням демократичної думки, прагненням до соціальної справедливості набуло нового культурного значіння. Політичний бій старочехів із молодочехами в 70.—80. р. р. — це

---

²²⁹⁾ Dr. F. Veselý, Masaryk, jeho život a dílo, ст. 25.

²³⁰⁾ In. Arn. Bláha, Krásný individualism (T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám), ст. 66.

була боротьба аристократичного консерватизму з демократичним лібералізмом. Самостійність чеського університету була визначним культурним моментом, який мав і політичні наслідки. Рукописна суперечка дала основу чеському реалізмові й сприяла тому, що повстала поступова політична партія після ідей Масарика».²³¹⁾

«Час» майже від перших чисел розпочав підготовлювати в ширших громадських колах ґрунт для створення нової — «третьої партії». Реалісти, приступаючи до співпраці з молодочехами, вимовили собі права вільної тактики й вільної критики. Критику цю вони звернули, головно, на партію старочехів, а що програм її у своїй основі мало чим різнився від програму партії молодочехів, то безпосередня критика діяльності старочехів чіпала посередньо й молодочехів. Розходження було неминуче.

«В партії молодочехів під упливом радикального крила й празьких провідників одкрилося вільне поле пересудам, інтригам, сваркам... В партії почався розклад... Партія стратила вплив на молодь й почала страчувати довір'я народніх верств... Треба було, щоб нова політична партія цілком свідомо провадила свою працю на основі, що розпочали наші каменяри й яку збудували Палацький та Гавлічек. Щоб нова партія працювала про чеську політичну самостійність та культурну самопобутовість.²³²⁾

---

²³¹⁾ František Drtina, Masaryk politik vědou a uměním, ст. 269. (T. G. Masarykovi k sed. naroz.).

²³²⁾ Ibid., ст. 272.

В «Часі» було оголошено проект народнього програму, що й ліг ув основу майбутнього програму нової партії. «Маємо Гавлічків демократизм, Палацького державне право..., але ми наших державноправних домагань не приладнююмо до сучасних потреб народу, не закріпляємо їх на модерній основі». «Щоб забезпечити успіх народного розвитку, насамперед треба піднести самий народ морально, інтелектуально та матеріально. Для цього потрібно не тільки скинути з себе кайдани, але передусім зібрати до купи всії свої внутрішні сили; організація всіх наших сил — це є основа нашої політики. Наша зовнішня політика тільки тоді матиме успіх, коли постійно будемо старатися зміцнити наші внутрішні сили»; загальне право для всіх; автономія шкільництва, соціальна реформа, автономія податкової системи — ось вимоги нового народнього програму.²³³⁾ (Хоч стаття й не підписана, але думки, що в ній висловлені, вказують на автора — Масарика). Майже в кожному числі «Час» своїми гаслами: «Нутрішньою силою», «Політична самостійність», «Господарське звільнення», «Свобода сумління й слова», «Правда для всіх» (т. б., не сміє бути політичних таємниць) — звертав на себе увагу читачів, подавав теми для дискусії, й усі ці теми обговорювала вся преса. Статті, що вияснювали суть реалізму, його тактику і програм, поступово впливали й на провінціальну пресу: й там почали появлятися прихильні до реалістів статті. «Реалісти на свій спосіб чесно працюють на ко-

---

²³³⁾ Čas, 1890, ст. 689.

ристь цілого народу»... «Реалістам треба признати точність, сутність, правдивість критики» — такі завваги вже зустрічаємо, напр., у часописі «Чеська Сторожа» (*Ceská stráž*) ще 1890. р. Правда, здебільша, в тодішній пресі був помітний опір проти створення третьої партії, це вважано за розбиття сил, але ж «Час» вив'язався з цього: він ґрунтував свої вимоги організації нової партії на думках такого великого авторитету для чехів, як Карель Гавлічек, що писав ще в 50. р. про потребу політичних партій: «Коли чеський народ розрісся, став дужий, то мусимо поділитися на ріжні партії, з них кожна піде своїм шляхом:... такий поділ на партії вийде тільки на користь цілому».²³⁴⁾

«Час» і реалістів обвинувачувано у протислав'янстві, та реалісти у своєму народньому програмі ясно сказали, що «ворожі стремління винародовити слав'ян через централізацію змушують нас до спільної самооборони». «Повна рівноправність для всіх народів Австрійської держави. Підвищування одної мови на мову державну означає для нас порушення основи ідеї Австрії». «Час» тоді пропагував думку федерації на ґрунті самостійності народів.

Коли 31. березня 1900. р. Масарик, як голова з'їзду й установчих зборів нової партії, вітав сотки делегатів, то мусів бути задоволений — це не була несвідома маса, що приймає все на віру, це була еліта чеського суспільства. Тут були жур-

---

²³⁴⁾ Národní Noviny, 1848, 23. IX. K. Havlíček, Naše zásady.

налісти, професори, адвокати, громадські діячі.*.) Преса, за віймком сuto націоналістичної та клерикальної, досить прихильно вітала нову партію, хоч і чути було голоси, що «професори не зможуть вести активної політики». В основу політики нової партії, що її назвали «Народня партія» («Lidová strana»), лягли наукові підвалини, а не лише національне надхнення. «Треба будувати суцільну чеську культуру, любити можна й те, що ми критикуємо, політика мусить бути моральна, не може бути сираведливої політики, коли не буде справедливості в житті окремих одиниць суспільства».

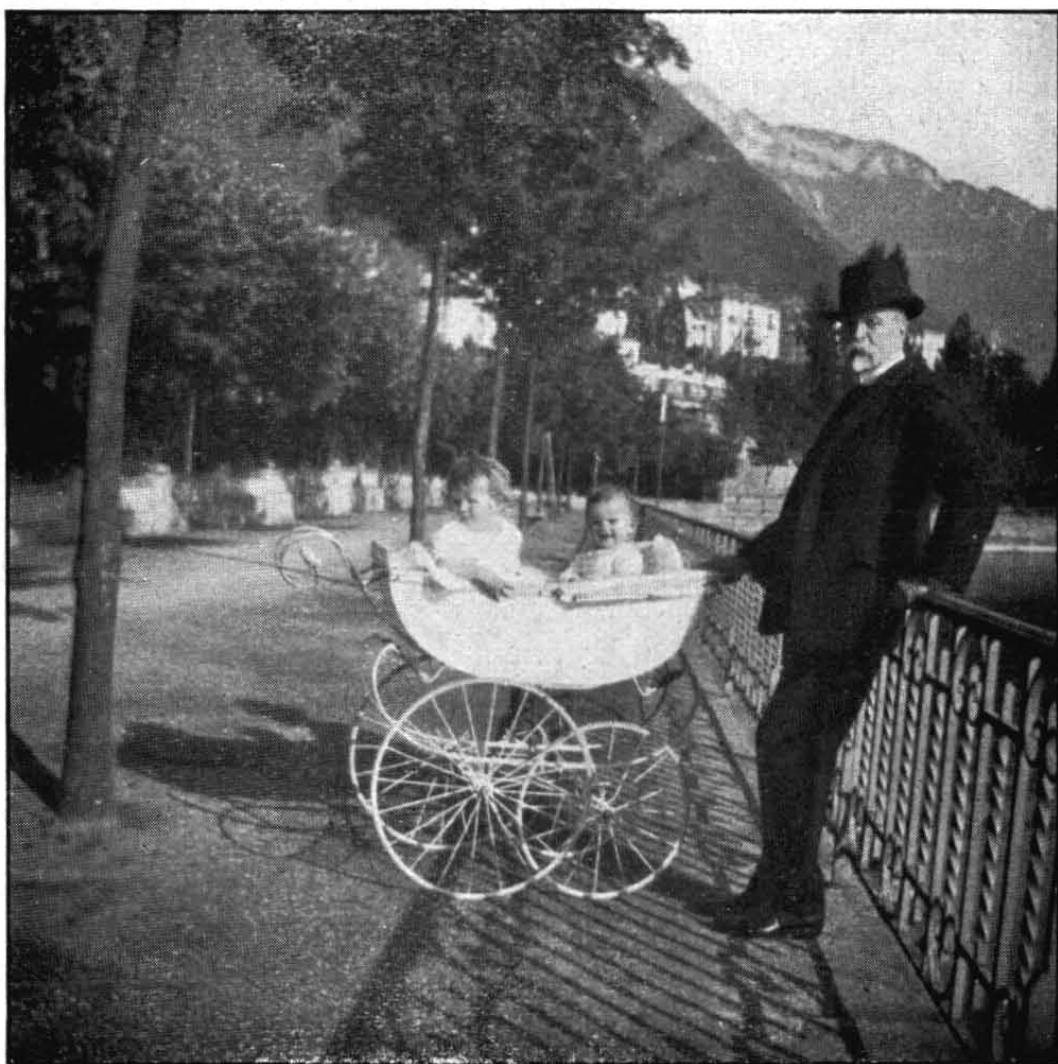
«Час» писав тоді — «чудове було вражіння від нашого першого з'їзду, хоч була погана погода, чотириста учасників з'їзду зараз же відгукнулося на наш заклик і зійшлося під прапором нової чеської партії. Всі привіталися радісно, стискали одні одним руки молоді й старі. Тут зійшлися всі верстви громадянства — університетський професор разом із учителем, дідич і селянин, фабрикант і робітник, громадяни з великих міст і селяни, чоловіки й жінки».²³⁵⁾)

Нова «Народня партія», не маючи поки що парламентарної трибуни, всю свою увагу звернула на журналістичну працю, а що не все можна було осiąгнути при допомозі «Часу» або «Нашої

---

*.) Наведемо імена деяких осіб, що тепер займають визначне становище в чеському політичному, науковому й громадському житті: Кернер, Грубер, Горачек, проф. Дртіна, Тавсіг, Бовчек, Ледерер, Веселі, проф. Якубец, д-р Зд. Тоболка та інші.

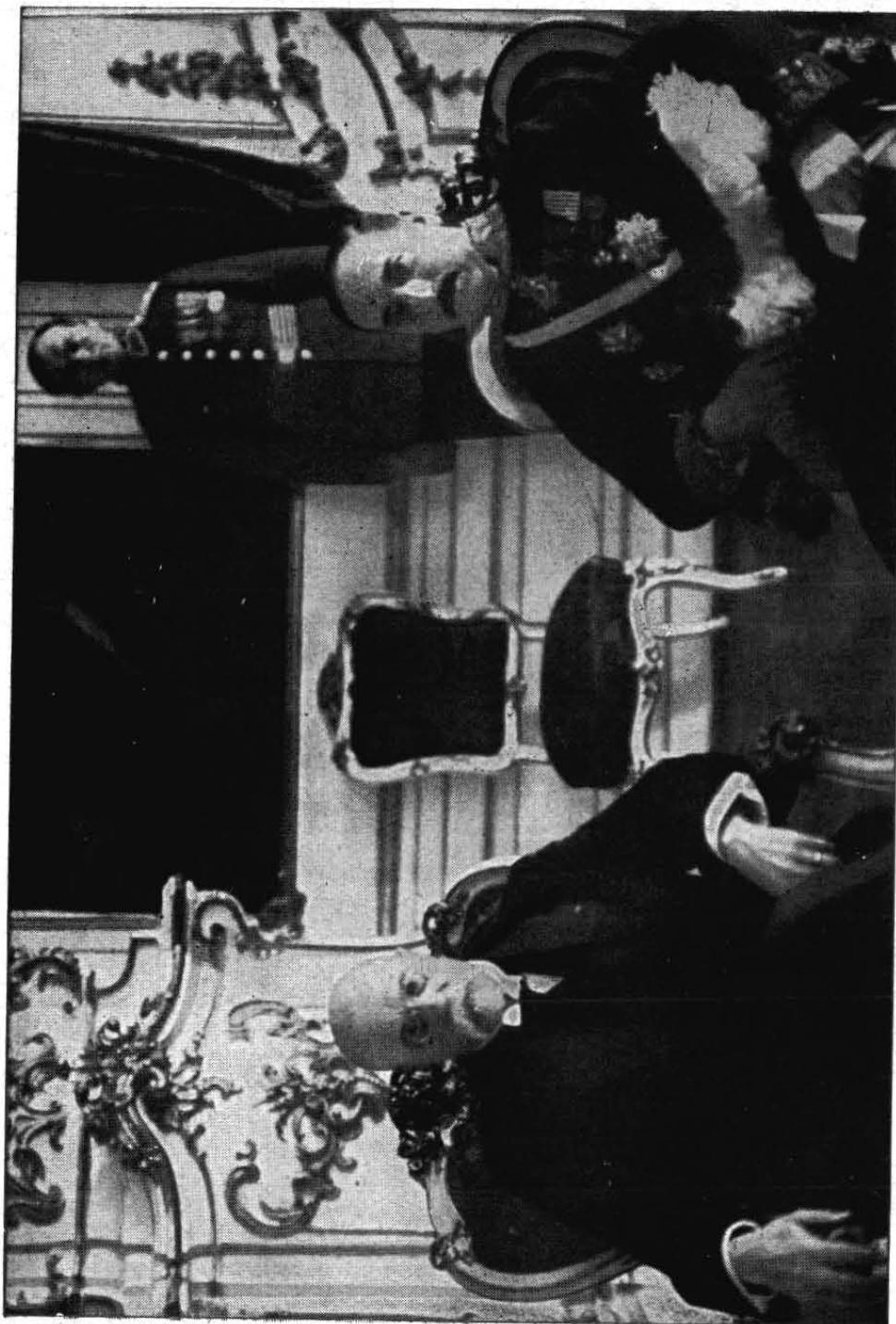
²³⁵⁾) Čas, 1900, 2—IV.

46. Президент Масарик у Швейцарії зі своїми внуками
(сини доночкі Ольги).

47. Президент Масарик у Франції (в супроводі французького президента).

48. Президент Масарик на Граді приймає французького посла.

49. Президент Масарик 28. листопада приймає військовий парад на Граді.

Доби», то тут ставали у пригоді популярні прилюдні виклади. Масарик був для цієї праці завжди на послугах партії, ніколи не знав утоми — то він викладає у Празі, то їздить на провінцію; скрізь поступовці чекають на нього, а клерикали й націоналісти влаштовують йому демонстрації — та це його не спиняє. «Гнаний своїм вайовничим темпераментом, пройнятий глибокою любов'ю до правди, він брав на себе найнепопулярніші завдання. Коли кажуть, що Масарик був живим сумлінням свого народу, то в часі 1901. — 1907. р. р. він був, мабуть, найчуткішим сумлінням свого народу».²³⁶⁾ В цій добі громадської й політичної діяльності проф. Масарика, його думки, прямо чи побічно, впливають на весь чеський народ. Кожне його слово обговорювалося в усій пресі, й так зафіксувалося в мізку людини. «Цю добу кристалізації характерів переживали ми всі... І можу сказати, що на кожну добу критичного хитання й на кожне питання найшла я в Масарикових працях відповідь ясну, переконуючу і просто, писану розумом і серцем».²³⁷⁾

А В. Шміт каже: «Масарикові й мої погляди в багатьох річах дуже різняться»... але «хто з нас у деяку добу свого життя не брав Масарика за взірець у тому чи іншому напрямкові? Хто з нас не бажав жити життям, як живе Масарик?.. Масарикові ідеї тільки впливають».²³⁸⁾

²³⁶⁾ F. V. Krejčí, O Boha (T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám, druhé vyd.) ст. 93.; Dr. Jan Herben, I, ст. 248.

²³⁷⁾ A. Burešová, Můj nejsilnější dojem, (Masaryk a ženy, 1930. р.), ст. 308.

²³⁸⁾ W. Schmidt, Masaryk a náboženství (T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám), ст. 94—96.

«Не поділяю Масарикових філософічних поглядів, але я зачарований його виховавчим упливом, так на мислення, як і на моральні основи, Масарик виховник народу».²³⁹⁾

В 1902. році Масарика покликали до Америки на виклади в Чіказькому університеті. Одного разу прийшов до Масарика старий, у досить вбогому одязі, чоловік-американець. Здивовано розглядався він по хаті широко відомого в культурному світі вченого й діяча, бо там одразу падав у вічі різкий контраст скромного владнення з величезною багатуючою бібліотекою, книжки містилися на простих полицях.*.) Масарик забіравсь уже давати допомогу цьому чоловікові, що його вважав за вбогого, бо двері Масарикової хати все були відчинені для тих, хто потребував якоїсь допомоги — матеріальної чи моральної. Але це був славний культурний діяч Кран (Crane) — американець, фабрикант-міліонер, що приїхав запросити проф. Масарика на виклади до Чіказького університету, де з фонду цього Крана засновано курси для вивчення історії й життя слав'янських народів.^{**)} У літку 1902. р. проф. Масарик од'їхав до Америки й викладав у Чіказькому університеті історію чеського народу, історію літератури й історію російської філософії. Виклади

---

²³⁹⁾ Gustav Tichý, Výchovný význam Masarykovy filosofie, ст. 71. (*Ibid.*).

*) До 60. року свого життя проф. Масарик у своєму помешканні не мав ні електричного освітлення, ні газу.

**) В 1896. р. і в Кембріджі, на університеті за його гроші зорганізовано катедру слав'янських мов.

проф. Масарика зробили велике вражіння на американський світ. Славний професор-соціолог Гендерсен так висловився про нього: «Чехія, мабуть, велика земля, коли могла зродити такого мужа, як проф. Масарик» (Doctor, Bohemia is a great land, when it can produce men like profesor Masaryk).²⁴⁰⁾

Повернувшись до Праги, Масарик знову кинувся до праці. Роки 1893.—1907. були чи не найплідніші в його житті. За цей час, окрім згаданих вище великих праць, написав він багато статтей до ріжних журналів та ще й кілька десятків невеликих брошур на актуальні теми, що не стратили ваги й досі. Наводимо заголовки деяких із них, щоб видно було, які питання найбільше турбували тоді Масарика. В 1897—98. р. р. у «Нашій Добі» помістив він статті: «Модерня людина та релігія» (Moderní člověk a náboženství), «Натуралізм у Золі» (Zolův naturalism), тут зачеплені питання релігії й моралі, «Самогубство молоді» (Sebevražda mládeže), «Втомлені душі: «Модерне самогубство» (Umdlené duše: Moderní sebevražednost), «Культ розуму та найвищі істоти» (Kult rozumu a Nejvyšší bytosti), «Погляд на релігійне життя» (Rozhled církevním životem) та інш. 1900. р. вийшла брошурка: «Природне та історичне право» (Právo přirozené a historické), 1901. р. «Ідеали гуманності» (Ideály humanitní), що в 1902. році

---

²⁴⁰⁾ R. Wisteinová (Masarykovi k šedes. naroz., 1930), ст. 387; Jung V. A., Český deník, 1919, 16. května.

вийшли укр. мовою у Львові в перекладі Івана Кравецького, та вийшли й в німецькій та сербській мовах. У 1904. р. вийшли такі брошурки: «В бою за релігію» (V boji o náboženství) та «Про волю віри й переконання» (O svobodě náboženské a vlnosti přesvědčení). В 1905. році: «Перегляд найновішої філософії релігії» (Přehled nejnovější filosofie náboženství) та «Національна філософія новіших часів» (Národnostní filosofie doby novější). В 1906. р. вийшли з друку «Про алкогольізм» (O alkoholismu) та «Етика та алкоголь» (Ethik und Alkoholismus).*) В 1906. році вийшла брошурка: «Промова до студентів про науку та релігію, про релігію та школу» (Řeč ke studentům o vědě a náboženství, náboženství a škole). (Всі підкреслення Масарикових праць наші. O. M.). Остання тема принесла Масарикові багато прикорстей. На цю тему Масарик мав 24. I. 1906. р. виклад на студентському зібрannі у салі «У Гельму» (U Helmu) в Празі, там він зачепив одного священика, не називаючи його імені, що вчив релігії у школі і зробив якийсь донос на вчителя. Масарик доводив, що в школі релігії не можна викладати так, як, наприклад, математику, а треба, щоб релігія була переконанням людини. Не можна, щоб священик, посередник між людиною

*) Масарик, що вже з молодих років був abstinent, пропагував abstinențism на своїх викладах з практичної філософії, й на ці теми промовляв II. IX. 1905. р. в «Робітничому Домі» в Празі, а 22. VII. 1905. р. на протиалкогольному з'їзді в Данцигу.

й Богом, був донощиком, шпигуном. Тоді 308 священиків-катехитів запізвали Масарика до суду за образу чести. Знову не обійшлося й тут без прикрайх хвилин: знову пущено поголоску, що Масарик жив, знову почали цікувати його в пресі. Довелося видобувати йому свою метрику та друкувати її в пресі. Суд відбувся без Масарика, бо він був саме тоді хорий, а заступав і боронив його адвокат др. Бовчек. З 308 священиків на суд прийшло яких 30 — суд звільнив Масарика від вини та кари. Тоді вже сам прокуратор запізвав його, закидаючи зневагу релігії. Суд відбувся 23. V. 1906. р. при засненіх дверях, й тут уже Масарик сам боронив себе перед сенатом карного суду, і знову був звільнений. Цим разом, коли його запізвала до суду влада за зневагу релігії, йому загрожувала вже тяжка кара, з не меншими тяжкими наслідками: в'язниця, позбавлення докторату й професорської посади, а в майбутньому — заборона взагалі державної служби (до речі — багатьом, багатьом дуже цього бажалося). Про це розповідає д-р Совкуп так: «Коли б Масарика суд був засудив, то справа була б тут не в кількох місяцях в'язниці, але це ставило під загрозу існування його й його родини: йшлося про позбавлення докторату, професури... Ми всі хвилювалися та радилися, що та як його тут робити... І лише один із поміж нас був цілком спокійний — проф. Масарик. Він із усмішкою запевняв нас, що нічого не боїться, що зуміє себе й свою родину прогодувати, і коли б його засудили, то, відбувшись кару в в'язниці, заробляв би собі на хліб журналистичною працею в англійських та американських газетах».

ських часописах».²⁴¹⁾ Як одповідь на процес із 308 священиками Масарик видав брошуру «Дзеркало катехитам» (*Zrcadlo katechetům*)^{*}), яка мала великий успіх не тільки між світськими людьми, але й між поступовим духовенством. У цьому самому 1907. р. вийшли ще такі праці: «Інтелігенція та релігія» (*Inteligence a náboženství*) й «Клерикалізм та соціалізм» (*O klerikalismu a socialismu*). З наведених заголовків яскраво видно, що більшість праць торкається релігійного питання.

Релігія, віра в Бога займали Масарикову увагу. І загалом аналіза Масарикового життя, від його дитячих років, та студії над його працями, починаючи від «Самогубства», приводять нас до висновку, що відношення людини до Бога, і тісно звязаний з цим світогляд людини — найголовніші питання для Масарика. «Властиво єдиною та найбільшою темою світової історії й людства, темою, що їй решта тем підпорядковані, все ж залишається конфлікт віри й безвір'я»,²⁴²⁾ каже Масарик. «А висіти на чомусь мусимо... питання тільки, — чи на гвіздку, чи на чомусь іншому... Мусимо від чогось, чи від когось залежати... Г віз-док або Бог?»²⁴³⁾

Дитиною Масарик був побожний, але його «католицизм був забобонний, просякнутий сло-

²⁴¹⁾ Dr. Soukup, 1920, ст. 35; Dr. Jaromír Doležal, 1929, ст. 113.

²⁴²⁾ Ця праця вийшла й німецькою мовою у Франкфурті над Майном під назвою «Ein Katechetenspiegel».

²⁴³⁾ Naše Doba, 1898—20-III, ст. 481.

²⁴⁴⁾ Naše Doba, ročník IV., 1897., ст. 119. (Moderní člověk a náboženství).

вацькою мітологією»... «Жив я, властиво в такому подвійному духовому світі — скажемо: ортодоксальному й неортодоксальному... Часто я задумувався над таким питанням: Хто більший пан, цісар чи папа? Коли ж замислився над святою трійцею та над втіленням Бога в людське тіло, та над іншими догмами, то питав про це тоді священика Франца (свящ. Сатору). Але мусів я задоволитися стереотипною відповідлю: «це тайна».²⁴⁴⁾ Потім у гімназії Масарик прийшов до більшого конфлікту з католицизмом, а проте не втратив віри в Бога, він шукав лише «ліпшої релігії», яка б заспокоювала його. Тут він був послідовником Гавлічка, що для нього теж «релігійне питання було головним питанням».²⁴⁵⁾ Гавлічек ціле своє життя теж вів боротьбу з клерикалізмом, боровся за волю переконання, за волю віри, але Гавлічек залишився католиком, він хотів лише зреформувати католицьку віру.

Масарик не відкидає ні Бога, ні віри: «Треба кожному мати зміст життя... Релігія найважніший чинник у житті людини. І людина в розвитку релігії рушійна сила, бо коли людина й цілі народи розвиваються, то розвиваються й релігії, повстають вимоги щораз вищої моралі. Занепад старої релігії ще не визначає занепаду всього...» Правда, від XIV. ст. помітна тут криза наслідком розкладу старих релігій, та Масарик добачає розв'язку такої кризи думки й моралі в гуманізмі. «Чи може людина, що науково, критично думає,

---

²⁴⁴⁾ K. Č. Hovory s T. G. Masarykem, I, ст. 27—29.

²⁴⁵⁾ T. G. Masaryk, Karel Havlíček, ст. 269.

людина-філософ, мати релігію й яку?» — питає вин у своїй книзі «Росія та Європа» (Rusko a Evropa). І зараз же, хоч не цілком ясно, відповідає: «Вісімнадцяте століття — теж століття гуманності. Це поняття, розуміється, екстенсивно й інтенсивно, як братерство цілого людства здійснюється через природну любов людини до людини. А Кант уже, крім любові до людини, вимагає почуття людської себегідності».²⁴⁶⁾ Масарик релігію тісно звязує з ідеями гуманності. «Ідея гуманності міститься в ідеї релігійній... Найвищий обов'язок людини бути справді людиною».²⁴⁷⁾ «Нещастя нашого часу в тому, що ми визнаємо їй релігію минулого й сучасного, але їй то лише словами».²⁴⁸⁾ «Я розумію гуманність як моральний ідеал, на основі релігії, на основі релігії непозитивної, нецерковної; головна наука моєї гуманності — віра в Бога та безсмертність душі (індивідуально)».²⁴⁹⁾

Релігійне питання Масарик звязує тісно і з питанням соціальним — з питанням соціальної справедливості. А звідсіль і його уявлення Бога, його Бога, безконечно доброго батька, «Тяжко дійти до одної спільноти думки про релігію, бо існує багато поглядів і найліпше слово для визначення нашої проблеми — «вічність». В релігії завжди підходимо до питання вічності. І від того,

---

²⁴⁶⁾ T. G. Masaryk, Rusko a Evropa, I, ст. 250.

²⁴⁷⁾ Naše Doba, 1898. 20. VI., ст. 775.

²⁴⁸⁾ Ibid., ст. 780.

²⁴⁹⁾ Dopisy prof. T. G. Masaryka moravským theologům, Masarykův Sborník, 1924, březen, ст. 71.

як людина відповідає на це питання, залежить, як вона формує свою релігію».²⁵⁰⁾

Спробуємо проаналізувати релігійні погляди Масарика, його віру в Бога. В основі релігійного питання лежить протиставлення нової розумової людини — людині старих часів, людині, що вірить у міт, у об'явленого Бога. Цій наївно-об'єктивній вірі протиставить Масарик критичний скептицизм; він критикує християнську науку, хоч і визнає Христа.

«Наука Христа нас цілком не задовольняє, обмежена теологією, вона не впливає на гармонійний розвиток усіх духових сил людини».²⁵¹⁾ Християнська релігія вимагає від людини аскетизму, а це в житті неможливе. На думку Масарика: «справжня релігія дбає про вдоскональнення, про поправу тих, що помилляються. Гріха не можна простити, не можна позабути, але грішник може змінити свою поведінку та надалі лішне поступати... взагалі-ж треба постійно вдосконюватися й не грішити».²⁵²⁾ Але Бога не можна в'являти собі як мстивого володаря, що вимагає тільки молитов та покори, жертв, — Бог — це спаситель, що потішає як батько, що все жертвує своїм дітям. «Євангеліє подає нам мітичний ідеал Бога аристократичного, чудесного, надлюдину, добродійця, що допомагає нам тільки в окремих нещасних ситуаціях, але ж наш ідеал — Бог демократичний,

---

²⁵⁰⁾ T. G. Masaryk, Americké přednášky, ст. 40.

²⁵¹⁾ V boji o náboženství, ст. 41—42.

²⁵²⁾ Ibid., ст. 39.

прозірливий працівник і співпрацівник».²⁵³⁾ «Віра в повного любови батька (Бога) визначає послідовне відношення людини до людини — ми всі сини одного батька, тимто ми всі брати, й відношення людини до людини, це відносини — брата до брата».²⁵⁴⁾

«Не можу не згадати Христових слів: Бог є любов. Хто ж каже, що любить Бога, а брата свого ненавидить — той бреше»*), сказав Масарик, будучи вже президентом, привітаючи нововисвячених єпископів на Словаччині.²⁵⁵⁾ Христова наука основана на гуманності-любові до близького, але «Христос задовольнявся філантропією — ми ж домагаємося соціальних законів, щоб усунути злидні».²⁵⁶⁾ «Кожна порядна людина, а зокрема робітник, не хоче милостині, а вимагає справедливості».²⁵⁷⁾

«Християнську любов до близького здійснювано соціально-політично, здебільша, як добродійство та милосердя, але соціальні нерівності й залежність мас таки визнано».²⁵⁸⁾ «Християнство зі своїм аскетизмом вихваляло пасивні чесноти су-

---

²⁵³⁾ Ibid., ст. 42.

²⁵⁴⁾ T. G. Masaryk, Sebevražda, ст. 229.

*) Всі підкresлення наші. O. M.

²⁵⁵⁾ Telegram presidentův nově jmenovaným katolickým biskupům na Slovensku, 12. II. 1921.

²⁵⁶⁾ V boji o náboženství, ст. 43.

²⁵⁷⁾ Americké přednášky, ст. 66.

²⁵⁸⁾ T. G. Masaryk, Rusko a Evropa, II, ст. 625.

„ „ „ O klerikalismu a socialismu, ст. 14.

проти активних, і покора стала головною чеснотою християнства».²⁵⁹⁾ «Христос любов до Бога поставив понад любов'ю до ближнього, а тим цю любов до ближнього ослаблено, тому що релігія шукала ілюзоричного містичного звязку з Богом».²⁶⁰⁾ «Релігія мусить бути тим посередником, що звязує християн не тільки з небом, але й із землею».²⁶¹⁾ «Релігія через об'явлення для нас неможлива. Хто зрозумів науку й філософію, той не визнає релігії через об'явлення. Але перехід від віри через одкровення до віри через переконання, цей перелом у думках людей — найбільша революція, що коли відбулася в житті людства».²⁶²⁾ «Наука й філософія не визнають Божого об'явлення й тому ми не хочемо жадної віри (себто, сліпої віри. *O. M.*), а хочемо переконання».²⁶³⁾ «Коли можлива критика в науці, де наука сама виправдовує свої помилки, коли крамар своє діло веде не тому, що сліпо вірить у торговлю, то невже торговля важніша, ніж релігія? Та хіба ми, люди, можемо своєю критикою, своїм обмеженим розумом пошкодити правді Божій?...» «Хто не вірить у чуда, в об'явлення, той опирається на власний розум. Треба думати, багато думати аж до болю!»... «Зректися віри в Боже одкровення для людини великий крок».²⁶⁴⁾)

---

²⁵⁹⁾ Ibid., II., ст. 624.

²⁶⁰⁾ Ibidem, ст. 625.

²⁶¹⁾ Sebevražda, ст. 229.

²⁶²⁾ Americké přednášky, ст. 53.

²⁶³⁾ Ibidem, ст. 52.

²⁶⁴⁾ Ibid., ст. 53.

«Наука й віра через переконання перемогли теологію... Через науку й філософію ми доходимо до релігійного демократизму, а тим і до політичної та соціальної рівності. Нема одкровення, то й нема посередників між Богом і людьми. Не треба нам попів і церкви з її гієрархією».²⁶⁵⁾ (Тому то проф. Масарик одстоює конечність oddлення церкви від держави). «Наука якої-небудь церкви не є релігійністю... Теологія — це тільки наука про церковну релігію».²⁶⁶⁾ «Людина, що правильно й послідовно думає, може дійсно зрозуміти ввесь ідейний зміст світу, і це її наповнює релігійністю в суб'єктивному розумінні, почуттям, що звязане з цілим світоглядом».²⁶⁷⁾ «Релігія є наше внутрішнє, найінтимніше життя. Релігія є живе почуттєве відношення окремого індивідуума до Бога, до цілого світу». «Через релігію людина усвідомлює собі, яке її відношення до цілого світу, до людей».²⁶⁸⁾

Релігія природньо скупчує людей, об'єднує їх у певну групу, але таке об'єднання не примушує їх бути політичною громадою, державою в державі й над державою, а вільною моральною й релігійною громадою.²⁶⁹⁾

«Але релігійні церкви стали державою світу цього, первісна свята наука звелася на обряд, а первісна діяльна любов знизилася до формально-

---

²⁶⁵⁾ Ibid., ст. 54; Rusko a Evropa, II., ст. 620.

²⁶⁶⁾ Ibid., ст. 47.

²⁶⁷⁾ Konkretní Logika, ст. 272.

²⁶⁸⁾ Americké přednášky, ст. 40.

²⁶⁹⁾ V boji o náboženství, ст. 41.

сти. Католицизм не заспокоїв людської туги, і знову зробив релігію старозаконною протилежністю земного з Божим».²⁷⁰⁾

Хоч Масарик вийшов із католицької церкви та приступив до євангелицької, але ж і ця церква — як релігійна громада — його не задовольняла, хоч він протестанство ставить вище від католицтва. «Протестантизм зламав авторитет римської теократії, але й сам збудував авторитетну ортодоксальну теологічну систему... Він своїм абсолютизмом нарушив реформацію.²⁷¹⁾ Я також нічого не сподіваюсь і від протестантизму» — признається Масарик.²⁷²⁾ «Та все ж протестантизм є спроба вищої релігійності та моральності.²⁷³⁾ А головно, протестантизм, що відкидає чуда, примушує людину покладатися більш на свої сили, виявляти активність, а Масарик завжди був ворогом пасивності. І тому він ставився негативно до католицтва і вважає протестантство та чесько-братську церкву за відповідніші для сучасної людини, бо «реформовані церкви є зразком енергії, активності, відпору проти фаталізму, що його аж забагато в католицьких народів».²⁷⁴⁾ Реформація сприяла й національному усвідомленню. «Реформація зміцнила національну свідомість та розвиток мови».²⁷⁵⁾

---

²⁷⁰⁾ Naše Doba, ročník IV. (1897), ст. 785.

²⁷¹⁾ V boji o náboženství, ст. 46.

²⁷²⁾ Ibid., ст. 5.

²⁷³⁾ Rusko a Evropa, II., ст. 651.

²⁷⁴⁾ Naše Doba, VIII, ст. 736.

²⁷⁵⁾ Naše Doba, IV, ст. 778; Idealy humanitní, ст. 3; Česká otázka, ст. 12; Otázka sociální, ст. 507.

Нову французьку конституцію з її проголошенням прав людини взято з американської конституції, що повстала з протестанського пуританізму».²⁷⁶⁾ Відкидаючи об'явленого Бога, сліпу віру в релігійному питанні, не Бога, а людину, як самоцінність, ставить Масарик у центрі своєї філософії. «Наука різничається від теології — наука — про людину й для людини. Не Бог, а людина є мірою всіх речей; людина є перший і останній предмет усього досліду».²⁷⁷⁾ «Людство в сучасну добу є зорганізована одиниця»... міжнародність тепер більш інтимна.²⁷⁸⁾ Народне братерство — це любов до близнього, і в такій концепції людства, що в своєму розвиткові що-раз більше вдосконалюється, вже, замісць мітичної волі Божої, буде вирішувати вільне порозуміння народів.²⁷⁹⁾ Але все це не значить відкинути ідею Бога — «Мій Бог інший, ніж Бог теологів, себто, бог об'явлення, та такого Бога, властиво, нема. Для мене ще є, властиво, гіпотеза, чи Бог є особистість? Та що це Він властиво є? Мушу признатися, що я не знаю, але й ніхто не знає, що то є вічна сила».²⁸⁰⁾ «Існування світу можна пояснювати мітом і науково»... «Існування світу — гіпотеза»...²⁸¹⁾ Але людина є віруюча тварина, говорить Масарик за Ренаном. І Масарик не відки-

²⁷⁶⁾ Naše Doba, IV., ст. 490. Sociální otázka, ст. 513.

²⁷⁷⁾ Přehled nejnovější filosofie náboženství, ст. 6.; Rusko a Evropa, II., ст. 639.

²⁷⁸⁾ Nová Evropa, ст. 26.

²⁷⁹⁾ Naše Doba, ročník X., ст. 806.

²⁸⁰⁾ Americké přednášky, ст. 34.

²⁸¹⁾ Athenaeum, 1889, ст. 96; Konkretní Logika, ст. 120.

дає ідеї Бога; він, як каже проф. Радль, «у своїму переконанні — теїст, що вже в перших своїх працях висловлювався яскраво теїстично».²⁸²⁾ І справді, що в своїх університетських викладах із практичної філософії Масарик так казав: «Мені здається, що теїстична точка погляду з усіх найвірніша, й тим то для мене християнська релігія, чи ліпше сказати — Христова наука, є правдива релігія...»^{*}) Христос сказав, що ввесь закон і пророки спочивають на двох заповідях: «люби Бога свого цілим серцем своїм, цілою душою своєю й цілою мислею своєю», а поруч — «люби ближнього свого, як самого себе».²⁸³⁾ «Що ж до наукової діяльності, то я придержуюся правила великого філософа — св. Августина, що сказав: «*Deligite homines et interficite errores*» — любіть людей та вбивайте прогріхи».²⁸⁴⁾ «Наука Христа справедлива не тільки з ідеального погляду, але й з практичного. Христос не був фантаст, бо в його науці діяльна любов до ближнього є головна моральна заповідь».²⁸⁵⁾ «Кажуть, треба любити свого ворога, — я ж кажу: «Коли не любимо свого ворога, то хоч будьмо справедливі до

²⁸²⁾ Prof. Emanuel Rádl, Masaryk a Kant, *Masarykův Sborník*, 1924, ст. 118.

^{*}) Масарик відрізняє Христову науку від «християнської науки» — бо те, що казав Христос і що він показав у практиці в своєму житті, дуже різниться від науки апостолів і пізніших християнських філософів. Див. Rusko a Evropa, II., ст. 625—26.

²⁸³⁾ *Přednášky o praktické filosofii*, litografované, 1884, ст. 355.

²⁸⁴⁾ *Základové konkr. logiky*, ст. 176.

²⁸⁵⁾ *Naše nynější krise*, ст. 65; Athenaeum, 1885, ст. 185.

нього».²⁸⁶) Масарик розумів, що любити ворога — це лише слова, що у практиці найвища мораль — бути справедливим до нього.*²⁸⁷) Той має певний, моральний світогляд, хто вірить у Бога, взагалі певно віруючий. Але: «Стійність віри не основана на дотмах та на їх логічності, а на тому, як виявляє себе людина в цілому своєму житті».²⁸⁸) «Я в релігії нахожу ідеал правдивої досконалості, а відсіля — об'єктивну міру для всієї поведінки людини. Цей ідеал досконалости навчає людину уникати дріб'язкового та мало-вартного... Почуття вічности робить нас скромними, підсилює почуття моральної відповідальності та доводить до зрозуміння загальної гармонії, а відсіля черпаємо розуміння суспільного й світового розвитку й удосконалення... А це знов веде до енергійної співпраці всіх»...²⁸⁹) «Нема нічого вищого на світі від людини, що свідомо працює для своєї «співлюдини».²⁹⁰)

Масарикова релігія — це релігія праці, енергії, дисципліни в поведінці, стриманости та чистого життя. «Не хочемо жити в релігійній лічниці, хочемо релігії для здоровля, для енергії,

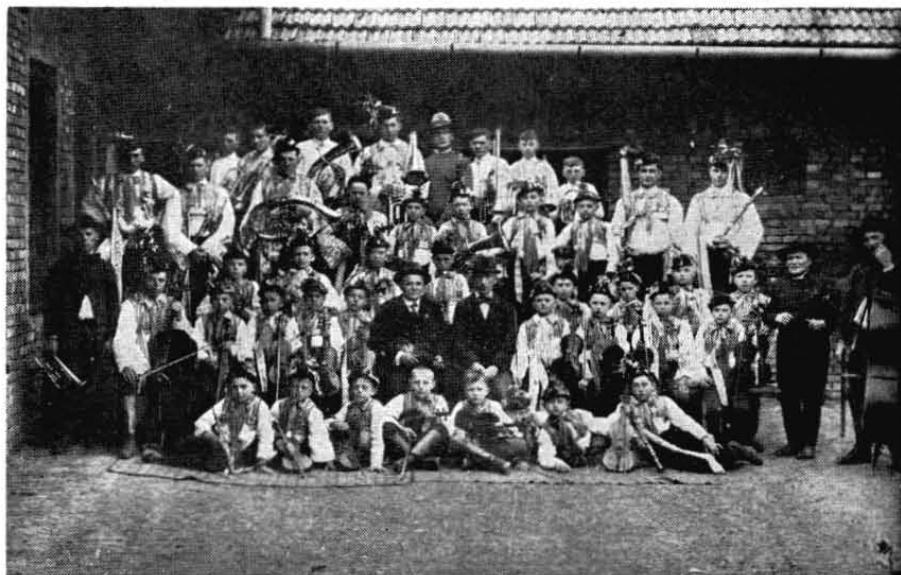
²⁸⁶) O klerikalismu a socialismu, ст. 13.

*²⁸⁷) Так бачимо, що з початку в 1880—90. р. р. Масарик брав науку Христа без критики, а пізніше, поглибивши свої студії, спостеріг, що в Христовій науці є соціальна несправедливість, бо в ній визнається підлеглість мас та пасивність, покора, що шкідливі для народа, який бореться за свою самостійність.

²⁸⁸) Slovanské studie, I, ст. 38.

²⁸⁹) Řeč presidenta Masaryka v den jeho 70. narozenin. — 7.—III. 1920.

²⁹⁰) Řeč presidenta v Plzni 2. X. 1921 před ústavem pro děti neduživé a zmrzačené.

50, 50a. Молодь із Шардиць, Київського повіту,
святкує 70. річний ювілей Пана Президента.

51. Чеські й німецькі діти з Берна вітають Пана Президента.

52. Диточі дарунки Пану Президентові в день його 75.
річного ювілею.

53. Медаль етденьської Академічної Громади видана з нагоди 75. річного ювілею Президента Масарика.

для людей, що ясно мислять».²⁹⁰⁾ А звідси його боротьба проти алкоголізму, проституції, всього того, що нищить тіло й душу людини. «Віра в вічність — це водночас віра в сучасність, бо я — це частина вічності, частина свого народу, хто добре дбає про будучину свого народу, той мусить дбати про себе: бути сильний, мусить мати здоровий мозок і здорове тіло».²⁹¹⁾ «Я працював і старався бути здоровим» — каже про себе Масарик. Масарик тісно звязує релігію з ідеалами гуманності, етики. Але він вірить і у промисел Божий — «таки й Пан-Біг піклується тим, що створив. Та з того, що промисел Божий дбає про нас і про ввесь світ, ще не випливає фаталізм, бездіяльність, а навпаки, випливає — оптимізм синергізму, суворий імператив найнапруженішої праці, праці в ім'я ідеї. Тільки тоді маємо право сподіватися отих, т. зв., щасливих нагод, тої внутрішньої логіки життя та історії й покладатися на поміч Божу».²⁹²⁾ «Віра в теологію не сміє доводити нас ні до бездіяльності, ні до пихи; ніколи не треба забувати, що не тільки ми на опіці промислу Божого».²⁹³⁾ І Масарик, що завжди має при собі біблію та «Заповіт» («Kšaft») Кменського,*) що вірить в Бога, у промисел Божий, —

²⁹⁰⁾ V boji o náboženství, ст. 27.

²⁹¹⁾ T. G. Masaryk, Přechod ze střední školy na školu vysokou, ст. 11.

²⁹²⁾ T. G. Masaryk, «Světová revoluce», ст. 388.

²⁹³⁾ Ibid., ст. 390.

*) У своїй політичній подорожі світом під час світової війни, Масарик усе мав із собою чеськобратьську біблію та Кменського «Заповіт» (Kšaft), які підсилювали його в тяжких хвилинах життя.

на нашу думку, проте не вирішив ясно, яка релігія найліпша, а навіть цілком не з'ясував свого релігійного «вірую» — релігії розуму, доказів, бо ж він каже: «Ціле життя один розум — не розум».²⁹⁴⁾

Ми вважаємо за його «вірую», за його релігію молитву Яна Гуса, що так часто її він повторює не лише словами, але переводить ділом у своїй праці ціле життя: «Шукай правди, слухай правду, навчайся правди, люби правду, говори правду, тримайся правди, борони правду аж до смерті». Хоч Масарик ціле життя бореться проти догми, проти віри в об'явленого Бога, та проте він глибоковіруюча людина, і все його життя, — вияв його релігійного погляду. «Все ж таки служба Божа — це є ціле наше життя».²⁹⁵⁾

Проф. Масарик розвинув за цей період і діяльність між робітництвом. Свій перший виклад для робітників він виголосив 3. грудня 1893. року в домі робітничої «Беседи» (Dělnická beseda). Голова робітничої спілки, вітаючи проф. Масарика, зазначив: «це рідке явище, що університетський професор прийшов до робітників викладати — це, можна сказати, перший приклад у житті чеського суспільства». Але ж він узагалі був у добрих і близьких відносинах із провідниками робітництва, з видатними соціал-демократами, такими, як Крапка, Штайнер, Дедіц та інші. Він дів їм почин до організації, «Робітничої Академії»

---

²⁹⁴⁾ Světová revoluce, стор. 389.

²⁹⁵⁾ Břetislav Foustka, Masaryk a abstinence, T. G. Masarykovi k šedesátým naroz., ст. 140.

(Dělnická akademie).²⁹⁶⁾ «Думка про утворення Р. А. та її освітні завдання виникла 1891. р. Вже тоді я обмірковував з паном редактором Крапкою стан робітничої літератури й журналістики й пропонував утворення журналістичної академії подібної як в Англії... У тому ж напрямкові пізніше балакав я з панами Штайнером і Дедіцем»... Вони випрацювали статут Р. А.... Статут Р. А. вважаю за дуже добрий, а особливо цінно в ньому змагання культурно зорганізувати робітництво. Справді, робітництву не вистачає лише політичної організації.²⁹⁷⁾ «Наша Доба», «Час» присвячували сторінки робітничому рухові. В «Нашій Добі» (1897. р.) з приводу першотравневого свята робітників Масарик висловив побажання, щоб робітники подбали про свій власний дім, зреорганізували й зорганізували свою власну журналістику, щоби мали свій власний щоденник, який би науково з'ясовував робітниче питання, говорив про потребу своїх власних робітничих кооперативів. Узагалі розвинув цілий плян діяльності для робітництва. Він сам зібрав поміж своїми приятелями 60.000 корон на заснування робітничого органу «Право Народу» (*Právo lidu*). І коли соціял-демократи цілої Австрії завзято й уперто боролися за загальне виборче право, то Масарик не тільки підpirав їх у пресі, але взяв і участь у маніфестаційному вічі робітничому, промовляв на ньому й ішов у поході в лавах робітництва.²⁹⁸⁾

²⁹⁶⁾ Karel Dědic, Masaryk a české socialistické hnutí. Masarykovi k šed. nar., ст. 304.

²⁹⁷⁾ Zeit, 1896, 12.—XII.; Naše Doba, 1897, ст. 137.

²⁹⁸⁾ Karel Dědic, Masarykovi k šed. naroz., ст. 304.

«Забіраю тут і я слово, як робітник, що працює головою, але мушу признатися, що я ні на крихту не вищий од вас, товариші-робітники, що працюєте руками. Ми робітники думки та пера приєднуємося до вас у всіх ваших домаганнях. Вас називають зрадниками, але я тверджу, що тільки ви і спасаєте чехів та Австрію. Я розумію вас — ви підготовлюєте генеральний страйк, і це не насилля, але оборона вашої людської гідності та національності».²⁹⁹) В 1907. р. соціал-демократи в Пільзні запросили Масарика виступити з викладами про «Розвиток соціалістичної науки в новій добі». Виклади відбувались у робітничому домі «Пекло». «Тяжко навіть собі в'явити, який викликало жах у певної частини громадянства наше оголошення, що в Пеклі буде викладати професор університету».³⁰⁰)

Відбулося шість викладів. Масарик їздив що неділі до Пільзеня й не боявся втоми, але йому загрожувала велика небезпека, бо в часописах ізнову почали його цікuvати, що він підтримує соціалістичний рух. «3. лютого якийсь чоловік на вулиці облив вітріolem одного лікаря, що був подібний на Масарика, й випік йому очі».³⁰¹)

Дві тисячі робітників одвідували виклади.

Під час робітничих страйків Масарик не тільки співчував робітникам в їх домаганнях, але своїми

---

²⁹⁹) Dr. Fr. Soukup, Syn dělníka vítězem nad Habsburky, ст. 27; Dr. Fr. Soukup (1930), ст. 42—43.

³⁰⁰) Alois Šašek, Masaryk a dělnictvo, Masarykoví k šedes. nář., ст. 309.

³⁰¹) Ibid., ст. 309—310.

викладами інформував чеське громадянство про робітничий рух і здобував йому прихильників.

В 1899. р. 29. травня переслав свій привіт страйкуючим 12.000. ткачів та прядильників у Берні, підбадьорючи, щоб були витревалі в своїх домаганнях. Переслав свою статтю: «Вісім годин праці», в якій доводив слушність вимог робітництва. Коли ж у 1900. р. почали страйкувати гірники та гутники на Мораві та в Чехії, то Масарик ізнову підтримав їх. Він у Кладні, осередку гутяного промислу, виголосив 29. I. 1900. р. виклад «Господарський та соціальний бій». Під час страйку він разом із проводирями робітників організував духові розривки для страйкарів, щоб розумно заповнити їх вільний час, і так одтягти робітництво від піяцтва та збитків. Організував матеріальну допомогу родинам страйкарів. В ц. р. 12. II. Масарик мав виклад у Празі в «Друкарській Бесіді» на зібранні представників майже всіх поступових культурно-освітніх і політичних організацій, де боронив домагання страйкарів.

Масарик, як уже ми бачали з його критики марксизму, не був соціал-демократом, але поділяв соціальні домагання робітництва, а найбільше завдавав йому жалю духовий стан робітництва; тому він так дбав про освіту мас і для цього підготовлював генерацію інтелігенції. «Виховав великі ряди інтелігенції, частина якої діяльна теж і в наших рядах (т. б. робітництва, *O. M.*), а ті, що розпорощені в різних таборах (партіях, *O. M.*), принаймні хоч дивляться через модерніші оку-

ляри на соціалізм»³⁰²) Хоч правда, загального впливу на робітництво Масарик не мав так великого, як на студентство та на інтелігенцію, «Та проте Масарик між чеським робітництвом був у великій пошані»³⁰³).

Зі вдячності за працю робітництво в 1907. р. (соціал-демократи) допомогло Масарикові знову дістати посольський мандат до віденського парламенту.

Масарик знову послом.

Боротьба робітників за загальне виборче рівне право скінчилася перемогою, і в 1907. р. Масарикова народня поступова партія взяла участь у перших загальних виборах до віденського парламенту. Масарикову кандидатуру виставлено у Валаському Межиржіччі на Мораві, де його народ уже знав, бо Масарик, починаючи від 90-х років, пробував там літніми феріями, виступав там із викладами, та взагалі студіював цей сухо-клерикальний край. Проти нього клерикали, під проводом посла Повонди, вели шалену агітацію, але даремне; при помочі соціал-демократів Масарика у травні 1907. року обрано на посла до парламенту.

Вже 20. VII. т. р. він промовляв із приводу державного бюджету, обороняючи інтереси недержавних народів. Про його промову видано окрему брошуру з додатком відгуків преси на неї. Праця

³⁰²) Karel Dědic, Masaryk a české socialistické hnutí (Sborník k šed. nar.), ст. 304.

³⁰³) František Modráček, Masaryk a české hnutí dělnické (Sborník k šed. nar.), ст. 307.

в парламенті перешкодила Масарикові взяти участь у місяці червні 1907. р. у міжнародному з'їзді «Союзу вільної думки» в Америці, куди його були запросили. Зате Масарик був на другому з'їзді, теж ув Америці, в Бостоні, на Інтернаціональному Конгресі свободних релігій (International Congress of Religions Liberals), що відбувався 22.-27. вересня того самого року. Масарик зі своєю дружиною приїхав до Нью-Йорку ще 7. серпня й використав вільний час на виклади для своїх земляків, що жили по ріжних містах Америки. Перший виклад відбувся в Нью-Йорку 17. VIII. 1907. р., а далі виклади в Чікагу та Бостоні. Теми викладів у Нью-Йорку такі: «Політична ситуація чеського народу в Австрії», «Розвиток визвольного руху в Росії», «Питання релігійне й селянське» та інш.³⁰⁴⁾

Майже всі виклади американські чехи в Чікагу видали окремою книжкою під назвою «Американські виклади» (Americké přednášky). В цій книжці знаходимо такі заголовки: «Гавлічек та його значіння для поступу вільної думки», «Вільна думка та соціалізм», «Релігія та суспільство», «Розвиток вільної думки», «Політична ситуація чеського народу в Австрії», «Становище жінки в родині й у громадському житті» та «Релігійна ситуація в Австрії й у Чехії». Це цикль викладів із філософії релігії.

В Америці науковий і культурний світ вітав проф. Масарика вже як видатного вченого й політика, бо ж його революційна критика рукописів,

³⁰⁴⁾ Čas, 1907, 27. VIII., ч. 236, ст. 5. Vojta Beneš, Masaříkovo dílo v Americe, 1925, ст. 3.

його виступи проти поглядів на ритуальне вживання крові жидами знайшли собі вже відгук у світовій пресі, і його ім'я, ім'я чеського видатного вченого, було вже широко знане в наукових та політичних колах.

Повернувшись додому, проф. Масарик знову з запалом заходився коло парламентарної праці. Тепер він став пильніше студіювати австрійську політичну дійсність, він почав провірювати свою дотеперішню позицію співпраці з німцями для поліпшення загального стану держави: він думав зреформувати Австрію так, щоб чехи становили рівноправну федерацівну частину-одиницю.³⁰⁵⁾) Але він переконався, що Австрія на чолі з династією Габсбургів є гниле болото. І Масарик почав міркувати про можливість самостійної чеської держави, почав студіювати характери політичних діячів інших народів, чужі держави, а дома, в Чехії, далі підготовляє майбутніх діячів, що вели б політику так, як він це розумів — «політику як науку й хист».

Масарик завше пильно стежив політичні події в інших державах, а тепер він став іще пильніше студіювати життєписи політичних діячів: купує їх фотографії, читає їх літературні праці, промови в парламентах і т. п., бо добре розуміє, що коли б йому довелося з ними спіткатись у співпраці, як зі своїми однодумцями або против-

---

³⁰⁵⁾ T. G. Masaryk, Jan Hus (1924), ст. 28; Česká otázka, ст. 145.

никами, то треба знати людину, щоб із нею відповідно поводитись.*)

В тому часі в парламенті він міг виступити ув обороні вільної думки в науці, в захисті університету й шкіл од посягань клерикалів. Було це так: у листопаді 1907. р. відбувався в Відні VI. з'їзд католиків, загальні збори католицького «Шкільного Союзу» (Schulverein), з'їзд біскупів та різних католицьких організацій. На своїх засіданнях католики торкнулись і школи, доводячи потребу клерикальної вихови. Староста м. Відня др. Люгер навіть висловився, що «не мусимо спинитись і перед брамами університетів».³⁰⁷)

Масарик та проф. Дртіна виступили в парламенті з промовами за волю науки й переконання. «Університет має бути вільний для всіх людей, всіх переконань». Масарик доводив, що школа має бути лише для науки.

В школі не можна навчати віри — віра є найінтимніша частина людської душі. Вже тоді Масарик висловився за відділення церкви від дер-

---

*) Може тут у пригоді стало Масарикове зацікавлення науковою фізіогномікою (френологією). Ще учнем народної школи він побачив у свого вчителя книжку Ляфатера «Наука фізіогноміки», зацікавився нею й випросив її вчителя та майже вивчив на пам'ять. Коли ж був у реальній школі в Густопечі, то під упливом цієї книжки визначував характери своїх товаришів, що не все виходило на їх користь. Своїм мацанням черепів він так їм спротивився, що ніхто не хотів із ним приятелювати. Та й Масарик «не міг найти собі ніодного приятеля, й так я заховав себе від морального зіпсуття, що йому підлягали мої товариши».³⁰⁸)

³⁰⁶) T. G. Masaryk, *Běh života* (Doležal), ст. 2; *Světová revoluce*, ст. 392.

³⁰⁷) Doležal, *Masarykova cesta životem*, I., ст. 57.

жави. Тоді клерикали знову пригадали йому, що він буцім то вийшов у люди на гроші католицького свящ. Сатори, а тепер йде проти католицтва, пригадали Гільснера, добавку до професорської платні та інш. Та Масарик усе спростував, а про свої взаємини з Саторою прямо сказав: «Той бідлага капелян, якого я досі заховав у своєму серці, був цими людьми зацькований на смерть. Ви мене примусили це Вам сказати. Стидайтесь за цю низькість... Чеський народ, — народ Гуса, Хельчицького, Коменського — в своїй більшості не був і ніколи не може бути клерикальним».³⁰⁸⁾

Масарик подав резолюцію, в якій вимагав од влади волі в науці та мистецтві. Резолюція була принята, за неї голосували, навіть, і клерикали.

В 1908. р. знову ж Масарик виступив із промовою в обороні вільної думки в науці.

Др. Вармунд, проф. церковного права в Інсбруку, видав друком свій виклад «Християнський світогляд та вільна наука», що мав у Т-ві «Freie Schule». Автор висловився проти силяби папи Пія X. та проти буллі «Pascendi», доводячи, що межи світоглядом папи й науковим є непереможна суперечність. Цю брошуру сконфісковано, преса почала цікувати автора. Проф. Вармунда, за ка-ру, переведено до Праги. Масарик, як оборонець правди, справедливости, зараз же виступив 4. VI. 1908. р. в парламенті з низкою доказів і довів, що мусить бути вільна думка в науці й переконанні; австрійська влада на його пропозицію ще минулого року, мовляв, була приобіцяла, що не

---

³⁰⁸⁾ Za svobodu svědomí a učení, V Praze, 1908, ст. 28.

переслідуватиме вчених за їх наукову діяльність, навіть як вона суперечитиме католицьким догмам — однаке не додержала свого слова. — «Масарикове ім'я знову полетіло цілим світом, як ім'я смілого оборонця волі переконання».³⁰⁹⁾

В 1909. р. Масарик виступив у парляменті в ообороні так званих «загребських зрадників», і цей його виступ довго потому обговорювала світова преса. Справа була така:

В Загребі заарештовано 53 людей: вчителів, купців, священиків, селян. Серб Настіч, підкуплений австрійською владою, як це згодом з'ясував Масарик, зробив донос на організацію «Слав'янський Південь» (Славенські Юг), що нібито вона має на меті утворити самостійну Велику Сербію й що за цією організацією буцім-то стоять сербський король Петро і принц Юрій. В 1909. р. почався процес, і 32. із тих людей загрожувала смертна кара — «мали поставити 32 шибениці». Масарик гаряче заходився коло цієї справи. Він виїхав до Загребу, прослухав перебіг процесу, побував у Білгороді та інших сербських містах, зібрав інформації та документи, що викривали і стверджували наявність у цьому процесі провокації австрійської влади, яка цим процесом хотіла відвернути увагу світа від загарбання окупованої досі Боснії й Герцеговини.³¹⁰⁾ 18. V. 1909. р. він виголосив у парляменті промову, де

³⁰⁹⁾ Dr. J. Doležal, I., ст. 57; František Drtina, Masaryk politik vědou a uměním (Sborník k šed. nář.), ст. 272, 281; Ferd. Císař, Vzpomínky, там-же, ст. 358.

³¹⁰⁾ H. W. Steed, Třicet let novinářem, I. (1924), ст. 342—43.

довів, що загребський процес побудований на фальшованих документах та на зізнаннях свідків, підплачених агентами-провокаторами австрійської влади. Хоч суд і засудив ці жертви провокації, але заходами Масарика скасовано присуд і визнанено нове слідство, а поки що всіх обвинувачених звільнено. Та нового слідства не переводили, бо Масарик своїм моральним упливом примусив Настіча, головного свідка, признатися, що його підплатили. Цей процес став відомим цілому світові. «І знову Масарик добув собі моральної влади над душами, і честь успіху цілком йому належить... Його заслугами малий чеський народ став великим, шляхотним перед цілим світом. Було видко, що рід Гусів, Коменських, Палацьких, Гавлічків ще не вимер». ³¹¹⁾

Цього року Масарикові довелося захищати ще сербів та виводити на чисту воду політику Австрії супроти деяких слав'янських народів. Ті документи, що мали ствердити зраду видатних сербських та хорватських діячів, дали на розслід проф. Фрідунгові, який і підтвердив, що буцім то ці документи справжні; він написав у «*Neue Fr. Presse*» (жидівський часопис) 25. III. 1909. р. статтю, де закидав низці сербських та хорватських діячів намір зробити повстання проти Австро-Угорщини. Фрідунг хотів, щоб вибухла війна й закріпила окупацію Боснії й Герцеговини. ³¹²⁾ Таку ж саму статтю примістила й клерикальна га-

³¹¹⁾ Ernest Denis, Dopis (Sborník k šed. nárož.), ст. 12.; Dr. R. W. Seton-Watson (Scotus Viator), *Evropa v přerodu*, ст. 5.

³¹²⁾ Seton-Watson, *Evropa v přerodu*, ст. 346.

зета «Die Reichspost». Сербсько-хорватська коаліція віденського парламенту потягнула редакторів цих часописів та автора статей до суду; повстав новий процес, тепер уже приходилося австро-угорській владі викручуватися, бо документи, що ними оперував Фрідунг, були підроблені та ще з допомогою урядовців міністерства закордонних справ «бо один із цих «сербських» документів був навіть написаний на папері, що його вживали в одному відділі міністерства закордонних справ Австро-Угорщини».³¹³⁾

Масарик свідчив на суді проти Фрідунга, давав поради сербсько-хорватській коаліції й так добре повів справу, що австро-угорська влада опинилася у скандальному положенні. Навіть сам імператор уплинув на етичне почуття головного позивальника хорвата Сушіла, щоб припинити судову розправу.³¹⁴⁾ Історію цих процесів було видано окремими брошурами, де Масарик помістив і факсіміле сфальшованих документів.³¹⁵⁾

Продовженням цього процесу був виступ Масарика проти всевладного тоді міністра закордонних справ Еренталя. Це так званий «Білгородський процес».

---

³¹³⁾ Ibid., ст. 351; Doležal, I., ст. 58; Dr. Božidar Markovič, Vzpomínka na Masaryka (Sborník k šed. narozeninám), ст. 24—25.

³¹⁴⁾ Watson, ст. 351—52.

³¹⁵⁾ T. G. Masaryk, Tak zvaný velezrádný proces v Záhřebě, v Praze, 1909; «Rakouská zahraniční politika diplomacie», v Praze, 1911.*)

*) Ці книжки також вийшли в німецькій та сербській мовах.

В Білгороді сербська влада заарештувала була та потягнула до суду одного з провокаторів австрійської влади Вашіча, що брав участь у фальшуванні документів. В Австрії хотіли цю справу затушкувати, але Масарик у парляменті зробив із приводу цього інтерпеляцію до міністра закордонних справ Еренталя й піддав гострій критиці закордонну політику Австро-Угорщини. «Така політика спричиниться до розпаду Австро-Угорщини» — пророкував Масарик долю Австрійської держави.³¹⁶⁾ «Пам'ятаю, як, опираючись на близький матеріал та сильні мотиви, Масарик, у справжньому змісті слова, розгромив міністра закордонних справ графа Еренталя».³¹⁷⁾ Всіми цими виступами Масарик придбав собі велику пошану у слав'янських народів Австро-Угорщини.

Боронив Масарик у віденському парляменті їх українців, коли в 1908. р. польсько-російське об'єднання, що повстало з ініціативи неослав'яністів, змагалося ввести російську мову в віденському парляменті.*)

Масарик, як генеральний референт, виступив із промовою й довів помилку думати, що буцімто філологія та література творять націю. Витворю-

---

³¹⁶⁾ H. W. Steed, I., ст. 350—352.

³¹⁷⁾ Václav Klofáč, Čsl. evangel., ст. 106.

*) Неослав'янізм повстав у Празі з ініціативи великого русофіла д-ра Кароля Крамаржа. Москвофіли в Галичині дуже хопилися цієї думки, але Масарик поставився негативно до неослав'янізму, доводячи, що це проблема не життєва, бо в ній нема справедливости, рівності народів. Дивись Масарикові статті в Часі.³¹⁸⁾

³¹⁸⁾ O novoslavismu, «Čas», 1909, č. 13, 14, 15.

ють народ політичні, господарські та соціальні фактори. Коли Русини (Українці, *O. M.*) вважатимуть себе за народ і будуть політично об'єднані, то філологія мусить поступитися. У доказ великого майбутнього українського народу Масарик навів слова філософа Гердера: «Україна стане новим Ельдорадом... Повстане новий освічений народ, що його кордони поширяться аж до Чорного моря, а звідти охоплять цілий світ».³¹⁹⁾

А ще перед тим боронив Масарик і українських студентів.

У 1901. році частина української молоді, по сецесії з університету у Львові, опинилася в Празі. «Живо стає мені і нині в пам'яти ся люба сердечність і гостинність, з якою Чехи приймали своїх братів — Українців-Русинів на землі Гуса. Не забути ніколи тих ясних, розчулюючих моментів побуту в Празі. Але не забути і того помішання понять, яке мали Чехи про нас і наш народ. Одні витали нас як Росіян, другі як Русинів, а велика мабуть часть давала тоді опуст тільки своїм всеслав'янським почуванням та симпатіям.*). Та в тим димі солодких слів вирізнилися різко здорові погляди деяких людей, людей, які притягли нас до себе своєю поступовістю й інтелігенцією — це були реалісти. Ми прилягли до них цілою душою, сходилися при кожній нагоді, дискутували живо, виголошували реферати, читали

³¹⁹⁾ «Čas», 1908, 14. VII.; О. І. Бочковський, «Т. Г. Масарик, національна проблема та українське питання», 1930, ст. 113.

*) На жаль, і досі більшість чеського народу, чеської інтелігенції мають такі в'язи про нас українців. (*O. M.*).

відчити, пізнявали себе і взаємно вчилися. А вже ж найкращі хвилі побуту в Празі це були виклади проф. Масарика. Цей великий вчений, політик і мислитель був для нас чимсь незвичайним... Кожне його слово падало глибоко в наші серця. На його виклади ми ходили з так б'ючим серцем і сіяючими очима, як Магометани до Мекки. Ми стали без виїмки поклонниками його великого імені».³²⁰⁾

Вважаємо потрібним сказати тут і про знайомство Масарика з Франком. У 1893. р. Масарик познайомився в Відні з нашим каменяром Іваном Франком. В 1901. р. Франко у відповідь на прислану йому в 1896. р. Масариком книжку «Karel Havlíček», присвятив Масарикові свій переклад творів Карла Гавлічка-Боровського.³²¹⁾ Так по-встали взаємини межи чеським та українським велетнями духа. Масарик на Франка зробив дуже сильне враження: «Мої зносини з проф. Масариком не були ані так близькі, ані так часті, щоб можна було про них багато говорити. Та все таки крім індивідуальної приємності, пізнати такого визначного чоловіка, як проф. Масарик, було їх єсть в його особі дещо таке, що збуджувало у мене особливу симпатію і поважання до нього».³²²⁾

---

³²⁰⁾ Д-р Іван Брик, Професор Масарик а Українці-Русини (Sborník k šed. nárož., 1910), ст. 20.

³²¹⁾ K. Гавлічек-Боровський, Вибір поезій. Переклад Івана Франка. Львів, 1901; також нове видання ілюстроване, 1929, наклад. «Чесько-українська книга», в Празі.

³²²⁾ Ivan Franko, Moji znosyny z prof. Masarykem (T. G. Masarykovi k šed. nárož., 1910), ст. 16.*)

^{*}) Франко свою статтю до збірника подав, латинкою, в українській мові. О. М.

54. Президент Масарик приймав на І'раді присвячення працької шкільної молоді.

55. Президентка Масарика вимагають у Жідараї, на Мораві.

56. Населення в Ровні вітає Президента Масарика
хлібом — сіллю.

57. Президент Масарук розмовляє зі своїми колишніми товарищами в Годонії.

В 1908. р. за ініціативи К. Крамаржа, видатного чеського слав'янофіла, або ліпше сказати русофіла, повстав у Празі так званий неославізм; це була спроба польсько-російського об'єднання в Галичині. Галицькі московофіли, порозумівшись з деякими польськими діячами, змагалися придушити національне відродження українців у Галичині. Цього ж року відбувся у Празі «Ново-слав'янський з'їзд». Проф. Масарик не брав участі в ньому, бо його улаштовували «консервативні слав'янофіли, а од них не можна сподіватися нічого поступового» — казав він своїм однодумцям-реалістам.³²³⁾

З росіян, наприклад, брали в нім участь: гр. Бобрінський, Комаров, із поляків Гіжіцькі, а за українців відомий «малорос» Вергун. Під упливом проф. Масарика чех, д-р. Шамаль, вніс на з'їзді пропозицію, що для практичного здійснення слав'янської єдності потрібна виміна професорів, книг та видавання спільніх публікацій.*)

Але зате Масарик взяв активну участь у Конгресі слав'янської студентської молоді, що теж відбувся в Празі на початку літа 1908. р. «Слав'янська поступова молодь своїм конгресом хотіла маніфестувати модерне демократичне слав'янство, висловлюючися за принцип національної рівноправності всіх слав'янських народів... Одною з

---

³²³⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, II., ст. 309.

*) Свою думку, про вивчення культури слав'янських народів, про близчі взаємини, Масарик здійснив уже будучи президентом — був заснований в Празі «Слав'янський Інститут» і Масарик пожертвував на його потреби 5 мільйонів корон чеських.

найчисленіших національних делегацій на цьому конгресі була українська. Вона виконала на ньому чималу фактичну працю. Проф. Масарик дуже цікавився цим конгресом. Бував на його засіданнях. Слідкував за його працею».³²⁴⁾

Масарик мав великий вплив на визвольний рух слав'янських народів Австро-Угорщини, на культурний їх розвиток, а його ім'я було відоме, наприклад, у Сербії навіть цілому народові. «Наш народ не має сьогодні чоловіка, який був би так улюблений, шанований межи поступовими хорватами й сербами, як проф. Масарик. Межи нашими проводирями й політиками ані один не є так нам близький, як він, слово жадного з них не має такого великого авторитету. Коли в Спліті народ при від'їзді Масарика вигукував «Хай живе наш Масарик» — це не була фраза, але вираз справжнього, глибокого почуття».³²⁵⁾

Уже в цей час Масарик був дуже популярний і межи словаками, мав великий вплив на культурний рух і вже була тут поширенна думка про з'єднання з Чехами.

На Мораві він активно підтримує поступовий рух, часто відвідує Мораву, листується з видатними поступовцями, підтримує тамошній жіночий рух, активно допомагає при організації поступового жіночого часопису «Ženská revue», навіть уносить поправки до статуту нового жіночого т-ва «Zemská pokroková organisace morav-

³²⁴⁾ О. Бочковський, Із спогадів про Т. Г. Масарика, («Тризуб», 31. VIII, 1930), ст. 25.

³²⁵⁾ Dr. Josip Smoldlaka, Náš Masaryk (Sborník k šed. narozeninám), ст. 30.

ských žen». У Празі теж підтримує поступовий студентський рух, зокрема Т-во «Slavia», що перше поставилося з повагою до змагання жінок до рівноправності. Взагалі Масарик присвячував багато уваги жінці та її змаганням для здобуття політичної рівноправності. Масарик, іще будучи студентом, уже зацікавився жіночим рухом, що видко з його листування зі Зденкою Шемберівною. На початку своєї літературної діяльності Масарик переслав до журналу «Světozor» статтю про жіноче питання, яку редакція чомуусь не примістила.³²⁶⁾ В своїй критиці книги Бена «Вихова як наука» (Alex. Bain, Education as a Science, London, 1879) Масарик звернув увагу, що Бен нічого не сказав у своїй праці про вихову жінки. «Хто науково студіює виховання, той легко переконується, що суспільство може тільки тоді удосконалитися, коли культурна праця, яку мають виконувати обидві частини суспільства, буде поділена, а це станеться лише тоді, коли обидві частини суспільства будуть як слід підготовлені школою».³²⁷⁾

У своїй професорській праці «Самогубство» Масарик торкався жіночого питання: вплив подружжа на моральність, положення позашлюбних дітей і т. п. Будучи професором у Празі, він на своїх викладах із практичної філософії часто торкався сексуального питання і вимагав од молоді поваги до жінки-людини, пропагував душевну й фізичну чистоту, однаково обов'язкову

³²⁶⁾ «Čas», 1910, březen.

³²⁷⁾ Dr. T. G. Masaryk, Alexander Bain: «O výchování jako vědě». (Masaryk. Sborník, 1928—29), ст. 344.

так для жінки, як і для мужчини. Високо ставив подружжа й визнавав фізичний зв'язок обох статей лише в подружжі, що основано на взаємному коханні, взаємній пошані й на цілковитій рівноправності, це мало великий виховничий вплив.³²⁸⁾

В своїх соціологічних працях: «Чеське питання», «Соціальне питання», «Ян Гус», у своїх критичних студіях творів Золі, Гете, Вагнера, Достоєвського, Арцибашева, Верхліцького та інш. він торкався жіночого питання, дбайливо розбирав жіночі типи, захищав право жінки на цілковиту рівноправність у всьому. Масарик пильно слідкує за розвитком чеського й міжнароднього жіночого руху, за жіночою літературою — він добре знайомий із творами жінок-письменниць цілого світу, й у число десяти найліпших творів світової літератури*) включає й твори двох пись-

³²⁸⁾ Karel Štech: Masarykův vliv na rodinný život (Masaryk a ženy), ст. 240—241.

*) В 1906. г. «Neue Blätter für Literatur und Kunst» улаштували анкету, в якій взяли участь видатніші світові літератори, учені, політики й т. п. Треба було скласти список 10 найліпших книжок. Масарик вибрав було 22 книжки. «Порахую — то маю тут 22 книжки... Маю неприємне почуття, що мушу вибрати з них десять». На кінці анкети він написав: «Коли відвідає нас по багатьох роках наш приятель із рідного села, то згадуємо всіх своїх шкільних товаришів, приятелів, знайомих. Передаємо привітання майже цілому селу. Однаке при останньому «З Богом», іще нагадуємо приятелеві «не забудь, на того та на онтого». Подібно й я, називаючи ці десять книжок, власне їх авторів, думаю при цьому про всіх останніх — про цілу милу культурну родину».³²⁹⁾

³²⁹⁾ «Naše kniha», 1921, ст. 20.

менниць: Bronthe, «Vilette», i Browning, «Aurora Leight».³³⁰⁾

Масарик у журналі «Наша Доба» мав окремий відділ «Огляд жіночого руху»,^{*)} який вела видатна чеська жінка Ольга Страцька.

Масарикові виклади в університеті, межи громадянством, його статті в журналах мали великий виховничий вплив, багато придбали жіноцтву прихильників жіночого руху. «Цим проф. Масарик упливав на нас дорослих читачів і на молодь».³³²⁾

В житті Масарика жінка відограла велику роль: щасливе подружжа ще більше сприяло, що Масарик так високо цінив жіноцтво. «Мое подружжа довершило мое виховання, мое Lehr- und Wanderjahre» — каже він після слів Гете.³³³⁾

«Я мав, зокрема, особливе щастя, що мій життєвий шлях з'єднався з життєвим шляхом Шарлоту Гарігівни, без неї не похопив би я так зміст життя й своє політичне завдання».³³⁴⁾ «Її безком-

³³⁰⁾ Světová revoluce, ст. 130; «Naše kniha», 1921, ст. 20.

^{*)} Масарик, як редактор, сумлінно давав про те, щоб у «Нашій Добі» писали про жінку правдиво, полюдському. Він сам, пишучи про погляди на життя, не минав жінки — навпаки, вона для нього є основною частиною суспільства; пишучи про загальний світогляд, вважає жінку частиною людства, а в «Ідеалах гуманності» жінка є частина народу».³³¹⁾

³³¹⁾ Kamil Hargach, «Ženská otázka v Masarykově «Naší době» (Masaryk a ženy), ст. 139—40.

³³²⁾ Ibid., ст. 172; R. J. Vonka, Jeden z příkladů, с. к., ст. 236; Lila Bubelová, Můj nejsilnější dojem z Masaryka, ст. 304.

³³³⁾ K. Č., Hovory, I., ст. 114.

³³⁴⁾ Světová revoluce, ст. 396.

промісівість та правдивість мали на мене великий вплив».³³⁵⁾

І от на основі довголітнього досвіду та спостережень чеського народного життя та життя інших народів, Масарик пересвідчився, що жінка й чоловік рівноцінні одиниці суспільства — бо кожний індивідуум має в суспільстві свою вартість. «Я не бачу жадного перевищення чоловіків над жінками, ані розумового, ані морального, ані фізичного, або, принаймні, нервового; лише припускаю в чоловіків більше розвинені м'язи».³³⁶⁾

Масарик визнає рівноправність жінки нарівні з чоловіком у всьому: «Жінка має здібності для всякої праці, для кожної інтелектуальної професії й може виконувати їх нарівні з чоловіком, за виїмком лише тих, які шкідливі для її материнства».³³⁷⁾ Свій погляд він підтверджує прикладами з родинного життя робітників, інтелігенції, з життя жінок телеграфісток, телефоністок, учительок, сестер жалібниць та інш. Ці професії не легші від професій професора, лікаря й т. п.; тут не менше треба мислення, напруження нервів, фізичної сили й т. п. В сучасну добу нерівність жінки є наслідком історичної помилки — ця нерівність неприродня. В історії взагалі багато помилок, часто згубних для людства. І цю нерівність, як і інші нерівності в суспільстві, мусімо

---

³³⁵⁾ K. Č., Hovory, I., ст. 113.

³³⁶⁾ Masaryk o ženě, Praha, 1929, ст. 17; Postavení ženy v rodině a ve veřejném životě (Americké přednášky, 1929), ст. 113.

³³⁷⁾ Ibid., ст. 112, 119; Moderní názor na ženu, Vyškov, 1930, ст. 8.

усунути, це вимоги нової доби, доби демократизму. Чоловік і жінка віддавна жили й працювали разом і так взаємно впливали один на одного.³³⁸⁾

Та жінка, виконуючи обов'язки матері, мусіла й мусить деякий, навіть, довший час присвятити майже виключно цим обов'язкам. Тому то чоловіки, що постійно могли працювати в різних галузях, з самого початку культури, окупували всі професії, а тим і надали всій культурі, до деякої міри, мужеський характер. Зокрема ж жінка не могла бути вояком (за малими виїмками). А тому то й досі воївничість та війна були загально визнані та високо цінилися, жінка ж та її праця недоцінювалися.*⁾ Та старий мілітаризм уже занепадає, війна вже потроху втрачав свою вартість не тільки з моральних причин, але й з цілком практичних, господарських, а тим і жінка стала рівноцінною й рівноправною одиницею людства. Жінка мусить співпрацювати з чоловіком у всіх галузях людської культури.³⁴⁰⁾

Деякі вчені, медики, навіть святі отці церкви, не визнають рівності чоловіка й жінки тому, що мають дуалістичний погляд на мораль та відріз-

³³⁸⁾ Moderní názor na ženu, ст. 8; Sociální otázka, ст. 445; Sebevražda, ст. 25, 27, 28, 30, 45.

^{*)} Такої ж думки й великий індійський філософ Р. Тагор: «В сучасній стадії історії цивілізація, майже виключно, мужеська, це є цивілізація сили, в якій жінка була відсунута на бік, у тінь. Цим цивілізація втратила свою рівновагу й рухається періодами від війни до війни».³³⁹⁾

³³⁹⁾ «Naše doba», 1924, č. 6. Besedy s velkými lidmi.

³⁴⁰⁾ Moderní názor, ст. 10, Mnohoženství a jednoženství (1925), ст. 27.

няють тіло від духа. Але тіло й дух творять одну цілість. Нечистота тілесна є й духовна нечистота. Відціля погляд Масарика на подружжа, на кохання, як на найліпший та найінтимніший зв'язок чоловіка й жінки — асоціацію тіл і душ. «Кохання й подружжа це зв'язок здорових душ у здоровому тілі... Подружжа для жінки й чоловіка має бути найвищим розвитком. В подружжі починається нове життя й продовжується в надіндивідуальному розвиткові».³⁴¹⁾ «Справжнє кохання виявляється в одноженстві й в одномужстві — це є найінтимніша асоціація».³⁴²⁾

Не тільки жінка є охоронцем родинного життя, але й чоловік мусить нарівні з жінкою свято триматися родинного життя. Материнство й батьківство — святі обов'язки. Вихова дітей — головне завдання родини. Найважнішим чинником у вихованні дітей є приклад самих батьків, а яка родина — такий і народ. Тому то жіноче питання є культурне, людське питання. Коли є жіноче питання, це є й питання чоловіче, діточе й т. п..³⁴³⁾

Щоб жінка не була рабом домашньої господарки, щоб могла брати участь у культурному житті людства, треба реформи суспільного життя, усунення взагалі нерівності, поліпшення умов життя, а це станеться лише тоді, коли жінка й чоловік будуть співпрацювати як рівні члени суспільства, коли буде справді поділ праці — кожний буде працювати на своєму місці, по

---

³⁴¹⁾ «Mnohoženství a jednoženství», ст. 21. «Žena u Ježíše a Pavla» (Masaryk a ženy), ст. 35—42.

³⁴²⁾ Moderní názor, ст. 11.

³⁴³⁾ Postavení ženy, ст. 109; Otázka sociální, ст. 445.

своїм здібностям, як людина для людини, для цілого людства. Треба, щоб і жінка вільно могла проявити свої здібності душевні й фізичні — й коли тепер, на початку своєї політичної, громадської й т. п. праці, жінка робить помилки — то це не визначає, що вона не здібна до такої діяльності — вона лише починає, ще не має, як чоловік, досвіду тисячіліть. А хіба чоловіки не помиляються? Але суспільна опінія завше була на стороні чоловіка й більше строго судить жінку. Модерня, самостійна жінка мусить бути більше сміла — мати більше куражу та бути витривала в своїх домаганнях. Жінка має велике майбутнє, бо тепер культура буде витвором не лише чоловіка, але й жінки.^{344)*}

Масарик у своїй Вашінгтонській декларації 18. VIII. 1918. р. про майбутню чеську державу у § 5. (було всіх §§ 12) написав: «Жінки політично, соціально й культурно будуть поставлені нарівні з чолові-

³⁴⁴⁾ Masaryk o ženě, ст. 18—19; 23—24; Moderní názor, ст. 12—13; «Naše doba», 1894, ст. 1134.

*) Про майбутню участь жінки у творенні культури Р. Тағор каже так: «І от у решті прийшов час, коли жінка мусить виступити та внести свій життєвий ритм у цей немилосердний рух сили... Це є ритм, який не застановлює світового руху, поступу, але веде його до правди и краси».³⁴⁵⁾ (Думки цих велетнів духа сходяться).

В поглядах на жінку, як одиницю суспільства, Масарик розходиться, наприклад, із Контом, хоч у многому в його послідовником: Конт призначує жінці лише обов'язки матері, господині, доводячи, що вона не здібна до наукової й політичної праці.³⁴⁶⁾

³⁴⁵⁾ Besedy s velkými lidmi, «Naše doba», 1924, č. 6.

³⁴⁶⁾ Dr. Fr. Fajfr: Masaryk a Comte, ст. 58—60.

ками». В Конституції Чеськословацької Республіки §§ 9, 10, 14, 15 й 106 — забезпечують жінці в цій державі політичні права нарівні з чоловіками (без розділу статей). «І Масарик-президент є фемініст, як був ним і Масарик-професор».³⁴⁷⁾

В 1910. році близькі приятелі й послідовники Масарика святкували його 60. річний ювілей. З преси «Час» присвятив із приводу цього теплу статтю, решта ж газет поставилася до ювілею холодно. Тоді видано збірник: «T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám» під редакцією Е. Бенеша, проф. Дртіни, проф. Крейчого та Гербена. Вже з цього збірника читач може довідатися, що коло проф. Масарика згуртувалися були найвидатніші люди, чеська «еліта». А так то вже відчувалося, що Масарик, засягнувши до всіх ділянок суспільного життя, скрізь уніс свої «корективи», і вже навіть його противники, дискутуючи з ним у пресі, поступнєво переймали дещо з його думок, а то й потім видавали ці думки вже за свої. «Проф. Масарик ходив як під градом, але всі читали те, що він писав, прислухалися до того, що говорив, та свідомо чи несвідомо приймали те, чого навчав».³⁴⁸⁾ «Для Масарика головний життєвий максімум — це бути завжди правдивим у житті — як у житті особистім, так і в народнім. Ця правда не завжди у нас терпима — через те таке обурення проти Масарика. І я мушу дати тут прояв цій правді — ніхто не мав на мене та-

³⁴⁷⁾ F. F. Plamínková, «Žena budiž rovnoprávna muži» (Masaryk a ženy), ст. 36, 38.

³⁴⁸⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, II., ст. 328.

кого впливу, як Масарик. Чим більше я з ним стикався від студенських часів, тим більше я завжди почував, що я стаю ліпше», так пише небіжчик проф. Дртіна, одна з найшляхотніших постатей у чеському суспільстві.³⁴⁹⁾

«Вплив Масарика поперше я відчув як негативний. Не був я його послідовником, але потроху я наблизався до нього... Велика частина народу не зрозуміла мужа, який гаряче любить народ та найбільше від нас усіх працює для нього».³⁵⁰⁾ «Чеський народ залишиться боржником Масарикові», пише Фердинанд Цікарж ще в 1910. р.³⁵¹⁾

У свої 60. роковини Масарик на ювілейному вечері 7. березня 1910. р. сам, так би мовити, підвів такий підсумок своєї діяльності:

«Ось я маю ту минулість перед собою — цілій інвентар можете собі в'явити, як я про це все передумую й мало коли я мав стільки роздумувати про себе, як сьогодні. А що ж то все значить?.. Тут бачу й пересвідчуся, і це для мене новий мілій досвід, що межи нами, що тут, і всіма, що геть там поза нами, не тільки є зв'язок розумовий, але також і зв'язок сердечний. І, ма-бути, цей сердечний зв'язок сильніший од розумового... Так я собі міркую... А втім я почуваю себе тепер ніби в півні та кажу: Що ж це? Що? Що ж далі робитимемо?.. Коли я сюди мав іти, то думав: мусиш сказати щось розумне та добре, але якось це не йде. Коли ж я виходив із дому, жінка мені сказала: «Будемо весело й далі пра-

³⁴⁹⁾ František Drtina (Masarykovi k šed. nárož.), ст. 343.

³⁵⁰⁾ Karel Kálal, ibid., ст. 378.

³⁵¹⁾ Ferdinand Císař, ibid., ст. 364.

щувати». — Це буде повторення того, що я й ви разом ізі мною робили. На ті 60 років я дивлюся як професор, кантор: я ще тільки написав передмову та заголовок, а головне — зміст — тільки б тепер, у повному спокою (маю на думці той спокій, що його дає досвід, іншого не визнаю), хотів би я, власне, написати».³⁵²⁾

Масарик 1911. року примушений був через хоробу віддихових органів провести літо в Італії на Капрі, а потім їздив уже туди що-літа. Тут він зазнайомився з російським письменником Максімом Гор'ким. І знову в нього прокинулися давні симпатії до російської літератури, знову він заходився студіювати всебічно Росію та тим доповнювати свої особисті спостереження, доповнити ті матеріали, що їх він збиралекілька років. Наслідки цих роздумувань — це була дво-

---

³⁵²⁾ Dr. Jan Herben, *Masaryk osvoboditel*, ст. 12; Dr. J. Doležal, II., ст. 42.

І справді, Масарик головне зробив уже межі 64. та 68. роками свого життя — визволив свій народ із-під німецького гнету. Як це стало все несподівано для більшості чеського громадянства свідчить, наприклад, ось такий випадок.

В 1908. році видбулися вибори до чеського сейму, і Масарик виступив кандидатом у Празі від старого міста. Проти нього знову поведено шалену агітацію, знов пригадувано «всі його провини», знову просто опльовано його, й він одержав лише 582 голоси, зате його противандидат Подліпний — 1104 голоси. Отже, ще в 1908. році Масарик не був популярний серед празького чеського громадянства. Але за яких ось шість років він заходиться вже коло такої справи, що його цілий народ від молодого до старого буде благословляти...

томова праця, що 1913. року вийшла німецькою мовою в Єні «Russland und Europa».*)

В праці «Росія й Европа» Масарик висловив ясно й широко свої погляди на Росію. За типове явище російської дійсності він уважає Достоєвського з його містичизмом, перевагою почуття й повним недовір'ям до сили розуму. Як Достоєвський протиставить Росію, країну релігії, почуття західній Европі, країні холодного розуму, так Масарик вірить у західну культуру, хоч і не відкидає релігії й почуття. Своєю працею Масарик бажав зблизити захід зі сходом. За представника заходу він бере Канта і проводить паралелі між Кантом і Достоєвським. Розбирає всі головні течії в російській літературі й філософії. Російські письменники вірять ув інстинкт, у підсвідомі духові сили свого народу, їх ідеал — неписьменні селяни та юродиві. Масарик, хоч ховає симпатії до російського селянина, хоч співчуває навіть із соціялістами-терористами, проте не симпатизує з перевагою почуття; треба, на його думку, підпорядкуватися розумові і працювати над життям все докладно розміркувавши. В російськім народі він бачив тенденції до анархізму, нездібність до організації. Росія — це ще країна середньовіччя, дуже релігійна, та любови до бога й релігійності ще замало для розвитку народу й його культури.³⁵⁸⁾)

---

*) Чеською мовою «Rusko a Evropa», перший том вийшов лише 1919. р., а другий 1921. р. Ця праця перекладена на англійську, французьку та італійську мови. В цьому році виходить чеською мовою 2. видання.

³⁵⁸⁾ Rusko a Evropa, I., ст. 7—10 й д.

В «Росії й Европі» Масарик гостро скритикував царизм, пророкував анархію в Росії; там народ і інтелігенція — два протилежні бігуни, а вся адміністрація — болячка на народньому тілі. Він уже тоді передбачав можливість усього того, що склалося за світової війни й російської революції. Він передбачав розпад російської держави, цієї в'язниці народів.

Головно, що російська революційна інтелігенція в своїй основі аристократична: її зневага до дрібної праці й витревалости, що є основами демократизму. Всі вони здібні лише до періодичної інтенсивної праці, але не засвоїли етики працьовитості. Мало ними було зроблено для проведення демократичної рівності й свободи. Російська філософія не перемогла міту, а політичному мисленню в Росії бракує критицизму. Аристократизм же в своїй основі завжди мітичний і містичний. І російські революціонери, навіть анархисти, як Крапоткин, не позбавлені впливу аристократизму.³⁵⁴⁾)

Масарик річево критикує захоплення російських революціонерів революцією, як єдиним засобом перебудови соціального й політичного життя суспільства. Практично вони не підготовлені для переведення соціальної революції: «Росіянин сподівається, що революція принесе чудо, він ще й досі вірить мітично й некритично. Росіянам бракує, коротко кажучи, критичності — Канта. Тому вони етично не дійшли далі ніж до Степнякової біблійної теорії («Смерть за

---

³⁵⁴⁾ Ibid., II., ст. 652—58.

смерть»).³⁵⁵⁾ Масарик не відкидає революції, але «революція мусить бути підготована розумом, лише продумані й планомірно переведені революції досягають бажаного успіху».³⁵⁶⁾

Але симпатії до російської культури проф. Масарик не втратив. «Студіюючи глибше Росію та її літературу», каже він, «навчився я вірніше оцінювати не лише філософію Фойербаха та Гегеля, але після студій над російською філософією й літературою цілком зрозумів я всю вагу Канта та Юма».³⁵⁷⁾ «Росія була й є для мене найцікавішою країною».³⁵⁸⁾

Хоч Масарик був і є великий прихильник російської літератури й народу, але багато гіркої правди написав він у цій книзі про Росію, як державу, так що в Росії ця книга попала в число заборонених, а Масарикові заказано в'їзд до Росії, й він лише по революції 1917. року зміг приїхати до Петрограду. Та не тільки сuto-консервативні кола вороже поставилися до цієї праці, але взагалі російська критика: або не відгукнулась на неї, або дуже вже суворо віднеслась, не визнавши позитивної праці автора.³⁵⁹⁾

В 1913. році були вибори до міської ради Праги. На передвиборчих зборах поступовців у Го-

³⁵⁵⁾ Ibid., ст. 675.

³⁵⁶⁾ Ibid., ст. 668.

³⁵⁷⁾ Ibid., ст. 509.

³⁵⁸⁾ Ibid., I., ст. 10.

³⁵⁹⁾ Trockij, Profesor Masaryk o Rusku (Masarykův sborník, 1924—1925), ст. 78—86; 87; N. Trotzky, Professor Masaryk über Russland, Der Kampf, sozialdemokratische Monatschrift, Jahrgang VII, Doppelheft 11—12. (Wien, Verlag von Georg Emmerling, 1914), ст. 519—527.

лешовіцах (празька робітнича дільниця) Масарик у промові, замість викладу свого програму, сказав: «не боятися політично, а в господарстві не красти — іншого програму в сучасних умовах і мати неможливо»...³⁶⁰⁾

А на зборах «U Helmý», обговорюючи у своїй промові господарювання радних м. Праги, сказав: «чи ми зможемо вдергати самостійну державу, коли ми не потрапимо чесно господарювати там, де маємо лише крихту самоврядування. Для втримання самостійності треба чесних, жертволюбних, працьовитих людей. А у празькім магістраті є може яких 10 злодіїв, що їх мусімо усунути».³⁶¹⁾ В магістраті вибухло обурення, а по місті поналіплювано плякати, що міська рада позиває проф. Масарика до суду. Справді, зі 100 радних це зробили 42. Але до суду не дійшло, бо, по-перше, Масариків заступник, д-р Бовчек, довів, що господарство празького самоврядування таки справді велося не дуже добре, а до того ще прийшли події 1914. року — світова війна.

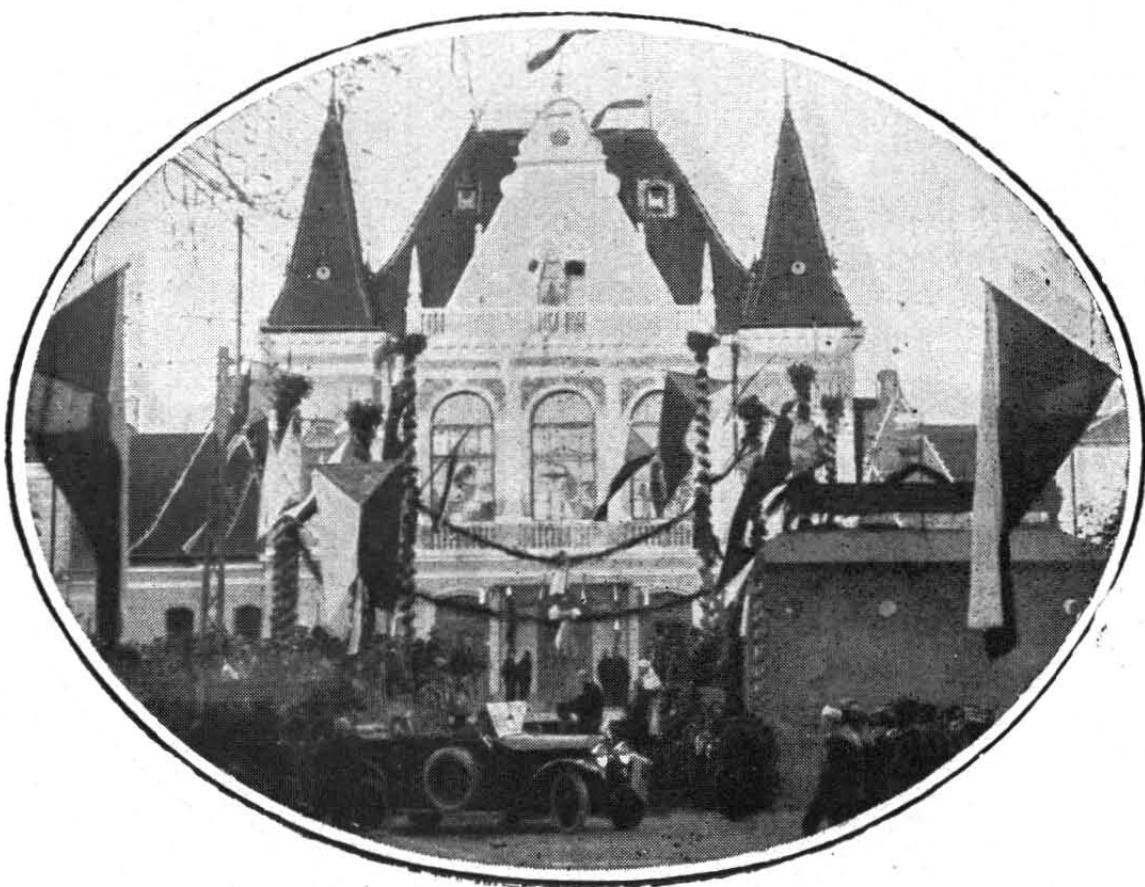
Перед самою війною Масарик знову мав конфлікт із широкими верствами суспільства, цим разом уже зі своїми — поступовцями. 14. березня 1914. року «Народні Лісти» обвинуватили народного соціяліста — посла д-ра Швігу — у провокаторстві; що, буцім-то він під прізвищем Wiedner-a, є на службі австрійської поліції й одержує 600 кор. місячно за зраджування своїх. Швігу виключили з партії. Масарик знову став ув оборону покривженого, бо «не можна ганьбити й

³⁶⁰⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, II., ст. 318.

³⁶¹⁾ Dr. Jan Herben, T. G. Masaryk, II., ст. 319.

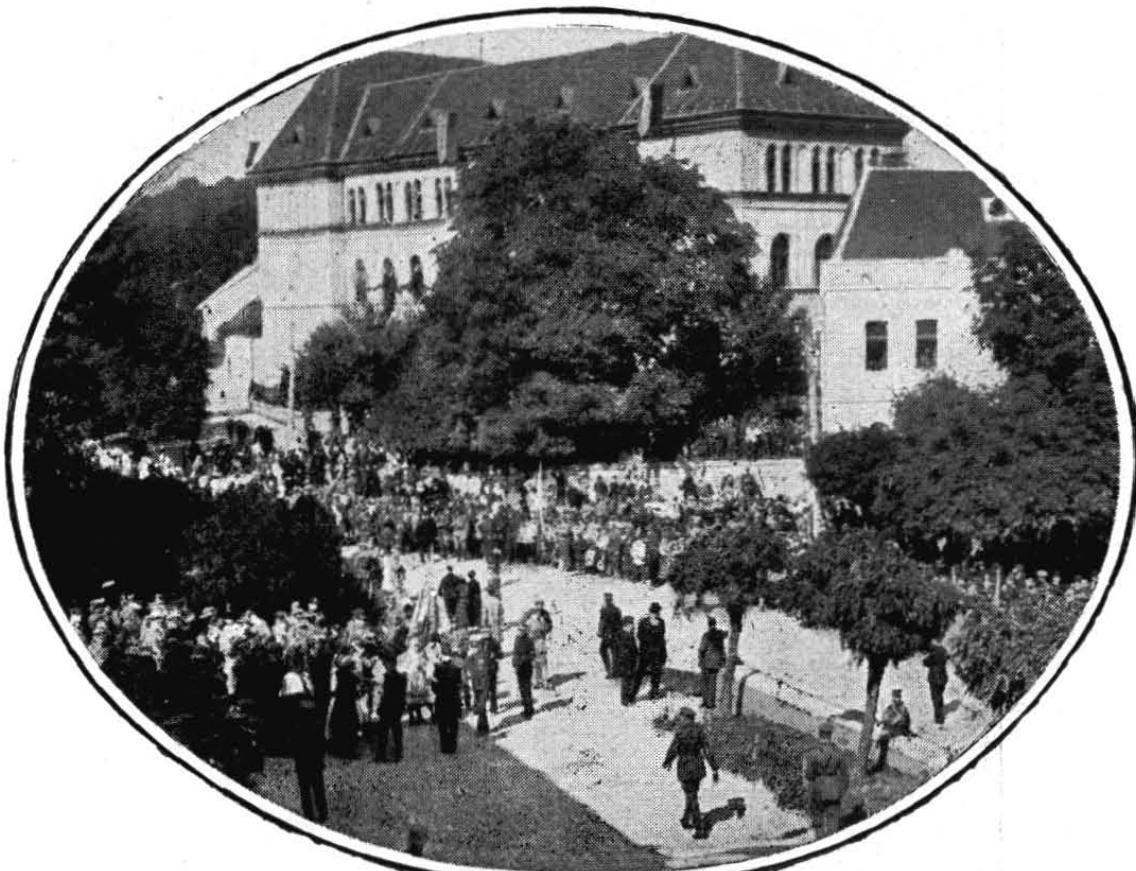
58. Президента Масарика вітають діти перед ратушею в Будейовицях.

59. Президент Масарик у Кошицях.

60. Словацькі вишивальниці, з Войнару та
Чатаї, вітають Президента од імені Т-ва
Народнього Промислу.

61. Президент Масарик в Ужгороді.

виключати з партії людину, коли на те не маємо доказів».

Масарик признається, що й сам він «мав підозріння; мене сама поведінка д-ра Швіги наводила на це, бо коли б таке скоїлося було з невинною людиною (маю власний досвід у цих справах, бо мене теж уважали за зрадника, наче б то я діставав гроші від німців:^{*}) якби так на мене, то я летів би зараз до парламенту, до поліційного директора Кржікового та не знаю ще куди, але д-р Швіга так не вчинив і не знаю, як він це пояснював. Це робить неприємне враження. Але я маю теж із власного досвіду таке враження, що в чехів такий звичай, що коли нападають на людину, хоч би й невинну, то та невинна людина захворіє собі й ляже на тиждень до ліжка, замість того, щоб проявити тоді всю свою енергію. Я мав у цьому ділі один інтерес, хотів, щоб був прилюдний процес, того я досягнув, і цього мені досить».³⁶³⁾ Масарик довідався, що справді був такий конфідент Вінер, але що ніби то це не був д-р Швіга. З приводу цього він виступив на великому зібранні 7. червня 1914. р., де й з'ясував, чому він почав боронити д-ра Швігу, він мовляв, «уважав це діло за загально-національне. Чужинці це бу-

^{*}) Коли в 1890. році Масарикові закинули, що австрійська влада його підплачує (1000 зол. додатку до платні), то він не тільки з'ясував цю справу у пресі, але й у парламенті. «Додаток, що ним винагородили мене за три квінквенні (пятилітні додатки), не усунув кривди, бо його не зараховується до пенсії»...³⁶²⁾

³⁶²⁾ Промова в парламенті 4. XII. 1907. р. Стенографічний протокол, ст. 2973; «Za svobodu svědomí a učení», ст. 34.

³⁶³⁾ «Čas», 15. травня 1914. р., ст. 68.

дуть вважати за ознаку нашої моральної гнилі... Я визнаю свободу совісти, слова, переконання, що й відстоюю їх уже від тої хвилини, як прийшов я до Чехії, до Праги... Я не дозволю нікому, ніяким терором звести себе з цього шляху». ³⁶⁴⁾*)

Але тут Масарик помилувся, — Швіга, як потім пізніше, після падіння австрійської держави, виявилося, дійсно був австрійським конфідентом. Та Масарик тут знову боронив принцип: «Не можна обвинувачувати людину, не вислухавши її, не маючи ясних доказів її провини, лише наслідком підозріння декількох осіб». В той час Масарик ізнову поставився один проти цілого суспільства, бо вірив, що боронить правду. Та Масарик ніколи не боявся призватися й до своїх помилок.³⁶⁶⁾ «Сьогодні я бачу, що робив помилки не тільки в політичній практиці, але й в теорії», признається Масарик уже будучи декілька років президентом.³⁶⁷⁾

³⁶⁴⁾ «Čas», 8. січня, 1914.

*) Швіга був провідник і посол національно-соціалістичної партії, виключили ж його з партії й народу, властиво, лише шість осіб — члени комітету. Швіга потягнув до суду редактора «Народніх Листів» за образу чести — та суд скінчився нічим, бо присяжні підтвердили всіма голосами, що хоч редактор Гелер і образив Швігу та й Швіга допустився неморального вчинку. Молодочехи й соціал-демократи спільно обурилися проти Масарика й в соціал-демократичному органі «Право Народу» з'явилася стаття «Масариків злочин» — де йому межі іншим погрожували: «Ми повалили вже народніх ідолів, коли ж буде потрібно, то повалимо й ідола Масарика з його мучеником Швігою».³⁶⁵⁾

³⁶⁵⁾ Doležal, I., ст. 61.

³⁶⁶⁾ «Venkov», 1920. 1. ledna.

³⁶⁷⁾ K. Č., Hovory s T. G. Masarykem, I., ст. 118.

Т. Г. Масарик і світова війна.

Парляментарна політична діяльність від 1907. р. розчарувала Масарика в надіях змінити політику Австро-Угорщини в напрямі, щоб Чехія мала в цій державі повинне її місце рівноправного члена. Він декілька разів у парляменті підносив, що при такій державній політиці щодо слав'янських народів, цілком зрозуміла річ, коли ці народи оглядаються на інші держави, де б жити їм було вільніше, а зокрема — чехи, які мають своє історичне минуле, мають певне світове завдання, природньо змагають до самостійності. Масарик зі своїми поглядами реальної політики, зі своїм умінням передбачати події, на підставі глибоких студій чеської й світової історії, передбачив і війну та думав над тим, яку ролю відограє в ній Чехія, та чи підготовані чехи до тої майбутньої неминучої великої війни?

Ще на початку 1913. року, під час з'їзду поступової партії, Масарик реферував про політичну закордонну ситуацію Австро-Угорщини, про політику влади у процесах: загребському, з Фрідюнгом та в білгородському, й тоді вже сказав, що він «намагався не дати вибухнути війні, що висить у повітрі, але коли вона таки вибухне, то важна річ, як сказано, чи готові чехи до неї?»... А згодом він признався: «Я сподівався війни, але не сподівався так швидко... гадав, що війна буде за кілька років».³⁶⁸⁾)

Коли проголошено війну, Масарик був у Німеччині; — він збирався був їхати до Парижа й

---

³⁶⁸⁾ Masarykovy projevy a řeči, II., ст. 35.

Лондону, щоб примирити межи собою болгарів та сербів. А що в Німеччині йшла вже мобілізація, й потяги були заняті під військо, то він цілий тиждень спостерігав зразковий лад під час мобілізації в Німеччині, чудове озброєння й організацію війська, зате проїзджаючи австрійські терени, побачив безлад та біdnість австрійського війська, злидні та п'яцтво вояків. І тоді в Масарика виринула думка про розвал Австроїї. Він почав обмірковувати плян і методи боротьби за незалежність чеського народу та справу відбудови власної держави. Мав він вірних співробітників і послідовників своїх ідей, але аж до останньої хвилини перед своїм від'їздом за кордон нікому не зраджував своїх думок про свою майбутню діяльність за кордоном.³⁶⁹⁾

У Празі і скрізь по інших чеських містах по-розв'язувано політичні партії, а часописи, що не цілком писали так, як їм наказувала влада, позакривано, решта ж підлягала постійним конфіскаціям. «Поліція, властиво, стала головним редактором усіх чеських і словацьких часописів».³⁷⁰⁾

Масарик побачив, як неохоче чеські вояки йдуть на фронт, як яскраво підкреслюють своє слав'янство, свій націоналізм, як ідуть зі своїми національними прапорами, співають своїх пісень, на вагонах пишут крейдою: «Вивіз свіжого чеського м'яса до Сербії», чи «до Росії». Чехи-вояки склали окрему пісню: «Червона хусточка колом

---

³⁶⁹⁾ Jakub Všetečka, Několik vzpomínek na presidenta Masaryka, Masarykův almanach, 1925, ст. 36; Světová revoluce, ст. 13.

³⁷⁰⁾ Masarykovy projevy a řeči, II., ст. 36.

точиться-крутиться, йдемо проти Росії — не знаємо, чому?...» «Все це зробило на мене величезне враження. Я засоромився, що ми, політичні провідники, були безпорадні, безпомічні, тоді, як наші вояки вже підняли революцію. Цей рух вийшов і справді з народу. Я відчував, що наше військо робить те, що ми проголосували... А далі надійшли відомості, що чеських вояків суворо карали, як тільки вони виїздили з Праги або з інших міст. А ще далі почули ми вже і про смертні кари. Нарешті, почали утискувати тих, у кого знаходили російський маніфест (маніфест в. к. Миколи Миколаєвича). Першого повісили Кратохвіля, а далі другого й т. д... Я був переконаний, що ми повинні йти за прикладом наших вояків».³⁷¹⁾.

Чеський народ чекав на російське військо, тільки від Росії сподівалися чеські діячі визволення. Все це були наслідки чеського слав'янського романтизму. Сам Масарик своїм великим розумом умів погамовувати свої слав'янські симпатії, він добре знав Росію, владу й народ та покладав надії лише на Захід. Він і попереджував своїх однодумців про марність надій на Росію, але тільки дуже близькі до нього люди звертали свої очі на європейських союзників, решта ж сліпо вірила в поміч із Росії. Використовуючи свій закордонний посолський паспорт, Масарик з початком світової війни побував іще раз у Німеччині та звідти сполучився листовно зі своїми приятелями та прихильниками чеського народу, проф. Дені в Парижі та зі Стідом у Лондоні. Він

³⁷¹⁾ Masarykou projevy a řeči, II., ст. 37—38.

повідомив їх, що вирішив вести закордоном протиавстрійську акцію. Під покривкою, що супроводить швагрову (сестра його дружини тоді саме гостила в них у Празі й верталася до Америки), Масарик виїхав до Голландії, і з Амстердаму знову порозумівся листовно з проф. Дені та зі Стілом, якого запросив до Роттердаму на побачення. Той не міг приїхати, а приїхав інший прихильник чехів і взагалі слав'ян — Сетон Ватсон. Від Ватсона Масарик довідався, що союзники мають надію перемогти, але хотять зберегти цілість Австро-Угорщини, як бар'єру проти Великої Німеччини. Під час цього таємного побачення вони «умовилися, як треба покінчити з Австро-Угорчиною». «Ватсон приїхав до мене в Роттердам, і ми обміркували цілий проблем: уже тут був вироблений плян майбутньої Чеськословачької держави, що потім дістався до рук політичних діячів Союзних держав».³⁷²⁾ Масарик, повертаючися з Роттердаму, зупинився ще в Берліні, щоб там дещо вивідати у видатних німецьких політиків, і переконався, що Німеччина мріє про завоювання цілого світу та що чехам нема чого сподіватися від німців. Після цього він побував у Відні, щоб порозумітися з письменником Махаром та дістати від нього інформації, що їх Махар діставав через слугу-чеха Кованду — з кабінету міністра внутрішніх справ Гайнґольда. Ковандя потайки вночі переписував документи, що їх знаходив був у столі міністра, виймав паперці, що їх той кидав

³⁷²⁾ Doležal, I., ст. 65; T. G. Masaryk, Úvod (Dr. R. W. Seton Watson (*Scotus Viator*), Praha, 1924); Světová revoluce, ст. 15, 17.

до коша, списував із них копії й приносив Махарові, а цей вже пересилав їх Масарикові. У Празі для праці створився центр, що пізніше дали йому назву «Мафія». Потім філії цього т-ва були розкидані по всій Чехії. Через своїх таємних агентів, які, навіть, не знали один одного, та сліпо й віддано виконували накази головних членів, усе підготовано було для повстання, коли надійде відповідний мент.³⁷³⁾

На чолі стояв д-р Едвард Бенеш, а пізніше, коли Бенеш виїхав за кордон, то став д-р Шамал.

Дома апарат був добре налагоджений, скрізь у всіх установах, у війську, були свої люде, що були тісно зв'язані з центром у Празі — «Народнім комітетом визволення». Телеграф, телефон, залізниці — все було в його руках — коли б прийшов час повстання, то ввесь апарат зараз же був би налагоджений. Але повстання було б даремне: чехів німці задушили б — треба було вичікувати. «Народній комітет» надіявся на визволення за допомогою Росії. Але Масарик не вірив ув успіх Росії і вирішив виїхати за кордон, щоб переконати союзників у конечній потребі повалення австрійської держави. Спочатку він думав пробути лише короткий час і потім повернутися, щоб поінформувати своїх співробітників про настрої за кордоном, а вже опісля виїхати для остаточної боротьби з Австрією.³⁷⁴⁾ Дня 17. XII. 1914. р. Масарик виїхав із доњкою Ольгою до Італії, ніби для її лікування та лікування своїх

---

³⁷³⁾ Dr. Přemysl Šámal, Národní Listy, 22. XII. 1918.

³⁷⁴⁾ Světová revoluce, ст. 13.

віддихових органів. Австрійська влада нічого не знала про виїзд Масарика, бо він мав закордонний паспорт на три роки; на кордоні не хотіли його були перепустити та допоміг йому його посольський мандат. «На кордоні урядовець хотів мені перешкодити, телеграфував до Праги, чи можна мене перепустити, але доки прийшла відповідь, од'їджав потяг до Венеції, а тому я (вперше за свого посольства), підкресливши своє право посла, сів у потяг і поїхав»...³⁷⁵⁾

Ось так розпочався рішучий бій за розбиття Австрійської держави й відбудову незалежної Чехії, бій, де «син робітника переміг династію Габсбургів»...

Масарик закордоном.

В Італії Масарик не барився; йому лише треба було довідатися про настрої в політичних колах та переговорити з деякими словінськими діячами, що проживали в Італії. Махар, тимчасом, через Кованду довідався (той приніс копію реляції австрійського консула в Римі), що посол Масарик має там конференції з південними слав'янами та італійськими політиками, а через деякий час він дістав і копію військового наказу про арешт Масарика, як тільки він при повороті знову переступить кордон Австрії. Тоді він негайно переслав через агентів «Мафії» листівку Масарикові такого змісту: «Книга, що Ви її бажали собі купити, вже випродана й лише вийде по війні».³⁷⁶⁾

---

³⁷⁵⁾ Světová revoluce, ст. 47.

³⁷⁶⁾ «Naše doba», 1924, ст. 326; Dr. J. Doležal, I., ст.

Масарик мав саме вже повернати додому, щоб поінформувати в Празі своїх співробітників, як думають закордоном союзники про чеську акцію та вивезти свою родину, що їй загрожувала небезпека, коли б уже Масарик рішуче виголосив війну Австрії. Махарова листівка ще в час передила його про небезпеку, а то Масарик хоч і думав, що буде висіти перший, як увійдуть «преможці — російські війська до Праги», але висів би він і на австрійській шибениці, й чи існувала б зараз незалежна Чеськословацька Республіка — ще велике питання!...

Тоді Масарик, залишивши в Римі певну організацію, виїхав 11. II. 1915. р. до Швейцарії й спинився в Женеві. Тут був організований центр, що піддержував рухливу комунікацію з Прагою.

Перед виїздом за кордон Масарик заручився довір'ям і згодою провідників політичних партій, що були об'єднані в Мафії, на право розмовляти в чеській справі.³⁷⁷⁾

Гроші на дорогу дав йому д-р Едвард Бенеш та він уже вспів і одержати досить солідну суму від свого приятеля Крана з Америки (що коли він їздив на початку війни до Голяндії).

Зараз же по приїзді до Женеви було налагоджено рухливу комунікацію межи Масариком і членами Мафії: інформації передавано в гудзиках, розрізаними листівками, писали їх на маншетах невидним чорнилом, у торговельних паперах — умовними знаками, в рекламах-оголошеннях німецьких часописів і т. д. Всі видатки по-

---

³⁷⁷⁾ Světová revoluce, ст. 18.

криав поки що д-р Бенеш, що весь свій маєток віддав на це. Лише Бенеш знов усі гасла, якими змовники мали обмінюватися між собою, в усіх випадках; виїхавши й собі за кордон, він передав їх докторові Шамалеві та редакторові Дуткові. Масарик передбачав, що австрійська влада буде турбувати його родину, й іще перед своїм одїздом написав був листа до поліції, залишивши його у своєї дружини, щоб вона даремно не шукала, бо всі важніші документи він або спалив, або добре заховав, і дружина не знає, де вони. Празьку Масарикову бібліотеку Бенеш заховав у придворного радника Оліча на Крал. Віноградах, але поліція проте в 1915. р. її знайшла й сконфіскувала, й ця бібліотека, нажаль, пропала, та залишилася друга її частина, що переховувалася у Відні.*)

Масарик написав своїй дружині листівку, де повідомляв її, що його приятелі попередили, щоб він не вертався додому. Листівка попала до рук поліції, яка, мабуть, була з неї «дуже вдоволена».

Взагалі положення Масарикової родини було дуже тяжке: в університеті, з наказу австрійської

---

*) Останніми роками перед війною Масарик разом із послом проф. Дртіною жили здебільшого в Відні, в одного німецького емерита — проф. Шмідля, і тут була частина Масарикової великої, дуже цінної бібліотеки. Коли Масарик вирішив виїхати за кордон, то вже не міг перевезти з Відня цієї бібліотеки і всіх цінних документів, що як посол мав при собі — це спасло ці цінності. Старий пункт уальний німець склав собі всі книжки до скринь та заховає їх у себе на горищі — аж ізнову потребує їх власник. Поліція в нього не шукала, а він мовчав. І коли в 1918. році Масарик, уже як президент, повернув із закордону, то в 1919. р. дістав усі свої книжки й документи.

влади, припинено видавати пані Масариковій платню її чоловіка, обидвох синів мобілізовано; не солодко було в війську синам «зрадника». У помешканні пані Масарикової 30. серпня 1915. р. поліція зробила ревізію, забрано листівки її чоловіка й доньки Ольги, що їх вони писали з Швейцарії, та деякі книжки. Потім пані Масарикову кликали на поліцію для допиту про діяльність її чоловіка закордоном, але вона там, де це не шкодило загальній справі, говорила правду, а де вважала це потрібним — мовчала й не відповідала.

На початку березня 1915. р. старший син Герберт, талановитий маляр і поет, захорів на тиф, — під час своєї санітарної служби в таборі інтернованих українців із Галичини, — ѹ 15. III. вмер.³⁷⁸⁾ Довідавшися про це, Масарик, що був тоді в Швейцарії, ходив по горах та голосно балакав про сина. А з Праги клерикали посылали йому анонімні листи з попередженням, що це його Бог покарає, мовляв, це «Перст Божий» — за всі його гріхи. «Але я був певний, що це не була кара за мою протиавстрійську політику, а більш попередження, щоб я не слабшив».³⁷⁹⁾

28. X. 1915. р. заарештували й єдину потіху хорої, самітньої пані Масарикової, її старшу доньку д-р Алісу Масариківну. Спочатку держали її 14 днів на поліції у Празі, а потім одвезли до Відня й посадили до в'язниці, де сиділи злодійки та морально зіпсовані жінки. З великими

³⁷⁸⁾ Dr. Jan Herben, II., ст. 364; Milada Veselá, Charley G. Masaryková, ст. 31, 32, 33; Naše doba, 1924, březen, ст. 326.

³⁷⁹⁾ T. G. Masaryk. Světová revoluce, ст. 62.

труднощами пощастило адвокатові д-ру Бовчкові, старому приятелеві родини, відвідати д-р А. Масариківну. Влада закидала їй, як і решті політичних чеських в'язнів, зраду, й їм усім загрожувала кара смерти. Масарик тоді був у Лондоні і в той день, коли в часописах з'явилася вістка, що його доњьці загрожує кара смерти, він саме був у Стіда і в його канцелярії прочитав ці часописи. Масарик посмутнів, але тихо сказав: «Раніш ніж те зробити, що я зробив, мусить людина добре наперед обміркувати, які втрати чекають її та інших. Я підрахував усі втрати і мушу все перенести, що мене очікує. Я пересвідчений, що перший мій обов'язок, це допомогти свому народові».³⁸⁰⁾)

Вісім місяців тримали А. Масариківну в в'язниці й випустили лише завдяки видатним американським жінкам, що підняли великий галас у пресі. Пані Дж. Адамс та інші жінки звернулися до американської влади, щоб та вплинула на австрійське консульство (тоді Америка ще не брала участі у війні) і натякнула, що треба звільнити д-р А. Масариківну. В американській і світовій пресі з'явилися протести, статті, що, мовляв, дуже вже зле в Австроугорщині, коли заарештовують навіть жінок. До американської влади почали поступати протести відусюди, і вона попередила австрійське консульство, що небезпечно для Австроугорщини не звертати уваги на ці протести. І цісареві Йосипові послана кабелеграма, щоб він звільнив д-р Масариківну. 3. червня 1916. р. д-р Алісу Масариківну звільнили, і влада

---

³⁸⁰⁾ H. Wickham Steed, II., ст. 110.

не подала жадного пояснення чому звільнили.³⁸¹⁾

Масарик не піду пав духом, він іще тільки починав свій бій проти Австроугорщини. Та щоб виграти, треба було, щоб уся чеська еміграція, порозкидана по цілому світі, об'єдналася для той великої історичної акції, — і Масарик зумів об'єднати всі сили, всю чеську еміграцію, — людей усіх напрямків і різних переконань.

Ще до війни чехи, як і інші народи, шукаючи собі ліпшої долі, емігрували зі своєї батьківщини, й чеські колонії були порозкидані по цілому світі.

У Швейцарії, де Масарик розпочав першу визвольну акцію, була невелика, з тисячу осіб, чеська колонія, що була зорганізована в різних культурних та допомігових товариствах у Женеві, Берні, Цюриху та інших містах. Це, здебільшого, були робітники, що належали до республіканської та соціалістичних партій. Що-року швейцарські чехи збиралися біля могили Яна Гуса в Констанції й святкували пам'ять чеської реформації, це їх об'єднувало на чужині. Коли вибухла світова війна, чеська колонія в Швейцарії вирішила «не йти до австрійського війська» і зараз же почала міркувати, як допомогти Союзним державам (Антанті) повалити ненависну чехам Австроугорщину. Нав'язано стосунки із чехами у Франції. Дехто з швейцарських чехів з'умів тайно перейти французький кордон і вступити до французького війська, разом із чехами, що жили у Франції. Швейцарська чеська колонія зараз же розпочала зборки для добровольців та для їх родин, і зібрано досить

³⁸¹⁾ Milada Veselá, Charley G. Masaryková, ст. 41; Vojta Beneš, Masarykovo dílo v Americe, ст. 7.

солідні суми, наприклад, товариство «Слав'янин» (Slovan) зібрало відразу 5.140. швайц. франків.³⁸²⁾

Але спочатку чеська колонія, надхнена бажанням підпирати визвольний рух, щиро відгукнулася на заклик Чеської Національної Ради в Парижі, що зорганізувалася вже на початку війни під проводом чеха Йосипа Конічка — русофіла, монархіста. Тоді Масарик ще був у Празі, а коли приїхав до Женеви, то не міг одразу, офіційно, виголосити свій бій Австроугорщині, бо не мав на це ще дозволу з Праги, і тому акція Конічка мала, деякий час, успіх. Конічек видавав у Парижі свій часопис «Незалежна Чехія» (*L'indépendance Tchèque*), і чеська колонія в Швейцарії підтримувала ту акцію. Коли ж до Женеви приїхав Масарик та розпочав свою акцію визвольної боротьби, то вже почали гуртуватися коло нього; швейцарські чехи врешті залишили Конічка і всі почали підтримувати Масарика та його співпрацівників.³⁸³⁾

До Масарика в Женеву в політичних справах приїздив із Праги, аж двічі, д-р Едвард Бенеш. Перший раз, щоб особисто попередити Масарика про небезпеку для нього повороту додому, бо Бенеш од Махара дізнався, що австрійська влада видала розпорядження заарештовувати Масарика на кордоні, як тільки він його перейде, вертаючи зі Швейцарії. Бенеш не був певний, що Масарик одержав листівку з повідомленням про небезпеку.

---

³⁸²⁾ Dr. Lev Sychrava, Československé revoluční hnutí na evropském západě, 1923, ст. 19—20; Lev Sychrava a Jar. Werstadt, Československý odboj, 1923, ст. 45.

³⁸³⁾ Ibid., ст. 21.

Крім того треба було передати Масарикові дуже важні деякі інформації, що дістав Махар через Кованду із стола міністра закордонних справ, і треба було порадитися у справах визвольної боротьби. Бенеш од Масарика привіз членам Мафії текст проголошення проти Австрії, що його мав Масарик передати владам Антанти. Вдруге Бенеш привіз Масарикові це проголошення, вже схвалене членами Мафії (для закордону це т-во називалося «Революційний Комітет»).³⁸⁴⁾

Масарик у березні 1915. р. опрацював для чеських колоній план політичної визвольної боротьби, що його для координації праці мали дотримуватися всі чеські колонії, деб вони не були. Цей план обіжником розіслано провідникам усіх чеських організацій закордоном. «Усі чеські колонії, в міру своїх сил, мають одностійно провадити працю для визволення чеського народу. Цього плану повинні дотримуватися всі. Скрізь треба висловлюватися тільки за незалежну самостійну чеську державу: у своїй та чужій пресі, на різних зібраннях — при кожній нагоді. Щож торкається тайної, «підземної праці», то кожний політично свідомий сам повинен знати, що йому робити. Треба нав'язати її підтримувати тісні зв'язки з чужими політиками та чужою пресою. Мати треба тісний зв'язок і порозуміння з Прагою та іншими містами на Батьківщині. Допомагати визвольній праці не тільки словами, але му-

---

³⁸⁴⁾ Dr. E. Beneš, I., ст. 32, 36; Dr. Lev Sychrava, ст. 28; Vladimír Nosek, Anglie a náš boj za samostatnost, 1926, ст. 10.

сять усі приносити жертви, і не тільки маетком, але й життям».³⁸⁵).

Масарик у травні 1915. р. виїхав із Швейцарії до Франції, де мав наради з проф. Дені та іншими прихильниками чеського народу, а потім побував і у Лондоні. Тут він подав, довірочно, Едвардові Грейові, англійському міністрові закордонних справ, меморандум «Самостійна Чехія» (Independent Bohemia), в якому доводив, що план знову утвореної самостійної чеської держави в серці Європи — це природня проблема світової війни; цього, мовляв, вимагає й слав'янське питання; протибар'єром Великій Німеччині та проти її впливів на Балканах служитимуть нові слав'янські держави, а зокрема — Чехословаччина.³⁸⁶)* Таке саме меморандум було подане і французькій владі.

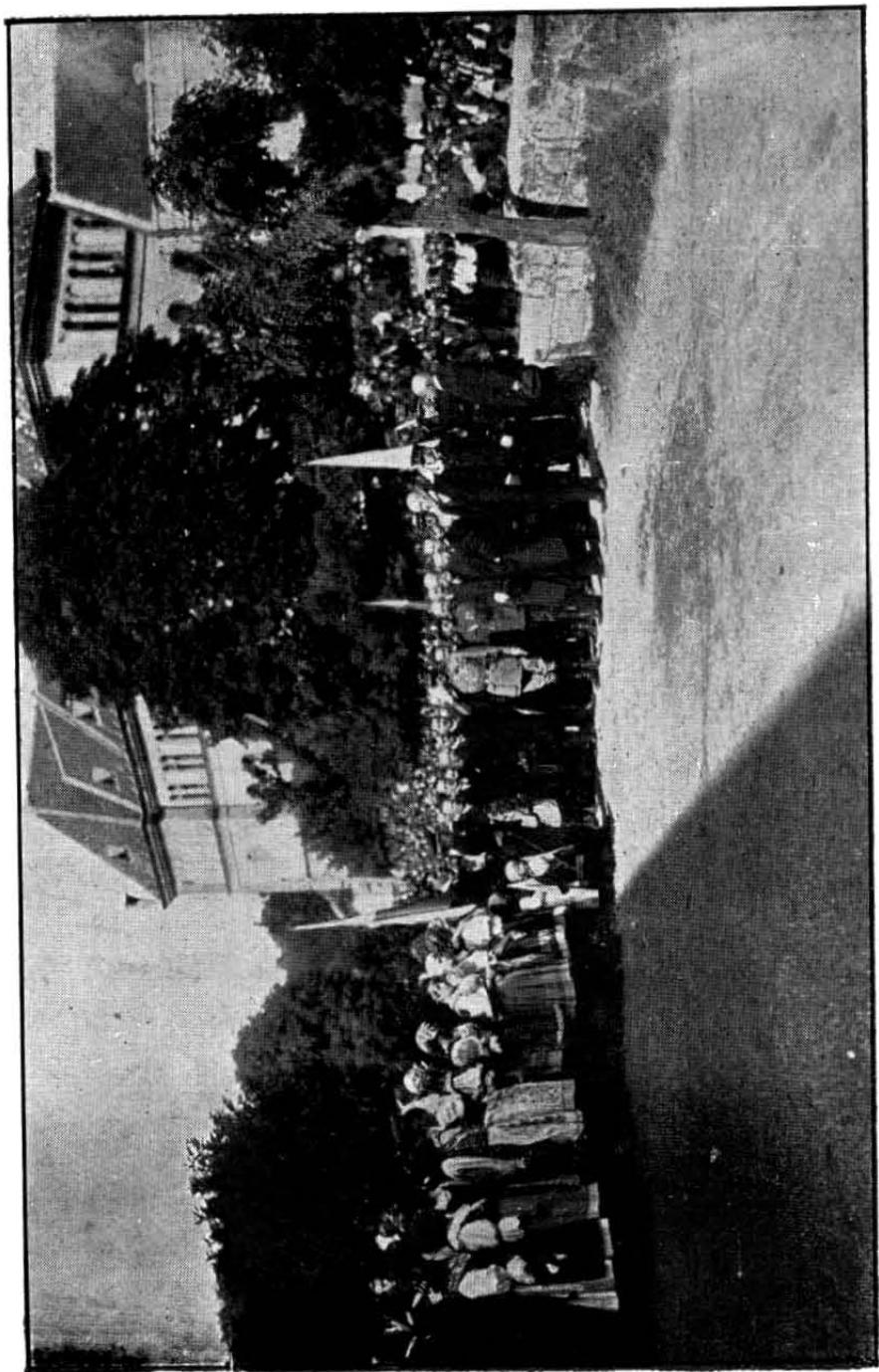
Повернувшись знову до Женеви, Масарик використав 500. річницю смерті Яна Гуса, щоб нагадати світові, що чеський народ має славне мінуле, що він мав великого мужа, який дав світові ідеали гуманності. До Швейцарії приїхав із Франції проф. Дені, знавець чеської історії, влаштовано виклади, відбулися богослужби. Масарик

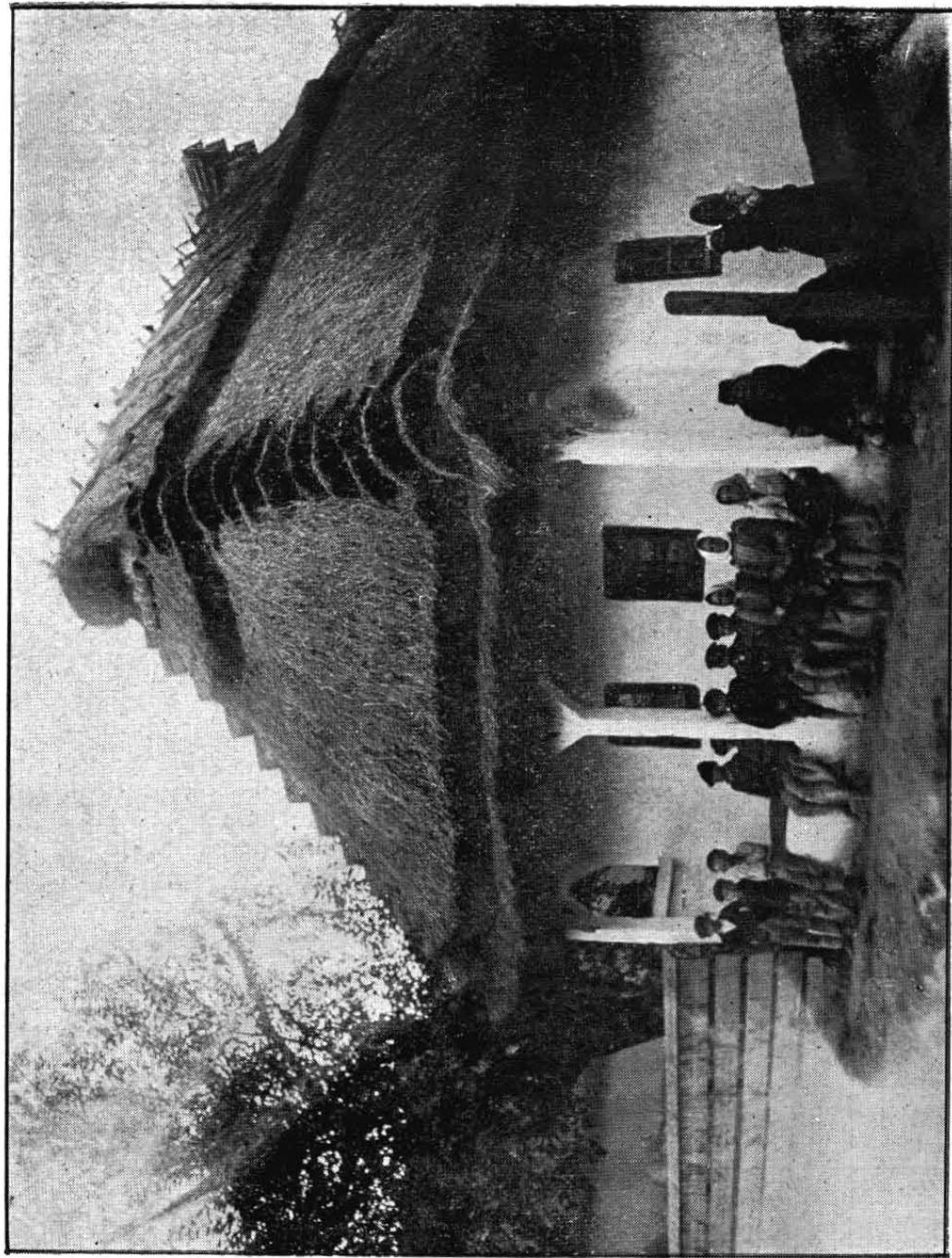
³⁸⁵) Masaryk Osvoboditel, (Sborník), 1920), ст. 177; Jaroslav Papoušek, Masaryk a revoluční armáda, 1922, ст. 25—31; Dr. E. Beneš, I., ст. 101; Lev Sychrava a Jar. Werstadt, Československý odboj, ст. 50—51.

³⁸⁶) Dr. E. Beneš, III., Dokumenty, ст. 203—222; Lev Sychrava a Jar. Werstadt, ст. 52; T. G. Masaryk, Světová revoluce, ст. 70.

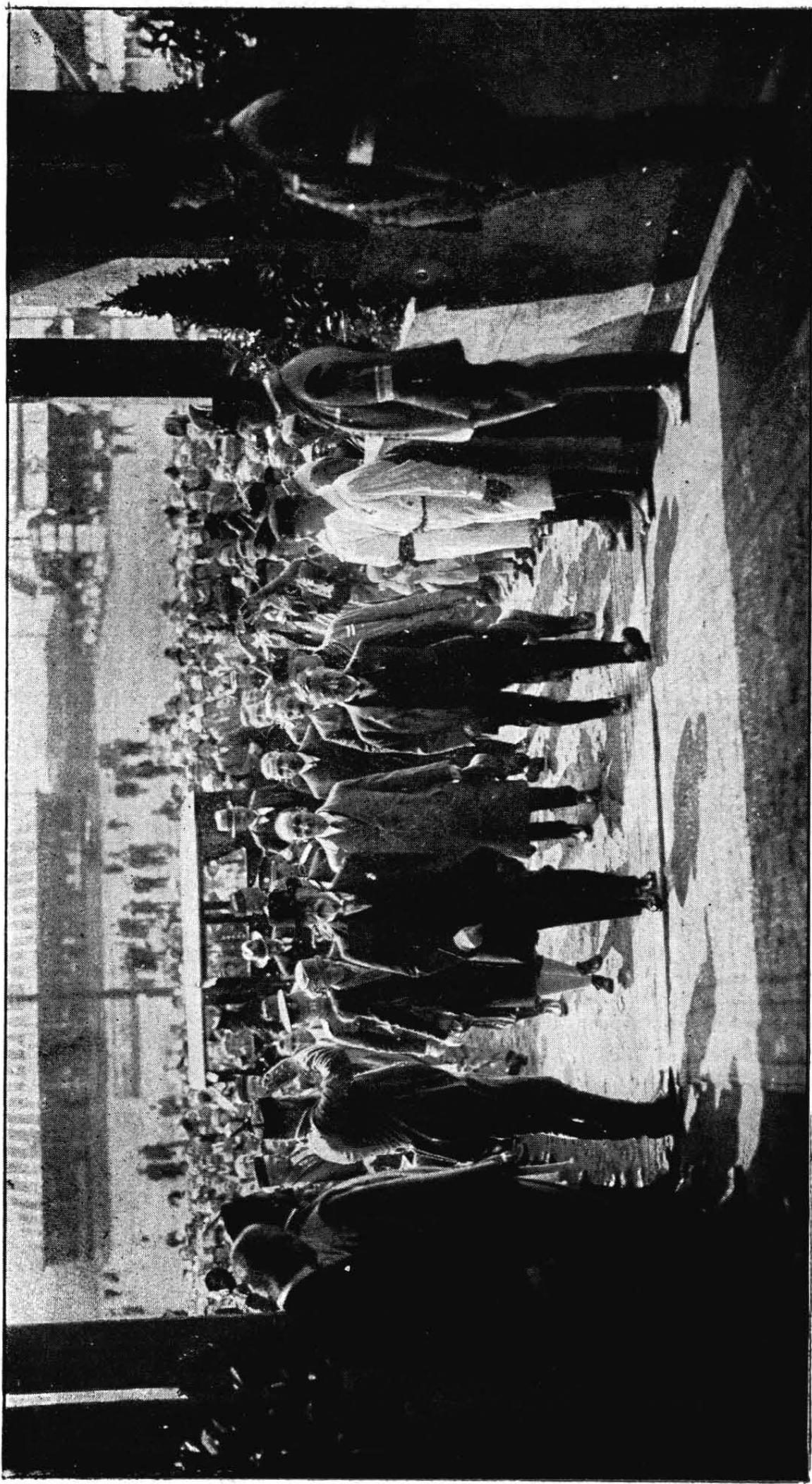
*) Чотири примірники копії цього меморандума були переслані до Праги в стінках валізи, є один примірник знаходиться в Архіві національного визволення.

62. Президент Масарик в Ухнгороди.

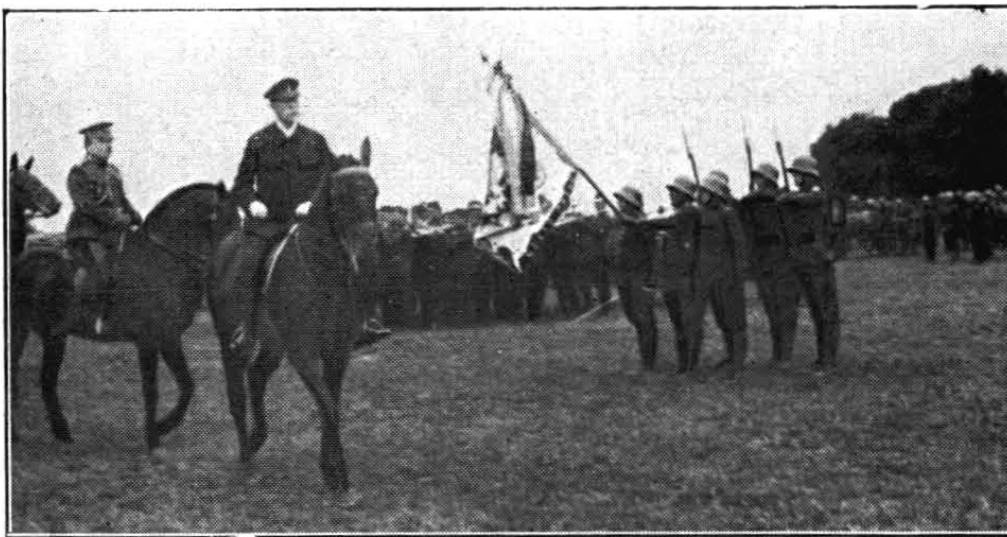
63. Українська хата на Підкарпатті.

64. Президент Масарик на VIII. сокольському здвої.

65. Президент Масарик на з'їзді числ. легіонарів.

66. Президент Масарик приймає парад працького гарнізону.

у своєму викладі з'ясував, що чеський народ, утративши самостійність по Білій Горі, ніколи не переставав прагнути до незалежності, ввесь час жив ідеалами Гуса, Хельчицького. Цей виступ Масарика австрійська влада вважала за офіційне оголошення Масариком «війни» Австрії.³⁸⁷⁾ Такі ж самі свята на пошану пам'яти Яна Гуса влаштували чехи й в Англії.

Масарик декілька разів передавав до Праги, щоб присилали за кордон освічених людей, які б володіли мовами й пером. Так виїхав до Женеви д-р Лев Сихрава, що став редактором чеського часопису «Чеськословацька Самостійність» (*Ceskoslovenská samostatnost*). Спочатку Масарик думав видавати цей часопис у Швейцарії, але швейцарська влада, під упливом австрійського консульяту, не дозволила цього, і тоді почав виходити він у Франції, в місті Анемнесі, в Савойї, на кордоні Швейцарії. Редакція ж була в Женеві. Масарик до першого ж числа написав передовицю про завдання цього часопису. «Чеськословацька Самостійність» хоче на вільній землі свободно подавати справжні думки і погляди чеського народу. Поруч із органами, що виходять чужими мовами, з чеськими органами свободної Америки та інших чеських колоній, мусить бути хоч один чеський часопис, як орган чеської еміграції, що боронив би політичний чеський програм, протестував би проти австроугорського терору та інформував би про прагнення й цілі чеського народу на чеських землях. Відень не може й не сміє хвастатися, що

³⁸⁷⁾ T. G. Masaryk, *Světová revoluce*, ст. 75; Dr. E. Beneš, *Světová válka a naše revoluce*, I., ст. 34.

чеський народ своєю мовчанкою погоджується з війною та її політикою. «Ч. С.» проголошує чеський національний програм: політичну незалежність чеського й словацького народів.

Крім того, «Ч. С.» буде змагатися, щоб наші колонії одержували точні інформації про те, що діється на нашій батьківщині, й тим винагородити перерваний з нею зв'язок. Маючи постійний зв'язок із Чеським Закордонним Комітетом, сподіваємося найти підтримку для своєї праці в усіх чеських закордонних організаціях. Постараємося бути посередником між усіма чеськими колоніями, щоб об'єднати всіх тих, хто, відсунувши всі інші інтереси, захотять працювати в міру своїх сил для досягнення нашої спільної мети». ³⁸⁸⁾) Масарик, будучи в Женеві, написав до «Ч. С.» декілька цінних, добре обґрутованих статей, напр.: «Хто розпочав війну», «Англія, Австроугорщина й слав'яне», «Німці про англійців», та інші. Пізніше, коли Масарик виїхав із Женеви, то в «Ч. С.» приміщувано переклади Масарикових статей, що друкувалися по чужих часописах, всього видруковано в «Ч. С.» до 1918. р. 22 його статті. «Діяльність Масарика була не тільки велика обсяgom, але надзвичайно інтенсивна. Він у своїх статтях не тільки подавав чеський програм та прагнення чеського народу, але пильно слідкував за цілою літературою, що торкалася австроугорської проблеми, та за воєнною німецькою літературою взагалі і стисло, яскраво подавав зміст її та свої міркування; все це дуже помогало пропаганді чеського питання, бо освітлювало небезпеку для Ев-

³⁸⁸⁾ «Československá samostatnost», 1915. 22. VIII., č. 1.

ропи німецької політики та трухлявість Австро-угорщини.³⁸⁹⁾

За цей час Масарик уже зумів нав'язати зв'язки з проводирями всіх головних чеських емігрантських організацій і порозумітися з ними щодо спільногополітичного виступу проти Австроугорщини. З Праги ж приїхав посол віденського парламенту, член аграрної партії Йосип Дюрих, що його вислали політичні партії для співпраці з Масариком. Масарик бажав, щоб приїхали д-р Карель Крамарж та д-р Шайнер, який мусів був потім виїхати до Росії для організації чеськословацького війська. Однаке ніхто з них не виїхав. 20. травня 1915. р. у д-ра Шамала відбулося зібрання членів Мафії, на якому д-р Бенеш подав інформації, що їх він тільки що привіз од Масарика з Женеви та передав перше число «Чеського Народа» (*La Nation Tchèque*), яке вийшло в Парижі. В цей момент до д-ра Шамала задзвонили телефоном од родини д-ра Шайнера, який був тут на зібранні, й повідомили, що в його домі йде поліційна ревізія. Всі члени Мафії розійшлися. Цеї ж ночі були заарештовані д-р Карель Крамарж, (у нього в кишенні нашли «Чеський Народ»), д-р Шайнер, голова соколів, і д-р Рашин, але поліція не знала, що вони члени Мафії, заарештовано їх узагалі як «зрадників» і небезпечних осіб для Австроугорщини.

Д-р Едвард Бенеш, іще раніш, од своїх знайомих урядовців празької поліції, чехів, які тайно співчували протиавстрійській акції довідався, що

³⁸⁹⁾ Lev Sychrava, Masaryk a československé revoluční noviny ve Francii (Sborník Duch Novin, 1930), ст. 27.

він у неї погано записаний; він теж чекав, що і його заарештують, чого йому не бажалося. При своїх заїздах до Масарика він бачив, що закордоном треба енергійних витривалих робітників, та і Масарик, знаючи великі здібності Бенеша, кликав його до себе; бачучи ж, що частину членів Мафії заарештовано — він вирішив утікти за кордон. Свій від'їзд він уже підготовив іще при другому своєму заїзді; тепер дізнавшися, що в його помешканні покищо все благополучно, він взяв лише малу валізку й виїхав у містечко Аші, на кордоні Баварії, де військовим лікарем був д-р Амерлінг, його товариш по університету; з ним він умовився, щоб той домоміг йому перейти кордон. У ночі, в вояцькому одязі, д-р Бенеш перейшов кордон, а потім переїхав до Швайцарії, де на нього вже чекав Масарик.³⁹⁰⁾)

А ще перед тим із Праги вислано його брата, Войту Бенеша, вчителя, до Америки; він дістав візу під претекстом студій опікування інвалідами, та виробу протезів для них. Войта Бенеш був першим кур'єром Мафії до Америки і він провів там величезну працю для об'єднання всіх чеських організацій.³⁹¹⁾) Взагалі з Праги спромоглися виїхати ще декілька журналістів, що і провадили потім закордоном активну пропаганду.

Масарик і Дюрих організували «Закордонний Чеський Комітет» із представників чеських емігрантських організацій в Америці, Росії, Канаді, Франції. Порозумівшись з Прагою вирішено вже

---

³⁹⁰⁾ Dr. E. Beneš, I., ст. 77—78.

³⁹¹⁾ Tomáš Čapek, Naše Amerika, 1926, ст. 462; Dr. E. Beneš, I., ст. 55—56.

офіційно виголосити «війну» Австроугорщині. 23. листопаду 1915. р. виголошено в «Чесько-Словакській Самостійності» меморандум, яке було подане владам Антанти: «Чехословаки будуть домагатися самостійної, незалежної держави, будуть воювати в рядах військ Антанти». Підписали: Масарик, Дюрих, як посли віденського парламенту, Богуміл Чермак і Богдан Павлу за чехів в Росії, Франтішек Купка та Антонін Весели за чехів у Франції, Франтішек Копецький і Ян Сікора — за чехів ув Англії, Карель Перглер і д-р Людвік Фишер за чехів у Чікаго, Альберт Маматей і Франтішек Дакснер за словаків ув Америці.³⁹²⁾

Швайцарська влада під упливом австрійського консульяту дала зрозуміти Масарикові та його співпрацівникам, що їм треба шукати де-інде собі осередок для своєї політичної акції. Крім того, через Швайцарію вже було небезпечно пачкувати до Праги часописи й інформації та розпорядження Національної Ради, а тому організовано «пост» у Голяндії. Там жив чеський мистець-малляр Е. Філа, — його жінка їздила до Праги й перевозила революційну літературу». ³⁹³⁾ Взагалі чеські жінки брали дуже активну участь у визвольній боротьбі, вони, як кур'єри, їздили з Праги до Швайцарії, з Америки до Праги, до Лондону й т. п. З дому ж писали синам-воякам, щоб вступали до чеського війська, яке пізніше організувалося з полонених чехів.

³⁹²⁾ Dr. E. Beneš, III. díl, Dokumenty, ст. 229—233; — díl I., ст. 102. Dr. Fr. Soukup, 28. říjen 1918, Praha, 1928, I., ст. 343—350.

³⁹³⁾ Dr. E. Beneš, I., ст. 126; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen, I., ст. 305—306.

Хоч представники Антанти буцім то і співчували визвольній боротьбі малих слав'янських народів, але всі вони, для рівноваги Європи та зі страху перед панславізмом, були за збереження цілості Австроугорщини; по їх думці — слав'янські народи мали стати автономними її частинами.³⁹⁴⁾

Треба було безпосередньо впливати на видатних політичних провідників Франції та Англії, і Масарик вирішив переїхати до Лондона, д-р Е. Бенеш мав поселитися в Парижі, а Дюрих — виїхати до Росії.³⁹⁵⁾

Тепер центром протиастрійської акції став Париж. У Франції, де чеська колонія нараховувала понад 2.000 членів, зараз же по виголошенні світової війни розпочато протиастрійську акцію.³⁹⁶⁾ Тут уже здавна терен був підготований. Чеські політики ще давніше вперто старалися прихилити французьку думку на свій бік, але спочатку не находили в них співчуття, бо французи дивилися на Австрію, як на союзницю. Деякі французькі вчені й публіцисти ще в 60. роках XIX. століття теж пробували бути інформувати своє суспільство про чеське питання, але в широких верствах французького народу великого зацікавлення до пізнання чеського народу не виявилося. Та дещо змінилося, коли Франція поба-

---

³⁹⁴⁾ Vladimír Nosek, Anglie a náš boj za samostatnost, Praha, 1926, ст. 8; Dr. Lev Sychrava, Československé revoluční hnutí na evropském západě, ст. 5.

³⁹⁵⁾ H. Wickham Steed, II., ст. 111.

³⁹⁶⁾ Dr. Edvard Beneš, Světová válka a naše revoluce, díl III., ст. 338—39.

чила, що симпатії між Австроугорщиною й Німеччиною зміцнюються й повстає можливість союзу межи ними; тоді прийшла на Францію черга зацікавитися чеською справою. Найбільшими прихильниками чесько-французького зближення й щирими працівниками на тому полі були проф. Сорбони Ерне Дені та Андре Шерадам, які дуже ненавиділи Австроугорщину. Зародні ж молодої симпатії межи чехами й французами скріпили взаємні відвідини членів магістрату міста Парижу та Праги. Добру пропаганду чеському народові зробили «Соколи», що брали участь у з'їздах французьких гімнастів у Парижі в 1889. р. та в Нансі в 1892. р. Французькі гімнасти теж брали участь у чеських сокольських з'їздах в 1907. та 1912 роках.³⁹⁷⁾

Коли австрійська влада з початком світової війни розв'язала організацію чеських соколів, то у Франції викликало це велике обурення проти Австрії й співчуття до чехів. Чехи у Франції, немов у відповідь на австрійську протисокольську акцію, зорганізували відділ у 500 вояків, який незабаром збільшився до 1.000 людей і вже 2. серпня 1914. року відійшов на фронт.³⁹⁸⁾ В осени 1914. р. в Парижі організувалася була централля, що повела протиавстрійську акцію, але на чолі її став чех Конічек, який приїхав із Росії, це був русофіл, монархіст, він провадив русофільську політику; підpirали його головно чеські жиди-капіталісти, що жили у Франції. Була організована

³⁹⁷⁾ Dr. Fr. Soukup, *Syn dělníka vítězem nad Habsburky*, ст. 160—161.

³⁹⁸⁾ Ibid., ст. 161—162.

«Чеська Національна Рада», почав виходити часопис: «L'indépendance Tchèque» (Незалежна Чехія), до якої давав статті навіть проф. Дені. Виходив часопис і чеською мовою «Nazdar». З приїздом за кордон Масарика ці обидва часописи припинили своє існування, бо чехи зрозуміли, що русофільська, монархістична політика тільки шкодить, ув очах Антанти, чеській визвольній боротьбі. Чехи у Франції теж стали підpirати політичну акцію Масарика. Масарик іще при своєму заїзді зі Швайцарії до Франції в травні 1915. р. організував у Парижі видання двотижневого журналу «La Nation Tchèque» (Чеський народ) під редакцією проф. Дені, великого знавця історії чеського народу. Цей журнал з'ясовував слав'янське питання в Австроугорщині й узагалі, та його значіння для Європи. Хоч симпатії до чеського народу вже й проявилися у французького громадянства, але «Союзні держави (Антант) починали війну без певного політичного і воєнного плану; що торкається Австроугорщини, то вони були зле поінформовані і ледви що знали про нас, нас не було в їхньому плані», каже д-р Е. Бенеш.³⁹⁹) І взагалі Антанта, починаючи війну, не знала, які саме народи входять до складу Австроугорщини: «Коли Масарик вів переговори з французькими та англійськими політиками, то виявилося, що вони не знали до кого належить Галичина та який народ там живе».⁴⁰⁰)

І журнал «La Nation Tchèque» — багато спри-

---

³⁹⁹) Dr. E. Beneš, I., ст. 75.

⁴⁰⁰) Dr. Fr. Soukup, 1930, ст. 80—81.

чинився до популяризації слав'янського питання взагалі, а чеського зокрема. Цей журнал видавано на гроші, переслані Масарикові чехами з Америки. В ньому подавалися і всі інформації, що їх одержували від членів Мафії з Праги, які правдиво освітлювали події в Австроугорщині. Часописи передавали через кур'єрів Мафії до Праги, пересилали всім чеським колоніям за кордоном.⁴⁰¹⁾ Проф. Дені сам написав до нього величезну кількість статей, не жалючи яскравих барв для змалювання трухлявости Австроугорщини, держави Габсбургів.* У Франції Масарик та його співпрацівники нав'язали зв'язки з політичними діячами, з пресою, подавали інформації; приміщували статті, давали теми й матеріял для статей видатним журналістам. Головно ж подавали такі інформації, яких не можна було ніде дістати, такі інформації подавалися довірочно владам Антанти. Мафія у Празі працювала інтенсивно і захопила у свої руки (конспіративно) ввесь апарат — нічого не було для неї таємничого. «За чотири п'ять днів те, що було відоме лише раді австрійських міністрів, було вже відоме в закордонній пресі; з цього політичні діячі Антанти бачили міцну конспіративну чеську протиавстрійську ак-

⁴⁰¹⁾ T. G. Masaryk, *Světová revoluce*, ст. 66; Dr. E. Beneš, I., ст. 150—152.

*) Наведемо тут хоч би такий уступ: «Австроугорщина... У Новій Европі, що народиться, вже не буде місця для неї. Гробокопателі, однесіть цю здохлятину!»⁴⁰²⁾

⁴⁰²⁾ V boji. Sbírka článků, řečí a poznatků, prof. Arnošta Denise v době války světové. Přeložil Dr. Jindřich Vančura, Praha, 1923, díl I., ст. 7.

цю та тісний зв'язок чеських закордонних політиків із чеськими політиками у Празі».⁴⁰³⁾

Масарик, що жив тепер у Лондоні, навідувався і до Парижу, він тут робив виклади на Сорbonні, в Інституті студій слав'янства. Перший виклад він мав 22. III. 1916. р. на тему: «Світ і слав'яне» (*Les Slaves dans le monde*). Слав'яне, казав він, у цілому творять окремий організм, де кожний народ має свою культуру. Кожний із тих народів має свою слав'янську свідомість, що всі вони належать до слав'янського організму. Таку ж свідомість кревности межи собою відчувають латинські, германські та інші народи; але слав'янську свідомість дехто вважає за прагнення до політичного об'єднання під проводом великої Росії, й називають це панславізмом, що буцім то загрожує цілій Європі, повторюючи слова Наполеона «про небезпеку покозачення Європи».⁴⁰⁴⁾ Слав'яне своїм характером не завойовники, вони мають ідеали миру й демократизму, воюють лише в обороні своїх прав, хоч і видатні вояки.⁴⁰⁵⁾ Німці ж на впаки — вони завойовники. Гасло німецької політики — це «Німецька середня Європа», або коротко кажучи «Берлін — Багдад».⁴⁰⁶⁾ Європі загрожує «пангерманізм». Пангерманісти найбільше, найбрутальніше цікували нас, слав'ян. Павло Делягард, основник модерного пангерманізму, гостро

⁴⁰³⁾ Dr. E. Beneš, I., ст. 48—49; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen, I., ст. 298—304.

⁴⁰⁴⁾ T. G. Masaryk, *Svět a Slované*, 3. vydání, Praha, 1924, ст. 7—8.

⁴⁰⁵⁾ Ibid., ст. 21—22.

⁴⁰⁶⁾ Ibid., ст. 24—25.

висловлюється проти слав'ян, а Момзен упрост проголошує, що «треба розбити тверді й міцні чеські черепи». Молодші німецькі політики доводять, що незалежна Чехія була б найбільшою небезпекою для Німеччини. Бісмарк сказав: «Хто буде паном над Чехією, той буде також і паном Європи».⁴⁰⁷⁾ Про небезпеку панславізму найбільше кричать у Відні, Будапешті та Берліні. Малі ж слав'янські народи, щоб не загинути, вбачають у Росії свого охоронця, бо інші великі народи не дбають про слав'ян.⁴⁰⁸⁾ Слав'янські народи, географічно, пробувають у гіршому становищі, ніж великі народи, бо мають багато сусідів і найбільше підлягають різним протилежним упливам, що сприяє розвиткові в них індивідуалізму. Кожний слав'янський народ, маючи свою тисячелітню історію, свою географічну пологу, свої власні обов'язки — не стремить до централізації, до панславізму, бо слав'яне хотять більшого. «Ми, слав'яне, завше прагнули до федерації, де б кожний народ мав право на вільний розвиток і працював би для цивілізації всього людства. Німеччина ж стримить до знищення малих слав'янських народів, і Європі загрожує небезпека не від панславізму, а від пангерманізму. Треба звільнити малі слав'янські народи, які й будуть противар'єром великій Німеччині. Мета світової війни: відродження та відновлення Європи. Або Насилля або Справедливість!»⁴⁰⁹⁾

Масарик мав цей виклад саме тоді, коли ро-

⁴⁰⁷⁾ Ibid., ст. 25—26.

⁴⁰⁸⁾ Ibid., ст. 11.

⁴⁰⁹⁾ Ibid., ст. 26—27.

сійські війська посунулися далеко з Угорщини і з Галичини, коли австрійські війська та Туреччина мали перемогу над сербськими військами, — майже вся Сербія була в руках ворога. І ось Масарик сміло, як щирий слав'янофіл, промовляв до Європи, яка в той мент бачила слабість слав'ян-союзників.

«В Парижі організувалися групи теоретиків і практиків, що в інтересах своєї батьківщини почали студіювати питання Югослав'янське, Чехословацьке, спеціалізувалися в польському питанні. В літку 1917. р. були вже групи, що займалися і прибалтійськими народами та Україною... Так поступнево національна політика стала основним питанням французьких і англійських політиків, публіцистів, журналістів, не тільки як ідеологічне питання, але і як практичне». ⁴¹⁰⁾ Не легко було досягти успіху, бо навіть прихильники чехів, — французькі видатні люди, як Рене Генрі та Шерадам, — ще в р. 1917. твердили у пресі, що чехам вистачить коли вони будуть федеративним членом Австроугорщини, бо незалежна Чехія, це не реальний програм.⁴¹¹⁾

У Франції чеській акції допоміг генерал Мілан Штефанік — словак. Він довший час жив у Франції, був видатним ученим астрономом, а під час світової війни вступив до французького війська й був видатним літуном. Штефанік мав великі знайомства в вищих політичних колах французького суспільства. Він відіграв дуже велику роль

⁴¹⁰⁾ Dr. E. Beneš, II., ст. 77.

⁴¹¹⁾ Jan Herben, Masaryk žurnalista, Sborník «Masaryk žurnalista», 1930, ст. 5.

у визвольній боротьбі за чеськословацьку незалежність та багато сприяв об'єднанню чехів із словаками. Генерал М. Штефанік працював у Франції та в Італії, а пізніше виїхав до Сибіру.

Завдяки його впливам, Масарик мав побачення з Бріяном, Дешанелем та іншими діячами; «уміючи поводитись із людьми, знаючи добре психологію людини, уміючи обґрунтувати свої домагання — переконав (він) французьких і англійських політиків, що єдиний шлях до перемоги Європи над Німеччиною, це розбиття цілості Астроугорщини й утворення самостійної незалежної чеської держави».⁴¹²⁾

Чеський Закордонний Комітет був переорганізований в Чеськословацьку Національну Раду; головою її став Масарик, заступником голови генерал Штефанік, а генеральним секретарем — д-р Е. Бенеш. В 1917. р. Англія й Франція визнали за частину свого політичного програму визволення чехів і словаків, а Чеськословацьку Національну Раду як за тимчасовий уряд майбутньої чеськословацької держави. Тепер журнал «La Nation Tchèque» — став офіційним органом «Чеськословацької Н. Ради», редактування перейняв д-р Е. Бенеш, тактика часопису, як офіціозу, змінилася — він став більш лояльний, подавалися в ньому, здебільшого, офіційні розпорядження та інформації⁴¹³⁾)

⁴¹²⁾ Dr. E. Beneš, I., ст. 108—109.

⁴¹³⁾ Lev Sychrava, Masaryk a československé revoluční noviny ve Francii, Masaryk žurnalista, Sborník Duch novin, 1930, ст. 25.

Для студіювання слав'янського питання Масарик заложив новий журнал, чисто науковий, «Le Monde Slave», що почав виходити в Парижі під редакцією проф. Дені. Цей журнал теж багато спричинився для пропаганди слав'янського питання.

Масарик, хоч постійно тепер уже жив у Лондоні, але часом надїзджав до Франції й тут інтенсивно співпрацював із своїми помішниками, як д-р Бенеш, генерал Штефанік та д-р Сихрава, який переїхав урешті до Парижу, бо швайцарська влада заборонила йому побут у Женеві. До Масарика приїхав із Америки молодий адвокат — д-р Осуський — словак, його вислали з Америки «Словашська Ліга» на допомогу Масарикові та для постійного зв'язку зі словаками за океаном.

Масарик в Англії ще до війни мав зв'язки з журналістичними колами; його, як активного політика у віденському парляменті та як політика журналіста, знали світові журналісти. Сетон Ватсон, слав'янофіл, та В. Стід добре знали Масарика, мали з ним зв'язки й порадили йому поселитись у Лондоні, щоб спільно провадити пропаганду чеського питання.⁴¹⁴⁾

В Англії до війни теж була невелика чеська колонія; вона гуртувалася в товаристві «Сокіл» та в «Чеській секції комуністичного клубу»; була ще група, що сходилася в Лондоні, в ресторанії свого земляка Сикори.

З початком світової війни чехи зараз же почали протиавстрійську працю. Вже 3. VIII.

---

⁴¹⁴⁾ Jan Herben, Masaryk žurnalista («Duch novin»), ст. 5.

1914. р. влаштували віче в Гай Парку, де вирішили не визнати австрійської мобілізації та йти служити до англійського війська і розпочати пропаганду проти Австроугорщини, а для цього об'єдналися в одну організацію. Так був заснований «Чеський Комітет».⁴¹⁵⁾

Видатну роль в організації протиавстрійської акції в Англії відіграв Франтішек Копецький, маляр-мистець. Він зараз же нав'язав зв'язки з Г. В. Стідом та Сетоном Ватсоном і за їх посередництвом досяг того, що англійська влада визнала Чеський Комітет у Лондоні, так би мовити, за консулят; через цей Комітет чехи мали зносини з англійською владою. Зараз же організовано й чеський легіон, а що тоді ще Англія не вступила до війни, то цей легіон приєднали до чеського відділу у Франції. Але коли Англія й собі розпочала війну, то Фр. Копецький прийшов до Стіда й за його посередництвом випросив дозвіл чехам вступати до англійського війська. Їх приняли — але до «працівного відділу». Тоді Копецький знову від імені своїх «хлопців» просив Стіда, щоб чеських вояків залічити до війська на фронти, і сам теж вступив до відділу англійських гарматчиків, хоч уже був не молодий і слабий на здоровля — та проте був потім добрым вояком.⁴¹⁶⁾

Чеський Комітет у Лондоні енергійно заходився коло пропаганди: в англійських часописах іще до приїзду Масарика приміщено 31 статтю, присвячених чеському питанню, видано дві бро-

⁴¹⁵⁾ Vladimír Nosek, Anglie a náš boj za samostatnost, Čin, Praha, 1926, ст. 16.

⁴¹⁶⁾ H. W. Steed, II., ст. 54—57.

шурки про завдання чеського визвольного руху з коротенькою історією чеського народу. Масарик, користаючи з сербського паспорту, декілька разів приїздив до Лондону й кермував працею тамошніх чехів, а при кінці 1915. р. настало поселився в Лондоні зі своєю донькою Ольгою, що була його секретаркою. Масарик найняв невеликий дім в околиці Лондона, з садочком, і там працював цілими ночами, бо в день був то на зібраннях, то на викладах. Всі три кімнати його помешкання були завалені книгами та часописами.

Одного разу до нього залізли були злодії, як видко хотіли викрасти архів. Взагалі частенько крутилися біля дому якісь підозрілі люди. Масарик почав учитися стріляти з револьверу, ці людці тоді десь поділися. Масарик був захорів — з'явилися чиряки на тілі — лікарі становили затроєння через білизну. Масарик жив дуже скромно — одна була в нього втіха, — це мила, весела, завше привітна його донька — Ольга.

Масарик уже тоді мав допомогу від своїх приятелів із Америки й був незалежний у матеріальному відношенні ні від якої-будь держави чи організації. Але його приятелі, С. Ватсон та В. Стід, порадили йому влаштуватися професором в Інституті Слав'янознавства при лондонському університеті, щоб навіть не бути обов'язаним своїм приятелям; крім того, це давало б Масарикові можливість висловлювати свої думки з наукової катедри та давало б можливість близче зійтися з науковими колами Англії. Масарика запросили на катедру слав'янознавства, і він дав згоду.⁴¹⁷⁾ 19. X.

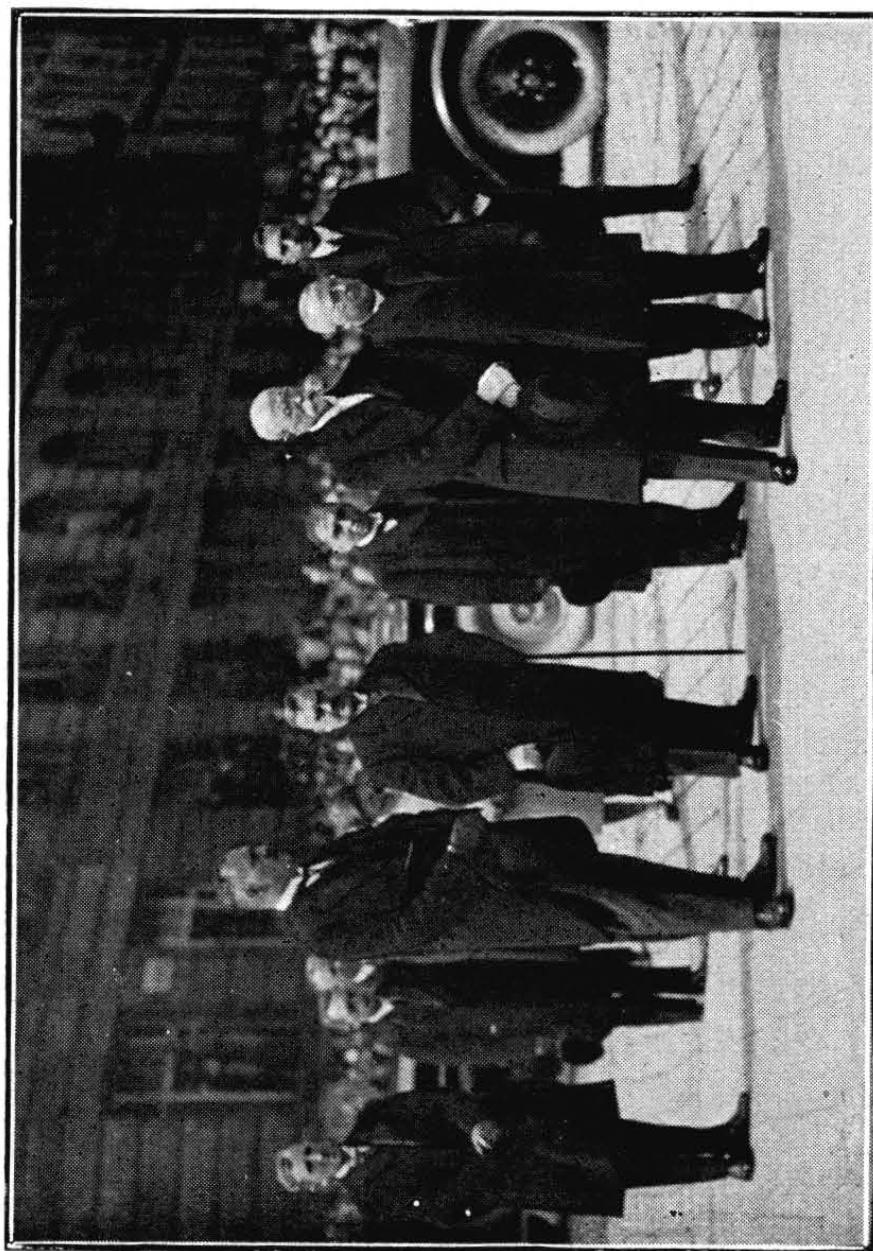
⁴¹⁷⁾ Dr. E. Beneš, I., ст. 109—110.

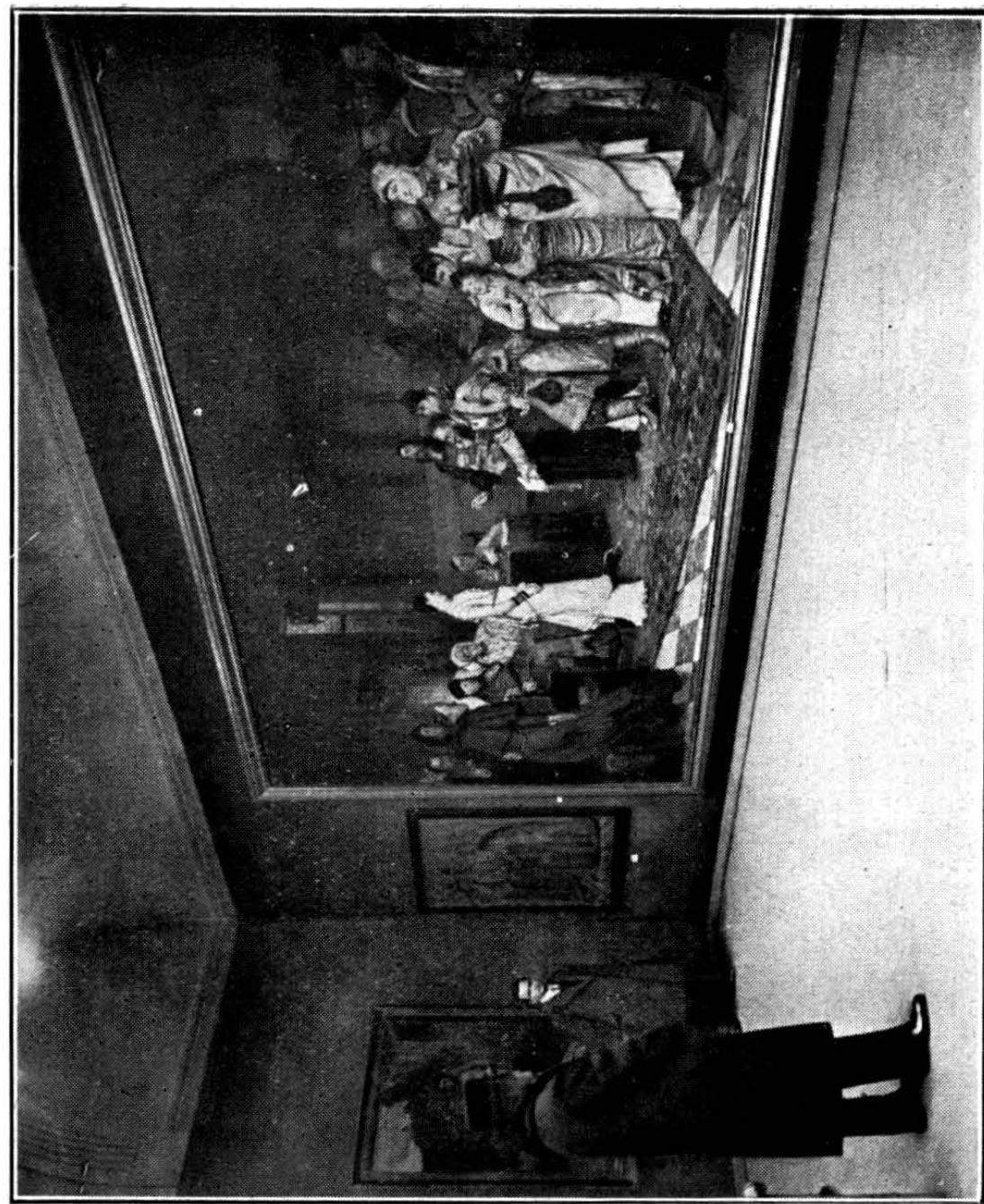
67. Президент Масарик передає війську прапор
св. Вацлава,

68. Президент Масарик та французький маршал Пемен на військових маневрах (Морава).

69. Президент Масарик на виставці сучасної культури, в Берні

70. Президент Macapuk на виставці картин мисця Броусека, Прага.

1915. р. Масарик мав перший свій виклад: «Проблема малих народів у сучасній світовій кризі». Кінцевим вислідом світової війни має бути досягнення ідеалів демократизму. Демократизм — рівність усіх — не тільки одиниць, але й народів. І вислідом світової війни має бути усамостійнення малих народів. Завдання ж Інституту — це науково з'ясувати конечну потребу самостійного розвитку кожного малого народу. Цивілізація не є маєтком лише великих народів, або одного народу, як це проголошують німці, але кожний і малий народ, як і кожне індивідуум, мають право на життя, на творення культурних цінностей, які є маєтком цілого людства. Масарик з'ясував, що це є держава і що — нація. Малі народи, як нація, тільки творячи свою державу, мають можливість працювати для людства, як цілого. Хиба ж мало чеський народ дав світові таких великих людей, як Ян Гус, Амос Коменський. Великий народ не має права використовувати малий народ як пристрій. Вже тоді Масарик висловив думку про створення самостійних держав із тих народів, що входили до складу Австроугорщини: чеської, польської, південнослав'янської, мадярської та румунської. Тільки така політична концепція могла бути корисною для Європи.⁴¹⁸⁾)

З доручення хорого прем'єра міністра Асквіта на викладі був його канцлер — лорд Сесіль. Він вітав Масарика, як представника науки, як видатного політичного діяча і як високоморальну людину. Сесіль зачитав листа від Асквіта, де

⁴¹⁸⁾ Th. G. M., The problem of small nations in the European crisis. London, 1916, 8°, 32 str.

межи іншим було, що Англія воює за визволення малих народів і що він вірить у славне майбутнє цих народів. На викладі було багато слухачів, були присутні вчені, політичні діячі. Науково обґрунтований, на основах соціології, виклад зробив велике враження — й це була найліпша пропаганда на користь організації малих держав.

Масарик у 1916. р. заложив у Лондоні новий часопис, двотижневик: «The New Europe» під редактуванням Сетона Ватсона. Це був журнал виключно науково-політичний, у ньому обговорювалося план і програма майбутньої чеської держави та взагалі новий політичний склад «Нової Європи». Цей журнал пошириений був між науковими й політичними колами і користувався повагою. Масарик примістив у ньому декільки статей на теми — «Пангерманізм», «Чехія та криза в Європі», «Нешчаслива Австрія», «Росія — від теократії до демократії», та дві філософічні статті: «Sub specie aeternitatis» і «Філософія націоналізму». Масарик не обмежувався викладами на університеті та науковими статтями, — він нав'язав зв'язки з політичними діячами, відвідував зібрання, дискутував, прислухався і використовував кожну зустріч, щоб уплинуть на визначних людей та переконати їх, що лише розбиття Австро-угорщини, як суцільної держави, спасе Європу від пангерманізму. Ще при першій зустрічі Масарика з Сетоном Ватсоном, на початку світової війни, той йому сказав, що англійська влада ледви чи зважиться підприняти якісь рішучі кроки для підтримки чеської визвольної акції, коли на боці чехів не буде англійська громадська думка, с. б.

англійська преса. І треба подбати про те, щоб добре поінформувати англійську пресу про чеське питання.⁴¹⁹⁾ Тому Масарик організував у 1916. р. у Лондоні «Пресове Бюро» (Czech Press Bureau), яке мало великий вплив на громадську думку в Англії. Бюро приміщалося на одній з найрухливіших площ Лондону. Це була велика книгарня, прекрасно декорована мапами Чехії та брошурками. На мапі Європи Чехія була виділена окремими барвами, підкреслено, що вона знаходиться в серці Європи. У вікнах виставляли інформації з Чехії, що були завше правдиві й збивали брехливі повідомлення австрійської преси. Співробітники Масарика, чеські журналісти, написали величезну кількість статей до ріжних чужих часописів. Так один Сихрава написав понад 200 статей, стільки ж і Володимир Носек.

Масарик із підтримкою Сетона Ватсона та Стіда нав'язав зв'язки з редакторами й журналістами впливових англійських часописів, як «Times», «Observer», «Everyman», «Justice», «Daily Telegraph» та інш. Він при кожній нагоді писав до цих часописів статті, подавав журналістам інтерв'ю, які обговорювали потім уся світова преса. «Найбільше впливали «листи до редакції», в яких він полемізував із нашими противниками».⁴²⁰⁾ Німці називали ці статті «козаками». Так у часописі «Münchener Neuer Nachrichten» з'явилася 16. VII. 1916. р. стаття «Із Масарикової кухні» — «Aus Masaryks Küche», де, межи іншим, було, що

⁴¹⁹⁾ Vladimír Nosek, Masarykova žurnalistická činnost v Anglii; Masaryk žurnalista, 1930, ст. 27.

⁴²⁰⁾ V. Nosek, ст. 27.

«Масарик виїхав за кордон, щоб проти Габсбурської держави виправляти на фронт своїх пресових козаків».⁴²¹⁾ А скільки подано меморандумів до влад Антанти! Та врешті Масарик досягнув бажаного: Франція й Англія визнали Чеську Національну Раду», 9. VIII. 1918. р., як представників майбутньої влади незалежної Чехословаччини. Найбільше допомогли цьому чеські вояки, що бились в рядах військ Антанти, та чеськословацькі легії, що були організовані на Україні та в Росії.

Ще на початку війни Масарик чув уже, що чеські вояки самовільно залишають австрійське військо й переходят у полон до військ Антанти. На російському фронті здалися цілі полки та й окремі групи переходили до російського війська, хоч росіяне на них і стріляли, як на «австріяків». Тоді Масарик послав до Стіда чеха-американця Воску з інформаціями про військові справи (паперці були захищенні в каблучку черевика) та з проханням, щоб Стід постарається якось перед російською владою, щоб на чеських вояків не стріляли, коли ті будуть переходити російський фронт.

Стід згадав, що чехи при сокольських святах співають пісню «Гей слав'яне», на мотив «Еще Польска не згинела», заборонену в Росії, а тому добре там знану. Він через російського консула в Англії передав міністрові Сазонові, щоб не стріляли на тих вояків, які співатимуть «Гей слав'яне».⁴²²⁾ Чехи при кожній нагоді переходили та здавалися в полон росіянам. Таким чином у Росії багато було чеського війська по тaborах полоне-

⁴²¹⁾ «Münchener N. Nachrichten», 16. VIII. 1916.

⁴²²⁾ Steed, II., ст. 48—52.

них. Масарик вирішив організувати своє військо, бо Ч. Національна влада не мала території, але могла мати військо, яке б завоювало територію — свою рідну Чехію від німців. І він вирішив виїхати до Росії.

Передавши свої повноваження д-ру Бенешові та Штефанікові, які мали продовжувати політичну працю в Європі — Масарик 6. V. 1917. р. виїхав через Стокгольм до Петрограду.

В Росії й на Україні вже від 50—70. р. р. XIX. століття проживало багато чехів. Лише на Україні навколо Києва та на Волині проживало до війни понад 70.000 чехів; на Кубані було їх 10.000. Здебільшого чехи займалися хліборобством, мали добре молочні господарства тощо. Жили чехи й по великих містах, як Петроград, Москва, на Україні — в Києві, Одесі; тут вони мали свої фабрики, бровари, крамниці музичних струментів, готелі, реставрації, й т. п. Було багато чехів — учителів музики, гімнастики, чужих мов. Словаки, здебільшого, жили в Варшаві, мали там теж свої крамниці. Жили чехи досить заможньо. До світової війни не було центральної організації, яка б об'єднувала всіх чеських емігрантів. В 1907. р. почав був виходити часопис «Російський Чех» (*Ruský Čech*), під редактуванням д-ра Вондрака, але скоро припинив своє існування. Потім у 1911. р. почав виходити в Києві «Чехослав'янин» (*Czechoslovak*), на чолі з редактором Швіговським; цей часопис був поширений майже між усіма чехами в Росії й на Україні.⁴²³⁾)

⁴²³⁾ Lev Sychrava a Jar. Werstadt, *Československý odboj*, ст. 34.

По виголошенні Росією війни Австроугорщині, чехи в Петрограді і на Україні зараз же розпочали протиавстрійську акцію. Спочатку це була монархістична, русофільська політика. Організовано Чеську Національну Раду, представників якої приняв на авдіенції цар Микола II. Чехи зараз же організували свій відділ (*Ceská družina*), в нього вступили чехи, що проживали в Петрограді, але організований він був у Києві, і 28. IX. 1914. р. на Софійській площі посвячено національний прапор «*České družiny*». Але була й поступова, республіканська течія межи чехами, яка й перемогла, хоч як косо дивився царський уряд на тих, хто підтримував акцію Масарика. Масарик іще будучи в Женеві нав'язав зв'язки з журналістом Святковським, російським репортером закордонної преси, а через нього з російськими політиками поступовцями. Потім постійно посилив туди кур'єрів, інтенсивно листувався з проводирями чеських угруповань. До нього в Лондон приїздили редактор Павлу, Пучалка та інші. Масарик уже мав уплів на політичну працю чехів у Росії, але не їхав туди тому, що йому заборонено в'їзд — через його книгу «Росія та Європа». Коли ж чехи й словаки улаштували з'їзд у Києві та організували Чеський відділ, то Масарик переслав їм 6. IV. 1916. р. привітання та побажання об'єднатися в спільній праці для своєї батьківщини.⁴²⁴⁾

В липні 1916. р. приїхав до Росії посол Йосип Дюрих, русофіл, монархіст, невдалий політик, що не зрозумів марності надій на Росію, не похопив

⁴²⁴⁾ Masaryk a revoluční armáda, Praha, 1922, ст. 41; «Čechoslován», гоč. VI., č. 5.

політичних ситуацій, коли був у Європі, й почав вести переговори зі Штурмером і взагалі мав зв'язки з найконсервативнішими політичними колами в Росії, т. зв. «чорносотенцями». Він вніс розбрат у чеський протиавстрійський рух, не тільки в Росії, але й у Франції та Америці, та на щастя не пошкодив йому.⁴²⁵⁾ Поступовці, яких було в чеській колонії більшість, відкололися від Дюриха і почали підпирати Чеськословацьку Національну Раду в Парижі на чолі з Масариком.

У Росію приїздив і генерал М. Штефанік, але марні були і його заходи об'єднати ті дві течії. Проти Масарика вели чорносотенці шалену агітацію, що буцім то він запроданець Франції й Англії та веде політику проти Росії.⁴²⁶⁾

Коли ж вибухла революція в Росії, то поступова течія перемогла, на фронті чеськословацький відділ (тоді це була вже ціла бригада) — улаштував збори, на яких визнано всі історичні землі Чехії й Словаччини за незалежну самостійну державу, а Ч. Н. Раду в Парижі за тимчасовий уряд; Дюриха ж виключено з Ч. Н. Р. Чеськословацька протиавстрійська акція набула демократичного характеру, і всі чекали на приїзд Масарика.⁴²⁷⁾

Ще на початку 1916. р., будучи в Лондоні, Масарик у розмові з М. Пучалкою, що приїхав до нього з Росії, висловив свої думки про ролю че-

⁴²⁵⁾ T. G. Masaryk, *Světová revoluce*, ст. 66, 95—96; Dr. E. Beneš, II., ст. 159.

⁴²⁶⁾ Dr. Jaromír Doležal, I, ст. 136; Н. Григорій-Наш, Життя і діяльність Т. Г. Масарика, Добірні Думки, 1925: р., ст. 73.

⁴²⁷⁾ Н. Григорій-Наш, ст. 73, 74.

хословаків, які жили в Росії. «Чехословаки в Росії мають найбільшу можливість стати основою для будівлі нашої майбутньої національної самостійності. Тільки при певній організації всіх та одностайному поступованню можна активні за-сягнути до подій світової війни. Народ, що бажає стати самостійним, мусить бути готовий принести потрібні жертви».⁴²⁸⁾

Масарик, приїхавши до Росії, як і скрізь, зараз же береться до праці; він не має часу на відпочинок. 29. V. 1917. р. промовляє на концерт-мітінгу російських літунів. «Авіятика — військові очі. Ви, очі російського війська, маєте показати вашим слінним братам (збільшовизованим) справжній шлях... Війна для оборони моральна. Треба воювати доки буде переможена Німеччина».⁴²⁹⁾ 31. VI. т. р. промовляє у Т-ві чехословаків. З'ясовує цілі й мету світової війни, її демократичні основи, план союзників, прагнення чехословаків до самостійності, яку тепер треба здобути; хоч при будівлі власної держави буде багато перешкод та труднощів, але треба все перемогти й витривати в боротьбі.⁴³⁰⁾ 31. VI. він підбадьорює чеськословацьких вояків, які йдуть на фронт, на передові позиції; підбадьорює тих, що йдуть до бою під Зборовим; а 28. VII. промовляє до вояків у Бобруйську після боїв під Зборовим.⁴³¹⁾ Чеськословацькі вояки досягли великого успіху на фронті. «Понад 3.000 чеськословацьких

⁴²⁸⁾ Masaryk a revoluční armáda, 1922, ст. 40.

⁴²⁹⁾ Ibid., ст. 43—50.

⁴³⁰⁾ Ibid., ст. 53—54.

⁴³¹⁾ Ibid., ст. 59—60; 63.

вояків, недостатньо озброєних, досягли нечеканого успіху». Справа з головного російського штабу порадувала Масарика: «Чеськословацька бригада взяла в полон 62 старшин, 3.150 вояків, 15 гармат та багато кулеметів. Пізніше кількість полонених збільшилася на 18.000, фронт, що прорвали чеськословацькі вояки, тягнувся на 57 верств».⁴⁸²⁾ 30. VII. Масарик промовляє в Києві на засіданні Комітету чеськословацьких т-в та організацій, з'ясовуючи завдання чеськословацького війська у світовій війні — лише тепер, маючи своє військо, можна здобути незалежність. Треба щоб військо було автономне, мало б своїх старшин. 1. VIII. в Києві ж, бо тепер Масарик майже стало проживає тут, промовляє на дворі Київського університету на зібранні чехословаків, з'ясовує політичну ситуацію в Європі, прагнення німців до опанування Середньої Європи, змагання всіх маліх народів до самостійності, яку можна здобути лише в союзі з Антантою. І чеський народ розпочав визвольну боротьбу — вірні сини свого народу чеськословацькі вояки, ще на початку війни, підняли революцію — відмовляючися воювати проти Росії, Сербії, й добровільно здаючись у полон. Тепер треба лише витривати до переможного кінця.⁴⁸³⁾ 7. VIII. Масарик промовляє до вояків у Борисполі — знову ж з'ясовує цілі, мету світової війни, тяжку політичну ситуацію — й т. п. Не замовчує труднощів, жертв, які треба принести, щоб здобути собі незалежність, щоб збудувати свою

⁴⁸²⁾ Lev Sychrava a Jar. Werstadt, Československý odboj, ст. 101.

⁴⁸³⁾ Masaryk a revoluční armáda, ст. 65—66.

власну державу. 14. VIII. промовляє в таборі чеськословацьких полонених у Дарниці, того ж самого дня в Березному до війська.⁴³⁴⁾

28. того таки місяця Масарик уже в Москві промовляє на вічі чехословаків, а 12. IX. у Петербурзі на засіданні Чеськословацької Національної Ради. 2. X. теж у Петербурзі на засіданні комісії Ч. Н. Р.

21. X. знову в Києві, в салі купецького клубу, на з'їзді полонених та добровольців, а від 1—7. XII. бере участь у засіданнях Ч. Н. Р. в Києві. 14. XII. промовляє до чеськословацьких старшин про завдання чеськословацького війська, про обов'язки старшин та про потребу глибше пізнання своїх вояків.

В цей таки час він бере участь і в різних російських і українських зібраннях, відвідує представників російської та української влади, пише статті до різних часописів; в чеських: «Чехословак» — орган Союзу чеськословацьких т-в у Росії — «Чехослав'янин», що виходив у Києві, в часописі «Словацькі голоси» (Slovenské Hlasy), в «Чеськословацькому воякові», що почав виходити в Москві. Крім того до Масарика зверталися поляки, румуни за інформаціями; його інтерв'ю були приміщені в «Київському Деннику», (Dziennik Kyjowski), в «Газеті Польській» (Gazeta Polska) та в «Romania Mare». В російських часописах: «Воля России», «Речь», «Биржевые Ведомости», «Вечернее Время», «Эпоха», «Единство» та інш. теж приміщував він статті, подавав інформації. Але Масарик скоро перестав дописувати до

⁴³⁴⁾ Ibid., ст. 86—9.

російських часописів, «бо газети, що їх світогляд був нам близький,тратили своє значіння в суспільстві, а часописи, які були проти Союзників, не цікавилися нашою акцією».⁴³⁵⁾

17. I. 1918. р. Масарик промовляє на святочному засіданні Ч. Н. Р. в Києві, в тому таки місяці промовляє до представників чеськословацького війська: «в війську повинна бути дисципліна, але старшини мають поводитися з вояками демократично; треба позбутися звичок австро-угорського війська. Вояки тут без родин, їм ні до кого піти, а тому треба бути з ними терпеливими, ліпше не карати, а коли вже треба покарати, то треба добре обміркувати — як карати? У війську треба бути справедливими до всіх».⁴³⁶⁾ 30. I. та 14. II. знову бере участь у засіданнях Ч. Н. Р. у Києві, інформує про події в Європі, про досягнення Паризької Ч. Н. Р., а 27. II. т. р. бере участь у засіданні Ч. Н. Р. у Москві. Тут він докладно з'ясовує чеськословацькі взаємовідносини з Україною, бо спочатку чеськословацьке військо було частиною російського війська, коли ж Україна проголосила себе автономною державою в складі Росії, то були підписані такі самі умови і з Україною. Тепер, коли Україна IV. універсалом проголосила свою незалежність од Росії, то, на думку Масарика, умови змінилися настільки, що договір із Україною він порушив, але і після цього взаємні залишилися добрі: Україна і надалі про-

⁴³⁵⁾ Josef Kudela, O Masarykovu novinářském působení v Rusku za světové války, (Sborník, Masaryk žurnalist), 1930, ст. 30.

⁴³⁶⁾ Masaryk a revoluční armáda, ст. 176—179.

понувала підтримку чеськословацькому війську. Коли ж Україна підписала мир із німцями, то Масарик умовився з українською владою про вільний відступ чеськословацького війська з території України; він дав розпорядження, як голова Ч. Н. Р., який підлягало все військо, не втручатися до внутрішніх справ ані Росії, ані України. «На Україні не був бій петербурзьких (т. б. москалів. О. М.). Текла в Києві українська кров» — каже він. Але, на жаль, дехто з чехів, будучи в російському війську, яке йшло на Київ, не знаючи, що існує вже своє чеськословацьке військо, не розбіраючися в політиці, попав і до червоноармейців; і навіть командант міста був, деякий час, чех. Масарик дуже негативно поставився до такого факту.⁴³⁷⁾

Масарик і на Україні нав'язав взаємини з представниками інших поневолених народів. 29. X. 1917. р. він брав участь у конгресі поневолених народів Австроугорщини. Конгрес відбувся в Києві під головуванням проф. Макси. Українці з Галичини, які були в той час на Україні, січові стрільці й полонені, вlashтували Масарикові величезну овацію. Зібрання ухвалило резолюцію, в якій висловилися за цілковиту незалежність усіх народів Австроугорщини. «Оповіщаємо свою незломну волю об'єднати всі свої зусилля для досягнення своїх святих прав».⁴³⁸⁾ «Коли Масарик на цьому конгресі промовив до поляків і українців переконливими словами про конечність слав'янської згоди у визвольній боротьбі, про по-

⁴³⁷⁾ Ibid., ст. 198—199.

⁴³⁸⁾ Československý deník, 5. XII. 1917.

требу організації міцного війська, що стало б у рядах союзників, то тодішній український військовий міністер С. Петлюра підтвердив, що, справді, лише сильне та здисципліноване військо зможе «допомогти в цій тяжкій ситуації — коли приходиться боротися на декільки фронтів».⁴³⁹⁾) Виступав Масарик із промовою й на з'їзді козаків (всіх козачих військ бувшої Росії), який відбувся в Києві в 1917. р.

Масарик, іще будучи в Европі, передбачав, що в Росії будуть тяжкі умовини для чеськословацького війська, передбачав анархію під час революції, — і тому він, іще до від'їзду з Европи, вів переговори з Францією, щоб вона чеськословацьке військо, яке організується в Росії, визнала за автономну частину свого війська та щоб допомогла перевезти його до Франції. Коли Масарик виїхав до Росії, то переговори з Францією продовжували д-р Бенеш та генерал Штефанік, поки ген. Штефаник не виїхав теж до Росії. Було багато перешкод — міжнародних і місцевих — бо Франція боялася, що чеськословацькі вояки збільшовизовані або принесуть, принаймні, дещо «більшовицького». Та врешті переговори закінчилися успіхом, і 16. XII. 1917. р. Франція визнала чеськословацьке військо, що було на Україні й в Росії, за автономну частину свого війська. ^{440)*})

---

⁴³⁹⁾ Dr. Jan Herben, III., ст. 745.

⁴⁴⁰⁾ Dr. E. Beneš, II., ст. 18—19; 188—192.

*) Безпідставно французи побоювалися, що чеськословацькі вояки, — «збільшовизуються» — бо факти говорять про інше: «Перед моїм від'їздом із Києва, я почув, що з нашого 7. полку, який мав найгірші господарські умови, пе-

Але події так склалися, що не вспіli перевезти його до Франції, бо більшовики захопили Україну, а чеські більшовики об'явили Масарика агентом європейських капіталістів. Масарик примушений був, де-який час, переховуватися то в панства Червених, що мали готель у Києві, то в чеха-лікаря д-ра Гірса. Масарик мав англійський паспорт на прізвище Марсден. Але Масарик не боявся ходити по вулицях під час обстрілу; кілька разів кулі літали біля його старої сивої голови, і він не нахиляв її перед ними. «Вояки не жаліють свого життя, «а я», — каже він, — «хоч і боявся, та думав — я мушу теж працювати та не жаліти свого життя, мушу пам'ятати на своїх хлопців — у якій вони небезпеці». На вулиці в Києві куля пролетіла біля його голови й засіла в телеграфному стовпі. Залітали кулі й до його помешкання — навіть у сусідній кімнаті розірвалася граната.*)

Коли українська влада залишила Київ, і там

рейшли до більшовиків 220 вояків, але за два-три дні 200 з них, каючися, повернулися, зрозумівши, в яку халепу вони вскочили. (І це з війська 50.000 вояків, що стояли біля Києва, та ще в той час приголосилося 50.000).⁴⁴¹⁾

⁴⁴¹⁾ Masaryk a revoluční armáda, ст. 200, 207.

^{*}) В 1917. р. Масарик, будучи в Москві, зажив великої небезпеки на початку більшовицького перевороту. Він з іншими 1.000. мешканцями був у готелю Метрополь, у якому засіли старшини-добровільці, і тому цей готель був де-кільки днів під обстрілом більшовиків. Коли ж, урешті, більшовики взяли готель, то Масарик був обраний, всіма мешканцями, вести переговори з ними. Були в готелі й австрійські шпигуни, — Масарикові загрожувала велика небезпека. Але все скінчилося теж щасливо.⁴⁴²⁾

⁴⁴²⁾ Kdosi: O čem president Masaryk ve svých pamětech nepíše, 1925, ст. 25—28, 34—35, 48—56.

запанувала більшовицька влада — то Масарик почав з нею вести переговори, щоб вона пропустила чеськословакське озброєне військо на Сибір, у Владивосток, відкіля Франція мала забрати його. Муравйов, командант більшовицького війська, дав згоду не перешкоджати цій операції, якою мав кермувати французький генерал. Потім Масарик виїхав у Москву, де мав наради зі своїми співпрацівниками: Паповшком, Клецаандою, Патейдлем та іншими, що були членами Чеської Національної Ради в Росії й на Україні. Було складено план, як найліпше переправити все військо на Сибір. Масарик уповноважив Ч. Н. Р. вести потрібні переговори з більшовиками, знову дав наказ війську не втрутатися в унутрішні справі Росії. 7. III. 1918. р., в день свого народження, Масарик виїхав із Москви, через Сибір, у Владивосток. Перед своїм од'їздом він видав проголошення 6. III. в «Чеськословакському щоденнику»: «Російські чехи та словаки! Перед своїм од'їздом на захід пересилаю вам сердечний привіт і подяку за все, що ви зробили для нашого війська і полонених. Війна нас зблизила та з'єднала всіх». Він прощався зі своїми земляками, бажав успіху в праці. «Після перемоги у війні побачимося на рідній землі; тоді чеськословакські землі вже будуть вільні й самостійно будуть уряджувати свої відношення до Росії й до решти земель... Наш старий програм слав'янської взаємності здійсниться, можливо, в іншій формі, ніж ми його раніш намічали».⁴⁴³⁾ А 7. III. з'явилася в цьому таки часописі Масарикова відозва до вояків і полонених. «Брати вояки

⁴⁴³⁾ Masaryk a revoluční armáda, ст. 202—203.

й полонені! Од'їзжу від вас, власне буду вашим квартирмайстром у Франції, там і побачимося. Маю велике вдоволення, що ми спільними зусиллями, при тяжких умовах, створили корпус, а ще більшу маю радість із того, що за таких тяжких часів ми зберегли свою цілість. Ця наша суцільність — це наша політична сила... Треба не втрутатися в російські справи. Най живе перше чеськословацьке військо, міцний будівничий вільної батьківщини. Брати вояки! Терпеливо переносьте мучіння, поневіряння! Я вірю і знаю, що виконаєте свій гуситський обов'язок проти ворога. Всі за одного, за кожного, — один, кожний, за всіх!»⁴⁴⁴⁾

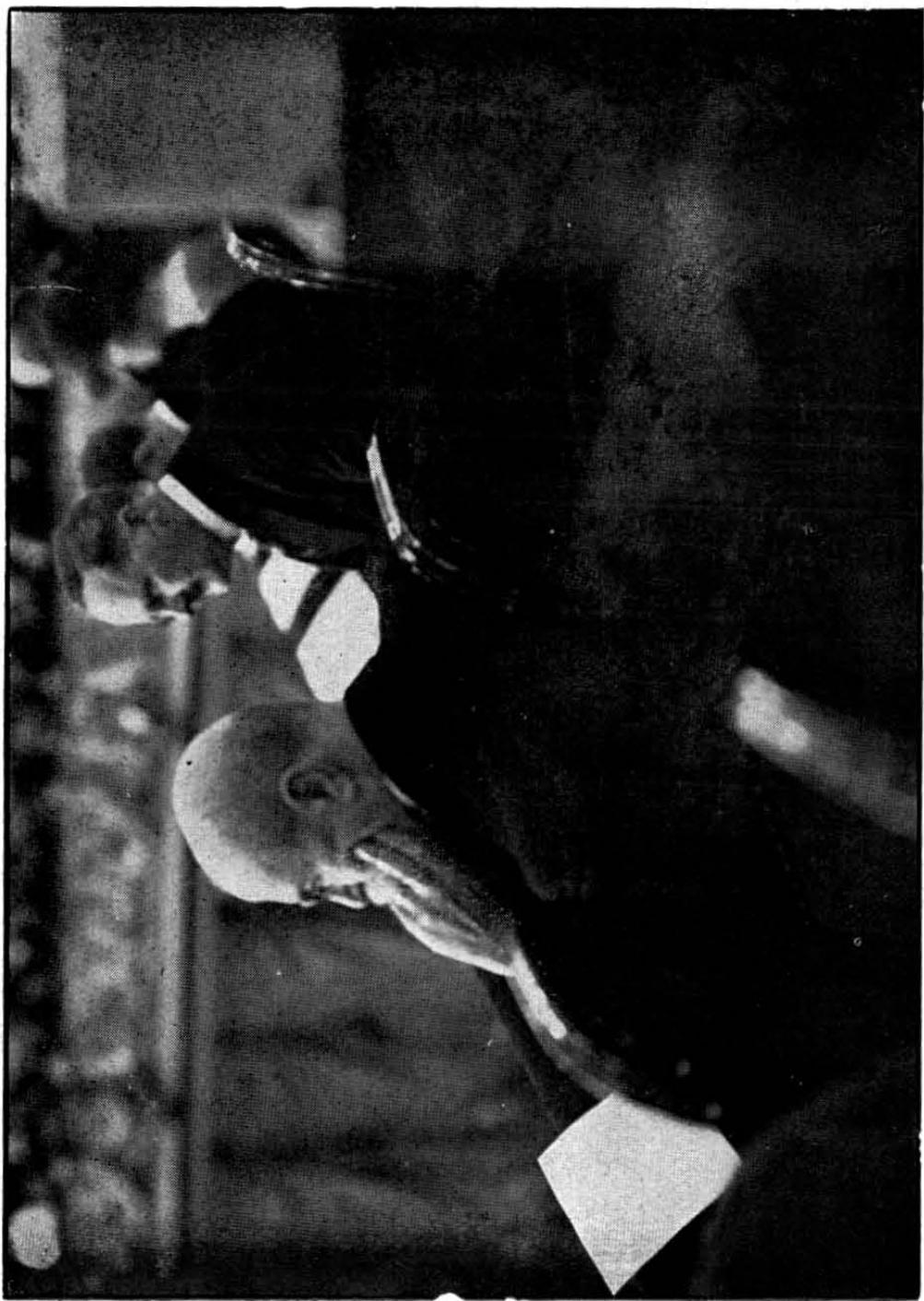
Іхав Масарик у вагоні III. кл., але щілу довгу подорож, аж до Владивостоку, пильно працював, записував свої враження, свої думки з приводу того, що бачив та працював над своєю книгою «Нова Європа», що рукопис її залишився в Петербурзі. 8. IV. приїхав він у Токіо. «Тут я знову був в Європі», каже він.⁴⁴⁶⁾ (І чи не характеризує цим він Росію та Україну? *O. M.*).

В Японії, як і скрізь, Масарик нав'язав стосунки з журналістами й використав своє 2. тижневе перебуття для пропаганди. Американський представник Р. С. Моріс попросив Масарика написати для Вільзона меморандум про Росію. Масарик написав меморандум, у якому стисло, але яскраво подав малюнок політичної ситуації в Росії. Він висловився, що треба визнати де-факто

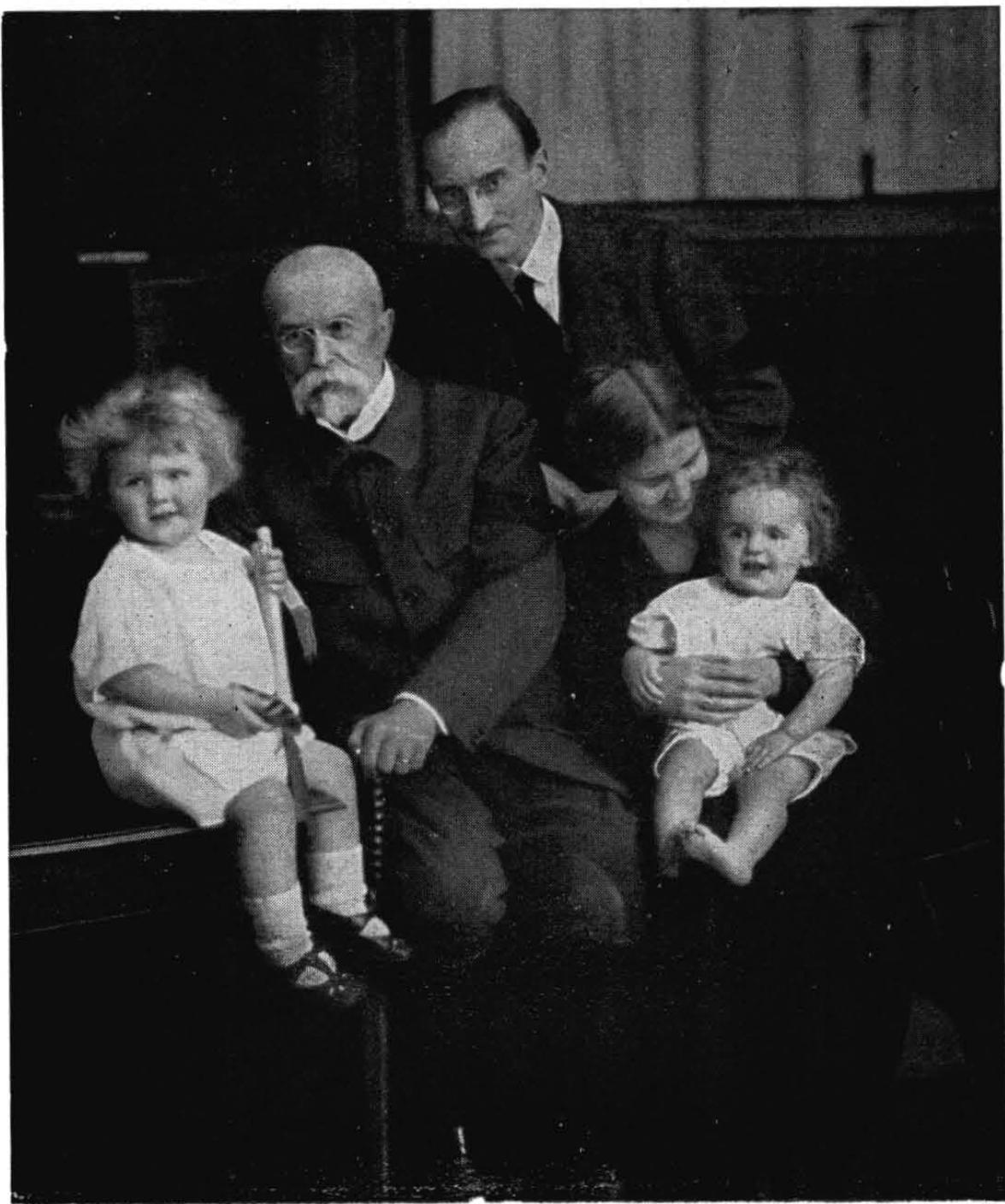
---

⁴⁴⁴⁾ Ibidem., ст. 203—205.

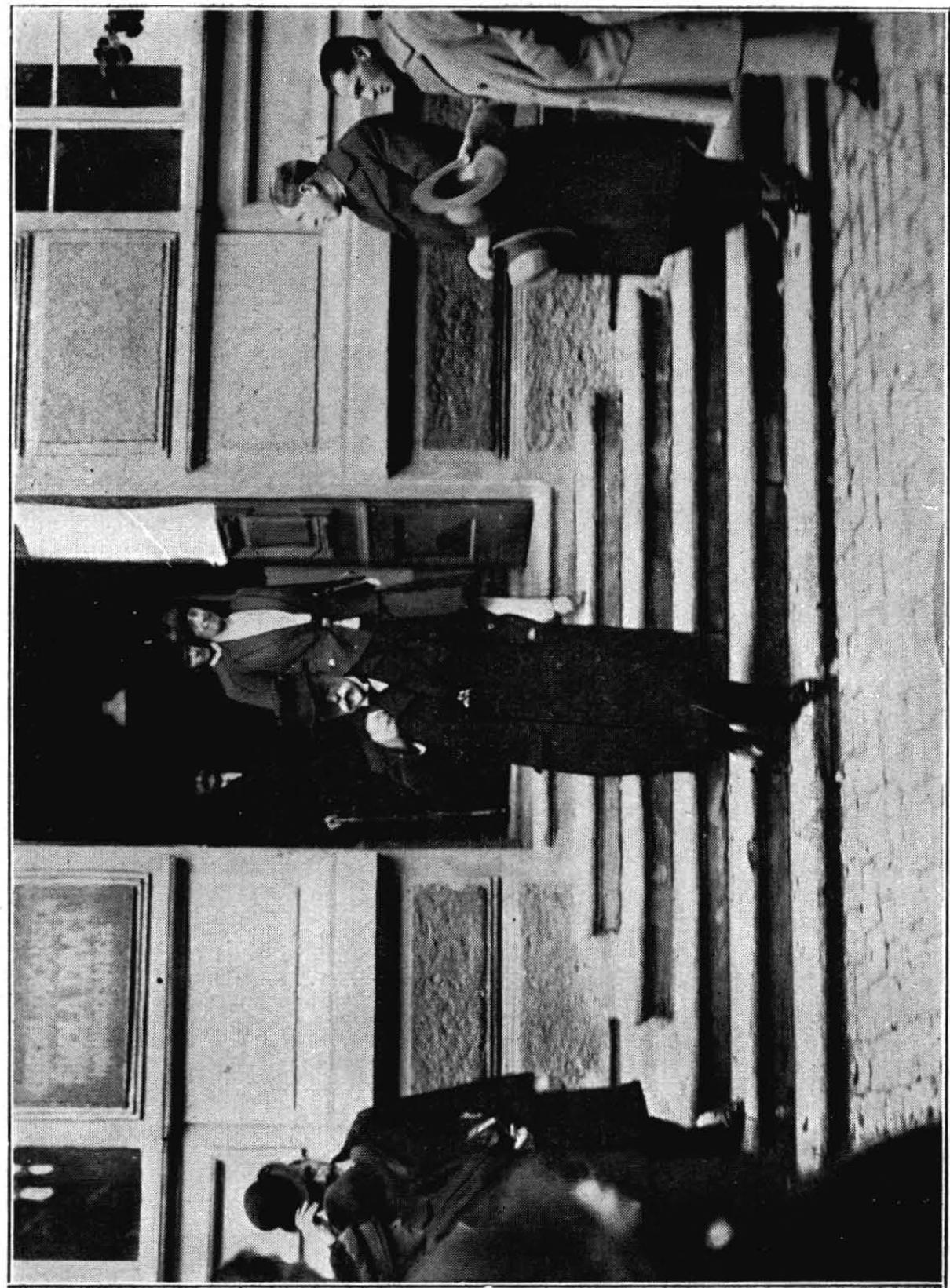
⁴⁴⁵⁾ T. G. Masaryk, Světová revoluce, ст. 239.

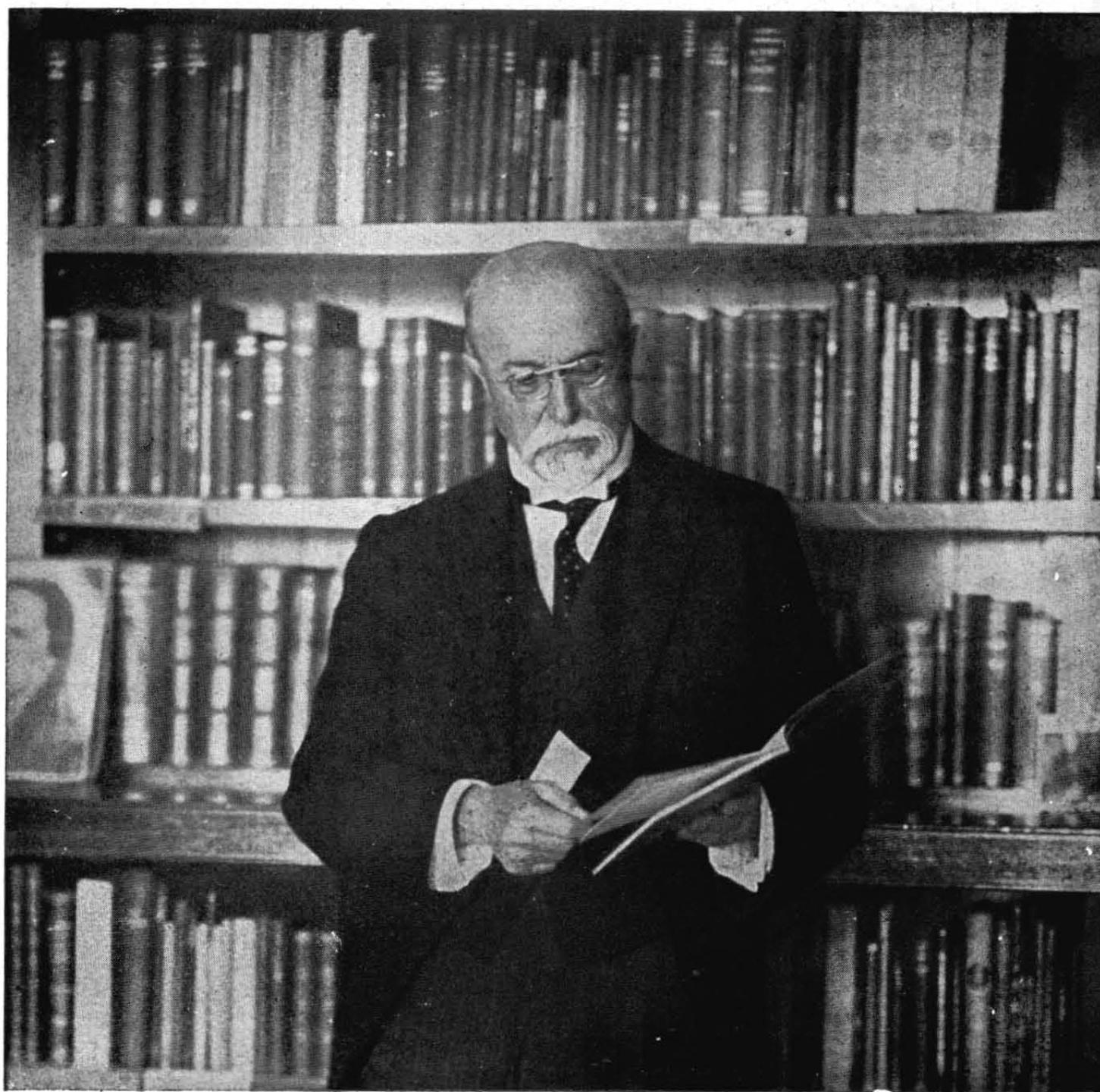
71. Президентом Масарик на проголошенні миру чсл. Червоного Хреста, в парламенті.

72. Президент Масарик зі своїми внуками (сини доньки Ольги), на Граді.

73. Президент Масарик ма др. Алиса Масариковна юдумъ од виборчої урни.

74. Президент Масарик у своїй бібліотеці,

більшовиків, тоді союзники матимуть можливість на них упливати, бо більшовики довго будуть панувати в Росії. Треба ослабити німецький вплив на Росію. Говорить тут він і про Україну. «Здібний (російський. *O. M.*) уряд зміг би примусити українців, щоб вони заспокоїлися автономною республікою, яка творила б частину Росії. Це був і первісний план самих же українців, і тільки пізніше вони проголосили свою незалежність»... «Німці впливають на полонених українців. А Союзники могли б упливати на німецьких полонених».⁴⁴⁶⁾

20. IV. 1918. р. Масарик виїхав із Японії пароплавом, який був призначений для перевозки вояків, до Канади, щоб відтіля переїхати до Америки.

В Америці й Канаді здавна було вже багато чеських і словацьких емігрантів. Перший чех-емігрант прибув до Америки в XVII. столітті, а під час світової війни було вже чехів і словаків 2.329.230. Жили вони окремими колоніями в декількох штатах Америки, а також і в Канаді; займалися ріжними ремеслами і хліборобством. Здебільшого були це робітники, але були між ними й люди дуже заможні — банкири, фабриканти. Мали чехи свої культурні організації, товариства, досить чималу пресу (понад 60. часописів), але не було центральної організації, яка б об'єднувала всі чеські й словацькі колонії, навпаки — були вони розділені — релігійно: словаки й частина чехів — щирі католики, а частина або евангелісти, або безвірці. Більша частина з них були

⁴⁴⁶⁾ Ibid., ст. 239—241, 243.

вже «американці», не тільки як громадяни, але навіть майже забули свою мову й з'американізувалися духово. Та й ці з'американізовані чехи не забували про свою Батьківщину: відвідували її, допомагали грошем національним організаціям, купували книжки та виписували часописи, видавані у Празі та в Чехії — й так підтримували національний рух на Батьківщині. Як тільки Австроугорщина виголосила війну Сербії, зараз же в Америці почався «зрадницький рух» проти Австрії.⁴⁴⁷⁾

Зараз же на початку війни члени Мафії послали з Праги до Америки інформацію про визвольну боротьбу, що її розпочав Масарик; для збірки грошей на цю акцію вислано Войту Бенеша, брата д-ра Бенеша. Бенеш був уже відомий ув Америці: перед війною, на прохання американських чехів до проф. Вілімського, щоб хтось приїхав організувати чеське шкільництво по чеських колоніях за океаном, проф. Вілімський вислав до Америки Войту Бенеша, який добре виконав доручене йому завдання, так що чехи в Америці були задоволені. Тепер він, під претекстом студіювання вироби протезів для інвалідів, дістав візу

---

⁴⁴⁷⁾ Dr. Beneš, I., ст. 133; Dr. Fr. Soukup, 1920, ст. 164; T. Čapek, Naše Amerika, 1926, ст. 468—469.

(Книжка Томаша Чапека подає яскравий малюнок чеського життя в Америці й цікаві статистичні дані про інших слав'ян, узяті з американських джерел, межи іншим не зазначено там української національності; називу «русини» ще можна зустрінути; в «Т-ва Просвіти», але що ці Т-ва українські, не зазначено. Хто завинив — тяжко встановити. O. M.).

і зі своєю родиною виїхав до Америки, де виконав велику працю.⁴⁴⁸⁾

Вже в 1915. р. майже всі чеські колонії організувалися в «Чеській Національній Громаді» — (Bohemian National Alliance) на чолі з доктором Людвіком Фішером, дуже популярним лікарем у Чікаго. Словаки ж організувалися в «Словацькій Лізі» на чолі з Альбертом Маматеєм (Slovenská Liga). Розпочато протиавстрійську пропаганду, але для Масарикової акції була це, покищо, лише моральна підтримка. Не легко було, спочатку, дістати групі на підтримку визвольної боротьби: дехто з чехів не вірив у можливість створити власну державу, а дехто навіть вів протипропаганду, як, наприклад, чех Ішка. Він у свому часопису «Vesmír» називав Масарика австрофілом, навіть, провокатором; але пвидко його демаскували американські й чеські часописи, як агента, підкупленого німцями.⁴⁴⁹⁾ Та Войта Бенеш енергійно заходився коло праці. Він їздив од одної чеськословацької колонії до другої, від фарми до фарми, й улаптував виклади, з'ясовував потребу спільної боротьби під кермівництвом «Чеськословацької Національної Ради» в Парижі, на чолі з Масариком. Він почав було видавати часопис «До бою» («V boj»), писав до інших газет статті, видавав брошурки. «В. Бенеш улаштував понад 400 викладів та зібрав значну суму грошей

⁴⁴⁸⁾ Dr. E. Beneš, I., ст. 55—56.

⁴⁴⁹⁾ Vojta Beneš, Masarykovo dílo v Americe, ст. 9, 13; Dr. E. Beneš, I., ст. 134.

до скарбниці «Ч. Нар. Ради» на визвольну боротьбу». ⁴⁵⁰⁾

Спочатку чехи-клерикали стояли якось осто-ронь, але коли дійшли відомості, що в Чехії почалися переслідування чеських діячів, жінок, то вони об'єдналися 14. I. 1917. р. в «Національний союз чеськословацьких католиків» і дуже добре провадили революційну працю. ⁴⁵¹⁾ «Навіть інтернаціоналісти відійшли від німецьких та російських реформаторів та подали руки до співпраці під національним прапором чеськословацької самостійності» — так урешті в згоді працювали чехословаки в Америці. ⁴⁵²⁾

В Америці чи не більш, як де-інде, велику вагу має преса, що є виразником суспільної думки, а головно Америка — звикла на рекламу, й тому американські чехи вирішили поставити добре пропаганду, «чеське питання» зробити «світовим питанням». Треба було зацікавити ним усю американську пресу. В 1917. р. у травні місяці вони організували «Слав'янське пресове бюро» (Slav Press Bureau). Назвали його «Слав'янське», щоб притягнути до нього симпатії інших слав'янських народів, що проживали в Америці та Канаді. ⁴⁵³⁾*)

---

⁴⁵⁰⁾ T. Čapek, ст. 462—463.

⁴⁵¹⁾ Dr. E. Beneš, I., ст. 135.

⁴⁵²⁾ T. Čapek, ст. 383—384.

⁴⁵³⁾ Karel Pergler, Amerika a československá nezávislost, Praha, ст. 76—80.

*) В Америці під час світової війни слав'янські народи взагалі провадили активну політичну протиавстрійську пропаганду. Емігранти Українці теж розпочали визвольний рух за незалежність свого народу. В Вашингтоні 10—11 грудня 1916. р. відбувся конгрес поневолених народів, на

На організацію «Слав. бюра» дали «Ч. Н. Громада», та «Словацька Ліга», на перші видатки, 4.000 амер. долярів. «Слав'янське пресове бюро» (Slav Press Bureau) виконало величезну працю, воно своїми інформаціями заповняло всю американську пресу: подавано інформації про події в Австроугорщині, про визвольний рух слав'янських народів, про відважні бої чеських легіонів у лавах військ Антанти, про сформування та бої легіонів у Росії, на Україні, та про їх Сибірську епопею. Бюро розсылало листи з інформаціями до членів конгресу (американського парламенту), до членів сенату з додатком і брошур для пропаганди. «Тих п'ятьсот наших бюллетенів марно не розліталися кільки разів щотижня; подумайте, що то визначає, коли такий часопис, як «The Independent» (один із впливовіших, що мав германофільський напрямок) напише, що праця «Бюра» має вплив на його редакторські погляди. 90 членів конгресу та сенату обговорювало наше питання». Розсылалося цілі тони літератури по цілій Америці. Чеські ж часописи з Америки пересилали величезними пакунками чеськословакським військам. Бюро відвідували видатні політичні й наукові працівники. По приїзді Масарика до

якому взяли участь і українці. Поляк К. Журавський доводив, що поляків Росія пригноблює на 100°, а Прусія лише на 40°. Тоді Томас, проф. Чіказького університету, поставив йому іронічний запит: «А на скільки ступнів, на його думку, поляки притгноблювали русинів у Галичині?» Журавський заперечував цей факт, але Мірослав Січинський, відомий український патріот, видатний громадський діяч, низкою цифр і фактів з'ясував зібранню правду.⁴⁵⁴⁾

⁴⁵⁴⁾ Dr. Jan Herben, III., ст. 792.

Америки «Слав'янське пресове бюро» ще ліпше зреформовано й стало воно офіційним органом «Ч. Н. Ради». ⁴⁵⁵⁾

Найголовніше, що чехам узагалі послужило на користь, — це дуже добре поставлене тайне інформаційне бюро або, просто кажучи, розвідочна організація; вона слідкувала не тільки за своїми непевними людьми, які, вступивши до чеських організацій (наприклад, якийнебудь кур'єр Мafii), могли дуже їм пошкодити, але ж передусім за німцями, що жили в нейтральних державах та в Америці. Головну роль в цьому бюро відограв чех Ем. Воска, американець. Воска, маючи американський паспорт, роз'їзджав по цілому світі та, завдяки своїм здібностям «Шерлок Хольмса», викрив багато німецьких інтриг; бувши в Росії, викрив пані Сімонсонову, що була німецькою агенткою та привозила з Німеччини гроші Радекові, Троцькому та Ленінові. В цю справу також був замішаний й американець, — Воска постарається перед російською владою це діло затушкувати й цим придбав великі симпатії Америки. Завдяки йому союзники викрили в Америці багато німецьких організацій, що закуповували набої, збіжжя для німців та вели пропаганду на користь Німеччини. Воска вступив у ряди американського війська й, як старшина розвідки, мав стосунки з англійською розвідкою й багато приніс користі. «Ім'я Воски мало б стояти на початку

---

⁴⁵⁵⁾ Karel Pergler, Amerika, ст. 86, 88, 91; T. G. Masaryk, Světová revoluce, ст. 266.

прізвищ тих мужів, що спричинилися своєю працею до перемоги Антанти».⁴⁵⁶⁾

Американські чехи — крім великої пропаганди — щедро відгукнулися й матеріально: зібрали на визвольний рух $6\frac{1}{2}$ мільйонів amer. доларів; лише клерикали дали 600.000 долар., як національний податок, та в особисте розпорядження президента Масарика 105.074 amer. дол.⁴⁵⁷⁾ Пізніше, коли вже Масарик приїхав до Америки, то чеськословацькі жінки запропонували йому свою допомогу: «Чеськословацьке військо потребує за собою й війська жінок; коли ми не можемо зорганізувати Чеськослов. червоний хрест, так будемо працювати інакше!» Чеські жінки заложили Т-ва «Пчілки» (Včelky), а словацькі — Т-ва «Прядки» (Priadky). Ці т-ва допомагали воякам одягом, узуттям і всім, чого було треба на фронті; коли ж скінчилася війна, то ці т-ва матеріально допомогли й обшарпаному Австрією чеськословацькому народу в Старому Краю.⁴⁵⁸⁾

Всі американські чехословаки чекали приїзду Масарика, бо, не дивлячися на активно розвинуту пропаганду, на прихильність суспільної американської думки до визвольних змагань чеськословацького народу — «Білий Дім» мовчав. Президент Вільзон, який симпатизував змаганням маліх народів, офіційно нічого висловився за незалежність їх: він до кінця війни не хотів порушувати кордонів Австроугорської держави. Це дуже

⁴⁵⁶⁾ H. W. Steed, II., ст. 54; Vojta Beneš, Masarykovo dílo v Americe, ст. 15.

⁴⁵⁷⁾ Masarykův sborník, 1924—1925, ст. 350—351.

⁴⁵⁸⁾ Dr. Jan Herben, III., ст. 688—690.

турбувало всю чеськословацьку колонію в Америці й Канаді. Вони всі надії покладали на приїзд Масарика, на його уміння впливати на людей — надіялися, що при особистому побаченні Масарик переконає Вільзона визнати право чеськословацького народу на самостійність.

Врешті одного дня, в кінці квітня 1918. р. «Чеська національна громада» в Чікаго одержала із Сан-Франциска від американського цензора кабелеграму: «Хто Тарсден із Токіо?*) Куди іде? Хто Перглер? Ваш фах і ваше відношення, ваша національність і його національність? Яке його завдання?» Негайно д-р Фішер, голова «Громади», дав одповідь, що «Тарсден — це голова Чеськословацької Національної Ради в Парижі, а Перглер — представник Чеської Національної Громаді в Америці — обидва чехи. «Ч. Н. Рада» організація, що стремить повалити Австроугорщину та створити самостійну Чехословаччину».**)

Це їхав до Америки провідник визвольної боротьби, головний начальник чеськословацького війська «зрадників», що хоробро билося на всіх союзних фронтах за незалежність свого народу! Чехи в Америці вирішили святочно зустрінути свого борця за визволення народу. «Та ми добре знали і душу Америки, ціну її громадської думки. Знали ми свою відповідальність за те привітання, що мало піднести Масарика в очах цілого американського народу, показати нашу любов до нього, викликати глибоке співчуття до його праці.

*) Масарик мав паспорт на прізвище Марсден, на телеграфі сплютали «М» із «Т».

**) Vojta Beneš, Masarykovo dílo, ст. 24—25.

Дні й ночі працювали телефони, телеграми літіли до всіх кутків, день і ніч працювала канцелярія»... І чехословаки підготували Масарикові урочисту зустріч.⁴⁶⁰⁾

5. V. 1918. р. святочно привітали Масарика в Чікаґо, куди він приїхав із Ванкувера (Канада). На двірці чекали його делегації від усіх чеськословакських колоній та поважні громадяне м. Чікаґо. «Ввійшов високий, стрункий, скромний чоловік із старечою сивиною на скронях і втомою тяжких чотирох років, яка вирила глибокі зморшки на змarnілому обличчі».⁴⁶¹⁾ Біля двірця чекало на нього понад **200.000** чехословаків: старих молодих і дітей. Жінки й чоловіки в національних убраних, із національними прапорами в руках, гукаючи «Приходить великий чеськословакський провідник!» (*The great Czechoslovak leader is coming!*), привітали свого провідника. «Всі вітали його з очима повними сліз». Тоді 200.000 народу з музикою, з вигуками радості сунуло вулицями Чікаґа, несучи на своїх раменах Масарика, прихиляючи перед ним національні прапори. Мешканці Чікаґа, публіка на вулицях із зацікавленням дивилися на цей тріумфальний похід і допитувалися: «Хто той чоловік, якого ви так високо піднесли над своїми головами?»... «Який це народ, що так святочно вітає свого провідника?» Потім усі зупинилися на березі Мічиганського озера, перед готелем, де Масарик мав мешкати, й всі 200.000. людей заспівали свій національний гімн: «Де дім мій?» (*Kde domov mýj*).

⁴⁶⁰⁾ Ibid., ст. 25—26.

⁴⁶¹⁾ Ibid., ст. 27.

«Глибоке зворушливе вражіння зробила ця пісня на всіх чужинців, пісня повна обожуючої, гарячої любові; цей гімн змішався з гуркотом Мічи ґанських хвиль й робив могутнє вражіння. Того разу ми бачили, як Масарик плакав».⁴⁶²⁾

По нарадах із членами чеськословацьких організацій у Чікаго Масарик виїхав до Вашингтону. 9. V. у Вашингтоні на двірці зустрінули його, крім великої чеськословацької делегації, й чужинці — представники політичних і наукових кол Америки, консули Антанти, як представника союзної держави, 27 впливових членів конгресу та сенату, та представники преси.⁴⁶³⁾ Представники американської преси того самого дня мали з Масариком інтерв'ю, в якому Масарик висловив свої думки про Австроугорщину. «Розділ Австроугорщини потрібний для перемоги Антанти. Одною з найбільших помилок Союзних держав була їх політика щодо помічників Німеччини. Союзні держави (Антант) міркували, що їх можна перетягти на свій бік, щоб вони відмовилися від союзу з Німеччиною. Влада ж Габсбургів добре знає, що коли вона відмовиться від союзу з Німеччиною, то загине. Спроба таких переговорів — це все одно, якби когось намовляти скінчити самогубством.*)

⁴⁶²⁾ Ibid., ст. 27—28; Н. Григорій-Наш, Життя й діяльність Т. Гаррік-Масарика. (Добірні Думки), Прага, 1925, ст. 86—87.

⁴⁶³⁾ Karel Pergler, Amerika a československá nezávislost, ст. 73.

*) Що, справді, в Австроугорщини з Німеччиною був давній тісний зв'язок свідчить, наприклад, такий факт. Коли в 1902. р. Вільгельм Ґанебно висловився щодо поляків, які належали Австроугорщині, то чеський посол Вацлав Кло-

Австроугорська держава, лише географічна держава, без унітрушнього зв'язку, де всі народи не-навидять ту державу, всі прагнуть як-найскорше позбавитися її влади. Звичайно, що політика такої держави заснована на ошуканстві та зрадництві. Австрійський міністер закордонних справ і не може бути чесним, бо його політика ніщо інше, як постійне змагання закидати піском очі тим, хто з ним мусить мати взаємини. Насамперед Союзні держави мусять зрозуміти, що перший крок до перемоги — це розбиття Австроугорщини — тоді над долею Німеччини буде поставлений хрест. Доки ж існує Австроугорщина, Німеччина непереможна»... Це інтерв'ю негайно представники преси, через американську центральну пресову канцелярію, поширили у світовій пресі.⁴⁶⁵⁾)

По приїзді до Америки Масарик, у супроводі американського міністра хліборобства Говстона, свого приятеля Крана та англійського майора Інеса, відвідав цвинтар і колишнє поле бою муринів за своє визволення (Геттісбурзьке побоєвище, бій 3. VII. 1863). Цим Масарик дав зрозуміти американцям, що він шанує демократичне гасло Лінкольна: визволення

фач поставив запитання австрійському міністрові Керберові — як це може терпіти австрійська влада? А той відмовився дати пояснення, «бо не можна чіпати цього питання, позаяк Вільгельм наш вірний союзник».⁴⁶⁴⁾)

⁴⁶⁴⁾ Adolf Srb, Politické dějiny národa českého nové doby, díl III., Praha, 1911, ст. 135.

⁴⁶⁵⁾ Vojta Beneš, Masarykovo dílo, ст. 32—33. Про потребу розбиття Австроугорщини дивись меморандум Г. В. Стіда лорду Норкліфові. H. Wickham Steed, Třicet let novinářem, díl II., ст. 207—209.

малих народів. І американці зрозуміли, чому саме Масарик одвідав Геттісбурзьке побоєвище. Священик на цвинтарі подарував Масарикові кулю, що її знайшов ув одній могилі, і Масарик і тепер має цю кулю в себе на писемному столі, як символ перестороги проти страхіть війни.⁴⁶⁶⁾

У Вашингтоні чехословаки теж улаштували по місті святочний похід. Хоч Вашингтон і є політичним осередком Американських держав, але треба було ширити свій уплив і по інших містах, — і ось Масарик, не відпочинувши, вирушив у подорож по Америці.

21. V. мав виклад у Бостоні, першому осередку американської революції, на з'їзді унітарів. Голова з'їзду так вітав Масарика: «Перед роками до нас тут говорив Т. Г. Масарик, як учений, що шукав правди, сьогодні до нас прийшов великий муж — вигнанець, що веде боротьбу за волю свого народа. Масарик у своєму викладі підкреслив, що «Світ треба зберегти для демократії». Він висловив надію, що чеськословацький народ матиме самостійне місце в Новій Европі.⁴⁶⁷⁾ 25. V. Масарик викладав у чіказькому університеті; 29. V. відвідав Пітсбург, де його знову святочно зустрінули чехи й словаки. Тут 30. V. Масарик, як голова «Ч. Н. Р.», підписав умову з представниками «Словацької Ліги» про з'єднання чеських та словацьких земель ув одну державу. «Докладне ж уконстату-

⁴⁶⁶⁾ Dr. Jan Herben, Masaryk, III., ст. 692; T. G. Masaryk, Světová revoluce, ст. 267.

⁴⁶⁷⁾ Ibid., III., ст. 695—696; Vojta Beneš, Masarykovo dílo, ст. 34.

вания Чеськословацької держави залишається її правомічним представникам, коли вже будуть вільні Чехія і Словаччина». Цим Масарик підкреслив, що лише там, на рідній землі, буде остаточно вирішена доля чехословацького народу, як одного народа — чи як двох народів.

Вся американська преса обговорює чеськословакське питання, лише мовчить «Білий Дім».

Правда, в квітні місяці т. р. відбувся в Римі конгрес поневолених народів Австроугорщини, який висловився за незалежність усіх тих народів. Був на ньому й представник од американської влади. Державний секретар Америки Ленсінг виголосив у пресі, що «Влада з великим зацікавленням слідкувала за працями конгресу й вітає висліди цієї праці та висловлює свої симпатії до прагнень чеськословакського народу та південних слав'ян здобути собі волю».⁴⁶⁸⁾)

Але затримка чеських легій у Росії на Волзі та обіцянки нового цісаря Австроугорщини — Карла — дати автономію всім народам — знову дали австрофілам притоку агітувати проти розбиття Австроугорщини. Та Масарик твердо йшов до намічененої мети; він промовляє у Клевелянді, в Філадельфії, викладає в університеті й досягає великого успіху і зрозуміння в видатних політиках. Нав'язує тісний зв'язок із представниками інших слав'ян: поляків, сербів, хорватів, словінців та українців. Прихильники чехів теж не дрімають, бо — американські чехи, це ж виборці, а тому впливають на членів конгресу, сенату, — всі пробивають Масарикові дорогу до Білого Дому. Але

⁴⁶⁸⁾ Vojta Beneš, Masarykovo dílo, ст. 36—37..

Масарик вичікує, аж коли Вільзон сам його по-
кличе, бо Масарик знов, що Вільзон має звичку,
здебільшого, вести переговори писемно, що він
навіть із своїми міністрами листується. Масарикові
ж корисніше було особисте побачення. І ось,
нарешті, одного дня позвонили телефоном із Бі-
лого Дому до Масарикового особистого секретаря
й запросили Масарика до Вільзона. «The president
will receive profesor Masaryk tomorrow at 5.15.
P. M.» — коротко сказано телефоном. «Не мав я
в своєму житті такої радісної хвилини, як та» —
каже Масариків секретар Перглер. ⁴⁶⁹⁾

19. VI. Масарик мав побачення з Вільзоном у
Білому Домі, «Масарик говорив із Вільзоном про
події в Росії, про труднощі чехословацьких легій
на Сибіру, про потребу допомогти їм, висловив
свої думки про майбутню Нову Европу, — і йому
пощастило змінити погляд Вільзона й зацікавити
його своїми проблемами». ⁴⁷⁰⁾

20. VI. 1918. Масарик подав державному депар-
таментові меморандум і просив помогти чеськосло-
вацьким військам на Сибіру. «Військова дисци-
пліна наших легій всіми визнана; наші вояки не
тільки хоробрі, але й інтелігентні — кожний із
них знає за що воює. Вони заховали дисципліну
за жахливих подій в Росії не тільки під час цар-
ського режиму, але й в час революції». ⁴⁷¹⁾

В Америці була утворена «Демократична Унія
Середньої Європи» (Mid European Democratic
Union); на голову вибрано Масарика, хоч він од-

⁴⁶⁸⁾ Karel Pergler, ст. 32, 74.

⁴⁷⁰⁾ Vojta Beneš, ст. 38.

⁴⁷¹⁾ Karel Pergler, ст. 37.

мовлявся й пропонував американця. В Вашингтоні організовано центральну канцелярію Унії на чолі з професором Гербертом А. Мілером, відомим соціологом. Через цю канцелярію подавано до світової преси інформації про змагання малих, по неволених народів до національної незалежності, науково обговорювалося це питання на різних зібраннях, які улаштовувала ця канцелярія. Були в Унії заступлені — поляки, українці, південні слав'яне, жиди, вірмени та інш. народи. Вільзон прийняв представників Унії. 23—26. X. у Філадельфії відбувся з'їзд 76 делегатів од 12 європейських малих народів — під головуванням Масарика. Було винесено таку резолюцію:

«Ми репрезентанти понад 50 мільйонів душ, які ланцюгом народів живуть між Балтійським та Чорним морем: Чехословаки, Поляки, Югослав'яне, Українці, Угорусини, Литовці, Румуни, Італійці, невільні Греки, Албанці, Сіонисти, Вірмени свято проголошуємо, що всіми своїми силами, своїм життям і маєтком беремо участь у бою союзних держав проти спільного ворога. Найцілий світ узнає, що ми вважаємо за основне при створенні конституції новими незалежними народами:

1) Всі влади мають свою силу лише з доручення тих, хто її вибирає.

2) Непорушне право кожного національного народу організувати свою власну владу на таких основах і в такій формі, яка найліпше служитиме його благобуту, безпечності та щастю.

3) Вільний, природний розвиток кожної держави не можливо затримувати, бо це загрожувало і шкодило б загальним інтересам усіх.

4) Не повинно бути тайної дипломатії, всі ж задумані договори між народами треба наперед опублікувати, а потім уже підписувати й затверджувати.

5) Надіємося на свої народи, що будуть співпрацювати для забезпечення свободи для спільногого успіху та що витворять Унію, яка буде помічницею в досягненні блага та миру цілого людства.

6) Віримо, що створена Ліга народів цілого світу забезпечить загальний мир та свободу». Підпісали: Масарик, Гілінські (поляк), Гінкович (хорват), Цеглинський (українець), Жаткович (угорський), Нарушевич (литвин), Стоїца (румун), Томазолі (італієць), Васілкалкі (грек), Дако (албанець), Бен-Аві (жид), Пасдермадіян (вірмен).

Було також постановлено, що не повинно бути винародовлення, переселення; для вирішення ж національних питань має бути плебісцит, рівноправність усіх національних меншин.⁴⁷²⁾ Зібрання відбувалися в салі незалежності, де в 1774. р., 4. VII. засідали провідники американської революції Франклін, та інші, що підписали проголошення незалежності американських держав.

Масарик сидів на тому самому історичному кріслі, на якому сидів Франклін, і коли при гробовій тиші почулося скрипіння пера при підпису проголошення незалежності малих народів Середньої Європи, то чути було ридання не тільки жінок, але й чоловіків.⁴⁷³⁾

⁴⁷²⁾ Dr. Jan Herben, III., ст. 787—789.

⁴⁷³⁾ Ibid., ст. 789.

Ціла американська преса вітала цей акт великої ваги.

На тому таки з'їзді Масарикові подане було «Меморандум Американской Русской Народной Обороны, посвящаемый Его Высокоблагородию проф. Т. Г. Масарику, Славному и непогнушенному труженику за освобождение Славянских народов».*)

Згадавши про велике терпіння та покріачення свого народу під владою мадярів і Габсбургів, автори висловлюють такі побажання:

«Нашою дорогою єсть присоедіненіє всего Прікарпатского Русского народа на автономічной основі с Чехо-Словенскою Державою. Ми убіжденні, что тімі часами одіно ліш под покровітельством Чесько-Словенской Держави может Прікарпатская Русь освободітся с ярма і неволі Австро-Угорщіни». Підписали меморандум Николай Пачута предсідатель, Іоан Дріман пісмоводитель, Іоанн Сандор, подпредсідатель, Георгій Кондор та Еміліян В. Сарадій.⁴⁷⁴⁾

Але «Демократична Унія» (M. E. D. U.) не довго існуvalа, незабаром вона занепала. Перші, хто спричинилися до її розвалу — були поляки. Вони демонстративно вийшли з неї, заявивши, що «не можуть сидіти поруч своїх національних ворогів». Конфлікт вийшов, правду кажучи, через Мірослава Січинського, бо йому не могли поляки

*) Подали це меморандум «угорусини», як вони самі себе назвали, т. б. українці емігранти з Підкарпаття. Тут ми зберігаємо правопис, як він поданий у Гербена, замінюючи лише латинську абетку кирилицею. O. M.

⁴⁷⁴⁾ Dr. Jan Herben, III., ст. 790.

забути його терору. Масарик проявив симпатії українцям, а Січинський зробив на нього гарне враження.

З кінцем Світової війни Унія розійшлася, проте наслідками її роботи користувалася міжнародна конференція в Парижі.⁴⁷⁵⁾

Українці емігранти з Підкарпаття, ще до конгресу в Філадельфії, улаштували з'їзд у Хоместиді 23. VII. 1918. р., де й постановили, що якщо не буде зможи утворити самостійну Підкарпатську Русь, то старатися прилучитися до своїх братів у Галичині та на Буковині; коли б і це було неможливим, то Підкарпаття має стати автономною частиною, а якої держави не зазначили.

На з'їзді ж у Скрентоні 19. X. 1918. р. вони проголосили, що Підкарпаття приєднується до Чеськословачької держави, як федеративна її частина.⁴⁷⁶⁾ Масарик у переговорах із д-ром Жатковичем, що теж подав йому меморандум про прилучення Підкарпаття до Чехословаччини, підкреслював, що буде багато труднощів, бо на Підкарпатті дуже компліковане національне питання, що будуть труднощі з поляками, з українцями з Галичини, з українцями у Румунії та з мадярами. Але й українці на Підкарпатті висловились за прилучення до Чеськословачької Республіки, і 8. V. 1919. р. на мировій конференції у Парижі Підкарпаття остаточно приєднано до Ч. С. Р.

---

⁴⁷⁵⁾ I. Císař, Masarykova Amerika (Masaryk Osvoboditel, 1920), str. 225; T. G. Masaryk, Světová revoluce, str. 297.

⁴⁷⁶⁾ T. G. Masaryk, Světová revoluce, str. 298—300; I. Císař, str. 255.

Так Підкарпаття зв'язало свою долю з чесько-словашким народом.⁴⁷⁷⁾

I от 2. IX. 1918. р. й Американська влада визнала справедливість домагань чеськословашкого народу — утворити свою державу, й «Чеськословашку Національну Раду» в Парижі визнано за тимчасовий уряд майбутньої Чеськословашкої держави, а чеськословашкі війська за союзні. На Америку вплинули успіхи чеськословашких військ у Сибіру та на італійському фронті. Тепер уже всі Союзні держави (Антант) вважали «Чеськословашку Національну Раду» за свою союзницю. Великі успіхи союзників примусили Німеччину розпочати переговори про замирення, але Австроугорщина мала бути збережена — цісар Карло давав широку автономію всім народам Австроугорщини. Масарик, порозумівшись з д-ром Бенешом та генер. Штефаніком, проголосив 18. X. 1918. р. незалежність чеськословашкого народу й оголосив головні основи конституції майбутньої чеськословашкої держави: «Чеськословашка держава буде республікою. Наша демократія буде основана на загальному рівному виборчому праві. Жінки будуть політично, соціально й культурно поставлені на рівень із чоловіками. Народні меншості будуть користуватися рівними правами з чехами. Влада буде парламентарна, і т. д.».

Чеська Національна Рада закордоном проголосила себе тимчасовим урядом майбутньої Чеськословашкої Республіки: Масарик — голова міністрів і міністер фінансів, генерал М. Штефанік

⁴⁷⁷⁾ Dr. Jan Herben, III., ст. 790—791; T. G. Masaryk, Světová revoluce, ст. 300—303.

— міністер війни, д-р Е. Бенеш — міністер за-кордонних і нутрішніх справ.⁴⁷⁸⁾

Та наспівали події й у Празі. Там, на історич-них землях колишнього Чеського королівства, її собі доходила кінця вперта боротьба, що її вів чеськословацький народ од Білогорської поразки. Щоб ясніше в'явити собі боротьбу чехів у ХХ. столітті, треба заглянути, хоч трохи, у глиб істо-рії, подивитися, як німці поступнено підбивали чеський народ і як він, не тратячи надії, вперто боровся за своє національне існування, аж ця вперта методична боротьба не завер-шилася близкучою перемогою.

Визвольна боротьба чехів на рідній землі.

Вже в X. столітті існувала самостійна чеська держава «Корона чеського королівства» (Corona regni Bohemiae), або коротко «Чеська корона», яка мала міжнародні зносини з іншими державами.⁴⁷⁹⁾

До 1306. р. на чеському королівському троні сиділи Пршемисловці, але коли головна лінія цього роду вигасла, чеський народ на сеймі вирі-шував кому з бічної лінії Пршемисловців бути чеським королем.⁴⁸⁰⁾. Коли ж умер і останній ко-роль із роду Пршемисловців, то чехи обрали собі короля з роду Габсбургів — Рудольфа. Потім були королі з Люксембурзької династії і, нарешті, в

⁴⁷⁸⁾ Dr. E. Beneš, díl III., ст. 464—468.

⁴⁷⁹⁾ Dr. Josef Kalousek, České státní právo, Praha, 1892, ст. 68—69; Dr. JUR. Jan Kapras, Přehled právních dějin zemí české koruny, v Praze, 1927, ст. 72; Prof. J. Kapras, Historický vývoj českého programu jazykového, 1911, ст. 3.

⁴⁸⁰⁾ Dr. J. Kalousek, ст. 168.

1526. р. чеський сейм обрав на короля Фердинада I. Габсбурга. І він, як і всі чеські королі, перед коронуванням чеською короною у Празі мусів був підписати умову з чеським сеймом, яка обмежувала владу короля.⁴⁸¹⁾

Чеське королівство ніколи не було патрімоніяльною державою, про що свідчить такий документ, що його підписав і Фердинанд I. «Пани, лицарі, міста й усі громадяне чеського королівства обрали на короля не з якогось примусу, але по добрій свободній волі, згідно зі свободами чеського королівства». Далі перераховувалися пакти, яких не мав права порушувати король без згоди народу. І чехи завжди вживали цього аргументу, доводячи, що чеське королівство не завойоване Габсбургами.⁴⁸²⁾

З добою короля Фердинанда починається германізація чеського народу й централізація цілої австрійської держави. Та для германізації чеського народу ґрунт був підготований вже давніше. «Німці у Празі з'явилися куди пізніше за жидів, але наслідки були куди гірші й триваліші». Вже на початку XI. століття вони мали свій костел у Празі.⁴⁸³⁾ Німці приходили до Праги як торговці, ремесники, або залишалися в Чехії по війнах. Вони селилися тут і здобували собі добробут між чехами. Крім того чеські королі женилися з нім-

⁴⁸¹⁾ Ibid., ст. 167, 206; Dr. J. Kapras, Přehled, ст. 119; Fr. L. Riegra, výbor z řečí, 1928, ст. 49, 79—80.

⁴⁸²⁾ Dr. J. Kalousek, ст. 577—580; Dr. J. Kapras, Přehled, ст. 71, 74, 79, 100, 117; I. Arbes, Pláč koruny české, 1894, ст. 14.

⁴⁸³⁾ V. Tomek, Dějiny města Prahy, I., ст. 17.

кинями, а ті приводили з собою німецьку шляхту. При королівському дворі, стаючи модною, запанувала німецька мова, й чеська висока шляхта поступнєво німчилася. Королі давали німцям різні привілеї. Хто з чужинців селився в німецькій громаді, набував усіх прав нарівні з німцями, й німецька громада щораз ізбільшувалася.⁴⁸⁴⁾

Німці захоплюють високі посади при королівському дворі, торгівля поступнєво переходить до їх рук, у Празі магістрат теж опинився в руках німців. Були випадки, що дехто з поважних німців учився чеської мови, але, здебільша, німці з погордою ставилися до чехів і до їх мови. Чехи ще за короля Пршемисла II. почали ставити опір німецькому засиллю. Почався протинімецький рух, головним чином дрібної чеської шляхти та землевласників.⁴⁸⁵⁾

В XV. столітті, за гуситської доби, знову скрізь запанувала чеська мова (зломіж німців узагалі не було послідовників Гуса), знову чехи стали панами у своїй державі. І їх міжнародне положення зміцнилося. Чеська мова навіть стала мовою дипломатичних зносин із Польщею, Литвою, Угорщиною і, навіть, із деякими німецькими державами.⁴⁸⁶⁾

Ненависть між чехами та німцями була вже віддавна: у Празі, в ратуші, вони, навіть, ради-лися окремо. Німці-радні давили на чехів, навіть

---

⁴⁸⁴⁾ Ibid., ст. 44—45, 169, 171, 175.

⁴⁸⁵⁾ V. Tomek, II., ст. 524; Ibid., X., ст. 503; Dr. J. Kapras, Přehled, ст. 64—65.

⁴⁸⁶⁾ Dr. J. Kapras, Přehled, ст. 109; V. Tomek, III., ст. 440—442; Univ. Prof. JUDr. J. Kapras, Historický vývoj, ст. 3.

допускалися насилля над чехами, — і чехи постійно повставали проти німців.⁴⁸⁷⁾

Коли ж чехи обрали собі на короля Фердинанда I., то почалася інтенсивна колонізація чеських міст німцями, почалася взагалі германізація та централізація.

Найгірші ж настали часи для чехів, коли вони потерпіли поразку на Білій горі: на Білогорському побоєвищі та в 30. літній війні загинуло $\frac{3}{4}$ чеського населення, а в тому квіті чеської шляхти. Король, сконфіскувавши маєтки чеської шляхти, передав їх німцям. Народ чеський опинився в німецькому кріпацтві. І Фердинанд II. теж перед коронуванням мусів був підписати «revers», але настали великі зміни. Чеська мова перестала бути церковною й урядовою мовою й залишилася лише в ужитку простого люду. Школа була в руках католицького духовництва, здебільша німецького, або понімченого. А як що й були священики чехи — то фанатики-католики, які хотіли все знищити, що нагадувало добу гуситства. Наприклад, священик Коніаш сам спалив понад 30.000 книжок, більшість з них чеських.⁴⁸⁸⁾ Скрізь запанувала німецька мова, чеську молодь виховують єзуїти; в німецькій школі молодь навчалася з приирством ставитися до своєї рідної мови, до всього чеського. Та проте низча школа була чеська, бо найшлися патріоти, і між духовництвом, що захоронювали свою рідну мову.

⁴⁸⁷⁾ V. Tomek, III., ст. 441, 442, 515, 555.

⁴⁸⁸⁾ Antonín Podlaha, «Vlast», 1893, ст. 3; Jaroslav Vlček, Dějiny české literatury, 1898; «Časopis českého musea», 1863, č. 77; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen 1918, ст. 23—26, 27—36, 45.

Юридично не було проведено закону, щоб завести скрізь німецьку мову, бо навіть після Білогорської поразки обидві мови, чеська і німецька, були рівноправні, але фактично німці-урядовці не хотіли розмовляти чеською мовою, й дійшло до того, що чехи мусіли звертатися до урядовців через перекладчиків.⁴⁸⁹).

І от ув обороні права чеського народу на рідну мову, як мову урядову й літературну, починаючи уже XVII. століттям, виступає низка чеських письменників: Богуслав Бальбін 1672—73 р. р., Там у 1793. р., Ян Ганке, Рулік, Томса та інші. Всі вони писали на тему: «Оборона чеської мови» (*Obrana jazyka českého*).⁴⁹⁰)

У XVIII. столітті, за Марії Терезії й Йосипа II., ще збільшується централізація й германізація австрійської держави: 1. V. 1749. р. скасовано чеську придворну канцелярію, яка ще була єдиною ознакою самостійності чеського королівства. При чеських краєвих управах заведено чеських перекладчиків. Один із таких малих урядовців-перекладчиків, Матвій Блажей, подав проект, як піднести значення чеської мови.⁴⁹¹)

---

⁴⁸⁹) Univ. Prof. JUDr. Kapras, *Historický vývoj*, ст. 4—5; Dr. J. Kapras, *Přehled právních dějin*, ст. 108—109, 153, 158—159; I. Arbes, *Plač koruny*, ст. 9; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen 1918, Praha, 1928, díl I., ст. 43—44.

⁴⁹⁰) Univ. Prof. JUDr. J. Kapras, *Historický vývoj*, ст. 5—7; Fr. Chalupa: «Obrany jazyka a národností české», *«Ruch»*, V. 1883, ст. 6; Dr. Bohuš Rieger, *Návrh na povznesení jazyka českého*, učiněný r. 1753, *«Osvěta»*, 1897, ст. 445—454.

⁴⁹¹) Dr. Bohuš Rieger, *Návrh na povznesení jaz. českého*, *«Osvěta»*, V. 1897, ст. 445—454.

За Марії Терезії корону чеських королів перевезено до Відня. У Празі в цю добу навіть не було чути чеської мови. За Йосипа II. вийшло розпорядження, 1781. р., приймати до гімназій лише тих юнаків, що знають німецьку мову. Виклади на середніх школах зі всіх предметів одбуваються лише німецькою мовою. На університетах молодь захоплюється німецькою філософією, мистецтвом, — і чеська молодь уже ніде не чує про свій народ, байдужніє до всього свого, до свого народу й погорджує рідною мовою. Влада через школу вирішила зробити в державі лише один німецький народ.⁴⁹²⁾)

Та чехи не опустили рук, вони боронять свою мову, своє право: так уже в 1792. р. пощастило їм здобути встановлення у празькому університеті катедрі чеської мови й літератури; першим професором був Ф. М. Пельцель, що сприяв пробудженню національного почуття у чеського студенства.⁴⁹³⁾)

В чеському народі поширюється освіта, він починає прокидатися зі сну й розуміти небезпеку свого винародовлення; крім того бачить він усі

⁴⁹²⁾ J. Šafránek, Za českou osvětou, Obrázky z dějin českého školství středního, Praha, 1898, ст. 47, 67—68; J. V. Sedláček, «Rymovník», v Plzni, 1924, ст. IX; Odpověď prof. Bachmannovi od soukr. docenta Dr. J. Kaprasa, 1908, ст. 11—12.

⁴⁹³⁾ Bohuslav Balbín, O štastném někdy, nyní však přežalostném stavu království českého, zvláště pak o vážnosti jazyka českého, čili slovanského v Čechách, též o záhubných úmyslech na jeho vyhlazení a jiných věsech k tomu příslušejících rozprava krátká, ale pravdivá, v Praze, 1923, ст. 121; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen 1918, I., ст. 48.

вади австрійської держави, що була зразком такої держави, яка не повинна бути. Почалися спроби реформи державного життя, де б чехи були цілком рівноправні з німцями, але на це уряд відповідав багнетами, кулями та в'язницями.⁴⁹⁴⁾

1848. рік приніс і народам австрійської держави політичну й національну свободу. Чехи й німці, надхнені нею, дружньо виступили проти старого устрою. Чехи щиро бажали повної рівноправності обидвох народів. «Щоб згода між чеським і німецьким громадянством певно піддержувалася на основі повної рівноправності»... «Ні німці над чехами, ні чехи над німцями не повинні мати ніякої переваги»... «Щоб обидві мови були цілком рівноправні».⁴⁹⁵⁾

Тільки, як видно, німці інакше розуміли рівноправність народів: «Коли міркованіці німці бажали відділення німецьких (колишніх чеських, але вже понімчених. *O. M.*) земель од чеських — Чехії, Моравії й Шлеська — та заведення там виключно німецької мови, німецького уряду», то пангерманісти (*Velko - Němci*) висловлювалися, щоб усі землі були лише німецькі. «Ми проти відділення Чехії, Моравії й Шлеська від інших австрійських земель. Ми хочемо, щоб всі австрійські землі прилучилися до Німеччини».⁴⁹⁶⁾ Чехи зі свого боку подають ціареві петиції, домага-

⁴⁹⁴⁾ I. Arbes, *Pláč korunu*, ст. 10—12; Dr. J. Kapras, *Přehled*, ст. 160.

⁴⁹⁵⁾ Jan M. Černý, *Boj za právo*, v Praze, 1893, ст. 34, 35, 39, 63—64; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen 1918, I., ст. 53.

⁴⁹⁶⁾ Jan M. Černý, ст. 111; univ. prof. JUDr. J. Kapras, *Historický vývoj*, ст. 18—20.

ються рівноправності обох мов у школах, у війську, в урядах — на всіх історичних землях чеського королівства.⁴⁹⁷⁾ Вони домагаються з'єднання всіх історичних земель чеського королівства на основі свого історичного права. «Чехи ніколи не були васалами династії, лише по вільній згоді покликали собі короля з роду Габсбургів, що перед коронацією підписав умови з чеським народом». Чехи домагаються скликання чеського генерального сейму. «Щоб усі верстви чеського королівства та його земель Моравії й Шлеська, як найскорше, були з'єднані в один сейм», говорить у своєму меморандумі граф Дейм та петиція працького громадянства.⁴⁹⁸⁾

Але чехи не дочекалися свого сейму: їх покликали на Франкфуртський конгрес і пропоновано прилучити всі землі австрійської держави до Німеччини. Починається вперта боротьба проти такої комбінації. «Малий чеський народ вже з початку свого життя почував себе окремішнім народом, ніколи не зараховував себе до німецького народу. Коли ж чехи і з'єднувалися з німецькою державою, то лише під владою одного короля, не як його ленний маєток, а по вільній згоді», пише Палацький у відповідь на заклик узяти участь у конгресі. Це саме повторюють і всі чеські петиції, що надходили з усіх земель та головних міст чеського королівства, від усіх верств громадянства. Всі вимагали свого сейму.⁴⁹⁹⁾

⁴⁹⁷⁾ Ibid., ст. 41, 45, 69—70, 78.

⁴⁹⁸⁾ Ibid., ст. 12, 43, 58; Adolf Srb, *Sedesát let politického zápasu národa českého 1848—1908*, v Praze, ст. 5.

⁴⁹⁹⁾ Ibid., ст. 113, 147—149.

Але марні були домагання чехів. Вибухла революція у Празі, пролилася чеська кров, почалися переслідування по всіх чеських землях. В 1849. р. зібрався було сейм у Кромержижі, де д-р Рігер обґрунтовував конституцію нової держави. «Державне право виходить од народа, і влада належить виключно народові, тільки такого змісту § 1. конституції я можу захищати».⁵⁰⁰⁾ Та цей сейм розігнано. «Цей сейм мав би стати початком чеської незалежності, але він став її могилою».⁵⁰¹⁾ В Австрії поховано всі свободи; запанував абсолютизм. Та чехи далі ведуть уперту боротьбу за своє національне існування, за свій культурний розвиток. Насамперед ведеться боротьба проти так званої «октройованої» конституції, а потім, і це головно, за право ширити освіту в народі на рідній чеській мові. Знову починається подача петицій, проголошення чеських послів і т. п. «Щоб нашему народові була заручена рівноправність із іншими народами австрійської держави», пишуть словаки. «Ми бажали збудувати австрійську державу на федеративних основах», каже Франтішек Палаяцький від імені чеських послів, «бо вже питання мови передрішує федерацію».⁵⁰²⁾ Політична боротьба при абсолютизму була марна, її починається культурна боротьба — ширення освіти в народі, національна його вихова. Організується комітет для будівлі чеського національного театру — силами цілого народу. «Щоб усі сини свої

⁵⁰⁰⁾ Fr. L. Riegra výbor z řečí, ст. 25.

⁵⁰¹⁾ Adolf Srb, Sedesát let, ст. 19—12; Jan M. Černý, ст. 559; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen 1918, I., ст. 55—56.

⁵⁰²⁾ Jan M. Černý, ст. 597, 601, 607.

батьківщини, в яких на серці добро народу, подали б собі руки». «Спільними силами повстають по всьому світі славні, великі діла, надіємося й ми, що повстане скоро у Празі пам'ятник набутої рівноправності».⁵⁰³⁾

Чехи вже мали декілька своїх середніх шкіл, чеську катедру на празькому університеті, і відчувалася потреба чеської наукової термінології; отже, на вимоги чеських діячів скликано «Міністерську комісію наукової чеської термінології», що і звернулася до всіх чеських учених, а «зокрема до учених словаків, щоб вони, як колись і їхні предки, спільно з чехами й мораванами по-працювали для піднесення рідної мови».⁵⁰⁴⁾ Ось так чехи вперто працюють над піднесенням своєї мови, ширять освіту в народі, пробуджують його свідомість. Видатні діячі ввесь час домагаються розвинення політичного життя, політичного виховання народа, що можливі лише при наявності преси. «Конечно потрібний політичний часопис чеською мовою, цього вимагає право і справедливість, на яких має бути заснована держава», каже Рігер у свому меморандумі до цісаря, щоб дозволив видання політичного органу чеською мовою, — але марно.⁵⁰⁵⁾ Тоді саме «все громадське життя було пригнічене, панував тоді всевладний міністер Бах». Всі й все мусіло мовчати.⁵⁰⁶⁾

Та чехи почали ширити в народі господарську освіту; виходив у Празі господарський часопис

⁵⁰³⁾ Ibid., ст. 762, 764.

⁵⁰⁴⁾ Ibid., ст. 762, 764.

⁵⁰⁵⁾ Ibid., ст. 823—834.

⁵⁰⁶⁾ Adolf Srb, Šedesát let, ст. 22.

«Посол із Праги» (Posel z Prahy), єдиний часопис чеською мовою; виходило лише 10 чисел на рік. «Цей часопис, у добу найтяжчого абсолютизму, поширюючи господарські знання в народі рідною мовою, не дав цілком загинути чеській мові в ширших народніх верствах». ⁵⁰⁷⁾

1860. рік приніс хоч деякі полегчення в політичному житті австрійської держави. Так, цісар Франц-Йосип обіцяє: «Право видавати закони й касувати їх виконане буде Нами й Нашими заступниками лише спільно зі сеймами та з державною радою — де будуть заступлені і сейми в такій кількості членів, яку Ми призначимо». ⁵⁰⁸⁾

Починається парляментарне життя й починається політична боротьба чехів за свою незалежність: вони домагаються федеративного устрою; а що виборчий розпорядок не відповідав політичному устрою, бо виборчі округи були штучно сполучені, то чехи при виборах скрізь опинилися в меншості. На чеському сеймі д-р Рігер виголосив протест проти такого виборчого розпорядку та проти розділу сейму на курії, що шкодило чехам. Чеські посли подали прохання цісареві, щоб він коронувався на чеського короля у Празі, бо тоді цісар, по історичному праву, мусів би був підписати «revers», що його підписували перед коронуванням усі чеські королі. Цісар обіцяв, але не виконав своєї обіцянки. Чеські посли вирішили бойкотувати віденську раду (парламент). Почалася так звана «пасивна» політична боротьба.

---

⁵⁰⁷⁾ Ibid., ст. 28.

⁵⁰⁸⁾ Ibid., Diplom cisařský, ст. 853.

Чеські посли не їхали до Відня. Не помагали ні міністерські розпорядження, ні листи самого цісаря — чеські посли не брали участі і в чеських сеймах у Празі й у Берні на Моравії. Тих послів, які наважувалися бути їхати до Відня, виключили з партії, а виборці позбавляли їх мандатів. Цілий народ обговорював питання поїздки послів до Відня.⁵⁰⁹⁾)

В 1868. р. 14. листопаду цісар проголосив Австрійську державу Австро-Угорською, наступає дуалізм у політичному устрої. Ще перед тим чеські посли 22. VIII. 1868. р. подали декларацію, де домагалися визнання історичних прав чеського народу, рівноправності в Австрійській державі, — але марно.⁵¹⁰⁾ Тепер для чехів настає ще тяжча боротьба, яка викликає жахливий терор влади: в 1868. році тільки в Празі засуджено до в'язниці за політичні злочини 144 чехів на 81 рік 11 місяців і 22 дні. В Чехії ж понад 700 осіб. Розв'язано 7 часописів.⁵¹¹⁾)

Хоч чехи, нарешті, й досягли того, що вийшло таки розпорядження австрійської влади про рівноправність мови (1866. та 1871.), але все це було лише на папері: урядовці далі провадили германізацію. Чехи бачили, що пасивний опір не дозволяє чеське питання обговорювати перед широким світом, і чеські посли, потроху, почали брати участь в парламенті. Так чеські посли вже р.

---

⁵⁰⁹⁾ Adolf Srb, *Šedesát let*, ст. 34—37, 138.

⁵¹⁰⁾ Jan Kapras, *Český stát a centralisace zemí habsburgských*, 1918, ст. 56—61.

⁵¹¹⁾ I. Arbes, *Pláč korunu české*, ст. 419; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen 1918, I., ст. 67—69.

1872. взяли участь у чеському та моравському сеймах, в 1873. р. з'явилися чеські посли з Морави й в віденському парламенті, в 1874. р. з'явилися й молодочехи з Чехії, а в 1878. р. і старочехи. «Будемо там чинником, із яким пануюча партія мусить рахуватися», казав посол старочеської партії д-р Е. Грегр.⁵¹²⁾ Тепер чеські посли, що мали різні погляди щодо методів і тактики в політиці — в національній справі вперто ведуть боротьбу у парламенті, разом із іншими слав'янськими народами. Вони домагаються незалежності в межах Австро-Угорщини, повної рівноправності, як рівноправна частина Австро-Угорської держави. Головно ж ізнову ведеться боротьба за мову. Чеський народ певно підтримує політику своїх послів. Як народ боровся за рівноправність мови свідчить хоч би такий приклад: 1880. р. австро-угорська влада видала паперові гроші в 10 золотих, на яких написи були лише німецькою та мадярською мовами; тоді чехи стали на цих асигнаціях надписувати чеською мовою «ходять по 10 золот.». Влада ці гроші скасувала. Або ось — коли міністер народної освіти Гавч у 1887. р. зрушив декільки чеських шкіл, то чеські посли, з наказу своїх виборців, піднесли в парламенті про усунення такого міністра.⁵¹³⁾

Поступнево політичне життя чеського народа розвивається, повстають нові політичні партії, що хоч і ведуть між собою боротьбу, але в одному вони були однодушні: з а в ж д и б у л и в о н и в

---

⁵¹²⁾ Univ. prof. JUDr. J. Kapras, Historický vývoj, ст. 27—28; Adolf Srb, Šedesát let, ст. 32—122.

⁵¹³⁾ Adolf Srb, Šedesát let, ст. 149, 162—163,

опозиції до влади. Всі вони домагалися визнання історичних прав чеського народу, як національного, на федераційних основах — «Кожний народ для себе пан».⁵¹⁴⁾

А чеський народ, бачучи, що віденський парламент не має ніякої ваги, сам, самотужки, заходився коло розбудови свого національного життя — культурного й господарського, але головно шкільництва, як основного чинника у вихові нації. І коли німці заснували «Schulverein» та «Böhmerwaldbund», то чехи зараз же заклали «Централю Шкільної Матері» (Ústřední Matice Školská), що й розвинула жваву діяльність, охороняючи чеську молодь од винародовлення. А далі закладають інші культурно-соціальні чеські установи, до скарбниць яких пливуть гроші зі всіх чеських земель: од чехів із Америки, Канади. Ось так чеський народ сам собі давав раду, щоб не підлягти германізації.

В 1900. р. статистика показує, що чехи досягли великих успіхів:

В Чехії було чехів: 3.930.093 (62,17%); на Моравії було чехів 1.727.270 (71,35%); у Шлеську було чехів 146.265 (22,04%); в Австрії було чехів 132.968 (4,66%).

Це були свідомі чехи, що певно стояли на національному ґрунті. «О тверду чеську скалу вже цілі століття розбивався прибій німецького моря,

⁵¹⁴⁾ Adolf Srb, Politické dějiny národa českého nové doby, díl III., 1911, ст. 112, 118, 178, 190—191; Adolf Srb, Od nastoupení Badeniova do odstoupení Thunova, díl II., 1901, ст. 21, 30, 33—34; 37, 104—105, 197, 403, 497; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen 1918, I., ст. 73, 77, 79, 92—94.

і цим підсилювалася наша свідомість при дальшій обороні рідної землі», казали чехи ще в 1912. році.⁵¹⁵⁾ (Беремо щі цифри, бо ними оперували чехи під час світової війни *O. M.*).

І так, коли вибухла світова війна, чеський народ у своїй масі був національно свідомий, мав державноправні традиції; ненавидів державу Габсбургів, «державу неправдоподібностей», і ніколи не зрікався свого історичного права — чеського королівства, що належало не династії, але чеському народові.⁵¹⁶⁾

Під час світової війни, коли Масарик так енергійно вів визвольну боротьбу закордоном, то на історичних землях ведено вперто боротьбу з австроугорською владою. Була повна згода між тими, що були там гендалеко на чужині й тими, що терпіли великі переслідування тут дома, на своїй землі. Та не залякало це чеський народ, хоч здавалося, що він, знесилений війною, голодом, терором, під упливом обіцянок нового цісаря Карла широкої автономії — піде на уступки. Але чеські посли певно стояли за відділення чеського народа від Австро-Угорщини; та іншого вони й не сміли домагатися — бо народ вимагав уже самостійної держави.⁵¹⁷⁾

⁵¹⁵⁾ Čechové a jejich práce obranná, 1912, ст. 7.

⁵¹⁶⁾ Adolf Srb, díl II., ст. 548; Mapa poněmčování zemí koruny české. Navrhl a úvodem provází Jan Kapras (pro potřeby mírového kongresu pařížského), 1919, ст. 1—2; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen, I., ст. 96—97.

⁵¹⁷⁾ Dr. E. Beneš, díl III., ст. 336; Karel Pergler, Amerika a československá nezávislost, ст. 197—199; Vojta Beneš, Ma-

В 1917. р. чеські письменники видали проголошення до послів віденського парляменту: «Звертаємося до Вас, Панове, у велику добу нашого національного життя, в добу, за яку всі будемо відповідати перед цілими століттями.

Ми, чеські письменники, маємо не тільки право, але й обов'язок говорити за переважну більшість чеського, культурного й духового світу та за цілий народ, який сам не має змоги заговорити.

Як тільки зійдеться віденський парлямент, буде це перша, за час війни, можливість висловити з трибуни бажання нашого народу.

Жалкуємо, що такою трибunoю не буде славний сейм чеського королівства, який вважаємо за єдине авторитетне зібрання, де слід було б обговорювати бажання й потреби нашого народу. Та хоч там у Відні будьте відважні й правдиво скажіть, чого хоче ваш народ, та чого вимагає, скажіть найрішучіше та з самопожертвою, бо сьогодні рішастється чеська доля на довгі століття.

Далі вимагаємо припинення переслідувань, свободи преси, взагалі свободи громадського життя; всю нашу політику треба вести під поглядом визволення. Програм нашого народа оснований на нашій історії, й ця хвиля вимагає, щоб Ви цей програм розвинули перед форумом Європи й захищали до останку; щоб домагалися виконання цього програму без виїмків.

Демократична Європа, Європа вільних, само-

---

sagykovo dlo v Americe, ст. 74—75; Dr. Fr. Soukup, 28.
říjen 1918, I., ст. 351—370.

стійних народів, — це Європа завтра та майбутнього. Коли ж не зумієте задоволити того, чого од Вас народ вимагає, та що народ Вам доручив, то ліпше зречіться своїх мандатів». Це звернення підписали 43 письменниць та письменників із усіх чеських земель.⁵¹⁸⁾

У відповідь на це союз чеських послів на першому ж пленарному засіданні віденського парламенту 30. V. 1917. р. став на чолі опозиційного блоку з українців, південних слав'ян та поляків; і голова чеськословацького клубу послів Франтішек Станек проголосив, що з Австро-Угорщини треба зробити союз вільних рівноправних держав та утворити чеську демократичну державу, до якої належав би і словацький народ.⁵¹⁹⁾

Потому виступили й інші посли, і всі вони проголосують, що «Чеськословацький народ не хоче нічого мати спільногого з Австро-Угорчиною. Народ бажає, щоб його проблема була вирішена лише на мировій конференції цілої Європи». 6. I. t. r. чеські посли у Празі видали декларацію, що вони вірні зasadам меморандума чеських послів од 18. XII. 1870. року, де ті домагалися «рівноправности та самовизначення всіх і малих народів», а тому будуть домагатися лише самостійної демократичної чеськословацької держави.

13. IV. t. r. цілий народ присягає, що витриває в боротьбі за свою самостійність. Присягу написав д-р Фр. Совкуп, а проголосив на вічі письменник

⁵¹⁸⁾ Dr. E. Beneš, III., ст. 260—265; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen 1918, I., ст. 396—398.

⁵¹⁹⁾ Ibid., ст. 265; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen, I., ст. 402—409, 419.

Алойс Ірасек. «Вірні у праці, вірні в боротьбі, в терпінні аж до могили! Будемо певно держатися аж переможемо, а привітаємо самостійність свого народу... Розвивайся чеськословацький народе для свого щастя та для блага майбутнього свободного людства!».⁵²⁰⁾

13. VII. т. р. на національному зібрannі всіх чеських послів, Національного Комітету, представників усіх політичних партій, у присутності делегатів од інших слав'янських народів Австро-Угорщини, всі присутні представники чеського народу святочно проголосили не припиняти боротьби, доки не досягнуть повної незалежності.

29. IX. т. р. Національний Комітет, посли парламенту й сеймів одмовилися взяти участь у віденському парламенті і знову проголосили, що будуть домагатися лише самостійної держави.⁵²¹⁾

28. X. т. р. Чеськословацькі посли на установчих зборах Національного зібрannя схвалили закон про утворення Чеськословацької самостійної держави. Поки що вся влада перейшла до Національного Комітету. Австро-Угорщина мусіла рахуватися з цим фактом, бо і справді, всі установи й військо на історичних землях колишнього чеського королівства були в руках чеського народу й визнали Національний Комітет за владу самостійної чеської держави. Чеський народ ізнову став

⁵²⁰⁾ Dr. Fr. Soukup, 28. říjen, II., str. 656—660; «Venkov», 30. I., 1918; Dr. E. Beneš, díl II., str. 330—332; Ibid., díl III., str. 325—329.

⁵²¹⁾ Dr. E. Beneš, díl III., Dokumenty, str. 310—313, 389; «Venkov», 6. X. 1918; «Venkov», 14. VII. 1918; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen, II. díl, str. 828—831.

господарем на своїх землях. Словаки 30. X. 1918. р. в Турчанському святому Мартині, стародавньому осередку національного руху, проголосили себе частиною чеського народу і прилучилися до Чеськословачкої держави.⁵²²⁾

14. X. 1918. р. д-р К. Крамарж відкрив збори Національного зібрання (парламенту) де обрано одноголосно Масарика на президента Чеськословачкої республіки.^{523)*}.

Нова влада кликала Масарика додому, а чеськословачький народ нетерпляче чекав свого первого президента-візволителя.

Масарик президент.

Масарик, будучи у Вашингтоні, дістав 10. XI. 1918. р. телеграму від Празького Чеського Національного Комітету, члени якого при кінці жовтня місяця виїхали до Швейцарії на нараду з д-ром Бенешом. Члени Комітету вітали Масарика від ім'я всього чеського вдячного народу. Потім отримав і телеграму від д-ра Бенеша, який його повідомляв, що тимчасову чеську закордонну владу поповнено членами Ч. Н. Комітету в Празі. «Ви, як президент республіки, маєте негайно повернутися до Чехії. З вашого доручення обов'язки пре-

⁵²²⁾ «Národní listy», 29. X. 1918; «Venkov», 2. XI. 1918; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen, II. díl, st. 1004—1008, 1103—1107.

⁵²³⁾ Dr. E. Beneš, II., st. 477; Dr. Fr. Soukup, 28. říjen, díl II., st. 1115—1128.

*) Було всього 249 послів: аграрників — 54, соціалдемократів — 49, народних демократів — 40, чеських соціалістів — 28, католиків — 24, соціалістів-централістів — 4, моравських ремесників — 1, словаків — 40.

зидента виконуватиме д-р Крамарж. Загальні політичні і соціальні умови в Чехії вимагають Вашої присутності. Ваш авторитет — необмежений, і на Вас там чекають». «Коли Масарик отримав ці телеграми — то не виявив зовнішнього зворушення», каже Ярослав Цісарж, «і лише з його відповіді, яку переслав він д-ру Бенешові, було видно, що він був, справді, зворушений. «Дістав обидві телеграми зі Швейцарії. Я глибоко зворушений одностайністю представників усіх партій. Всячний народ, це реч дуже важна. Відчуваю велику відповідальність. Приїду, як найскорше», писав Масарик Бенешові.⁵²⁴⁾

Масарик, розпрощавшися з усіми своїми друзями, та з офіційними колами, виїхав до Нью Йорку, щоб попрощатися зі своїми співпрацівниками й прихильниками й там.

І от 16. XI. т. р. Масарик, йдучи на зібрання «Клубу правників» у Нью Йорку, почув на вулицях цього величезного міста, як американський камельот вигукував: «Самостійна Чеськословацька республіка, Перший її президент Т. Г. Масарик!!» Масарик і тут на це й оком не зморгнув — спокійно йшов собі далі. У «Клубі правників» йому влаштували урочисту вечерю, взяло участь понад 800 осіб. «Під час вечері Масарик дістав якусь телеграму — він нахилив голову і спокійно продовжував свій розговор із сусідами. Потім подивився до телеграми й положив її спокійно в кешеню. І лише через декілька minut ви-

⁵²⁴⁾ Vojta Beneš, Masarykovo dílo v Americe, ст. 79—80; Jaroslav Císař, Masarykova Amerika, Sborník Masaryk-Osvobořitel, 1920, ст. 258.

голосив присутнім, що «Чеськословацьке Національне Зібрання проглямувало Чеськословацьку республіку та підтвердило вибір Масарика на президента. Коли йому складали побажання й казали, що він тепер, мабуть, щасливий, то Масарик одповів: «Не тільки сьогодні, але вже й раніш, декілька разів мене питали, як я себе почуваю, коли вже розбиті Німеччина й Австро-Угорщина? та як я себе почуватиму, коли довідаюся, що я голова нової держави й влади? Я відповідаю: «Не маю часу, щоб радуватися. Стою перед величезною проблемою. Я свідомий великої відповідальності не тільки перед своїм народом, але й перед всіма народами, з якими маємо зв'язки та мусимо співпрацювати... Ніхто з нас не сміє розчаруватися — це я відчуваю».⁵²⁵⁾

20. XI. Масарик із доњкою Ольгою, що вже приїхала до нього з Англії, виїхали з Америки. Цей день був день 68. р. народин пані Масарикової. «Святкували ми їх із Ольгою тихо, тільки, як звичайно, китицями троянд та спогадами... не спогадами, а думками та почуванням двох близьких собі душ, що розлучені віддаллю, — це щось іншого ніж спогади»...⁵²⁶⁾ Масарик од'їзджав із Америки з почестями, як голова дружньої держави, йому дали навіть охорону, бо цього ж вже вимагало його становище президента. Під час зупинок пароплава він мусів постійно приймати почесті, як президент нової держави.

⁵²⁵⁾ Ibid., ст. 80—82; Dr. Jan Herben, díl III., ст. 810—811; Jaroslav Čísař, Masarykova Amerika, «Masaryk-Osvoboditel», ст. 258—259.

⁵²⁶⁾ T. G. Masaryk, Světová revoluce, ст. 385.

На пароплаві Масарик уникав товариства, міряючи насамоті кроками палубу, та роздумуючи над усім тим, що сталося, будував він пляни своєї праці у визволеній ним батьківщині. «Я сам до себе говорив слова, що самі лізли на язик — все це, як казка».⁵²⁷⁾

Казка, бож малий чеський народ, що 300 років жив під утиском Габсбургів, той невеликий числом слав'янський народ, що, починаючи від X. століття, був оточений німецьким та взагалі чужим народнім морем — ізнову мав свою незалежну державу, а син робітника, що служив у габсбурзькому господарстві, став на місці Габсбургів. Масарик, якого ще так недавно цікувала вся чеська преса, іде до Праги, гаряче очікуемий, як «дорогий татуся, як володар-освободитель».

Варто пригадати тут, як іще раніш, у найтяжчі часи Масарикового життя, його вороги, кепкуючи з нього, пророкували його казкове майбутнє. В 1899. р. редактор журналу «Освіта» (Osvěta), Вацлав Влчек писав: «Новак Масарик до Праги приніс у тлумоку свою маршальську булаву. Йому бажалося веліти, панувати, володіти... Хто хоче досягнути панування та влади, той потребує своїх прихильників, своєї власної партії, свого війська, своєї гвардії, своїх агентів, своєї поліції, дозорців і т. д.».⁵²⁸⁾ А ще правдинше було пророцтво редактора «Lidových novin», Вавречки, що в 1908. році містив у свому часо-

⁵²⁷⁾ President Masaryk k desátému výročí republiky, ст. 9.

⁵²⁸⁾ Dr. F. Soukup, Syn dělníka vítezem nad Habsburky, ст. 204.

писі дивовижну історію під назвою «Жіночий Кабінет» (*Ženský kabinet*). Автор Гуго Вавріс (псевдонім Вавречки) цю фантастичну історію відніс на 1930. рік. Буцім то Чехи повстали проти Австро-Угорщини й некривавим способом заволоділи нею. «Перший шлях чехів у Відні — був до парламенту. Тут, тоді вже старий, віком схилений Масарик проклямував чеську республіку, назвав її Союзом чеськословацьких земель, і дав їй перші закони». ⁵²⁹⁾ Так пророкували ті, хто хотів обрахити Масарика. Але на початку світової війни частина чеського народу вже вибрала Масарика на президента Чеської республіки: в 1914. році редакція журналу «Стопи» (Story), що виходив під редакцією К. Горкого, розіслала своїм читальникам анкету, в якій поставила питання: «На винадок досягнення чехами своєї незалежної держави — кого б бажали вони на президента». Майже всі назвали Масарика. Так, не тільки збулися пророцтва тих, хто кепкував із нього, але й бажання тих, щиріх прихильників, що лише в особі Масарика вбачали першого свого президента. ⁵³⁰⁾

Президент Масарик, раніш ніж приїхати до Чехословаччини, заїхав іще до Лондону, Парижу й Італії. У Лондоні він пробув тиждень, бо, крім офіційного приняття в короля, він мав багато друзів і співробітників, що з ними мусів був поговорити. Коли англійська влада чекала на двірці в Лондоні Масарика, — то командант почесної сто-

---

⁵²⁹⁾ Dr. Jar. Doležal, *Masarykova cesta životem*, I., ст. 1; *Lidové noviny*, 16. V. 1908, Brno.

⁵³⁰⁾ Pavla Křičková, *Z deníku. (Masaryk a ženy, sborník*, 1930), ст. 222—223.

рожі звернувся до Стіда, який з іншими Масариковими прихильниками чекав його — чи не знає він особисто президента Масарика. Той обіцяв указати. Коли Масарик приїхав, прийняв парад почесної сторожі — йому подали автомобіль, як володареві — де можна було сидіти лише одному в допроводі представника влади. Масарик забрав у авто і Стіда й Ватсона — що дуже здивувало «аристократичних» представників англійської влади. Масарик-президент залишився скромною, сердечною людиною, якою він був ціле своє життя.⁵³¹⁾

У Франції Масарик теж забавив тиждень. Він провідав 7. XII. чеських вояків у Дарнеї, провідав і ранених по різних лічницях у Парижі. Тим же, яких не зміг провідати, написав проголошення й просив їх вибачити це йому та бути певними, що Чеськословацька держава добре подбає про всіх тих, хто боровся за її незалежність. Чеськословацький народ завше буде любити своїх вояків.

До Парижа вислано з Праги Ярослава Квапіля просити Масарика приїхати до Праги задня (знаючи його вдачу, чехи боялися, що він приїде інкогніто), щоб увесь народ міг бачити й привітати свого першого президента, свого «татуся». (Так Масарика назвали (*tatíček*) чеськословацькі вояки й так став називати його цілий народ). Масарик сказав Квапільові. «Я згоджуєсь, бо знаю, що це вже належить до нашого ремесла».

Масарик їхав через Італію, — італійський король чекав його в Падуї на двірці. В Італії Маса-

⁵³¹⁾ H. Wickham Steed, *Třicet let novinářem*, II., ст. 288.

рик теж провідав своїх вояків, узяв із собою один відділ до Праги, й 20. XII. 1918. р. президентський потяг переїхав кордон нової держави й зупинився на власній землі. Тут зустріли Масарика його діти, син Ян і донька д-р Аліса та представники нової влади. Чехи, що повернули до своєї батьківщини, переїхавши кордон, опинившися на рідній землі — плакали й цілавали свою землю, як колись Ксенофонтові грецькі вояки.

У Празі чеськословачькі письменники, журналісти й мисці підготували Масарикові тріумфальну зустріч: поети складали вірші, гимни, а композитори писали під них музику.

21. XII. 1918. р. гарматний стріл повідомив пражан, що президентський потяг підходить до двірця, що тепер його перекрещено на Вільзонів.

Зараз біля вагона привітав Масарика д-р Шайннер, голова сокольства, а на пероні депутація найстарших словаків, його земляків, що піднесли йому хліб-сіль. Од імени влади президента привітав д-р Карель Крамарж, голова міністрів. Масарик із зворушенням одповів: «Вибачте, що я не буду багато говорити, та я й не знаю, щоб я вам і сказав», тут голос йому ввірвався, він насупив брови, видко, що він ковтнув слізозу, але опанував себе і говорив далі: «Це за чотири роки, що я так зворушений. Я знаю та й ви всі знаєте, що нас чекає багато праці. Я пересвідчений, як і ви, що нам іще багато доведеться переборювати труднощів. Про це все, по-дружньому, умовимось. А як уже сказав ваш прем'єр, я жагуче чекаю, щоб міг і далі вести ту працю, що ви зробили її тут, а ми там. Ви мені дякували, а я мушу дякувати

вам. Я не буду вам казати кілька ночей я не спав за ці чотири роки. Я знаю Австрію й знаю, що вам загрожувало, але ви не боялися й витримали та залишилися сильні. Це нам не тільки додавало сили, але було першим і великим доказом, що ми маємо за собою ввесь народ і що ми з ним у зв'язку. Наш похід йшов одним напрямком. Іще раз сердечна подяка і тішуся на співпрацю. Обіцяю вам, що я, як і досі працював та старався бути здоровим, буду працювати з вами й далі».⁵³²⁾) Президент не тільки обіцяє свому народові працювати, але обіцяє старатись і бути здоровим, бо Масарик цими словами підкреслив, що він не хоче бути президентом-«емеритом». І президент свято виконує свою обіцянку.

Від цілого народа привітав Масарика письменник Алойс Їрасек, сеньор чеських письменників. Масарик скромно йому відповів: «Для мене це велика честь, що ви мене особисто вітаєте. Ви письменники, як і політики, є представники чеського народу»... й закінчив свою промову словами: «кожний стань на своє місце, бо кожний — і малій — зможе причинитися до збудування чесько- словацької демократії».⁵³³⁾) Тут на двірці була вся чеська інтелігенція — представники чеської культури. Соколи, скавти й робітники несли почесну варту. Масарик приїхав у супроводі військових представників союзних держав. Потім почався тріумфальний похід улицями

⁵³²⁾ Návrat presidenta Masaryka do vlasti, 1920, ст. 178—179; Masarykův sborník, 1924, ст. 31.

⁵³³⁾ Návrat presidenta, ст. 187; Masarykův sborník, 1924, ст. 31.

Праги — авто президента оточувала варта з легіонерів із усіх земель: американські легіонери, італійські, французькі, російські, англійські. Був це тріумфальний похід провідника-освободителя, якого гаряче, віддано вітав цілий народ. Од'їхало авто президента від двірця о 2. годині, а на Стару площа, де стоїть пам'ятник Яна Гуса, приїхало о 3. годині (пішки туди можна дійти за 15 хвилин). На привітання представників міста Праги Масарик, між іншим, сказав: «Будьте певні, що хоч і буду жити там, на горі (показав на Градчани), але тут, на долині, будуть мої думки і мое серце. Влада демократії — це буде влада з народу і для народу!».⁵³⁴⁾

Лише о $\frac{1}{2}$ 4. годині під'їхав президент до парламенту. Масарик склав у Національному Зібрannі (парляменті) присягу на руки голови Томашка. «Обіцяєте, як президент Чесько-Словачької республіки, свою честю й совістю, що будете дбати про благо республіки й народа та оберегати закони?» Президент одповів ясним голосом «Обіцяю». Потім звернувся до всіх присутніх і просив прийти їх на Град — резиденцію президента, щоб там вислухати перше послання президента. Масарик од'їхав до санаторії, де лікувалася його недужа дружина. А ніч Масарик уже спав на «Граді», в палаці, що ще недавно був житлом володарів пригнобленої Чехії.

Але Масарик не спав: думки не давали йому спати та горі, що та, кого він найбільше любив та поважав у житті, його вірна дружина і співробітниця, не могла вже бути йому співробітницею в

⁵³⁴⁾ Návrat prezidenta, ст. 199.

найвідповіальніший мент його життя. Другого дня президент Масарик промовляв на Граді; свою промову він склав іще під час своєї подорожі і з кордону, перед приїздом до Праги, переслав був її міністерській раді на розгляд. Міністерська рада скрепила два місця: про амністію тим, що за війни працювали на користь Австрії, бо міністерська рада не була ще зорієнтована, чи можна зараз же всіх допустити до праці для республіки: друге місце — щодо антисемітизму — бо цього питання в Чехії тоді вже, власне, не було: чеськословачький народ маввищі інтереси, ніж помста жидам, що були прихильниками Австро-Угорщини і використовували чехів під час світової війни.

У цьому своєму першому посланні Масарик з'ясував ідейний підклад визвольної боротьби за кордоном, намітив творчий, державний програм на близьке майбутнє, який мав йти шляхом безперестанної праці всіх, кожного на своєму місці. Тільки так, мовляв, буде досягнена справжня демократія в найліпшому розумінні цього слова, а саме: всі громадяни, всіх націй, усіх партій мають брати участь, як рівноправні одиниці в житті нової чеськословачької держави, де ні один, навіть, і найменший народ не сміє зазнавати кривди.⁵³⁵⁾

Поки не затверджено було ще конституцію нової держави, Масарик активно працював для підготовування різних реформ, законів. Перший закон, що його президент підписав, був робітничий закон про 8. годинну працю. В 1919. р. під час першотравневої маніфестації робітництва Масарик

теж прийшов на Вацлавську площа й проходжувався між робітництвом, що скупчилось окремими громадами, де до них промовляли поодинокі провідники. Взагалі президент Масарик залишився тим сином народу — бідного люду, з якого він вийшов, бо завше стає в обороні працюючого народу.

В лютому 1920. р. принято конституцію Ч. С. Р., і тоді були перевибори президента: Масарика обрано знову. Цей рік був ювілейний рік Масарика, — народ святкував 70. р. ювілей його життя. Держава подарувала президенту 50.000.000 корон чеських, що їх Масарик пороздарував на різні культурні та гуманітарні цілі. Державне видавництво на кошти парляменту видало збірник «Масарик Освободитель» (Masaryk Osloboditel), під редакцією проф. Е. Радля, д-ра Гербена, Острчіля та інш. Д-р Л. Сихрава в цьому збірнику подав відомості про визвольну працю президента Масарика на заході, д-р Паповшек — у Росії, а колишній Масариків секретар Цікарж — про його працю в Америці.

У цьому ж році вийшла Масарикова соціологічна праця «Нова Європа» (Nová Evropa). Ця книжка, як каже і сам Масарик, має довгу історію. Під час свого побуту в Росії й на Україні Масарик написав цю книгу й присвятив її чеськословакським легіонерам. «Я написав її в Петербурзі, після першого свого побуту у Києві, одним махом, але не мав стільки часу, щоб уважно її проредагувати. Вибухла перша революція й унеможливила мені працю. За деякий час я засів до ревізії своєї праці, але вибухла друга революція.

Того дня, коли я розпочав цю працю, під моїми вікнами гудів більшовицький броневик, а навколо мого помешкання точився найнапруженніший бій. За порадою приятелів я виїхав був до Москви, щоб там ізнайти трохи спокійного часу, але на впаки: в Москві я трапив саме в гущу вуличних боїв. Із Москви я дістався до Києва в мент, коли була проголошена Українська Республіка: новий неспокій та несподівані практичні завдання»...⁵³⁶⁾) Рукопис цієї книжки Масарик дав до російської друкарні в Києві, але німецька окупація України стала на перешкоді виданню книжки, та здавалося, що манускрипт і загине. Але чеський вояк-розвідчик зумів дістати манускрипт «Свого татуся», перевіз його через більшовицькі кордони та передав редакції «Чеськословацького щоденника», що його видавали чеськословацькі легіонери. У 62. числі, 16. IV. 1918. р., почала друкуватися «Нова Европа».⁵³⁷⁾)

В той час, як друкувалася «Нова Европа» в «Ч. щоденнику», Масарик саме подорожував до Америки й, гадаючи, що в Росії ця книга не зможе вийти, опрацював частину свого рукопису в «оцю книжку, що тепер подаю її політичним колам. Тепер я писав уже не маючи ніякої літератури під рукою; тільки вже в останній редакції рукопису я використав американську літературу. Знову повторюю, мені хотілося вияснити основні проблеми, що їх висунула війна», пише Масарик у

⁵³⁵⁾ Т. Гаррік Масарик, Добірні думки, ст. 413.

⁵³⁶⁾ T. G. Masaryk, *Nová Evropa* (Stanovisko slovanské), v Praze, 1920, II. vydání, ст. 20.

⁵³⁷⁾ J. Kudela, ст. 188—189.

передмові до І. видання, що вийшло в Вашингтоні в жовтні 1918. р. французькою та англійською мовами на правах рукопису й було призначене лише для вузьких політичних кол.

В 1920. р. вийшла «Нова Европа» чеською мовою. Президент у передмові до цього видання пише: «У мене були сумніви — чи слід цю книжку опублікувати тепер, коли я займаю таке відповідальне становище. Я вирішив її опублікувати, бо, так чи інакше, вона стає відомою громадянству, та мимо того, книга має значіння, як історичний документ. Це є більш систематичне спрацювання тих політичних зasad, що творили програму нашої пропаганди закордоном. Сьогодні я формулював би деякі подробиці інакше, але в основних справах сказав би теж саме. Я бачу, що ця книга зраджує неспокій війни й революційної пропаганди, але тільки в невеликій мірі; у цілому ж я не стратив свого наукового спокою і також певний у тому, що відносно своїх політичних противників і ворогів, помимо всіх жахливих хвилювань емігрантського життя, я залишився чесним і справедливим противником і ворогом».⁵³⁸⁾

Масарик у цій книзі хотів з'ясувати своїм воїкам основні проблеми війни, чеське питання як питання світове, та вияснити громадську відповідальність у політиці. «Я з'ясую, пише він, нашу національну програму, як ми розуміємо війну, її значіння й чого від неї сподіваємося — повної незалежності нашого народу й одновлення держави на чеських землях зі Словаччиною. Домагаємося поділу Австро-Угорщини. Ця наша

⁵³⁸⁾ «Nová Evropa», ст. 5,

програма не тільки негативна, навпаки — вона позитивна: наша самостійність мусить бути частиною політичної й соціальної організації цілої Європи і людства. Чеськословацьке питання — це світове питання».⁵³⁹⁾ Подаючи історичне значіння війни, автор розкрив німецький плян створити пангерманську світову державу від Берліну до Багдаду і вияснив, як для цього використовують німці положення малих народів, що живуть межі Німеччиною й Росією. Крім цього він розглянув питання національних меншин, культурний розвиток малих держав, принцип націоналізму й інтернаціоналізму. Національне питання, на його погляд, актуальне лише на Сході, бо «на Заході хоч і багато національностей, але й багато держав — які майже національні. В склад же Росії входить багато народів, що творять одну державу. Захід є організацією автономних національних і державних одиниць, а Росія була централістичною, абсолютичною державою».⁵⁴⁰⁾ Порівнюючи культури Заходу й Сходу, Масарик визнає за найвищу англо-американську, бо англійці й американці, в цілому, найбільше наблизилися до ідеалів гуманності.⁵⁴¹⁾ Чехи, між якими виникли найліпші ідеали гуманності, мали, мають і матимуть іще й як народ, що живе в центрі Європи, велике значіння для визволення цілої Європи зпід загрозливого пангерманізму. Автор доводить, що плян війни Німеччини протинародній; зате пацифістичний плян союзників ішов на оборону

⁵³⁹⁾ Ibid., ст. 19.

⁵⁴⁰⁾ Ibid., ст. 136.

⁵⁴¹⁾ Ibid., ст. 147.

всіх народів, малих і великих; що програм союзних держав демократичний, а німців — аристократичний.⁵⁴²⁾ Союзники мусять одне вибрати — або вільний чеський народ, або дегенерованих Габсбургів, свободну Чехію, або реакційну Австрію. Політики-реалісти мусять добре знати внутрішній зміст німецької й європейської історії, мусять і зрозуміти напрямок історії, а також які має Європа і які мусить мати цілі й завдання.⁵⁴³⁾ Демократична організація Європи на основі самовизначення народів вимагає повної перемоги Союзників, але це не є прусський мілітаризм — «ми вимагаємо лише енергійної й послідовної оборони». Ця війна перемогла прусський мілітаризм, — він уже не має цінності ні в житті одиниць, ні в житті народів».⁵⁴⁴⁾ Яка ж повинна бути Нова Європа? «Держави своєю площею повинні б одповідати етнографічному заселенню народів. Народи — це природня організація людства. Для нації держава — засіб, а мета — це розвиток нації. Право народів на самовизначення, проголошене російською революцією, вимагає зміни політичних кордонів. Держави повинні бути націоналізовані. «Гасло ж «без анексій» неясне». При даних умовах проте треба розраховувати, що держави не будуть цілком національні; залишаться народні меншості, в більшій мірі, з господарських та комунікаційних причин; здоконалення комунікації, рівномірне піднесення господарства на всіх землях, поступ ув адміністрації дадуть можли-

⁵⁴²⁾ Ibid., ст. 205—206.

⁵⁴³⁾ Ibid., ст. 177.

⁵⁴⁴⁾ Ibid., ст. 191—194.

вість, у майбутньому, ревізії та урегулювання питання меншостей».

«Демократія, як національність та соціалізм, основана на принципі гуманності. Жадна людина не мусить використовувати іншу людину, як за-себа своїх цілей; і жадний народ не має права ви-користовувати іншого народа, як посередника для своїх цілій — це моральний зміст політичного принципу рівності й рівноправності. Так звана мала людина, однаково як і малі народи — рівно-правні індивідууми». ⁵⁴⁵⁾ Далі автор подає плян нової демократичної Європи, де мають повстati нові держави: Польща, Чехословаччина, Мадярщина й т. д. «Територіяльне урегулювання Східної Єв-ропи буде основане на національному принципі. Але національне питання настільки складне, що кожна національність складає окрему політичну проблему». ⁵⁴⁶⁾ Масарик зазначив, що «угорські українці бажають стати автономною частиною Че-хословаччини; українці ж Галичини й Буковини самі вирішать свою долю, особливо своє відношення до Поль-щі й України» (підкresлення О. М.) ⁵⁴⁷⁾ Од-наче про Україну говорить інакше, ніж про її ча-стини. «Росія зорганізується в федерацію наро-дів... Україна буде автономною части-ною Росії»... Що до України — Масарик не послідовний у своїх думках про федерацію наро-дів, які він висловив раніше: «Справжня фе-дерація народів настане лише тоді,

---

⁵⁴⁵⁾ Ibid., ст. 210.

⁵⁴⁶⁾ Ibid., ст. 214.

⁵⁴⁷⁾ Ibid., ст. 217.

коли народи будуть вільні й самі сполучатися. Федерація без свободи не можлива»... Далі він каже, навіть про малі народи: «Малий народ, народ культурний і свідомий також є повноправною одиницею і культурним індивідуумом, як і народ великий»...⁵⁴⁸) «Політична самостійність для народа свідомого, освіченого — це життєва потреба — народ політично підлеглий і в найкультурнішій державі пригнічується й використовується господарськи й соціально»⁵⁴⁹*) (підкреслення наше. О. М.).

Проте Масарик, як політик, добре накреслив політичну мапу «Нової Європи», що повстала по війні. Тільки в тому помилився автор, що й досі не здійснився його ідеальний програм справжньої демократичної Європи, де гасла

---

⁵⁴⁸) Ibid., ст. 88—89; T. G. Masarykova práce, 1930, ст. 235, 237.

⁵⁴⁹) Ibid., ст. 95.

*) Нам дуже болить, що велетень духа сучасної доби, видатний політик, так досконало змалювавши мапу Нової Європи, не поставив Україну, як самостійну державу хоч би в ряди тих малих національних держав, що, по його пляшу, мали утворитися з Австро-Угорщини. Масарик писав цю книгу під час своєї визвольної боротьби, в якій здійснював давнішні свої думки, що не раз висловлював у віденському парламенті та на сторінках своїх наукових праць і на сторінках чеських часописів. «Як чехи — ми й слав'яне, а як слав'яне ми хочемо взаємно підpirати наш розвиток. Ідея слав'янської взаємності була основою нашого політичного програму. В Австрії не має бути надвлади одного народу, але рівність усіх».⁵⁵⁰)

⁵⁵⁰) «Čas», 1891, ст. 666—669 (Několik úvah o slovanské otázce).

«Христос, а не Цезар» та «визволення поневолених народів» іще й досі лишилися гаслами.*)

Сам же президент Масарик, і у свому житті, і в політичному житті своєї держави, сумлінно виконує той програм, який він подав у «Новій Європі».⁵⁵³⁾

13. V. 1923. р. померла пані Ш. Масарикова. Президент Масарик од того часу тяжко переносять утрату своєї дружини, але не вдається в журбу і працює, як і працював, на користь свого народу.

Того року він видав невелику соціологічну працю «Слав'яне по війні» (*Slováne po válce*). «На перший погляд видко, що війна принесла найбільше політичних змін слав'янським народам. Перед війною було чотири слав'янських держави. Росія, Сербія, Болгарія й Чорногорія. По війні три держави дуже змінилися, а Чорногорія перестала існувати; крім того, утворилися нові сла-

*) І справді, на мировій конференції в Парижі в 1919. році, «у тій історичній трагікомедії» (як її називав Стід), уже проявилася несправедливість до малих народів. «Клемансо проголосив, що конференція — це праця великих держав, які покликали на конференцію малі держави лише зі своєї ласки». Він, навіть, не хотів дати пояснення бельгійському міністрові закордонних справ на його запит: «Як можна сполучити такий погляд із постійними запевненнями Антанти, що війна ведеться на захист малих народів».⁵⁵¹⁾ «Я боявся, що багато випарується ідеалізму, який давав Антанті надіння для війни, а замість його переможе національний егоїзм; і мої побоювання, у значній мірі, справдилися», каже Стід.⁵⁵²⁾

⁵⁵¹⁾ H. Wickham Steed, II., ст. 280, 286.

⁵⁵²⁾ Ibid., ст. 300.

⁵⁵³⁾ Josef Beneš, Náš problém presidentský, Praha, 1926, ст. 4, 10, 82, 86.

в'янські держави: Польща, Чехословаччина... Україна стала автономною частиною Росії, а Підкарпаття — Чехословаччини, про Східню Галичину питання ще не вирішено».⁵⁵⁴⁾

Далі автор із'ясовує всі ті зміни в політичному житті всіх слав'янських народів, які повстали по світовій війні. «Взаємовідносини ж межи Росією та Україною — неясні», каже автор. Масарик досконало розбірал політичні й господарські проблеми всіх слав'янських держав і знову обговорює «пансловізм». «Факт звільнення слав'ян війною природньо висуває питання пансловізму. В окремих слав'янських народів деякі теоретики й політики пропонують слав'янським народам провадити всеслав'янську політику».⁵⁵⁵⁾

«Але фактом є, що слав'янські народи, взагалі, не провадять політичного пансловізму».⁵⁵⁶⁾ Автор доводить, що всі слав'янські народи, так чи інакше, зв'язані зі західньою культурою, але найтісніше зв'язані вони культурно межи собою, — «пансловізм і може бути лише культурним та моральним, яким і був він перед війною».⁵⁵⁷⁾

Проблема Європи, як і проблема цілого людства, є не тільки проблема політичної та господарської організації, але і творчості. Всі народи, крім господарської організації, потребують освіти, вихови та перевихови, а це можливе лише тоді, коли між народами запанує мир.⁵⁵⁸⁾

---

⁵⁵⁴⁾ T. G. Masaryk, Slované ve válce, 1923, ст. 5.

⁵⁵⁵⁾ Ibid., ст. 27.

⁵⁵⁶⁾ Ibid., ст. 29.

⁵⁵⁷⁾ Ibid., ст. 31.

⁵⁵⁸⁾ Ibid., ст. 38—39.

У 1925. р. вийшла Масарикова велика соціологічна праця, його спогади про світову революцію — «Світова революція» (Světová revoluce). Це найцінніша праця із соціології світової війни. В ній автор подав яскравий малюнок положення світових держав перед війною, усі політичні й культурні ідеї, що панували в цих державах перед війною; проблеми, які виникли під час війни; причини війни й фактори, що сприяли перемозі союзних держав. У цій праці Масарик виявив свої великі здібності соціолога-практика, що не був лише кабінетним ученим і свої глибокі знання будівлі суспільства приклав під час визволення свого народу. Масарик збагнув вимоги доби та зміст чеської історії. «Христос, а не Цезар, — це зміст нашої історії», справжнє ж християнство — це рівність, демократія, бо «демократія є політичною формою людяності». Цих принципів Масарик придержувався у своїй визвольній боротьбі.⁵⁵⁹⁾)

У 1925. р. ввесь чеський народ і ввесь культурний світ святкували 75-річний ювілей президента Масарика, як глибокого мисленника, великого гуманіста й видатного політика. Вже починаючи від 5. березня почалися у Празі святочні маніфестації: через усю Прагу йдуть на Град стрункими лавами шкільні діти, соколи, депутатії зі всіх країв Ч. С. Р., од різних політичних партій, організацій та установ — і висловлюють свому президентові почуття любови та віданості.

---

⁵⁵⁹⁾ T. G. Masaryk, *Světová revoluce**), ст. 608.

*) «Світова революція» перекладена на декілька мов і на українську — видання «Червоної Калини» у Львові.

По цілій Ч. С. Р. були влаштовані святочні ака-
демії, вистави й т. п. Видано багато книжок на
всіх світових мовах із описом його життя та огля-
дом його діяльності. Вся світова преса відмітила
цей ювілей. Академічна Громада в Відні видала
«Альманах» і бронзову медаль, як пам'ятку на
пошану свого колишнього старости.

Українська еміграція в Ч. С. Р., крім числен-
них святочних академій, що були влаштовані по
всіх містах, де живуть українці емігранти, видала
дуже цінну книжку: «Т. Г. Масарик. Добірні
Думки». 7. березня президент Масарик одержав
десятки тисяч телеграм, адрес та різних дарунків
і т. п.

Але не все так рівненько йде й тепер у житті
цього великого мужа: він, як політик, має опо-
зицію — це комуністи та частина народніх демо-
кратів та клерикалів. У 1926. р., перед виборами
президента, велася шалена агітація проти прези-
дента Масарика, бо консервативні партії вирі-
шили були усунути його з президенства. І ось тут
Масарик виявив свій справжній демократизм: не
було заборонено ні одне зібрання, не конфісковано
ні одної брошурки, ні одної газети. Масарик, щоб
дати можливість вільної передвиборчої агітації,
виїхав за кордон і одвідав: Грецію, Єгипет, Пале-
стину. Він сказав своїм близьким: «Я не женуся
за президентським кріслом, бо тоді знову повер-
нусь до своєї публіцистичної праці й тим буду
служити своїй батьківщині». Але все ж таки біль-
шістю голосів Масарика знову обрано на прези-
дента.

Масарик кожного року відвідує різні краї

Ч. С. Р.: то Мораву, то Словаччину, то чеські землі; був президент і на Підкарпатті. Скрізь усі громадяне Ч. С. Р., усіх національностей, всіх політичних партій і всіх станів — із надхненням, гаряче вітають свого президента.

Президент Масарик у кожній країні до громадян балакає їх рідною мовою. Його канцелярія теж одповідає кожному його рідною мовою — ось так і українська мова має там рівне місце з іншими мовами.*)

Не дивлячись на старечі роки, президент Масарик дуже багато працює. «Президентство не тільки уряд політичний, але й адміністративний», — каже президент. «В моїй канцелярії одержується протягом року понад 65.000 різних паперів, відвідує її понад 3.000 осіб. Я сам маю на рік понад 400 авдієнцій, не рахуючи приватних одвідин». Президент має постійно наради з міністрами та їх одповіdalnimi урядовцями, має постійний зв'язок із прем'єром; з головою влади має нараду один раз, або двічі на тиждень; у постійному зв'язку з міністрами закордонних справ та військовим. «Час-од-часу клічу до себе на нараду проводирів та видатних діячів різних політичних партій, підтримую зв'язки зі впливовими колами й одиницями», — каже президент.⁵⁶¹⁾

---

*) Масарик розмовляє мовами всіх народів, які живуть у його державі, що відповідає ідеальному володареві, якого змалював Б. Бальбін іще в 1672.—73. р. р.⁵⁶⁰⁾

⁵⁶⁰⁾ Bohuslav Balbín, Obrana jazyka slovanského zvláště českého, Praha, 1923, ст. 51—53.

⁵⁶¹⁾ Karel Čapek, President Masaryk o některých věcech. «Masarykův sborník», 1928.—1929., ст. 162.

Конституція чеської держави дуже обмежує владу президента, та Масарик і не хоче бути диктатором — він твердо, сумлінно йде демократичним шляхом, його життя повне праці й скромності. Свої ж погляди на державний устрій, на політичне й культурне життя народу, він висловлює у своїх «посланнях» чи то з приводу різних ювілейів, чи в дні державних свят, чи при своїх об'їздах Чехословаччини, або в інтерв'ю з журналістами. Його інтерв'ю часто служать темою для жвавої дискусії не тільки в чеській, але й у світовій пресі. В цих проявах президента Масарика ми бачимо все того самого Масарика: оборонця правди, філософа-гуманіста, соціолога-практика, що вказує шляхи для будівлі нового, здорового, свідомого, шляхотного суспільства. Масарик залишився учителем свого народу, бо й тепер він подає йому найліпші думки, вказівки, як досягнути загального щастя, як стати здоровому фізично й духовно; він указує це не тільки словом але й прикладом свого життя.*)

---

*) Як приклад його промов наведемо декілька слів із промови до шкільної молоді: «Бажаю вам, як я це чув з дитинства, здоров'я та божого благословення. А щоб ви були довго здорові — мусите про це старатися, в цьому нема нічого тяжкого: ліклуйтесь про чистоту свого тіла, не бійтесь води, мийтесь з охотою, купайтесь, плавайте, більше рухайтесь на свіжому повітрі, та більше грійтесь на сонечку, провітрюйте своє помешкання. В іжі будьте помірні, здержуйтесь од ласощів та не пийте ніяких алкогольних трунків. Грайтесь весело, але коли вчитесь, коли працюєте, то вчиться й працюйте серйозно. Не ухиляйтесь праці... Міркуйте, чим би ви хотіли бути, як виростете... Милі діти! Скоро виростете, з вас будуть батьки, матері, тому зі

Президент Масарик із Граду, де він мешкає, зробив духову твердиню, що дає моральну зброю сучасному поколінню, й ця духовна майстерня залишиться на користь майбутньому — це його величезна бібліотека.

Кожна людина, що духовно працює, збирає свою власну приватну бібліотеку, й на підставі тих книг, що в ній знайдено, можемо мати уяву, якою галуззю культури та людина найбільше цікавиться. Але крім того, в кожній такій бібліотеці знайдено ще й красну літературу — звичайно тих письменників, які відповідають духовій потребі читача. Масарикова величезна бібліотека теж подає нам образ розвою духового життя цього в-

---

своїми батьками поводиться так, як будете бажати, щоб і ваші діти так з вами поводилися...

Скорі покличуть вас закони республіки до громадської служби: будете вояками, громадськими раднimi, послими. На кожному становищі добре виконуйте свої громадські обов'язки, любіть республіку, яка своїм демократичним устроєм забезпечує вам свободу, любіть свою землю, свій народ, свою мову. Мусите жити в приятельстві та згоді зі всіма громадянами, хоч і різнитесь між собою фахом, мовою, релігією. Ми всі рівні, мусимо бути всі однаково свободні, не сміємо нікого ні в чому знасилювати.

Може тут передо мною між вами стоять майбутній президент. А тому, миlíй майбутній президенте, будеш мусіти без остраху дивитися у вічі всім співтомадянам і цілому світові, бо будеш чесно провадити в життя нашівиши ідеали нашої історії. Через тридцять років, ти, майбутній президенте, на цьому ж місці промовлятимеш до дітей та до молоді. Так тоді скажи їм: «Перед роками ми тут з першим президентом обіцяли, що всі ми завше і при всяких умовах будемо керуватися заповітом наших предків, який ви читаєте там на президентському прапорі «Правда переможе»...⁵⁶²⁾

⁵⁶²⁾ V. K. Škrach, Masaryk mládeži, Praha, 1930, ст. 9—11.

летня сучасної доби. Правда, при поліційній ревізії бібліотеки під час світової війни багато книжок і документів пропало й деяких вже не можна тепер дістати, та все ж подаємо читачеві короткий огляд того, що тепер має президент Масарик у своїй бібліотеці.

Вище ми вже говорили, що частина бібліотеки, яка була в Відні в його посольському помешканні, зберіглась. Ці 5.000 книжок та ті книжки, що їх Масарик придбав за свого побуту за кордоном в 1914—1918. р. р., послужили основою для бібліотеки президента Масарика. Кожного року бібліотека збільшується на 5—6 тисяч книжок купованих або дарованих. Тепер у бібліотеці 64.600 книг. Бібліотека ця розділена на відділи й підвідділи за класифікацією наукових дисциплін, що її Масарик подав у своїй «Конкретній Логіці».

Наведемо тут лише деякі головні відділи. Найбільший відділ у бібліотеці — це з релігійної ділянки — від повстання міту до організації релігій — понад 40 підвідділів має ця частина бібліотеки. Потім іде соціологія, філософія історії, філософія взагалі, природничі науки, психологія, педагогіка, етика, правничі науки, науки про державу, економіка, соціалізм. Історія: слав'яне, Україна, Росія, Чехословаччина (чехи — зокрема), інші слав'янські народи, всесвітня історія (кожний народ багато застурлений), світова війна, Союз Народів, меншості, пацифізм, інтернаціональні т-ва.

Всілякі словники, атласи, часописи, мистецтво, бібліографознавство.

Багато застурлена красна література всіх на-

родів, європейських і слав'янських, в оригіналах і перекладах. Літературна критика.

Як і відділ «релігії», всі ці відділи мають багато підвідділів. Вся бібліотека міститься на Граді в кімнатах президента; книжки гарно, але просто, оправлені, розміщені на поличках з магафонового дерева. Красна література міститься в кімнаті, де мешкає президент; більшість книжок із релігії, соціології, філософії міститься у працівні президента.⁵⁶³⁾

Президент передплачує в сі чеські часописи й багато чужих. Місячно становить передплата друкованого слова не менше 7.000 кор. чеських.⁵⁶⁴⁾

Така велика бібліотеки існує не для пихи, але для праці, бо Масарик багато читає, правда, не кожну книгу, він читає в сю; він за стільки років пильної праці навчився так читати, що досить деякі книжки йому переглянути, щоб уже знати, що з неї використати. Як читати і працювати для самоосвіти, він з'ясував ще в 1898. р. на викладах для студентства й видав прегарну книжечку «Як працювати» (*Jak pracovat?*). Ця книжка перекладена на інші слав'янські мови.⁵⁶⁵⁾

Завдяки методичній праці, Масарик написав велике число книжок: так у бібліографії, що складена з нагоди його 80. ювілею, зазначено понад

⁵⁶³⁾ Josef Navrátil: Soukromá knihovna presidenta Masaryka. «Naše kniha», 1930., č. 6—8, ст. 93.

⁵⁶⁴⁾ «Naše kniha», Roč. XI., č. 6—8, v Praze, 1930, ст. 98.

⁵⁶⁵⁾ I. T. G. Masaryk, Jak pracovat, «Hlas», 1898—99; II. Masarykův sborník, 1924—25, ст. 233—267; III. T. G. Masaryk, Jak pracovat, 1928. Вид-во «Čin»; IV. Т. Г. Масарик, Як працювати, переклад Г. Омельченка, Прага, 1930.

150 назв Масарикових головних праць (але ця бібліографія не повна, бо Масарик багато приміщував праць під псевдонімами). Якби Масарикові праці видати форматом великої 8°, то вийшло б 30.000 сторінок друку.

Головні праці Масарика виходили декількома виданнями в 5—10.000 примірників; досить узати, що «Світова Революція» вийшла 16. виданнями — всього 80.000 примірників; це тільки чеською мовою, а ще ж вийшла вона й чужими мовами.⁵⁶⁶)

Шкода, що досі ще немає статистики, у скількох примірниках і виданнях виходили всі праці Масарика. «Тяжко це з'ясувати» сказав мені головний редактор праць Масарика п. Василь Шкрапа на моє запитання — де б можна дістати таку статистику.

Дослідники праць Масарика та його життєпису сподіваються, що в 1940. році бібліографія Масарикових праць буде вже точно опрацьована та поповниться ще декількома виданнями, бо Масарик продовжує свою літературну чинність. Здається, дивно звучать слова: в 1940. році — т. б., в 90. річний ювілей Масарика. Але хто бачив президента в день його 80-річного ювілею, 7. III. 1930. р., той і собі переконався, що певно діждеться чеський народ дня і 90. народин свого «татуні».

---

⁵⁶⁶) R. J. Volný, Komenský — Masaryk, «Naše kniha», 1930, ст. 98.

А П О Т Е О З.

7. березня 1930. р. ввесь чеський народ дуже вроочно та, сказала б, патріярхально святкував 80-річний ювілей свого першого президента, свого визволителя, свого старенького «татуні», як майже всі в Чехословаччині називають Масарика.⁵⁶⁷⁾

По цілій Чехословаччині влаштовано в березні місяці понад 3.000 викладів, виголошено понад 5.000 промов про життя й діяльність Масарика, в усіх школах з'ясовано дітям, яке має значення Масарик для чеського народу. Всі школи й установи в день 7. березня були зачинені, бо парламент виголосив цей день днем народного свята. В парламенті й сенаті ухвалено закон, яким визнані великі заслуги Масарика для чеського народу. Пропозицію про цей закон вніс посол опозиційної до Масарика партії, при голосуванні утрималися лише комуністи — решта одноголосно приняла цей закон. Коли голосували німці, то один із німецьких послів сказав: «Радо голосую за цей закон, хоч вважаю Масарика неприятелем нас німців, але я бажав би, щоб у нас, німців, був свій Масарик».

Держава подарувала Масарикові 20.000.000 корон чеських у його повне розпорядження. Всі банки, всі ощадні каси зробили великі дарунки на різні гуманітарні та культурні цілі в честь Масарика. Ощадні каси подарували по 1000 кор. чеськ. тим дітям, що народилися цього дня. В

---

⁵⁶⁷⁾ Prof. Dr. Václav Melichar, S Masarykem ke šestti národa a lidstva, Praha, 1930, ст. 370.

цей день по цілій Чехословаччині влаштовано святочні маніфестації, а найсвяточніша була у Празі. Вже 5. березня почалися святочні маніфестації — стрункими лавами приходили люди до свого президента побажати сил та здоров'я і висловити йому свою гарячу відданість. Кожного дня приходили якісь організації, легіонари, партії, шкільна молодь, і т. і. 7. березня ціла Прага з музикою, з прапорами прийшла на «Град» до свого президента; була там і українська еміграція з жовтоблакитним прапором, що також схилився перед величественем духа, президентом братнього нам народу. Президент 4 години стояв біля вікна й приймав привітання свого народу. В цей день президент одержав понад 10.000 телеграм, сотки ріжних адрес і понад 30.000 ріжних подарунків. Ось у цих саме подарунках ми і вбачаємо патріярхальне відношення чеського народу до свого «татуні». Яких тільки речей не подаровано Масарикові?! Бачимо тут ляльки, що зробили й принесли йому діти, ріжні серветочки, іграшки, зшитки з віршами й привітаннями. Діти принесли своєму «дідусеві» те, що їм самим найбільше подобалося.

Ріжні жіночі організації, окремі особи (учительки й т. п.) подарували Масарикові свої ручні праці: подушки, серветки, сорочки, домашні чевревики й т. п. Серед подарунків бачимо книжки, скриньки, одяг, чоботи, начиння, меблі, ріжні мистецькі оздоби для помешкання: образи, статуї й т. п. Бачимо ми і звичайну білу квадратової форми подушку від одної словацької жінки. Українські студенти подарували гарний гуцуль-

ський ціпок із написом золотими буквами: «Т. Г. Масарикові». Подарували Масарикові живого баранчика, козеня, песика. З Морави один земляк прислав ковбаси. Хіба ж і справді в день народження такими річами не обдаровуємо ми свого тата або дідуся? Частина подарунків була виставлена на Граді у Владиславовій залі, і народ декілька тижнів, як у церкву, йшов туди, щоб оглянути ті подарунки.

Про роскішні адреси від парляменту, сенату, послів, ріжних міст і установ можна б написати цілу книжку.

З приводу 80. р. ювілею Т. Г. Масарика видано величезну кількість книжок різними мовами. Взагалі про Масарика написано велику кількість наукових і популярних розвідок, бо не тільки чехи студіють життя й діяльність Масарика, але й вчені та політики цілого культурного світу. Якої б ділянки Масарикової діяльності не зачипив той чи інший його дослідник, усі вони сходяться в одному: «Масарик — велетень духа сучасної доби, він, як велика людина, належить не тільки чеському народові, але й цілому людству».⁵⁶⁸⁾

Спостерігаючи на власні очі, як чеський народ святочно шанував свого президента, якому вже тепер за його життя він ставить пам'ятники по цілій Чехословаччині (не тільки пам'ятники, але буде на його пошану: школи, шпиталі, со-

⁵⁶⁸⁾ Festschrift Th. G. Masaryk zum 80. Geburtstage 7. März 1930. Zweiter Teil. Th. G. Masaryk als Denker. Verlag von Friedrich Cohen in Bonn, 1930., ст. 120, 271, 334, 363—64 etc.

ціяльні інституції й т. п.), думаємо, що прислів'я: «Нема місця пророкові в його батьківщині» — насьогодні вже перестаріле. А що Масарик дочекається такої пошани від свого народа, то це йому пророкував д-р Ян Гербен іще в 1910. р. Ось що він писав наприкінці своєї статті з приводу 50-річного ювілею Масарика: «Народ воскреслий, дужий, здоровий із пальмовим гіллям у руках буде славити його ім'я. З пихою на устах признаватиметься, що Масарик син чеського народа».⁵⁶⁹⁾

І справді, 80. р. ювілей показав, що чеський народ глибоко оцінив свого визволителя і любить його, як батька.⁵⁷⁰⁾

Великий філософ Платон, будуючи свою теорію держави, вважав, що на чолі держави мають стояти лише видатні філософи, які, крім теоретичної філософічної підготовки, повинні знати світ і життеву дійсність.

Платон розумів, що і зпоміж філософів тяжко вибрати безстороннього керманича, на якого б не впливала ні громадська думка, ні політичні партії, і якого демагогія й підхлібство не звели б на манівці.

---

⁵⁶⁹⁾ «Čas», 7. III. 1900.

⁵⁷⁰⁾ Prof. Dr. Václav Melichar, S Masarykem, ст. 368; Emil Vandervelde, Tomaš Masaryk (Sborník vzpomínek na T. G. Masaryka, 1930), ст. 71.

«Ідеальний керманич держави повинен підхоплювати в безнастannому вирі людського життя події історичного значіння, незмінні основи розвитку суспільства, основні закони розвитку духового, політичного й морального життя. Він повинен уміти розріжняти вічно-тревале від щоденних випадкових явищ.

Керманич держави повинен мати історичне передбачення; він дивиться на світ і на державу під кутом того передбачення і зі справжньою любов'ю веде її й боронить».

І названий той керманич дуже гарно: він «вартовий», що цілою душою дбає про добробут усіх. «Відрізняючи звичайне, тимчасове від вічно-тревалого і загальнокеруючого — він спостерігач «усього часу, всього існуючого». І думка його не може бути порушена ніякими щоденними, тимчасовими, дріб'язковими подіями.

Він любить правду і справедливість. В його характері міститься велич і помірність. Лише таким мав бути керманич держави за словами Платона.

І чи не наближається духовий образ Масарика до Платонівського «Вартового» держави?

Масарик філософ живе в новій добі, коли, крім філософічної освіти, вимагається від політичних і громадських діячів і знання будови суспільства — знання соціології. І Масарик виявив свою геніяльність у тому, що сполучив у собі теоретика-філософа і соціолога-практика. Він правильно збагнув історичну минулість чеського народу, добачаючи найславніше його минуле в Гусові, Комен-

ському, Хельчицькому, а тому рішуче виступив проти захоплення чехів «казковим, героїчним історизмом» — це його впертий «рукописний бій», з якого він вийшов переможцем.

Масарик відрізняє випадкові явища від основних законів політичного і морального життя. Він збагнув і добу чеського національного відродження: ідеали чеських каменярів — Коляра, Гавлічка, Рігра, Палацького, але він критично поставився до методів боротьби за національну незалежність і вніс до них корективи. Чеське питання він зробив «світовим питанням», — це його боротьба в віденському парламенті, де він вимоги чеського народу ґрунтував на основах гуманності, демократизму — «і мала нація має однакове право поруч із великою нацією». Тому він сміливо, твердо став і в обороні всіх поневолених народів Австро-Угорщини. Він любить правду і справедливість — справедливість для всіх.

Під час світової війни, передбачаючи історичну майбутність, він збагнув марність надій чеського народу на царську «Велику Росію», бо ще задовго до війни він підмітив анархістичні нахили московського народу, а тому шукав союзників у демократичній, здібній до організації, Європі. Ні особисті симпатії до Росії, ні довголітнє захоплення чеського народу «Великою Росією» не завели його на манівці. І долю свого народу він зв'язав із долею держав Антанти.

Ставши президентом, Масарик здійснив той ідеал керманича, вартового, що любить свою державу, дбає про добробут усіх, веде її правди-

вим шляхом і боронить її. Він дійсно «*Pater Patriae*». Цей сучасний Марко Аврелій в політичному житті своєї держави не потурає близьким йому ідеологічно політичним партіям, він завше старається найти *modus vivendi* під час політичних конфліктів, щоб примирити всі партії в імені загального добра держави. І він не ставить у державі чеський народ на привілейоване місце, бо «наша політика лояльно визнає національні права і мови інших народів нашої республіки», каже він. «Всі в республіці рівні й повинні брати участь у державному житті».

Масарик духовно перевищує керманичів інших держав; це визнають найвидатніші люди сучасної доби.

Коли «Богемія» влаштувала анкету, кого бажали б бачити на чолі майбутньої «Європейської Унії», якби вона утворилася, то Шов, великий письменник, одповів: «Масарика — самозрозуміло. Іншого не можна».

«Еміль Людвіг, що написав життєпис Лінкольна та Наполеона, ставить Масарика на перше місце в ряді сучасних видатних керманичів держав. «Ніодин керманич держави ніде на світі не сидить сьогодні з таким моральним правом у своєму палаці, як цей новий Марко Аврелій, мудрий, сміливий старий муж на Градчанах у Празі».

І Говденгов у своїй книзі про Паневропу каже: «Лише від Томаша Масарика з Праги, може вийти світло «Нової Європи». Генерал Фош у своїх спогадах теж визнає Масарика за найвидатнішого політичного проводиря.

І чи не випадкове явище в житті чеського народу Масарик? Чи не сліпє щастя дало йому можливість ішше за життя здійснити всі ідеї, заміри?

Вже було сказано, що чеський народ мав великих мужів, які дали не лише свому народові, але й цілому людству, великі ідеали. І щастя Масарика і щастя його народа в тому, що Масарик народився як раз тоді, коли плодоче зерно, посіяне великими мужами, його попередниками, дало вже добре паростки. Чеський народ за добу свого національного відродження вже добре зорганізувався, мав уже досвід державного і громадського життя, був здібний до дисципліни, був уже здібний у дванадцяту годину свого життя забути свої особисті інтереси, щоб стати в певні, міцні лави на оборону загального добра, і не тільки ради власних вигод, але й за ідеали людяноти, демократизму, а головно — чеський народ був здібний оцінити свого проводиря й всіма силами підперти його змагання.

І Масарик філософ, Масарик соціолог-практик прийшов саме в час, щоб втілити в життя всі історичні мрії свого народа. Цього ж всього він досягнув впертою, щоденною духововою працею на основах високої моральності та гуманності.

Закінчуємо словами Масарика: «Моральність, людяність повинні бути ціллю кожного індивідуума і цілої нації».

ПОКАЖЧИК ІМЕН.

- Августин, св. 175.
Адамс Дж. 220.
Альберт 91.
Арбес Я. 297, 280, 282, 287.
Аристотель 33, 66.
Арцибашев 196.
Асквіт 281.

Бадені 289.
Бакса, др. 139.
Бальбін Б. 280, 281, 315.
Бах 285.
Бахман, проф. 281.
Беднарж Ф. 57.
Бек 58.
Бекон 38.
Бен 195.
Бен-Аві 272.
Бенеш В. 183, 221, 228, 258,
259, 263, 264, 267, 268, 269,
270, 290, 295.
Бенеш Е., д-р. 99, 202, 215,
217, 218, 222, 223, 224, 225,
227, 228, 229, 230, 232, 233,
234, 236, 237, 238, 240, 245,
247, 253, 258, 259, 260, 275,
276, 290, 292, 293, 294, 295.
Бенеш Й. 311.
Бенеш (коваль) 12.
Білек Т. 149.
Бісмарк 235.
Блага І. А. 156.
Блажей М. 280.
Бобрінський, траф 193.
Бовчек, д-р. 160, 165, 208,
220.
Бодіцький М. 111.
Бокль 47, 72.
Болеслав, король 76.

Бочковський О. І. 191, 194.
Браф 70.
Брентано Ф., проф. 37, 38,
53.
Брик І., д-р. 192.
Бріян 237.
Бровнігова 197.
Бронтеова 197.
Бубельова Л. 197.
Бурешова А. 161.

Вавра 70.
Вавречка 297.
Вавріс Г. 298.
Вагилевич 80.
Вагнер 196.
Вален, проф. 33.
Вандервельде Е. 324.
Ванчура І., проф. 86, 233.
Вармунд, д-р. 186.
Васілкалкі 272.
Ватсон — див. Сетон Ват-
сон.
Вашата А. 79.
Вашіч 190.
Вергун 193.
Верштадт Яр. 222, 224, 245,
249.
Весела М. 46, 52, 57, 219, 221.
Весели А. 229.
Весели Ф., д-р. 156, 160.
Вілімський, проф. 258.
Вільгельм II. 266, 267.
Вільзон 263, 264, 270, 271.
Вінер 208, 209.
Вінтер З. 145, 146, 147, 148.
Вітінгова Ш. 46.
Віштайнова Р. 163.
Влчек В. 39, 82, 88, 297.

- Влчек Я. 87, 279.
 Вольни Р. 320.
 Вондрак В. 60, 61.
 Вондрак, д-р. 245.
 Вонка Р. 197.
 Воска Е. 244, 252.
 Врхліцький 90, 196.
 Вундт, проф. 41.
 Вурм 59.
 Вшетечка Я. 35, 45, 48, 50,
     58, 59, 79, 212.
- Габсбурги 184, 216, 233, 266,
     273, 276, 277, 283, 290, 297,
     308.
- Гавлічек-Боровський К. 21,
     27, 74, 92, 116, 120, 123,
     124, 125, 129, 130, 131, 132,
     133, 138, 157, 158, 159, 167,
     188, 192, 326.
- Гавч 288.
 Гайн Ал. 106.
 Гайн Ант., д-р. 106, 128, 129.
 Гайнгольд 214.
 Ганачек, проф. 22.
 Ганка В. 78.
 Ганке Я. 280.
 Гансен 58.
 Гануш Й. 86.
 Гармах К. 197.
 Гартман 36.
 Гаттала, проф. 80, 83.
 Гегель 135, 237.
 Гейдуж 89.
 Гейsek 21.
 Гелер 210.
 Гендерсен, проф. 163.
 Гербен Я., д-р. 3, 6, 14, 22,
     23, 24, 35, 40, 41, 57, 60, 65,
     67, 70, 81, 83, 87, 88, 90, 91,
     92, 105, 107, 111, 113, 115,
- 116, 141, 144, 152, 153, 161,
     193, 202, 204, 208, 219, 236,
     238, 253, 261, 263, 268, 272,
     273, 275, 296, 304, 324.
- Гердер, 131, 191.
 Герольд 113.
 Гілінські 272.
 Гільснер Л. 138, 139, 140,
     152, 186.
 Гінкович 272.
 Главач Б. 104.
 Главка 71, 84.
 Гавденгов 154.
 Говденгов 327.
 Говстон 267.
 Гойрінгова 45, 46, 47.
 Гомперс 53.
 Горачек 160.
 Горки К. 298.
 Гор'кий М. 204.
 Гостінський 58.
 Григорій-Наш 247, 266.
 Грузівна А. 139.
 Гус Я. 67, 75, 143, 178, 184,
     186, 188, 191, 221, 224, 225,
     241, 278, 302, 325.
- Гарріг Р. П. 46, 49, 50.
 Гаррігівна Ш. 45, 46, 47, 48,
     49, 50, 197. (Див. Масарі-
     кова Ш.).
 Гаррігова-Вітінгова Ш. 46.
 Гебауер Я., д-р 80, 81, 82, 83,
     84.
 Гебауерова М. 9, 84.
 Гете 18, 51, 196, 197.
 Гіжіцькі 193.
 Гірса, д-р. 254.
 Голь, проф. 59, 143.
 Гретр Е., д-р. 76, 81, 82, 98,
     104, 113, 114, 115, 288.

- Грей Е. 224.
 Грубер 160.

 Дако 272.
 Дакснер Ф. 229.
 Дейм, граф 283.
 Делягард П. 234.
 Дені Е., проф. 147, 149, 150,
     188, 213, 214, 224, 231, 232,
     233, 238.
 Дешанель 237.
 Дедіц К. 178, 179, 182.
 Долежал Я., д-р. 8, 11, 14,
     20, 38, 57, 60, 61, 77, 80,
     106, 152, 166, 185, 187, 189,
     204, 210, 214, 216, 247, 298.
 Достоєвський 109, 196, 205.
 Дріман І. 273.
 Дртіна Ф., проф. 78, 117, 118,
     142, 143, 157, 160, 185, 187,
     202, 203, 218.
 Дурдік, проф. 62, 77.
 Душек 218.
 Дюрих Й. 227, 228, 229, 230,
     246, 247.

 Емерлінг Г. 207.
 Енгельс 129, 134, 135, 137.
 Еренталь 189, 190.

 Єлачіч 117.
 Єржабек Л. 77.

 Жаткович, д-р. 272, 274.
 Журавокі К. 261.

 Золя 105, 196.
 Зісс 107.
 Зейдлер 70.
 Зубатий, проф. 142, 143.

 Іммерман 18.
 Інес 267.
 Ішка 259.

 Үрасек А. 293, 301.

 Йокль 87.
 Йосип II. 150, 280, 281.

 Кавтський 135.
 Кайзль Й., д-р. 77, 91, 103,
     104, 113, 115, 117, 118.
 Калаль К. 203.
 Каловсек Й., д-р. 276, 277.
 Кант 38, 93, 131, 168, 175,
     205, 206, 207.
 Капрас Я., проф. 276, 277,
     278, 280, 281, 282, 287, 288,
     290.
 Карло, цікар 269, 275, 290.
 Катул 33.
 Кватіль Я. 299.
 Квічала, проф. 59, 153.
 Kdosi 254.
 Кербер 267.
 Кернер 160.
 Кириєвський І. 94, 96, 97.
 Кирпотіна 47.
 Клемансо 311.
 Клецанда 255.
 Клофач В. 106, 190, 266.
 Кованда 214, 216, 223.
 Коген Ф. 323.
 Коляр 36, 47, 111, 120, 122,
     125, 130, 131, 326.
 Комаров 193.
 Коменський Я. 109, 143, 177,
     186, 188, 241, 320, 325.
 Кондор Г. 273.
 Конеген 53.
 Коніаш 279.

- Конічек Й. 222, 231.
 Конт О. 62, 73, 78, 201.
 Копецький Й. 3.
 Копецький Ф. 229, 239.
 Косма, єпископ 146.
 Коцюрек 21.
 Кошельова 93.
 Кравецький І. 164.
 Кравс А. 46.
 Краль Й. 38.
 Крамарж К., д-р. 91, 103, 104,
     115, 190, 193, 227, 294, 295,
     300.
 Кран 162, 217, 267.
 Крапка 178, 179.
 Кратоткін 206.
 Красноторська Е. 89.
 Кратохвіль 213.
 Крейчі Фр. 78, 202.
 Крейчі, Ф. В. 161.
 Кржікавий 209.
 Кріхенбауер 23.
 Кронветер 141.
 Кршічкова П. 298.
 Ксенофонт 300.
 Куделя Й. 251, 305.
 Кукучин 110.
 Кунка Ф. 229.

 Ламанський, проф. 127.
 Ледерер 160.
 Лемонер 25, 26.
 Ленав 40.
 Ленсінг 269.
 Леопольд 152.
 Лесінг 18, 131.
 Ленін 262.
 Лескін, проф. 80.
 Лібуша 78.
 Лінкольн 267, 327.
 Ліппінер 154, 155.

 Людвіг Е. 327.
 Людвік М. 13.
 Людвік (учитель) 12, 13.
 Люгер, д-р. 185.
 Ляйхтер 53, 117.
 Ляфатер 185.

 Майкснер 70.
 Макса, проф. 252.
 Максиміліян, ціsar 149.
 Маматей А. 229, 259.
 Марія Терезія 149, 280, 281.
 Марко Аврелій 326, 327.
 Марковіч Б., д-р. 189.
 Маркс К. 134, 135, 136, 137.
 Марсден 254, 264.
 Марті 38.
 Масарик Г. 57, 219.
 Масарик Й. 1, 3.
 Масарик Л. 3, 83.
 Масарик М. 3, 33.
 Масарик Я. 88, 300.
 Масариківна А., д-р. 57, 219,
     220, 300.
 Масариківна О. 215, 219, 240,
     296.
 Масарикова Т. 1, 52.
 Масарикова-Гарріг Ш. 51, 52,
     56, 57, 141, 143, 219, 296,
     311.
 Махар 138, 154, 155, 214, 216,
     217, 222, 223.
 Меліхар В., проф. 321, 324.
 Методій, св. 76.
 Микола II. 246.
 Микола Миколаєвич, в. кн.
     213.
 Мілер Г., проф. 271.
 Міль От. 47.
 Мінц 140.
 Модрачек Ф. 182.

- Момзен 235.
 Моріс Р. 256.
 Муравйов 255.

 Навратіл Й. 319.
 Надаші 110.
 Наполеон 234.
 Напрстек Ф. 84.
 Нарушевич 272.
 Настіч 187, 188.
 Небдли З., проф. 44.
 Новотни В. 146.
 Норкліф, лорд 267.
 Носек В. 223, 230, 239, 243.

 Оліч 218.
 Омельченко Г. 319.
 Оточенський О. 57.
 Острчіль 304.
 Осуський, д-р. 238.
 Отто 59, 60, 67, 69, 72.

 Павлу Б. 229, 246.
 Паздіrek Фр. 91, 98, 104.
 Палацький Ф. 79, 120, 123,
     124, 125, 130, 131, 138, 157,
     158, 188, 283, 284, 326.
 Палтовшек Я. 224, 255, 304.
 Пасдермадіян 272.
 Паскаль Б. 65, 66, 67, 105.
 Патейдль 255.
 Пачута Н. 273.
 Пельцель Ф. 281.
 Пеніжек Й. 58.
 Перглер К. 229, 260, 262, 264,
     266, 270, 290.
 Петлора С. 253.
 Петржелка В. 92.
 Петро, король сербський 187.
 Пешек Й. 77.
 Пех 42.
- Пипін-Спасович 42.
 Пій X. 186.
 Пламінкова Ф. 202.
 Платон 33, 39, 56, 66, 73, 137,
     324, 325.
 Повондра 182.
 Погодін 79.
 Подлага А. 279.
 Подліпини 204.
 Прейс 70.
 Прохазка, 23.
 Пршемисл II. 278.
 Пршемисловці 276.
 Пучалка М. 246, 247.
 Пушкін 99.
 Радек 262.
 Радль Е., проф. 175, 304.
 Раковцій 5.
 Рашин, д-р. 106, 227.
 Резек 91.
 Ренан Е. 67, 68, 69, 174.
 Рене Г. 236.
 Ріттер Б., д-р. 280.
 Ріттер Ф. Л., д-р. 72, 98, 104,
     130, 138, 277, 284, 285, 286,
     326.
 Руданський 80.
 Рудольф (Габсбург) 276.
 Рулік 280.
 Русо 131.

 Сафонов 244.
 Сандор I. 273.
 Сарадій Е. 273.
 Сатора Ф., п.-о. 13, 14, 15, 16,
     17, 21, 26, 167, 186.
 Святковський 246.
 Седлачек Й. В. 281.
 Сейдлер 91.
 Сесіль, лорд 241.
 Сетон Ватсон Р., д-р. 188,

- 189, 214, 238, 239, 240, 242,
 243, 299.
 Сихрава Л., д-р. 222, 223,
 224, 225, 227, 230, 237, 238,
 243, 245, 249, 304.
 Сікора Я. 229, 238.
 Сімонсова 262.
 Січинський М. 261, 273, 274.
 Сметакій 110.
 Смодлака Й., д-р. 194.
 Совкуп Ф., д-р. 17, 18, 82, 87,
 143, 165, 166, 180, 229, 231,
 232, 234, 258, 279, 280, 281,
 282, 284, 287, 289, 290, 291,
 292, 293, 294, 297.
 Сокол 106.
 Срб А. 267, 283, 284, 285, 287,
 288, 289, 290.
 Станек 21, 22.
 Станек Фр. 292.
 Степняк 206.
 Отід Г. В. 187, 190, 213, 214,
 220, 230, 238, 239, 240, 243,
 244, 263, 267, 299, 311.
 Стойца 272.
 Странська О. 197.
 Супіл 189.
 Сушіл 19.

 Таборський 87.
 Тавсіг 160.
 Тагор Р. 199, 201.
 Там 280.
 Тарден див. Марден.
 Тафе 59.
 Тіле В. 64.
 Тільшер, проф. 114.
 Тірш 39.
 Тихи Г. 162.
 Тоболка З., д-р. 160.
 Токвілль 54.

 Толстой Л. 13, 90, 92, 93,
 105.
 Томазолі 272.
 Томас, проф. 261.
 Томашек 302.
 Томек В. 145, 146, 147, 148,
 149, 277, 278, 279.
 Томса 280.
 Троцький Л. 262.
 Троцький Н. 207.
 Тун 114, 115, 153, 289.
 Тусар 84.

 Урбанек 58.

 Файфр Ф., д-р. 201.
 Фердинанд I. 277, 279.
 Фердинанд II. 279.
 Ферстер, проф. 22.
 Фехнер Г. 41.
 Філа Е. 229.
 Фішер Л., д-р. 229, 259, 264.
 Флеш 58, 59.
 Фовстка Б., проф. 62, 63, 64,
 178.
 Фоербах 135, 207.
 Фош 327.
 Франклін 272.
 Франко І. 192.
 Франтішек (тов. Масаріків) 19, 20.
 Франц-Йосип 114, 154, 286.
 Фрідунг, проф. 188, 189.

 Халупа Ф. 280.
 Хельчицький 186, 225, 325.
 Христос 55, 56, 63, 169, 170,
 171, 175, 176, 311, 313.

 Цеглинський 272.
 Цезар 311, 313.

- Ціммерман, проф. 32, 53.
 Цісарж Ф., д-р. 52, 56, 152,
     187, 203.
 Цісарж Я. 274, 295, 296, 304.
 Цольнер 43.

 Чада 78.
 Ч.(апек) К. 3, 5, 6, 7, 8, 10,
     11, 13, 14, 15, 16, 19, 20,
     21, 22, 25, 26, 27, 29, 30,
     31, 32, 34, 37, 38, 39, 41,
     42, 43, 44, 45, 47, 48, 49,
     50, 51, 52, 59, 71, 152, 167,
     197, 198, 210, 315.
 Чапек Т. 228, 258, 260.
 Червені 254.
 Червенкова К., д-р. 140, 143.
 Чермак Б. 229.
 Чермак, проф. 43.
 Черни Я. 282, 284.
 Чех Л. 25.

 Шайнер, д-р. 227.
 Шамаль 193, 215, 218, 227.
 Шауер Т. Г. 88.
 Шафарик 79, 80, 120.
 Шафранек І. 281.
 Шашек А. 180.
 Шашкевич 80.
 Швіга, д-р. 208, 209, 210.
 Швіговський 245.
 Шекспір 18, 51, 83.
 Шембера А. В., проф. 28,
     36, 37, 79.

 Шемберівна Зд. 48, 195.
 Шерадам А. 231, 236.
 Шинборн, архієпископ 154,
     155.
 Шкаба 106.
 Шкрак В. К., д-р. 317, 320.
 Шлезінгер А. 41, 45.
 Шлезінгер (батько) 41.
 Шлезінгер М. 41.
 Шмідль, проф. 218.
 Шміт В. 161.
 Шов 327.
 Шопентауер 39, 93.
 Шрамота, д-р. 115.
 Шробар В. 110.
 Штайнер 178, 179.
 Штанцль 13.
 Штефанік М., ген. 236, 237,
     238, 245, 247, 253, 275.
 Штех К. 196.
 Штумпф 38.
 Шульц Ф. 88.
 Штурмер 247.

 Юм 66, 207.
 Юнг В. А. 163.
 Юнгман 65, 125.
 Юрій з Подебрад 5.
 Юрій, принц сербський 187.

 Якуб (жид-вихрест) 146.
 Якубец, проф. 160.

ЗАУВАЖЕНИ ПОМИЛКИ.

Сторінка	Рядок	Надруковано:	Треба читати:
18	2 (доляна)	Habsburgky	Habsburky
23	10	Кріхенбаурові	Кріхенбауерові
28	3	надломленку	надломлену
30	6	Зпочатку	Спочатку
82	2 (доляна)	Habsburgу	Habsburky
119	11	з'окрема	зокрема
178	29	дів	дав
197	17	жіттєвий	жигтєвий
197	18	Шарлоту	Шарлоти
205	14	Достоєвський	Достоєвський
218	5	Дуткові	Душкові
221	27	з'умів	зумів

ЗМІСТ.

Передмова	IX.—XIII.
Від Видавництва	XV.—XVI.
I. Т. Г. Масарик. Дитячий вік	1.— 10.
М-ві батьки. Впливи на М-ка оточення, природи й т. п. Бривки з його дитячих спогадів.	
II. Юнацтво Масарика	10.— 17.
Навчання в реальній школі в Густинечі. М-к слюсарчуком та ковальчуком. М-к учительським практикантом. Впливи на М-ка свящ. Сатори.	
III. Масарик у середній школі	17.— 30.
Студії на гімназії в Брні. М-ва пригода під час війни з прусаками. Пробудження в М-ка національної та соціальної свідомості. Конфлікти з професорами. Перехід М-ка до віденської гімназії. Релігійні шукання М-ка. Самоосвіта.	
IV. Т. Г. Масарик студент університету	30.— 38.
Причини вступу М-ка до віденського університету. Студії класичної філології. Розчарування в філології. Студії філософії та інших наук. дисциплін. М-ва громадська праця за студентських часів. Впливи на М-ка в тих роках. М-ків гурток.	
V. Шлях до наукової праці	39.— 59.
Перші наукові та літературні праці М-ка. Невдача в одержанням стипендії М-ві студії в Лейпцигу й впливи на нього тамошньої професури. Кри-	

тичне ставлення М-ка до оточення. Знайомство М-ка з Ш. Гаррігівною й заручини з нею. Праця М-ка як суплента гімназії в Відні. Початок габілітаційної праці. «Самогубство». Подорож М-ка до Америки. М-ків шлюб із Ш. Гаррігівною. Скромне життя молодого подружжя. Закінчення габілітаційної праці «Самогубство». Масарик доцент віденського університету.

VI. Проф. Масарик у Празі та його наукова діяльність у роках 80.—90. . . . . .

60.— 78.

Перший М-ків виклад у празькому університеті. М-ва метода університетської праці. Перші М-ві виклади для широкого громадянства. М-ві рецензії на праці Е. Ренана. Засновання журналу «Атенеум». М-ві праці: «Студії поетичних творів» та «Теорія історії на засадах Т. Бокля». «Оттів науковий словник». М-ва праця «Основи Конкретної Логіки». М-ва праця «Потреба для народа фахової освіти». Спроба організації Т-ва для видання писемних пам'яток релігійного розвитку чеського народу. Ставлення до М-ка університетських товаришів.

VII. Рукописний бій . . . . .

78.— 97.

«Краледворський» та «Зеленогорський» рукописи. Критичне ставлення чеських учених до рукописів. Романтичне захоплення щими рукописами чеського народу. Причини й початок «рукописного бою». М-ва участь у «рукописному бою» як проводиря і як вченого. Національне, наукове й культурне значіння «рукописного бою». Засновання «Мафії». Засновання ча-

спису «Час». Праця «атенчиків» та «часистів». Обурення «Народної Газети» з приводу статті: «Наші два питання». Початок «реалізму». М-к у Росії, його ставлення до науки Л. Толстого. Початок слав'янських студій. М-ва праця «Слів'янофільство І. В. Кирієвського».

**VIII. Початок політичної діяльності
Масарика . . . . .**

97.—116.

Чеські політичні партії «Старочехи» та «Молодочехи». Критичне ставлення до них М-ка. М. і поступовий рух студентства. М. про «Завдання чеського студентства». Спроба «Старочехів» об'єднатися з М-ком. Об'єднання «Молодочехів» із М-ком та його однодумцями. Трійця «реалістів». Передвиборча кампанія. М. посол віденського парлямента та його праця в ньому. М. та слав'янське студентство. Свято 100 років із дня народини Коляра. Неможливість праці з «Молодочехами». М. знова повертається до наукової праці.

IX. Другий період наукової та літературної діяльності Масарика . . . . .

116.—138.

Відношення чеського та слав'янського студентства до М-ка. Потреба нового наукового журналу. «Наша Доба» та роль її в культурному житті чеського народу. М-ві основні праці: «Чеське питання», «Наша теперішня криза», «Карель Гавлічек», «Соціальне питання». Ставлення чеського суспільства до М-вих граць.

X. Гільснеріада . . . . .

138.—156.

Засудження жида Гільснера за ритуальне вбивство. Протижидівські на-

строї в Празі. М-ва книжка «Потреба перегляду поленського процесу». Студентські демонстрації проти М-ка. «Значіння поленського процесу для ритуального забобону». Жидівське питання в Чехії. Стимули у М-ка для оборони Гільснера. Службові кривді М-ві. М-ів вплив на громадянство.

XI. Організація народньої партії . 157.—182.

Вплив «Часу» на громадську думку. Проект новото політичного програму. Перший з'їзд нової поступової партії. Вплив М-вих думок на суспільство. Популярність М-ка закордоном. М-ві виклади в чіказькому університеті. Плоди М-вої праці за р. р. 1903.—1907. М-ві погляди на релігійне питання. Зв'язок релігійного питання з соціальним. В чому полягає М-ва релігія. Кінцевий висновок про М-ву релігію. М-ва праця в цю добу між робітництвом. М-ві виклади для робітництва в Пільзні. Підгримка М-ком робітництва під час страйків. Відношення робітництва до М-ка.

XII. Масарик знову послом . . . 182.—210.

М. знову послом віденського парламенту. М-ва поїздка до Америки. М-ві виклади в Америці. Парламентарна М-ва праця. Боротьба проти клерикалізму. М. оборонець південних слав'ян. «Загребський процес». Процес проти Фрідлонга. М-ів виступ проти Еренталя. М. та українське студентство. М. та І. Франко. М. та «неослав'янізм». М-ва популярність між сербами і словаками. М. та жіноче питання. 60-річний ювілей М-ка.

М-ва праця «Росія та Європа». Боротьба М-ка за оздоровлення міської господарки. М-ів захист д-ра Швіти.

XIII. *Т. Г. Масарик і світова війна* . 211.—216.

М-ві спостереження мобілізації в Німеччині, Австрії, Чехії. Рішення М-ка використати світову війну для визволення чеського народу. М-ів зв'язок зі світовими журналістами. «Мафія».

XIV. *Масарик закордоном* . . . . 216.—276.

М-ва праця в Швейцарії. Тяжке положення М-вої родини. Організація чеської преси закордоном. Часопис «Чеськословацька Самостійність». Зв'язок М-ка з Прагою. Арешти в Празі чеських політиків. Участь д-ра Е. Бенеша у визвольній боротьбі. Праця «Закордонного Чеського Комітету». Чеська визвольна праця у Франції (230). Інтерес у Франції до слав'янських народів. Роля д-ра М. Штефаніка у визвольній чеській боротьбі. Утворення Чеськословацької Національної Ради в Парижі. Чеська визвольна праця в Англії (234). М-ві виклади зі слав'янознавства. М-ва праця в закордонній пресі. Чеська визвольна праця в Росії та на Україні (245). Організація чеських легіонерів на Україні, їх визвольна боротьба. Визвольна чеська праця в Америці й Канаді (257.). Праця чеської розвідочної організації. М. в Америці. Урочиста зустріч М-ка в Чікагу й Вашингтоні. Чеське питання та «Білгий Дім». Пропагандивна чеська праця. Зв'язок зі слав'янами. «Демо-

кратична Унія Середньої Європи». Приєднання Підкарпаття до Чеської держави. Визнання Америкою Ч. Н. Р. Проголошення незалежної Чеськословацької Держави.

XV. *Визвольна боротьба чехів на рідній землі* . . . . . 276.—294.

Історичний погляд на «Чеське Королівство». Зв'язок «Ч. К.» з династією Габсбургів. Колонізація та германізація «Ч. К.». Опір чеського народу проти германізації. Білоторська поразка та наслідки її для чехів. Праця чеських письменників в обороні рідної мови. Вплив німецької культури на чеську молодь. Боротьба чехів проти німецьких ушливів — поширення освіти в чеському народі. Революція в 1848. р. в Празі. Політична боротьба чехів за своє національне існування. Боротьба за свій сейм. Боротьба проти франкфуртського конгресу. Доба абсолютизму. Уперта культурна боротьба чехів проти германізації. Домагання чеського політичного часопису. Бойкот чехами віденського парламенту. Праця чехів у віденському парламенті. Опозиція чеських політичних партій до австрійської влади. Наслідки культурно-національної чеської боротьби в р. р. 1912.—1914. Визвольна боротьба чеського народу під час світової війни. Проголошення чеських письменників. Проголошення чеських послів. Уперта боротьба всього чеського народу з династією Габсбургів. Проголошення Чеськословацької Республіки. Обрання М-ка на президента Ч. С. Р.

XVI. *Масарик президент* . . . . . 294.—320.

Збереження М-ком цілковитої рівноваги при одержанні повідомлення про обрання його президентом. Від'їзд М-ка до Чехії. «Пророцтва», починаючи вже з 1899. р., про президентство М-ка. Президент М. в Лондоні, в Парижі, в Італії. Поворот М-ка до Праги. Урочиста зустріч М-ка у Празі. Початок президентської діяльності М-ка. 70-літній ювілей президента М-ка. М-ва праця «Нова Європа». Смерть пані Ш. Масарикової. М-ва праця «Слав'яне по війні». М-ва «Світова Революція». 75-літній ювілей М-ка. Перевибори президента в 1926. р. «Президентство не тільки уряд політичний, але і адміністративний». Впливи М-ка на чеське суспільство, як президента. М-ва бібліотека, як духовна майстерня.

XVII. *Апотеоз* . . . . . 321.—324.

80-літній ювілей М-ка. Патріярхальне ставлення громадян Ч. С. Р. до свого президента.

XVIII. *Подібність президента Масарика до Платонівського Керманича держави* . . . . . 324.—328.

Показчик імен . . . . . 329.—335.

Зауважені помилки . . . . . 336.

Зміст . . . . . 337.—343.

ПРАЦІ ТІСІ Ж АВТОРКИ:

1. Соціальна опіка над молоддю в Чехословаччині. «Літературно-Науковий Вістник», кн. IV. 1925. Львів.
2. Вибір фаху. 37 стор. 8°, з ілюстр. Прага, 1926.
3. Кубань в цифрах. «Діло», 1926, Львів.
4. За будучість молодого покоління, III. чеський в'їзд для досліду дитини. «Діло», ч. 250. 1926. Львів.
5. Українські жіночі організації в Ч.С.Р. «Жіноча Доля», ч. 2. 1926, Коломия.
6. З життя дітей українських емігрантів у Празі. «Нова Хата», 1926 р., ч. 2., Львів.
7. Франтішка Шламінкова. «Нова Хата», 1926. р., ч. 4.. Львів.
8. Українски женски съюзъ въ Прага. «Женски Гласъ», брой 3—4, 1926, 1-XI, София.
9. З діяльності Управи Українського Жіночого Союзу в Ч.С.Р. «Жіноча Доля», 1926. р., ч. 12.
10. Правовий стан жінок в Ч.С.Р. «Жіноча Доля», ч. 10. 1926. Коломия.
11. Шкільництво на Кубані. 16 ст. 8°, 1927, Прага.
12. Жіночий рух в Болгарії. «Жіноча Доля», ч. 1. 1927
13. Децо з гігієни для дітей. Переклад з чеськ. «Жіноча Доля», ч. 5. 1927.
14. Зразок боротьби проти алькоголю. Переклад з чеського. «Жіноча Доля», ч. 5. 1927.
15. Ženské hnutí v cizině. »Ženská rada«, seš. 9., 1927, Praha.
16. 40leté jubileum ukrajinské spisovatelky Olgy Kobylaňské. »Ženská rada«, seš. 10., 1927.
17. В гостях у Тереїї Турнерової. «Жіноча Доля», ч. 24, 1927. Коломия.
18. Елишка Красногорська. «Женски Гласъ», 25. I. 1927. София.
19. Олга Кобилянська. «Женски Гласъ», брой 7., 1927, София.
20. Slovanský ženský tisk. »Ženská rada«, č. 3, 4, 1927, Praha.
21. Sojuz Ukrajinek v Haliči. »Ženská rada«, č. 4, 1927, Praha.
22. Prof. Dr. Bř. Fouštka a ženská otázka, »Ženská rada«, č. 1, 1927, Praha.

23. **Hnutí ukrajinských žen v Haliči.** »Ženská rada«, č. 9, 1927, Praha.
24. **Ženski tisk na Čehoslovaškem.** »Ženski Svet«, štev. 7, v Trstu, 1927.
25. **Olja Kobyljanska.** »Ženski Svet«, št. 11, 1927, v Trstu, Italia.
26. **Olga Kobylaňská.** »Ženské slovo«, 27. XI., 1927, Praha.
27. **Пропаганда мира.** «Діло», ч. 97, 1927., Львів.
28. **Т. Г. Масарик та його погляди на жіноче питання.** «Жіноча Доля», ч. 6, 1927., Коломия.
29. **Жіночий рух в Галичині, та жіночий рух на Кубаї.** «На новий шлях», альманах «Жіночої Долі», 1927., ст. 77—83. Коломия.
30. **Ольга Кобилянська.** «Хвилі Кубані», ч. 1. 1927, Прага.
31. **Проф. Др. Брж. Фоветка:** «Народ невмеруцій» , переклад з чеського. «Хвилі Кубані», ч. 1., 1927.
32. **Женскиятиъ периодически печать въ Чехословакия.** «Женски Гласъ», София, 1. II. 1928, брой 9—10.
33. **Франтишка Пламинкова.** «Женски Гласъ», 1. III. 1928., брой 11—12.
34. **Olga Kobylaňská.** »Domov a Svět«, č. 1, 1928, Praha.
35. **Кіндрат Лукич Бардіж.** «Кубанські Думки», ч. 2, 1928, Прага.
36. **Словінські жінки в Італії.** «Жіноча Доля» ч. 1—2, 1928., Коломия.
37. **Економія праці й життя.** Альманах «Жіночої Долі», на 1928. р. Коломия.
38. **Спорт і домашня жіноча праця,** там же.
39. **Жіноча преса в Чехословаччині.** «Жіноча Доля», ч. 24, 1928., Коломия.
40. **Iva Breščakova:** »Nec possumus tecum vivere, nec sine te«, перекл. зі словінського, «Жіноча Доля», ч. 16, 1928, Коломия.
41. **A. Pečáková:** «Сльози матери», перекл. зі словінського, там же.
42. **T. G. Masaryk in njegove misli o ženskem vprašanju.** »Ženski Svet«, številka 4, 1928, v Trstu, Italia.
43. **Olga Alexandra Dučymínská:** »Smutný Kristus«. Z ukrajinsky přelož. Marie Omelčenková. »Československá žena«, č. 7, 1928, Praha.

44. Потреба соціологичної освіти для громадянства. «Життя і Знання», ч. 8, 1928, Львів.
45. Paní Olena Kysilevská. »Hospodyňské listy«, č. 3, 1928, Praha.
46. Slovinské ženy v Italii. »Hospodyňské listy«, č. 7, 1928, Praha.
47. Kubáň a Kubáňští kozáci. «Кубанські Думки», 28. X. 1928, Прага.
48. »Výchovný program mateřských škol«, napsala Ida Jarníková. »Ženská rada«, č. 4, 1928, Praha.
49. Ženské hnutí u slovanských národů. »Moravsko-slezský deník«, 3. XII. 1928.
50. Česko-ukrajinské styky, v Praze, 1928, 40 str. 8º. Vyd. »Česko-ukrajinská kniha«, svaz. 1.
51. З життя організованого жіноцтва. Пропагандова акція українок в Ч.С.Р. «Діло», ч. 53, 1928, Львів.
52. Natala Korolevá: »Ministrant«. Z ukrainšt. přeložila Marie Omelčenková. »Československá žena«, č. 1 a 2, 1929, Praha.
53. Natala Koroleva, там же.
54. Františka Plamínková. »Ženski Svet«, št. 1, 1929, Ljubljana, Jugoslavija.
55. Ženski klub česki. »Ženski Svet«, štev. 2, 1929, Ljubljana, Jugoslavija.
56. Anna Pavliková (Halič). »Ženská rada«, č. 3, 1929, Praha.
57. Slovanská otázka v Italii. »Ženská rada«, č. 5, 1929, Praha.
58. Ženský tisk v Bulharsku, там же.
59. Ženský tisk v Italii. »Ženská rada«, č. 9, 1929, Praha.
60. Ekaterína Karavelová. »Ženská rada«, č. 8, 1929, Praha.
61. Словінські жінки в Італії. «Нова Хата», ч. 3., 1929., Львів.
62. Хто має успіх у житті? «Жіноча Доля», ч. 9—10, 1929, Коломия.
63. Новий болгарський жіночий часопис. «Жіноча Доля», ч. 12, 1929.
64. Др. Аліса Масарикова. «Жіноча Доля», ч. 14., 1929.
65. Здорова родина є запорукою сильного народа. «Жіноча Доля», ч. 18., 1929. Коломия.
66. Жіночий рух у Сербії. «Жіноча Доля», ч. 20., 1929.

67. Катерина Каравелова, «Жіноча Доля», ч. 22., 1929.
68. Український народний промисел. «Наша Книга», альманах «Жіночої Долі», на 1929. р.
69. Кубанська жінка: Мати інтелігентка, там же, ст. 176.
70. Кубанська жінка: Христя, там же, ст. 194.
71. **Martyrium Ukrajinců v Polsku** (переклад промови сенату Олени Кисілевської в польському сенаті 7. III. 1929.) »Ženská rada«, č. 6, 1929.
72. **Ukrajinské ženy v Haliči.** »Moravsko-slezský deník«, 7. IV. 1929, Mor. Ostrava.
73. Президент-робітник. «Український Вістник», березень, 1929, Прага.
74. Моральності в подружжі. «Життя і Знання», ч. 11., 1929.
75. Alice Masaryková. »Ženski Svet«, št. 9, 1929, Ljubljana, Jugoslavija.
76. **Ukrajinka v inozemstvu.** »Ženski Svet«, št. 12, 1929, Ljubljana.
77. **Ruská žena v tujini**, там же.
78. **Jaký osud čeká muže v budoucnosti**, překlad (z ukrajinsk.). »Reforma«, 20. X., 1929, č. 246.
79. **Психологія жінки.** «Нова Хата», ч. 12., 1929, Львів.
80. Сенаторка Олена Кисілевська. «Український Голос», X, 1929. Winnipeg, Канада.
81. Ekaterina Karavelova, »Ženski Svet«, št. 1, 1930, Ljubljana, Jugoslavija.
82. Juliana Lancová: »Psychologie ženy«, там же.
83. Uljana Kravčenko. »Ženski Svet«, štev. 9, 1930, Ljubljana, Jugoslavija.
84. Пані Загоржова-Несмірова. «Жіноча Доля», ч. 33—34, 1930, Коломия.
85. Індіянка феміністка. «Жіноча Доля», ч. 38, 1930. Коломия.
86. Marija Záhořová-Němcová. »Ženski Svet«, št. 8, 1930, Ljubljana, Jugoslavija.
87. Ideje demokratické a republikánské ve Francii před revolucí. »Česká revue«, duben, 1930, Praha.
88. Марія Конечна. «Нова Хата», ч. 2, 1930, Львів.
89. Олена Мароти-Сольтезова. «Нова Хата», ч. 3, 1930, Львів.

90. Катерина Грушевська. Альманах «Жіночої Долі», на 1930., р. Коломия.
  91. Обережність чи безхарактерність. «Жіноча Доля», ч. 1—2. 1931. Коломия.
  92. Як працюють болгарські жінки. «Жіноча Доля», ч. 3. 1931.
  93. Олена Пчілка. «Жената», кн. IV. 1931. Софія.
  94. Масарик-журналіст. «Науковий збірник Українського Соціологічного Інституту в Празі» (Відділ Народознавства, під редакцією проф. д-ра Л. Білецького). Прага, 1930—31. р., ст. 45.
-

ВИДАВНИЦТВО

,,Чесько-Українська Книга“

має на складі:

1. M. Omelčenková, Česko-Ukrajinské styky, 40 str., cena Kč 3.—.
2. Карель Гавлічек-Боровський, Вибір поезій, переклад І. Франка, 190 стор., 130 ілюстр., ц. 25 к. ч.
3. Г. Омельченко, Історія тексту й перше («Лішкове») видання поеми Карла Гавлічка-Боровського «Křest sv. Vladimíra», 31 стор., ц. 5 к. ч.
4. Hr. Omelčenko, První tři redakce «Křtu sv. Vladimíra» Karla Havlíčka Borovského, 19 str., cena Kč 5.—.
5. Т. Г. Масарик, Як працювати, перекл. Г. Омельченка, 120 стор., ц. 10 к. ч.
6. Яків Кухаренко, Твори, 144 стор., 5 ілюстр., ц. 18 к. ч.
7. Г. Омельченко, Я. Г. Кухаренко (Видавництво «Ока»), ц. 2 к. ч.
8. М. Омельченкова, Вибір фаху, з ілюстрац., 45 стор., ц. 2 к. ч.
9. Шкільництво на Кубані, 16 стор., з ілюстр.
10. Збірник «Хвили Кубані», 32 стор., з ілюстр.

11. М. Омельченкова, Т. Г. Масарик, 434 стор., 77 ілюстр. на крейдовому папері, ц. 45 к. ч.
12. М. Омельченкова Т. Г. Масарик як журналіст (літографовано, видано в Науковому Збірникові Укр. Соц. Інст.), 45 стор., ц. 5 к. ч.
13. Г. Омельченко, Роман Ал. Ірасека «Темно» (літографовано, видано в Науковому Збірникові Укр. Соціологічного Інституту), 33 стор., ц. 5 к. ч.
14. «Наша пісня», Репертуар Кубанських Козаків, десяток перший, 16 стор., ц. 10 к. ч. (В-во «Кубань»).
15. «Наша пісня», Репертуар Кубанських Козаків, десяток другий, 16 стор., ц. 10 к. ч. (В-во «Кубань»).
16. «Наша пісня», збірник українських народніх дум і пісень з проводом бандури — видання Т-ва «Кобзар», 24 стор., ц. 10 к. ч.

ДРУКУЄТЬСЯ:

1. Збірник «В п'яту річницю смерти Володимира Самійленка».
2. M. Omelčenková: Kubaj moje otčina.

Гроші просять пересилати на ім'я Марії Омельченкової: Tchécoslovaquie, Česká Banka v Praze, fol. 2052, Praha-Vinohrady, Fochova tř. 57, або Кооперативний Банк «Дністер», Львів, Руська 20; біжучий рахунок В-ва «Чесько-Українська Книга» ч. 17.

При більших замовленнях і книгкупцям знижка 33 $\frac{1}{3}$ %.

Склад В-ва «Чесько-Українська Книга»:
Марія Омельченкова, Praha-Žižkov, Žerotínova 41.
Tchécoslovaquie.

